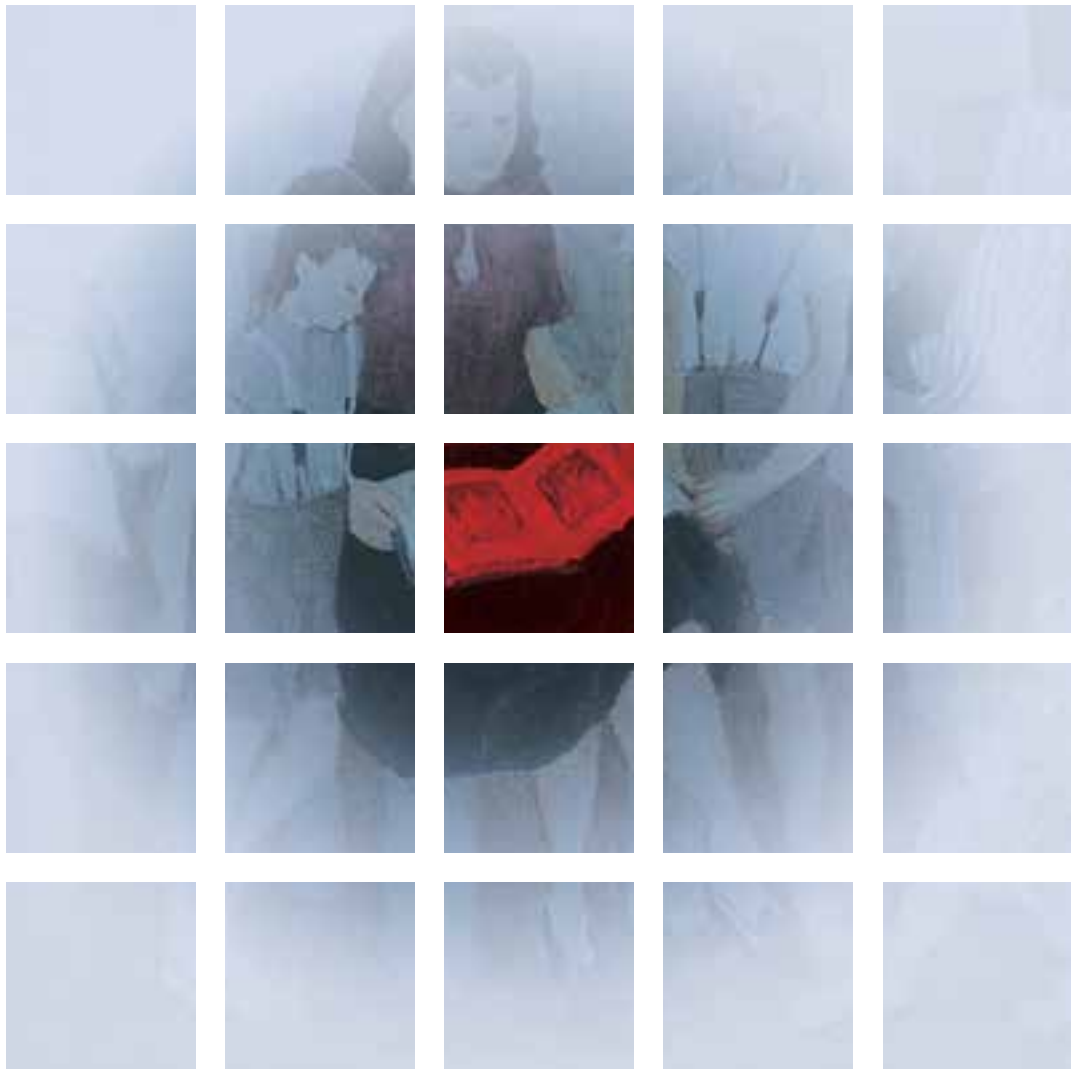

ŽIROVSKI OBČASNIK

ZBORNIK ZA VSA VPRAŠANJA NA ŽIROVSKEM, LETNIK XXXVI (2015), številka 45

ŽIROVSKI OBČASNIK

ZBORNİK ZA VSA VPRAŠANJA NA ŽIROVSKEM

Žiri 2015

UVODNIK

Miha Naglič

Veliko o preteklosti, malo o sedanjosti

V podnaslovu Žirovskega občasnika piše, da je to Zbornik za vsa vprašanja na Žirovskem, v resnici pa je postal predvsem domoznanski zbornik. V začetku smo hoteli biti revija – pregled vsega, kar se dogaja na Žirovskem in z Žirovci doma in po svetu. A če izideš le enkrat na leto, si pač le zbornik. V letošnjem zvezku je domoznanstvo še bolj poudarjeno. Hotel sem objaviti nekatera besedila, ki čakajo na objavo že leta. Da obseg ne bi bil še večji, sem moral letos opustiti nekatere razdelke, npr. predstavitev novih publikacij in izbranih kulturnih prireditvev.

Tudi intervju je letos le eden, a tega sem tem bolj vesel. Pripravila sva ga s Tonetom Mlinarjem, sošolcem iz žirovske osnovne šole. Sprehodila sva se skozi njegovo življenje in delo in – upam – ubesedila tudi kaj takega, kar presega žirovski domoznanski okvir in dobiva najširše dimenzije človeškega. Vprašal sem ga, denimo, kako bi prevedel naslov svojega rimsko-vatikanskega doktorata *Die Heilkraft des Menschlichen*, in mu sam predlagal prevod Zdravilna moč človeškega. Odgovoril mi je, kot sledi: »Miha, prav si prevedel. Gre za izročilo t. i. antropološke medicine, včasih znane kot psihosomatika (izraz je imel do srede petdesetih let drugačen pomen kot danes). 'Človeško' je samostalniška raba. Mišljen je odnos z drugimi ljudmi, ki odraža (zdravnikov) odnos s samim seboj. Zdravnikova osebnost je bistvena. Ne le strokovna usposobljenost, temveč človeškost ... Naj poskusim v tem odgovoru povedati nekaj več. Poleg tega, kar sem že rekel, je vprašanje človeškosti nekaj, s čimer je bil nenadoma soočen konec 19. stoletja. Res je, da so se tedaj pojavile nekatere znanosti, kot psihologija, antropologija itn., toda človeškost ni njihov dosežek, temveč so te znanosti posledice soočenja s tem vprašanjem. Tudi psihosomatika. Velik delež je prispevala fenomenologija, to je empirična zaznava tega, kaj je človek. S tem so se ukvarjali že mnogi v preteklosti, vendar so vsi poskusili človeka pojasniti na osnovi nekih 'temeljnih znanj', ki jih je fenomenologija prepoznala kot zmotne, na primer, da je človek razumno/politično/družbeno bitje (Aristotel), bitje hrepenenja (Avguštin), sestavljeno iz *res cogitans* in *res extensa* (Descartes) itn. Nihče ni podvomil, da je delitev človeka na dva sestavna dela (ali tri) morda vprašljiva. Šele fenomenološka metoda je omogočila, da je ta vidik – 'človek kot telo-duša' – povzročil dvom. Ni šlo za zanikanje te in podobnih trditvev, temveč za spoznanje njihove nepopolnosti. Tako se pojavi pojem 'človeškega', s čimer se je človek moral soočiti. Ni si mogel postaviti vprašanja, ali bi to rad počel ali ne, temveč mu je bilo to vprašanje – namreč vprašanje o celem človeku – postavljeno pred obraz. To je bilo novo. Vsa znanja o fragmentarnem človeku so se nenadoma izkazala za nepomembna. Postavilo se je celo 'biblično' vprašanje o celem človeku, 'moškem-ženski', če ne kar o 'moškem-ženski-otroku'. V medicini je to imelo zelo pomembne posledice. Pojavilo se je vprašanje, ali morda bolezni niso izraz nedorečenosti podob o fragmentarnem človeku. Psihosomatika sicer še vedno deluje na osnovi razlikovanja med 'psihe' in 'soma' (dušo in telesom), vendar ju poskuša gledati skupaj, tako da je telo izraz duše in duša izraz telesa. To

je v zelo skrčenem smislu to, kar je v temelju antropološke medicine ...« – Sam sem svoj čas študiral filozofijo, v novejšem času pa sem filozofske razglede sredi žirovskih in slovenskih banalnosti močno zanemaril. Zato mi je tembolj v veselje, da lahko v publikaciji, ki jo urejam, objavim tudi take imenitne razlage bistvenega v našem bivanju.

Zdaj pa v zgodovino in njene odmeve v našem času. Lani smo se v ŽO spomnili stote obletnice začetka prve svetovne vojne, letos je enake obravnave deležna 70. obletnica konca druge svetovne. Prvi članek je napisal Valentin Pivk. Opisal je pot, ki jo je naredila njegova družina, ko se je v zadnjem mesecu vojne vračala iz taborišča na Bavarskem v domači Žirovski Vrh. Preseneča dejstvo, da so jim Nemci sami dovolili, da zapustijo taborišče. V epilogu članka pa je avtor ugotovil: »Letos, 2015, sta se srečala dva Petelinova Zdravka: Prvi komaj dvanajstletni in drugi sedemdeset let starejši. Generacijska razlika ju ni prav nič motila. Nasprotno, združevala ju je, potrebovala sta drug drugega. Drugi je rabil prvega, da mu zaupa svojo zgodbo, prvi pa drugega, da mu jo pomaga zapisati. Iz tega sodelovanja je nastal ta zapis.« Lepo. Še lepši pa je spomenik, ki ga je avtor v zadnjem odstavku postavil svoji materi. »Predstavljeni opis naše petdnevne poti iz taborišča Burghausen posvečam spominu svoje mame, Petelinove Polde. Tisti mami, ki je v taborišču učila brati hčerko Milko iz mašnih 'bukvic' tako, da ji je s šivanko kazala majhne črke; tisti mami, ki je po vojni velikokrat povedala, da v taborišču včasih zaradi lakote ni vedela, ali sonce sije ali ne, ker je svoj pičli obrok hrane delila z otroki; tisti mami, ki je v taborišču izvedela, da je zaradi izdajstva padel kot partizan sin Franc, tisti mami, ki je bila na petdnevni poti proti domu, kadar smo hodili peš, vedno na čelu kolone. Taka mama je ena sama.«

Alfonz Zajec je to pot napisal članek, v katerem nam razloži, kdo je bil Jurčkov Tone (Anton Žakelj, 1924–1945). Kot urednik moram opozoriti na dejstvo, da je bil prvi žirovski urednik. Tik pred vojno je uredil dve številki rokopisnega glasila Žirovski študent; prvo so na roko napisali in le v treh izvodih izdali tedanji žirovski študenti in dijaki o božiču 1940, drugo so pripravljali za veliko noč 1941, a jih je prehitela vojna. Ta je torej njihovo delo, ki bi lahko postalo še kaj več, brutalno ustavila. Posegla je tudi v njihove osebne usode, v urednikovo pa še najbolj. Le malo pred koncem vojne je padel v nemški uniformi, pokopali so ga na nemškem vojaškem pokopališču v Kranju; tu je še danes nagrobni kamen, na katerem piše samo ANTON SACKEL. Njegov priimek so popačili in k njemu ničesar dodali. Zato je prav, da se prvega urednika med Žirovci spomnimo v našem zborniku, ki se ima za osrednje tiskano glasilo Žirov in Žirovcev.

Dvakrat enkratno zgodbo je med vojno doživel Milan Demšar, Ratačenov z Ledinice. Enkratna je bila že sama po sebi, kakor se je dejansko zgodila; a zanjo ne bi vedeli, če se ne bi njegov sin Lojze 70 let pozneje potrudil, da jo je iz različnih virov rekonstruiral in zapisal, mi pa jo objavljamo. Milan je od doma odšel kot prisilno mobilizirani nemški vojak, vrnil se je kot jugoslovanski. Njegova zgodba doživi dva vrhunca, oba, ko je smrti najbližja. Na rusko fronto pride pri mestu Krivoj Rog v Ukrajini okrog božiča leta 1943. Nadaljevanje preberemo v sinovem opisu. »Zimskega mraza ni nikoli omenjal. Rekel je celo, da se od takrat, ko je prišel na fronto, sploh ne spomni, kakšno je bilo vreme. Potek bojevanja je bil zelo podoben, najprej silovito rusko obstreljevanje s topovi in nato juriš. 'Najbolj varno je bilo v luknji od zadnje granate, kajti naslednja ni nikoli padla na isto mesto.' Po dobrem mesecu je Milan spoznal, da nima s skakanjem iz ene granatne luknje v drugo prav nobene možnosti, da se še kdaj vrne domov k Ratačenu. Vedno manj je bilo tistih, ki so skupaj prišli na fronto, saj si se pri dirki v zadnjo granatno luknjo lahko spotaknil ali pa se pri izbiri luknje zmotil. V premorih med boji so se na ruski strani oglasili zvočniki, ki so v vseh jezikih, tudi slovenskem, pozivali nemške vojake, naj prebegnejo na rusko stran, in obljubljali, da se jim ne bo zgodilo

nič hudega. Milan je izbral to tvegano pot, ob umiku se je 4. februarja 1944 skrnil v neko kolibo in tam čakal. Vstopili so Rusi, trenutek je bil res odločilen in mu je ostal v spominu do najmanjše podrobnosti. Obljube iz zvočnikov so bile zdaj le daljne besede in razplet v kolibi je bil popolnoma nepredvidljiv. Vodja ruske skupine je zalučal bajonet, ki se je pred Milanom zapil v tla. Dobil je toliko časa, da je lahko povedal, da je 'Jugoslavc', in najhujša nevarnost je minila. Odpeljali so ga v ujetniško taborišče v Dnjepropetrovsk ...» Sledila je vključitev v jugoslovansko brigado in prevoz na bojišča v osvobojeni Srbiji. Tu se je v bojih za Čačak drugič znašel v smrtni bližini. A »sreča je svojo nalogo opravila brez spodrsaljaja«, preberemo v naslovu članka, in čeprav je bil pred koncem še dvakrat ranjen, se je proti koncu poletja 1945 vrnil domov živ in zdrav.

»Ko so se bojevali v okolici Šida, Milan ni vedel, da v kleti ene od hiš v Šidu trepeta Marija Demšar (1910–1986), Žvenkljeva iz Zabrežnika.« Po sledih njene medvojnne zgodbe so se 70 let pozneje podali njeni potomci. Marijina hči Milka Bokal v svojem članku opiše potovanje, ki so ga ob letošnji vojni obletnici opravili s sorodniki. Obiskali so prav mesto Šid v Sremu, kamor je bila med vojno izgnana njihova mama, vojno zatočišče pa je našla na domu slovitega srbskega slikarja Save Šumanovića.

Spomin na konec največje vojne vseh časov smo torej v ŽO počastili z zgodbami naših ljudi: Petelinove družine iz Žirovskega Vrha, ki je bila izgnana na Bavarsko in se je po koncu vojne srečno vrnila domov; žirovskega fanta, ki je padel tik pred koncem vojne kot nemški vojak; njegovega vrstnika, ki je bil vpoklican v nemško vojsko in poslan na rusko fronto, od koder pa se je uspel tudi vrniti; in nenazadnje žirovske izganke v Srbijo, ki se je prav tako vrnila in po vojni doma ustvarila družino, med njenimi otroki pa sta tudi dve pomembni slovenski slavistki in naši sodelavki, sestri Marija Stanonik in Milka Bokal.

Žirovski kulturniki smo se letos že tretjič udeležili Dni evropske kulturne dediščine (DEKD); zgodili so se po vsej državi, to pot s temo Praznovanja. Začeli smo jih v petek, 25. septembra, s predavanjem, ki ga je v Muzeju Žiri pripravila zgodovinarica Maja Vehar in mu dala naslov Od krsta in poroke do pogreba. Rojstvo, poroka in smrt so prelomnice v življenju posameznika, doživljamo jih praznično oziroma slovesno. Izvedeli smo, kako so se ob teh prazničnih dogodkih veselili na Žirovskem; kaj je dišalo s praznje pogrnenih miz, kam so povabili goste, kako so se oblekli in kakšna glasba se je razlegala v noč. Predstavljena je bila tudi statistična analiza podatkov iz matičnih knjig. Drugo dejanje je bila razstava, ki sta jo v Galeriji v zvoniku postavila Maja Vehar in Jože Stanonik z enako temo: Od krsta do pogreba. Razstavo smo odprli v nedeljo, 27. septembra, in je bila, kot je v tej enkratni galeriji običajno, odprta do naslednje nedelje. Na ogled je bila na pravem kraju – v župnijski cerkvi sv. Martina, v osrednji žirovski sakralni hiši, v kateri je velika večina Žirovcev prejemale zakramente krsta, obhajila, birme, poroke in redki med nami tudi nove maše. V petek, 2. oktobra, pa smo se zbrali zato, da ponazorimo, kakšne so bile nekoč žirovske proslave. Prireditvi smo dali naslov kar po cesarsko-kraljevi himni: Bog ohrani, Bog obvarji ... Nastopajoči so v živo ponazorili nekdanja politična praznovanja. V izbranih odlomkih smo uprizorili politične proslave v Žireh v štirih državah: Avstro-Ogrski, Kraljevini Jugoslaviji, SFR Jugoslaviji in Republiki Sloveniji. Scenarij sem po žirovskih virih sestavil Miha Naglič, režirala je Metka Debeljak, nastopili so člani igralske skupine DPD Svoboda Žiri, pevci MoPZ Alpina pa so pod vodstvom Andreja Žaklja zapeli himne vseh štirih držav. Bile se res zanimive in z žirovsko dediščino povezane prireditve! V njih so sodelovala štiri društva: Muzejsko društvo Žiri, DPD Svoboda Žiri, MoPZ Alpina Žiri, Društvo ŠmaR Žiri. V ŽO pa objavljamo članek, ki ga je napisala zgodovinarica in naša nova sodelavka Maja Vehar, ko se je pripravljala na predavanje in razstavo. Pozdravljena v ekipi ŽO!

Nov sodelavec v našem zborniku je tudi pravnik Janez Jereb. Pred upokojitvijo je bil na visokem položaju v slovenski Policiji, v zadnjih letih je postal zavzet rodoslovec. Ustvaril je izjemno računalniško bazo starejših rodoslovnih podatkov. Za njegov vstop v ŽO smo izbrali dragocen članek o tržaških najdenčkih (Tržačanih) na Žirovskem. Da so med nami bili, smo vedeli, a bolj po Tavčarjevi zgodbi Tržačan kot iz stvarnih virov. Še sanjalo pa se nam ni, da jih je bilo tako veliko. Janez jih je poimensko identificiral vsaj 194, dejansko jih je bilo še več. »Število teh najdenčkov ni tako majhno, saj sem ob pregledu tržaških matičnih knjig in evidenc naredil seznam kar 96 najdenčkov in 98 najdenk. Ker so nekateri priimki na Žirovskem še vedno živi – to pomeni, da z nami sobivajo potomci teh Tržačanov – sem pripravil dvoje: prvič, sestavljal sem podrobnejšo preglednico, iz katere je razvidno, koliko je bilo na Žirovsko prinesenih najdenčkov in koliko jih je umrlo v otroštvu; drugič, sestavljal sem seznam tistih preživelih, ki so se poročili in si ustvarili družine, v nekaterih primerih postali celo lastniki oziroma gospodarji manjših ali večjih domačij in na Žirovskem tudi umrli. Za njimi so ostali njihovi potomci, ki še danes nosijo njihove priimke (Giacomelli, Andreuzzi, Eniko, Neveda, Nicoletti itd.). Potomci žena – Tržačank pa so prevzeli žirovske priimke in marsikdo od Žirovcev ne ve, da je potomec teh zavrženih in največkrat na milost in nemilost prepuščenih otrok. Seznan s tržaških najdenčkov iz žirovskih matičnih knjig, ki sem jih pripravil, so popolni, v seznam sem vpisal vse, za katere sem našel vpis v žirovskih knjigah, vendar pa po pregledu knjig in evidenc v Trstu ugotavljam, da je bilo v Žiri iz Trsta prineseno še veliko več otrok, za katerimi pa se je izgubila vsaka sled.« To je najbrž res, dejstvo pa je tudi, da se je po Jerebovi raziskavi naše vedenje o sledih Tržačanov v žirovskem plemenu močno izboljšalo.

Najdlje je čakal na objavo članek Petre Leben Seljak Mladostni zapiski Janeza Poljanška, Modrijana z Dobračeve. Ne zato, ker ne bi bil dober, ampak po »logiki«, da vsebina ni vezana na kakšno aktualno dogajanje, zato lahko z objavo še počaka. No, zdaj ga končno lahko preberete. Gre za pomembnega moža iz druge polovice 19. stoletja, še bolj znana sta njegova sinova. Prvi je Jakob Poljanšek (po domače Modrjanovc), ki je na Selu ustanovil sloveče kovaško podjetje. Drugi je Valentin Poljanšek (po domače Tine Modrijanov), ki je po očetu nasledil dobračevsko domačijo pri Modrijanu in postal eden vodilnih in najbolj vsestranskih mož med Žirovci; (so)ustanavljal je zadruga in druga podjetja, deloval je v društvih in bil aktiven politik, veliko je pisal in objavljajal v tedanjem časopisu, od pesmi do ostrih političnih polemik. Zdaj pa lahko več izvemo tudi o Jakobovem in Valentinovem očetu Janezu.

Že dolgo vemo, da sta bili do druge svetovne vojne na Žirovskem dve društvi, ki sta skrbeli za (pre)vzgojo telesa in duha. Na eni strani Sokol, na drugi Orel. Prof. Rado Jan (letos bi dopolnil 90 let) je svoj čas zapisal: »V predvojnih letih sta obe vodilni društvi, Sokol in Orel, razvijali poleg telovadne tudi kulturno dejavnost. Žirovski stereotip, da so sokoli razvijali telovadbo, orli pa kulturno-prosvetno dejavnost, ne vzdrži analitične kritike. Oboji so razvijali tako telovadbo kot kulturo. Že na osnovi do sedaj zbranih dokumentov lahko ugotovim, da je do prve svetovne vojne prednjačil Sokol tudi v dramski dejavnosti /.../ Za objektivno primerjavo z dejavnostjo Katoliškega izobraževalnega društva manjka pregled nekaterih časnikov. Kronike tega društva žal ni /.../« (ŽO 27/1998, str. 64.) No, letos se je izkazalo, da kronika je. Pisal jo je dobračevski kronist Ivan Potočnik, najprej po ustnih virih, potem po izvorni kroniki, ki se je našla pozneje. Iz rokopisnih zvezkov je kroniko prepisala Potočnikova hči Marija Gantar. Dobili smo nadvse dragoceno pričevanje o prizadevanjih katoliškega dela žirovske prosvete. Berite in videli boste, kako dejavni so bili nekateri od naših prednikov. Niso igrali le tradicionalnih in ne prav zahtevnih podeželskih veseloiger, ki so tako značilne tudi za današnjo podeželsko prosvetno sceno. Igrali so tudi Cankarjeve Hlapce, zelo zahtevno delo.

Ivanka Malovrh je bila naša učiteljica v žirovski osnovni šoli, takrat se je pisala Žakelj. Pozneje je službovala v Škofji Loki, kjer z možem Janezom še vedno živita. Že pred leti je napisala spomine na svojo mamo Ivano Žakelj, roj. Mohorič (1908–1977). Eno od tistih žena, ki so v časih pomanjkanja s svojo delavnostjo in trpežnostjo omogočile preživetje mnogih družin.

Preživetje večine Žirovcev v drugi polovici 20. stoletja pa je omogočila Tovarna – z veliko začetnico. Tako so ji rekli njeni delavci in drugi Žirovci, po svetu je zaslovela pod imenom Alpina. Za rojstni dan te družbe šteje 30. april 1947. A tistega dne se je zgodilo samo to, da je dotedanja zadruga prešla v tedanji državni sektor. Spremenil se je samo status že obstoječega podjetja. V delovnem ritmu zaposlenih se s tistim dnem ni spremenilo nič. Pravi rojstni dan prve in edine žirovske tovarne čevljev je 30. julij 1945. Tistega dne so se predvojni čevljarji po pravkar končani vojni pod vodstvom Vinka Govekarja združili v zadrugo Čevljarna Žiri. Bilo jih je 84. In ti so prvoborci fenomena, ki ga poznamo pod imenom Alpina, žirovski čevljarski »spomeničarji« 1945. Dogajanje v tistem prvem povojnem poletju je opisal Nejko Podobnik, sin enega od ustanoviteljev. Opisu dodajamo tudi seznam vseh 84 pionirjev Alpine.

Med ustanovitelji Čevljarne Žiri je bil tudi Franc Žakelj, Balant iz Tabra, oče Ivanke Šuler (roj. Žakelj), pozneje naše učiteljice v žirovski osnovni šoli. Pred leti je za ŽO napisala članek Mi, žirovski otroci vojne. (ŽO 34/2004, str. 244–248.) V njem je razložila dragoceno in zgovorno skupinsko fotografijo. Na njej je več kot 150 pred vojno rojenih šolarjev, slikali so se spomladi 1947 po opravljenem udarniškem delu pri odstranjevanju ruševin med vojno uničenih stavb prosvetnega doma in občine oziroma na poznejšem gradbišču nove šole. Tokrat pa je opisala prvo in edino žirovsko gimnazijo, ustanovljeno prav tako poleti 1945 pod uradnim imenom Državna nižja gimnazija Žiri. Za tisti ubožni čas (v materialnem smislu) je bila to zelo dobra šola in dobro se mi zdi, ko vidim, da je bila med učenci tudi moja mama, pa tudi mnogi bolj znani Žirovci, na primer sociolog Zdravko Mlinar, prvi med nami, ki je dosegel čast akademika (rednega člana SAZU). Mimogrede: tudi njegov oče Anton Mlinar je bil med ustanovnimi člani Čevljarne Žiri.

Osrednjemu domoznanskemu bloku tega zvezka sem dal naslov Na Žirovskem nekoč – prikazi, kronike, spomini. Da pa le ne bi ostalo samo pri domoznanstvu, objavljamo tudi nekaj drobcev iz nam bližnjega umetniškega sveta. Prej opisanim člankom sledita pesem Janeza Ramovša in zgodba Helene Maček. Gost likovne priloge pa je slikar Andrej Mivšek. Živi in slika v domačem Zavrnatcu, kruh pa si služi kot učitelj likovne umetnosti na Osnovni šoli Žiri, kjer je nasledil našega likovnega urednika Staneta Kosmača. Ta je uredil izbor iz njegovih del in v svoji maniri (na kratko) opisal njegovo delo.

V uvodnikih v prejšnjih zvezkih sem že večkrat zapisal, da se mora ekipa ŽO okrepiti in pomladiti, a to je bilo le ugotavljanje na načelni ravni. Tokrat imamo vsaj dva nova sodelavca, ki obetata to tudi ostati: Maja Vehar in Janez Jereb. Sam pa se še posebej veselim, da sem dobil v uredniškem delu novo pomočnico – Petro Leben Seljak. Uredila je večino prispevkov in bila pri tem – to rad priznam – bolj zahtevna, bolj dosledna in zato tudi bolj uspešna od mene. Naša ekipa se torej kljub vsemu krepí in ob 35-letnici po mojem ni bojazni, da ne bi sodelavci Žirovskega občasnika skupaj dočakali tudi bibličnih 40 let. To namero bo preveril čas, leta 2020. V letu 2015 pa smo se še posebej razveselili dejstva, da je naša sodelavka Tončka Stanonik (na predlog Muzejskega društva Žiri) prejela Priznanje Občine Žiri. Na diplomu piše, da za dvoje: »za svoja leposlovna dela, v katerih je klekljanje na Žirovskem umestila v slovensko književnost, in za 30-letno jezikovno urejanje domoznanskega zbornika Žirovski občasnik«. Čestitali smo ji že ob prejemu priznanja, to pot samo še enkrat izrazimo veselje, da ga je prejela.

Veseli smo tudi, da lahko v naši zbirki Knjižnica Žirovskega občasnika izdamo – kot njen 20. zvezek – že tretjo knjigo letošnje nagrajenke. Prva je bila pravzaprav knjižica (Pravljica o klekljarici Polonci, 2006), druga njeno Klekljarsko berilo (Prekrižat-posukat-posukat-predet, 2013). Letošnja ni klekljarska. Je pa polna oseb in krajev, ki jih bodo Žirovci zlahka ali malo težje prepoznali, avtorica pa jih delno razkrije v dodatku O navdihih. Sicer pa je to zgodba za vse slovenske bralce, predvsem za mlade, a tudi za starejše. Meni je zelo všeč, prav lepo se bere. Dobra je tudi zato, ker je vzgojna, vsebuje kar nekaj dobrih poudarkov. Upam, da bo v mladih bralcih izboljšala odnos do naše naravne in kulturne dediščine, da bodo stare »podrtije« cenili bolj kot njihovi nedavni predniki. V meni je zbudila tudi starega kresnega veterana, spomine na kresovanji pri pokojni Kasarni na Vrsniku in pri cerkvi sv. Ane na Ledinici. Skratka: dober, pisateljski tekst. Tončka, čestitamo!

INTERVJU ANTON MLINAR (1952), MISLEC IN ŽIROVSKI ROJAK

Miha Naglič

Ohranjamo načine življenja, ki ne ohranjajo
načinov življenja, ki ohranjajo življenje

Dr. Anton Mlinar, teolog in filozof

Tone Mlinar / Foto: Franc Temelj

V 35 letih urednikovanja pri Žirovskem občasniku sem že večkrat pomislil, da bi v našem zborniku napisal intervju s teologom in filozofom Tonetom Mlinarjem, s katerim sva bila sošolca v žirovski osnovni šoli. Tudi rojena sva istega leta, Tone prav na božični dan 1952. Po osnovni šoli sva se srečevala bolj poredko. Po letu 2002, ko nas je osem sošolcev našega letnika izdalo knjigo *Ciciban postane Abraham* in ustanovilo neformalni Forum 1952, pa bolj pogosto. Ob koncu obletnega 2012 sem našo skupino predstavil v tematski številki *Snovanj*, kulturne priloge *Gorenjskega glasa* (št. 83, 28. decembra 2012: Ustvarjalci žirovskega letnika 1952); na drugi od osmih strani je bil končno tudi pogovor s Tonetom (Bila je odločitev). Letos se je pokazala nova priložnost. Tonetu so pri Univerzitetni založbi Annales v Kopru izdali knjigo *Okoljska etika in trajnostni razvoj* (z letnico 2014), ta pa se je kmalu pokazala za eno najboljših oziroma kar za temeljno delo na tem nadvse aktualnem področju. Avtorjev kolega dr. Tomaž Grušovnik, ki je tudi sam okoljski filozof, je v recenziji knjige med drugim zapisal: »Res je, da imamo v slovenščini že kar nekaj

samostojnih strokovnih besedil, ki so v celoti posvečena obravnavi filozofskih, humanističnih, pa tudi družbenih dimenzij okoljske problematike (tu je denimo Ošlajeva Človek in narava, ki razvija diaforično etiko narave, pa Kirnov Družbenoekološki obrat, ki se posveča kritičnemu premisleku napredka in se izteka v heideggerjanski premislek naše okoljske usode, Mlinarjevo besedilo Trajnost in univerza, ki razmišlja o problematiki visokošolskega izobraževanja v navezavi na trajnostne usmeritve, ne nazadnje pa tudi moja knjiga Odtenki zelene), a uvodni pregled okoljske etike je vse do nedavnega manjkal. Šele knjiga Okoljska etika in trajnostni razvoj Antona Mlinarja nam poleg avtorjevih lastnih izpeljav predstavi še koncizno zgodovino te discipline in osnovne pojme, ki se v njej pojavljajo, loteva pa se tudi premisleka in analize vseh ključnih dokumentov in družbenopolitičnih dogodkov, povezanih z okoljem. Že zaradi tega lahko rečemo, da Mlinarjevo delo predstavlja referenčno besedilo s tega področja v slovenskem prostoru.« (Pogledi, let. 6, št. 13–14, 8. julij 2015.) – Ta knjiga je torej povod za pogovor, v katerem sva se dotaknila tudi drugih vprašanj iz naše skupne preteklosti in sedanjosti.

Skozi Tonetovo življenje in delo

Bila sva sošolca v žirovski osnovni šoli. Takrat ste živeli že v hiši na Polju, spominjam pa se te iz let, ko ste stanovali še v Novi vasi (ob današnji Partizanski cesti), v hiši, ki je stala malo nad Klobučarjem. Kako se spominjaš novovaških otroških let?

Spominjam se nekaterih dogodkov, kot na primer, kako sem padel z mosta v vodo pred mamom, ki je tedaj prala pri potoku, kako sva bila z bratom Edvardom tepena, ker sva se stepla z novimi dežniki, kako sem se naučil govoriti črko 'r' (šele z osmimi leti), plezanja po trti, ki se je vila po pročelju hiše ... Na Polje smo se preselili, ko mi je bilo devet let. Zelo dobro se spomnim dneva, ko smo se selili. Bilo je v začetku novembra, jaz pa sem v šolo šel še vedno bos. Seveda so mi bile dejanske razmere, v katerih smo živeli, prihranjene. Zanje sem izvedel mnogo kasneje.

Drug spomin iz šolskih let je ta, da si lepo risal, zlasti zajce. Sicer pa najbrž ni nihče od sošolcev niti pomislil, da boš študiral za duhovnika. Kaj je botrovalo tej odločitvi?

Risanje je bilo doma v družini. Če se ne motim, smo imeli v osnovni šoli srečo z učiteljem risanja. Vendar so ti spomini zbledeli. Škoda. V gimnazijskih letih sem bil še preveč otročji, da bi lahko govoril o odločitvi. Za gimnazijo v Vipavi (Srednja verska šola) se nisem odločil jaz, temveč so me tja pripeljale okoliščine. Sprejemne izpite sem opravil na Gimnaziji Poljane v Ljubljani, a v dijaškem domu ni bilo prostora. Vipavska gimnazija je bila po strokovni plati zelo dobra, po človeški pa pozen odmev katoliške akcije, ki mladih ni niti poskušala razumeti. Z vzgojnega vidika je bila prav nesrečna stvar. Če kdaj, sem se od doma in od Žirov distanciral prav v tem času, saj smo lahko prišli domov le trikrat na leto. Matura te gimnazije ni bila državno priznana. Tako so kasneje odločitvi za študij teologije spet bolj kot ne botrovale okoliščine. Danes vem, da to ni bila odločitev, temveč plavanje s tokom. Teologija me je zanimala oziroma me zanima še danes. Nevarnosti povezav med Katoliško cerkvijo in teologijo (ideologijo, doktrino) sem se zavedel mnogo kasneje, ko sem videl, kako absurdno se lahko prepletata religija in morala. Teološki refleksiji je (bilo) v času študija namenjeno zelo malo prostora. V študentskih letih sem bil zato dokaj razdvojen, a brez pravega poguma. Vmes je prišlo še služenje vojaškega roka. Po 4. letniku teologije sva šla s kolegom na kolesarsko pot po Evropi, da bi si odgovorila na vprašanje, ali sva za duhovnika ali ne. Na poti nisva potem niti enkrat govorila o tem. Bilo

je preveč naporno in preveč drugih doživetij. Zato sem vztrajal naprej. Preveč je bilo trme in nekakšne opozicijske drže do družbenih razmer. Tega danes ne bi več ponovil.

V gimnazijskih in študentskih letih se nisva srečevala, pač pa na poseben način ob tvoji novi maši leta 1977. Za govornika je bil izbran najin sošolec in moj prijatelj Tone Eniko. Pa je prišel do mene in me prosil, če bi mu pri sestavi govora pomagal; sem bil pač modroslovec, on pa ekonomist. Na tvoji novi maši nisem bil, posredno pa vendarle, prav s svojim deležem v tem govoru. Nadaljevanje je bilo z današnjega vidika prav zabavno. Eden od rdečih dušebrižnikov me je zatožil na občinski partijski komite v Škofji Loki, od koder so me povabili na pogovor. Odzval sem se z mešanimi občutki, tam pa naletel na našo nekdanjo učiteljico Ivanko Malovrh, ki je bila takrat občinska poklicna sekretarka ZKS. In smo se lepo pogovorili, kot stari znanci ... Kakšne pa so bile tvoje skušnje s takratno oblastjo?

Za novo mašo so bile npr. težave z najemom posode, krožnikov in pribora za povabljene. Sem pa že prej kot študent teologije in tudi kasneje kot kaplan za večje praznike pogosto moral obleči vojaško uniformo in »služiti domovini«. Spomnim se neke Velike noči, ko sva skupaj z župnikom stala v postroju na vojaškem poligonu v Škofji Loki. Ves čas je močno deževalo. Vojaška suknja se ni nikoli več povsem posušila. Mislim, da je to bilo zadnjikrat. Govorilo se je, da oblast nagaja. Se pa zelo dobro spomnim dogodka spomladi 1986, ko me je zasliševala UDBA in želela, da poročam o Slovencih v Rimu. Prišlo je celo do zapisnika o zaslišanju, ker sem pri agentu odkril, da pogovor snema, in mu odvezel dokumente. Agent je kasneje delal kot sprevodnik na relaciji Ljubljana–Bled–Bohinj. Do raznih incidentov je prihajalo na meji, ko sem potoval v tujino ali prihajal domov. Vsaj enkrat so me slekli. Nemogoče se je spomniti vseh stvari. Taka so bila »pravila«. Nisem bil izjema.

Tone, morda še ena zanimivost v tej zvezi. Vprašal sem Toneta Enika, kako se on spominja tega dogodka. Potrdil je mojo navedbo in dodal: »Kot veš, sem včasih pogosto stal na odru ob priliki raznih prireditev. Od takrat naprej mi praviloma ni bilo več treba. Me niso več vabili. Zanimivo je, kako je na govor reagiral takratni župnik Florjan Božnar. Ker nisem poznal protokola, sem mu želel pokazati govor, da bo videl, za kaj gre. Rekel je samo, da ni potrebno, da ga bere, naj ga preberem kar pri maši, pa bo ...« – Nadaljujva. Kot mlad duhovnik si se vozil naokoli z belim golfom, kozmetično obdelanim tako, da je deloval prav športno. Jaz sem takrat o svojem avtomobilu lahko le sanjal in te temu primerno občudoval. Kakšen avto voziš zdaj, na profesorski relaciji Kamnik–Koper?

Na to ne morem biti ponosen. Mislil sem, da gre za dizajn, a nisem poznal niti osnov aerodinamike. Dobro, da sem se s tem avtom vozil večinoma sam. Stalno se je vse pregrevalo. Vendar

Tone Mlinar ob Poljanski Sori, kjer ga je fotografiral sošolec Franc Temelj, decembra 2012.

sem se s podobnimi neumnostmi ukvarjal še kasneje. Žal mi je za čas, ki sem ga zabil za to. Tega, kar sem se pri tem naučil, nisem mogel uporabiti nikjer drugje. Skoraj dvajset let sem imel hondo civic, zdaj pa smo – kot družina – že pol leta pri škodi octavii.

Še en spomin na tvojo predmodernost: že konec sedemdesetih si se podajal na dolge poti po Evropi s kolesom. Danes je to moderno in pogosto, takrat je bilo še bolj pionirsko. Kako se počuti bodoči duhovnik (ali že duhovnik?), ko kolesari po evropskih cestah?

Nekaj sem o tej turi že povedal. S kolegom sva se za pot odločila iz čistega idealizma. Bilo je enkratno doživetje, čeprav se v ničemer ni dotaknilo namena te poti. Prevozila sva več kot 4500 km. Spomnim se, da sva šla na pot neko soboto, kolesa pa dobila neposredno iz Roga šele dan pred tem. Kolo je imelo pet prestav. Ne vem več, za kateri model je šlo. Vem le, da sta kolesi imeli serijski številki 1 in 2. Kasneje sem kolo (pred odhodom v Rim) prodal za en dinar. Naj kot zanimivost povem, da sva imela največ težav s »šprinklami«, ki so pokale. Še vedno zelo rad kolesarim.

Ko sva še pri spominih, ne morem mimo tistega, kako smo te sošolci in znanci iz Žirov obiskali v Rimu, kjer si bil takrat na doktorskem študiju. Preskrbel si nam sobe v Slovenskem kolegiju na ulici Via Appia Nuova 884. To je bila naša baza, od koder smo se vsako jutro odpeljali na celodnevne ogleda po večnem mestu. En dan pa si si vzel čas in nas odpeljal na izlet proti jugu, do... ?

Miha, obiska se spomnim, a po najboljših močeh se ne morem spomniti, kam smo šli. Obiskov iz Slovenije je bilo kar precej, precej je bilo tudi vodenj, takih ali drugačnih asistenc. Danes bi moral pogledati na zemljevid, da bi se spomnil nekaterih mest in krajev, ki sem jih videl večkrat. Če je bila pot zanimiva in smo šli proti jugu, je bil lahko le Monte Cassino. Nismo šli morda v Subiaco? To je bolj na vzhodu. Ali v Cerveteri (Etruščani)?

(Tone, po tvojem odgovoru sem v pogovoru s Francem Temeljem ugotovil, da je bil naš glavni cilj prav Monte Cassino.) – Kakšno temo pa si obravnaval v svojem rimskem doktoratu, pri kom si tezo zagovarjal?

Naslov disertacije je bil *Die Heilkraft des Menschlichen*. Raziskoval sem medicinsko antropologijo in t. i. antropološko medicino Viktorja von Weizsäckerja (umrl 1957). Mentor je bil Bernhard Häring, nemški moralni teolog. Še vedno si želim, da bi nadaljeval raziskovanje razmeroma kratke epizode evropske psihosomatike, ki jo je utemeljil prav V. von Weizsäcker.

Kako bi prevedel naslov Die Heilkraft des Menschlichen? Zdravilna moč človeškega? Za kaj v tezi gre?

Miha, prav si prevedel. Gre za izročilo t. i. antropološke medicine, včasih znane kot psihosomatike (izraz je imel do srede petdesetih let drugačen pomen kot danes). »Človeško« je samostalniška raba. Mišljen je odnos z drugimi ljudmi, ki odraža (zdravnikov) odnos s samim seboj. Zdravnikova osebnost je bistvena. Ne le strokovna usposobljenost, temveč človeškost ... Naj poskusim v tem odgovoru povedati nekaj več. Poleg tega, kar sem že rekel, je vprašanje človeškosti nekaj, s čimer je bil nenadoma soočen konec 19. stoletja. Res je, da so se tedaj pojavile nekatere znanosti, kot psihologija, antropologija itn., toda človeškost ni njihov dosežek, temveč so te znanosti posledice soočenja s tem vprašanjem. Tudi psihosomatika. Velik delež je prispevala fenomenologija, to je empirična zaznava tega, kaj je človek. S tem so se ukvarjali že mnogi v preteklosti, vendar so vsi poskusili človeka pojasniti na osnovi nekih »temeljnih znanj«, ki jih je fenomenologija prepoznala kot zmotne, na primer, da je človek razumno/politično/družbeno bitje (Aristotel), bitje hrepenenja (Avguštin), sestavljeno iz *res*

cogitans in *res extensa* (Descartes), itn. Nihče ni podvomil, da je delitev človeka na dva sestavna dela (ali tri) morda vprašljiva. Šele fenomenološka metoda je omogočila, da je ta vidik – »človek kot telo-duša« – povzročil dvom. Ni šlo za zanikanje te in podobnih trditev, temveč za spoznanje njihove nepopolnosti. Tako se pojavi pojem »človeškega«, s čimer se je človek moral soočiti. Ni si mogel postaviti vprašanja, ali bi to rad počel ali ne, temveč mu je bilo to vprašanje – namreč vprašanje o celem človeku – postavljeno pred obraz. To je bilo novo. Vsa znanja o fragmentarnem človeku so se nenadoma izkazala za nepomembna. Postavilo se je celo »biblično« vprašanje o celem človeku, »moškem-ženski«, če ne kar o »moškem-ženski-otroku«. V medicini je to imelo zelo pomembne posledice. Pojavilo se je vprašanje, ali morda bolezni niso izraz nedorečenosti podob o fragmentarnem človeku. Psihosomatika sicer še vedno deluje na osnovi razlikovanja med »psihe« in »soma« (dušo in telesom), vendar ju poskuša gledati skupaj, tako da je telo izraz duše in duša izraz telesa. To je v zelo skrčenem smislu to, kar je v temelju antropološke medicine. V tem okolju se je pojavilo tudi vprašanje medicinske etike, ki se je uradno rodila z Nürnberškim kodeksom (1947).

Si se na svoji duhovniški poti od blizu in osebno srečal s katerim od visokih dostojanstvenikov Cerkve, razen seveda z ljubljanskimi nadškofi, ki so bili tvoji neposredni predstojniki ...?

Bežno že, vendar pa ta srečanja niso bila nikoli »v programu«. V trgovini v Vatikanu so imeli kardinali in škofje prednost pred drugimi pri blagajni. To sem nekajkrat videl. Smešno in odvratno. Naključno sem se pogosteje srečal s (tedaj) kardinalom Ratzingerjem, ki je stanoval v nemškem kolegiju Tevtonik. Tam so stanovali ali delali tudi nekateri Slovenci.

Kdaj in zakaj si zapustil duhovniški stan?

Odločitev za to sodi v študijsko leto 2004/2005, potem ko sem zašel v resne težave pri predavanju enega predmeta v zadnjem letniku na Teološki fakulteti. Na fakulteti sem v času rednega študija sicer predaval moralno teologijo. Z grozo sem ugotovil, da so študentje tik pred zaključkom študija – ko so imeli diplomo že v žepu – mislili, da so s teologijo preskrbljeni za vse življenje in da so tudi sicer brez skrbi za svoje delo (poklic). Bili so vzvišeni in v srcu mrzli. Če pustim ob strani dejstvo, da me študentje niso jemali resno zaradi različnih govoric, ki so krožile o meni, me je ta prevzetnost šokirala. Nič nismo naredili. S Teološko fakulteto sem se razšel kot nekdo, ki ga tam nikoli ni bilo. Dobesedno.

Kako so tvojo prelomno odločitev sprejeli tvoji najbližji, zlasti mama?

S tem vprašanjem sem se veliko ukvarjal, preveč. Vendar o tem ne vem povedati veliko. Ne vem, ali sem druge s tem prizadel, ko sem izstopil. Menim, da ne; da je šlo pri drugih le za popravek njihovih pričakovanj. Stiki pa so se nedvomno močno spremenili. Za nekaj časa so se skoraj pretrgali. Včasih sem kaj slišal od drugih, kot na primer, da tega (izstopiti) ne bi smel, da bi to moral storiti prej, če sem že hotel izstopiti, da ne vem, kaj delam, ipd. Mnogi so krivdo iskali drugod, pri drugih, češ kdo me je spravil ven. Ponavljal se je vzorec, da duhovništvo ni izbira, temveč »dar«, če ne kar usoda, ki ga ne smeš zavriniti. Govoriti o odločitvi tako skoraj ni bilo umestno, temveč le o krivdi »zavrjenega daru«. Če bi lahko kaj rekel o različnih drugih vzrokih, je bilo povodov več, krivde pa ne. Zelo nerodno se je pogovarjati o izstopu z mislijo, da gre za krivdo, da tega ne bi smel ipd. Moje duhovništvo je bilo breme, ki me je v marsičem prizadelo, v marsičem pa sem s svojim duhovništvom prizadel tudi druge. Zdelo se je pač, kot da je duhovništvo usoda, da si, če si, lahko samo to, ali pa nič. Danes gledam na to obdobje drugače. Nisem izstopil zaradi kake krivde in tudi izstop ni bil krivda. Bil je rešitev.

Po izstopu iz kleriških vrst so te doletele hude poklicne posledice. Je zdaj že bolje?

To bi lahko bila veliko bolj resna debata, zlasti če pomislim, kako je Teološka fakulteta, sicer članica Univerze v Ljubljani, uveljavila svoj status dvojne avtoritete, civilne in cerkvene. Še dolgo potem, ko so se iztekle pogodbene obveznosti na fakulteti, so na univerzo prihajala poročila, vsaj tako so mi povedali, da je moj status na Teološki fakulteti urejen. Deloma sem bil za to kriv sam, deloma pa je bila obravnava tako na fakulteti kot na univerzi (UL) povezana s pravno dvoumnimi, če ne kar nelegalnimi postopki. Ne mislim le na spremembo pogodbe po izstopu, temveč tudi na nekatere postopke pred tem, ki so mi »padli na glavo« pozneje. Mnogih reči sploh nisem vedel, kot na primer, kako potekajo postopki izvolitve v nazive. Tako sem že bil izvoljen za izrednega profesorja, čeprav še nisem imel nostrificirane diplome doktorata. Do nazivov sem prišel, ne da bi se nostrificirali dokumenti o izobrazbi. To pomeni, da se je moja dokumentacija o izobrazbi poslej formalno končevala z osnovno šolo. Nobena druga stopnja izobrazbe ni bila državno priznana. Ko sem postopoma urejal te reči, sem se zamislil nad svojim iskanjem zaposlitve. Kako so se mi morali nasmihati, ko sem mahal z nekimi papirji, formalno pa imel le dokončano osnovno šolo. Od leta 2008 sem delno zaposlen na Univerzi na Primorskem. Večinoma se ukvarjam s projektnim (raziskovalnim) delom, nekaj pa je tudi pedagoškega dela. Slednje postaja z zmanjševanjem vpisa vse bolj le želja.

Ob novi knjigi

Tvoja nova knjiga Okoljska etika in trajnostni razvoj, ki jo je izdala Univerzitetna založba Annales v Kopru (2014), zbuja precejšnjo pozornost. Posvetil si jo »Simoni in Tari«. To sta?

Žena in hčerka. Tara se je rodila maja 2014, tako da je bila pri poroki (julija 2014) že v njenem naročju. Letos aprila sva se poročila tudi cerkveno.

Eno od recenzij knjige je napisal dr. Drago Karl Ocvirk, tvoj nekdanji profesorski kolega na Teološki fakulteti, ki hodi pot, podobno tvoji, a je precej bolj jezičen. Takole pravi na spletu: »Ko sem po Ljubljani v vozičku sprehajal svojo hčerkico, so me ljudje včasih vprašali, čigava je. Ko sem rekel, da je moja, so se samo smejali. Češ, dobra šala.« Imata z Ocvirkom kaj stikov?

Ne. Le nekajkrat sva si pisala po spletu, deloma tudi zaradi recenzije, srečala pa se v zadnjih desetih letih še nisva.

Tako pri tvoji novi knjigi kot pri prejšnjih me vedno znova preseneti, koliko virov uporabljaš. Jih pred pisanjem dejansko vse prebereš?

Ne preberem vsega, vse knjige pa sem imel v rokah. Mnogi od virov so tematsko urejeni zborniki in jih je treba navesti zaradi preverjanja podatkov. Konec koncev pa gre pri dolgem seznamu za nekakšno »naplavino« vsega mojega ukvarjanja z etiko. Veliko navedene literature sem uporabljal že prej, nekaj del je »klasičnih«, kar nekaj jih je, ki jih berem znova in znova in jih danes dojemam drugače kot pred leti.

Knjiga Okoljska etika in trajnostni razvoj ni samo povzemanje tistega, kar so o teh rečeh napisali drugi. Gotovo je v njej tudi tvoj osebni, izvorni delež. V katerem delu knjige si najbolj avtorski, kaj je tvoj osebni prispevek v pogledih na te reči?

Knjiga je začela nastajati kot priročnik za predmet, ki ga predavam v okviru interdisciplinarnega programa Management trajnostnega razvoja. Program izvajajo štiri fakultete Univerze na Primorskem. Šele kasneje se je pokazalo, da bo treba nekatere dele napisati z ozirom na

specifičnost zaznave prostora-časa. V študijo sem potem pritegnil različne druge vidike, ki sem jih obravnaval že prej oziroma jih obravnavam v okviru etike, bioetike, teorije življenja in raznih kognitivnih teorij. Če bi vedel, da se bo izid knjige tako zavlekel – kar nekaj stvari je takih, ki bi morale biti »up to date« in so v knjigi danes že zastarele – bi se posvetil le poglavjem, ki govorijo o družbeni razsežnosti trajnosti, etiki kot etičnem mišljenju ter seveda zaznavi in konceptualizaciji prostora-časa. Družbena razsežnost trajnosti (predvsem vidik izobraževanja *kot* trajnosti) je po mojem najtežje vprašanje in tudi vzrok, zakaj je danes ta tematika večinoma prazna retorika brez »duše«, trajnost pa v senci različnih drugih problemov.

Na začetku omenjeni dr. Tomaž Grušovnik, ki je tudi sam okoljski filozof in tvoj mlajši kolega (rojen 1982), poudari kot eno tvojih najvišjih misli stavek, ki je v knjigi na strani 77: »Etično skrb, odgovornost in svoboda najdemo le tam, kjer sta ljubezen in pogovor.«

Ljubezen in pogovor? Prijetno me preseneti, ko vidim, da sta lahko ti dve besedi iz vsakdanjega življenja tudi filozofski kategoriji ...

To je citat iz knjige H. Maturane in G. V. Zöllera, *The origin of humanness in the biology of love*. Odlična knjiga. Gerda Verden Zöller je po vojni delala kot vzgojiteljica na Bavarskem in se soočala s posledicami vojne pri otrocih, ki niso govorili. Medicinska stroka jih je že nameravala uvrstiti med »otroke s posebnimi potrebami«, G. V. Zöller pa je pri delu z njimi spoznala, da je šlo za temeljno prizadetost družinskega življenja. Njene izkušnje so povod za knjigo, v kateri je H. Maturana deloma prilagodil svojo teorijo o življenju (avtopoetičnost).

Naj navedem še en tvoj stavek, ki sledi gornjemu. »Čeprav se je etična skrb pojavila šele s človekom, pa vidimo, da je človekova skrb, kot je bilo pravkar omenjeno, tudi biološki memorandum, ki ga lahko v obrisih opazujemo v odnosu znotraj živalske družine.« – Ali to pomeni, da so v novi okoljski paradigmi končno tudi živali pritegnjene v etično obravnavo? Ko sva midva odraščala, so bile nekaj človeške milosti (»ljubezni in pogovora«) deležne le domače živali, pa še te ne zmeraj in od vsakogar ...

V ozadju teh misli oziroma stavkov je nekaj hevrističnih pojmov iz prve polovice prejšnjega stoletja, ki so velika novost v načinu razmišljanja. Znanstvena prizadevanja postavljajo v povsem nov okvir. Ti pojmi so posejani tudi po moji knjigi in jih zdajle nima smisla naštevati. Novo je npr. spoznanje, da je življenje spoznanje in spoznanje življenje. To ni tautologija, marveč spoznanje, da življenje ohranja sebe samo, in sicer z načinom življenja, ki ohranja življenje. To je etika (*ethos* v grščini pomeni prostor oziroma specifično zaznavo prostora-časa). Skratka, ne gre le za odnos *do* živali, temveč tudi za odnos z vsemi živimi bitji, od najbolj primitivnega življenja do človeka. Predvsem gre tudi za človeka, ki gleda na spoznanje kot dejavnost, ki jo je v resnici sposoben le on, in sebi povsem neupravičeno pripisuje prvenstvo med živimi bitji. Tudi ideja o »varovanju okolja« je lahko izraz prevzetnosti ali vsaj nevednosti, da nas okolje varuje mnogo bolj kot mi njega. Vse oblike življenja, tudi tiste, ki so že davno izumrle, govorijo o tem, da si

Ata Tone s hčerko Taro

življenje samo prizadeva za način življenja, ki življenje ohranja. Misliti, da bi lahko na tej osnovi izdelali »normativno« etiko, ki bi človeka napravila boljšega, je zgrešeno. Etika je namreč *rojena* iz življenja. Spet smo pri zaznavi prostora-časa (in s tem ljudi, živali ...). Filozofske korenine tega razmišljanja so v fenomenologiji. Zdi se mi pa, da je kritična masa raziskovalcev na tem področju preskromna, da bi lahko konkurirala populizmu uporabnega znanja ter običajnemu pretiravanju, ki sledi popolni ekonomizaciji vsega.

Boš o »biologiji etike« še pisal?

Nedvomno bi to rad počel. »Biologija« v tem kontekstu pomeni radikalno preseganje dualizma (človek-svet, človek-živali, telo-duša, spoznanje-delovanje ipd.) in bi jo lahko uporabil v drugih sklopih, kot npr. biologija spoznanja, biologija ljubezni ipd. Gregory Bateson je v knjigi *Ecology of mind* zelo ostro nastopil zoper nekatera temeljna znanja, ki so povod včasih kar usodnih dualizmov. To so bolj prepričanja kot vedenja, se pravi vedenja, za katera ne vemo, od kod so, a jih imamo za neizpodbitno gotova. V resnici ne vemo, zakaj ločujemo med človekom in živaljo. Že neupravičeno *razlikovanje* je lahko usodno. Tako je npr. mnenje, da možgani porajajo spoznanje ter da je spoznanje nekaj drugega kot materialna podlaga živčnih in drugih celic, tipičen dualizem. Ne vemo, zakaj trdimo tako in ne drugače. Ko je danes govor o uporabnem znanju, se o njem govori kot o nekakšni surovini. To je seveda nesmisel. Spoznanje je ravno proces življenja. Teorija o avtopoetičnosti življenja, ki sta jo v začetku sedemdesetih let utemeljila Humberto Maturana in Francisco J. Varela, postavlja prizadevanja za okolje in prebujanje okoljske skrbi v novo luč. Danes bi moral vsak, ki se hoče vpisati na univerzo, prebrati njuno knjigo *Drevo spoznanja*. Vendar so študentje mojstri bližnjic. Malo pretiravam. Povedati pa hočem, da se univerze kot cvet sodobne znanstvene kulture nikakor niso pripravljene prilagoditi kakšni radikalni spremembi. Indukcija in dedukcija sta skoraj absolutno merilo znanstvenosti, četudi je do velikih odkritij prihajalo mimo njih. Mislim, da je namesto »izuma« bolj utemeljeno uporabljati »odkritje«, ker nas življenje prehiteva.

Zadrživa se še pri pojmu trajnostnega razvoja. Beseda trajnost(ni) (sustainability, sustainable) se v zadnjih letih uporablja vse več, postala je tako rekoč modna. Kaj pomeni tebi?

Kot beseda le nekaj *pomeni*. Za njo ni nikakršne resničnosti. Trajnosti kot take ni. Je »leseno železo«. Trajnostni razvoj še toliko bolj. Neologizem, ki tudi razdvaja, ker raven, na kateri je nastal, ni dovolj visoka, da bi ljudi povezoval. Ta element je v knjigi premalo obdelan. O tem tudi ni literature. Zato sem prej rekel, da je družbeni vidik trajnosti – tudi bolj radikalna sprememba družbe v smislu interakcije »družbenih« sistemov – najtežje vprašanje, in sicer ne le za etiko, temveč za vse elemente družbe. Današnji prevladujoči način življenja ne ohranja načina življenja, ki ohranja življenje. Seveda se življenje tudi ohranja, vendar po zaslugi življenja samega. Luce Irigaray je zato pojem »filozofije« začela razumeti kot »modrost ljubezni«, »modrost življenja«. »Biologija etike« je ljubezen. Eden od ciljev okoljske etike je tudi demistifikacija njene morebitne normativnosti. Velika iluzija je misliti, da je mogoče kaj spremeniti po vnaprejšnjem programu, npr. na osnovi dobre etike. Etični kodeksi so velik nesmisel. Etika ni rodovitna, temveč je lahko lerojena. Ni spoznanje na začetku, temveč izkušnja na koncu. Ne odpovedujem se pojmom, ki so danes tako ali drugače uveljavljeni, toda ne morem mimo dejstva, da je treba iskati načine, kako bi nas besede povezovale, napravljale bolj sočutne in ne le bolj pametnih.

Zdi se, da tvoja posebna pozornost velja tudi naši zaznavi prostora in časa. Kaj je posebnega v tem?

Posebnost je *sedanji* čas. Prostor-čas je v fenomenologiji posebna kategorija, ponovna povezava prostora (tukaj) in časa (zdaj). Ni preteklosti, ni prihodnosti, je le sedanjost. Metodološko

to pomeni upoštevanje izkušnje (in introspekcije). To je »metoda prve osebe«, če so na drugi strani objektivne metode (induktivne, deduktivne) »metode tretje osebe«, stvarne. Metode prve osebe nimajo težav z objektivnostjo, objektivne metode pa subjektivnim metodam ne morejo in ne morejo priznati legitimitete. V etiki so prepovedi in norme ekvivalent objektivnih metod, pripoved (*narratives*) pa ekvivalent metod prve osebe. Veliko sta mi o tem »povedala« Juhani Pallasmaa (ki prostor »poslušča«) in Sophia Psarra, ki je prostorsko analizirala atensko akropolo, in sicer s stališča religioznih praks, ter seveda Paul Ricoeur. So še mnogi drugi zanimivi namigi. Poudaril bi rad, da s trditvijo, da ni preteklosti in tudi ne prihodnosti, ne zanikam stvari, ki so povezane s tema dvema pojmom. Tudi to sta le pojma s pomenom, ne stvarnost kot taka. Z njima naj bi se sporazumevali in sodelovali med seboj, a ju razumemo zelo različno.

Kdo pa so avtorji, na katere se pri svojih obravnavah najbolj opiraš? Kolikor vidim sam, so ti med njimi posebno blizu filozofinja Luce Irigaray in družboslovec René Girard, oba še živeča. In kdo še?

René Girard je v tem kontekstu bolj stvar neke nuje, ker se je izdaja financirala iz projekta, v katerem se ukvarjam s tem avtorjem. Luce Irigaray je res nekaj posebnega zaradi pojmovanja transcendence, najbolj subtilnega medprostora. So pa še mnogi drugi. Vsi, ki sem jih že omenil, gotovo pa bi moral omeniti imena, kot so Janet Moore, Arne Naess in Jane Jacobs. Pogosto se sklicujem na Hannah Arendt. Blizu mi je Antonio Damasio (nevrobiolog), Niklas Luhmann in H. Lefebvre (sociologa). Med sodobnimi misleci mi je blizu Gaston Bachelard, Paul Ricoeur, Lenart Škof.

Še o nekaterih evropskih, slovenskih in žirovskih rečeh

Zdaj že nekaj let učiš in raziskuješ na Fakulteti za humanistične študije Univerze na Primorskem v Kopru. Z družino živiš v Kamniku? Kako se obnese ta kombinacija? Alpsko-jadranska ...?

Na Univerzi na Primorskem je moja matična zaposlitev na Znanstveno-raziskovalnem inštitutu. Na Fakulteti za humanistične študije sem zdaj le z enim prstom na nogi, nekaj delam tudi na Famnitu /Fakulteti za matematiko, naravoslovje in informacijske tehnologije UP/, v okviru katerega se med drugim izvaja program Aplikativne kineziologije. Vse zaposlitve na UP visijo na nitki, saj so vpisi slabi, projektov je vse manj. Životarimo. Kaj to pomeni za mojo alpsko-jadransko navezo? Da je morda kmalu ne bo več. V Koper tudi zdaj večinoma ne potujem več kot dvakrat na teden. Večino raziskovalnega dela opravljam doma oziroma drugod.

Živiš v svojem družinskem mikrokozmosu, etično posegaš v makrokozmos. Pa se ozriva s te markantne relacije še na slovenske stvari. Kako bi razložil to »krizo«, ki nas je zajela že 2008 in tudi po sedmih letih bolj suhih krav nekako na mine. Kriza najbrž ni le gospodarska, finančna in politična?

Kriza je predvsem odraz različnih humanističnih iluzij. Pri nas tudi iluzije o socialni državi. Te dni sem na televiziji videl plakat z napisom »Ko bom velik, bom revež«. Medtem ko se običajno omenjajo le gospodarski in politični vidiki krize, gre še vsaj za osem področij (sistemov), ki so v neenakopravnem položaju z drugimi: umetnost, religijo, pravo, znanost, zdravstvo, izobraževanje, moralo, medije. P. Schumacher meni, da sodi sem tudi arhitektura. Ti sistemi med seboj ne sodelujejo, temveč so večinoma odvisni od ekonomije. Kar naprej so »na prodaj«. Sedanje pojmovanje krize večinoma še vedno generira brettonwoodski sistem, ki je dal ekonomiji

absolutno prednost pred drugimi. Sistem je propadel že leta 1970, a je še vedno »vsezahoden«. Zanimivo se mi zdi, kako se strokovna javnost mirno strinja z rabo besede »podsystem«, ko govori o sodstvu, izobraževanju, zdravstvu itn. »Sistem« je družba, nekakšno igrišče, na katerem nimajo vsi enakih možnosti za igro. Dokler bo tako, bodo krize take, kot jih poznamo danes. Sicer je o krizi težko govoriti. *Krisis* v grščini pomeni »razpoko« (v zidu), glagol *krinein* pa govori o »razlikovanju«.

Ta pogovor začenjavo proti koncu avgusta 2015, ko so najvidnejše slike na evropskih ekranih begunske. Kaj pa, če ti begunci pridejo tudi k nam, v Slovenijo in morda celo na Žirovsko, na »konec sveta«. Kakšen bi moral biti naš odziv z etičnega vidika?

To ni hipotetično vprašanje. Meni se zdi najhuje to, da so ljudje na begu iz razlogov, ki jim že vnaprej s stoddostno gotovostjo preprečujejo, da bi bili kjer koli »doma«. Sedanja begunska kriza kaže na hudo krizo »domovine«. Begunstvo in revščina sta stalnici v okoljski etiki predvsem s tega vidika, da si ljudje dejansko sami kopljejo grob. Ohranjamo načine življenja, ki ne ohranjajo načinov življenja, ki ohranjajo življenje. Prepričan sem, da beguncem še tako velika gostoljubnost ne more dati doma. Nihče jim ne more zares pomagati. Lahko pomagamo sebi, da bi začeli o domu, domačnosti in domovini razmišljati drugače. Kam spadajo vsi ti plotovi, žice, kamere, hitech navlaka v naših krajih? V bistvu skrivamo svojo krivičnost. G. Bachelard je nekje zapisal, da si ljudje povsem neupravičeno izposojamo besedo »gnezdo« za svoje »domovanje« (ustvariti gnezdo), ker je med nami toliko nečloveškega. (Živalska) gnezda da so nekaj drugega. Omenjam, ker se z njim strinjam.

Kako pa vidiš današnje Žiri in Žirovce? Pogled s krajevne in časovne distance je po starih skušnjah boljši od insajderskega razgleda ...

Skoraj nič me ni v Žireh. Z leti sem se močno oddaljil. Na to vprašanje skoraj ne morem odgovoriti. Na misel mi prihajajo značilnosti, ki jih srečujem tudi drugod: prvi vtisi, krajevna arhitektura, razne obvoznice, a ne kot nekaj, kar bi se me v Žireh dotaknilo bolj kot drugod.

Sošolci iz Foruma 1952 smo jih leta 2012 dopolnili vsak svojih 60, čez dve leti jih bo že 50, kar smo nehali skupaj hoditi v žirovsko šolo (1967). Zdaj napredujemo predvsem v starost? Na kaj bi morali ob soočenju z njo posebej paziti? Kako si zagotoviti »kakovostno starost«?

Kakovostna starost je kakovost dneva (časa), ki ga pravkar živim sam in z drugimi. Ni recepta. Kakovosti ni v številu let. Te kakovosti si ni mogoče zagotoviti. V šali bi rekel, da bi morali starost meriti od zadnjega dne sem. Je pa zanimivo opazovati odzivanje telesa, občutja, omejitve ipd. Tu je vsak sam s seboj. Bolj kot poznaš svoja občutja, bolj poznaš druge. Morda se to, čemur rečemo kakovostna starost, skriva v sočutju, modrosti. Na neki način sem prepričan, da ljudje k temu težimo spontano.

Gotovo imaš v načrtu še kak večji projekt, knjigo?

V zadnjem času se veliko ukvarjam s hčerko Taro. Temu dajem prednost pred vsem drugim. Vendar seznam načrtov obstaja in se tudi veča. Nekaj drugega je letni plan, ki je obveznost in v katerem se vsak po svoje tudi malo hvali, in nekaj drugega resna želja ter možnosti. Poleg misli na pisanje in na (vsaj) eno knjigo se ukvarjam z japonsko hišo ali jo vsaj poskušam razumeti, zlasti način, kako so v njej prisotni otroci in gosti – ter drevo. In enkrat v življenju bi rad videl Tibet.

Pred žirovsko osnovno šolo ob koncu šolskega leta 1959/60: razred 1. c s »tovarišico« Marico Wolf: Tone je v prvi vrsti četrti z leve (kleči).

Bog daj, da bi ga res, tudi jaz bi šel zraven ... Skleniva z etično dilemo: po eni strani si lahko mi vsi želimo vse najboljše, po drugi pa se moramo duhovno pripraviti na vse, kar lahko pride. Kaj vse? Tudi konec sveta?

Rekel bi, da je dnevu zadosti njegova lastna teža (iz evangelija). Ko me kdaj prevzame kakšna reč, ki je ne morem obvladati, se mi skozi prste izmuzne tudi občutek za sedanji čas. Spomnim se, da sem leta 1992 hudo zbolel in da so bile vzrok za bolezen skrbi. Bolezen je bila tedaj »izhod v sili«. Rešila me je. Breme dolžnosti v neposredni prihodnosti je bilo zame prehudo. Če ne bi zbolel, bi morda od skrbi umrl. Ne vem, kaj bo jutri. Zaskrbljenost za jutri ni »etična« v pravem pomenu besede. Zdi se mi, da z običajnim razumevanjem »etike« tu ne moremo priti daleč.

Dragi Tone, najlepša hvala za te premišljene odgovore, nekateri tudi meni odpirajo oči. Pazi nase in na svoji dami.

P. S. Pogovor je nastal na e-način konec avgusta in sredi septembra 2015.

OB 70-LETNICI KONCA DRUGE SVETOVNE VOJNE

Valentin Pivk

Oh, kako je dolga, dolga pot iz tujine pa do doma

Leta 2014 je Območna organizacija Društva izgnancev Slovenije Škofja Loka izdala zbornik NAŠI SPOMINI, tj. spomine beguncev in izgnancev iz občin Gorenja vas - Poljane, Škofja Loka, Železniki in Žiri. Na zadnji strani zadnje platnice zbornika je verz iz Himne izgnancev (Naši spomini, str. 11): »Oh, kako je dolga, dolga pot iz tujine pa do doma ...«. Prispevki avtorjev zbornika osvetljujejo dogodke iz življenja v izgnanstvu, verzi na zadnji strani pa povedo, da so se nekateri tudi vrnil. In eno takšnih poti sem prešel tudi sam in jo želim predstaviti ter po sedemdesetih letih spet prehoditi.

Vesela vest

»Poslušaj, saj vem, da še ne veš. So že v Stuttgartu,« je dejal Karl Jerneju, ko sta se srečala pred gankom. (Gank smo imenovali pokrit prehod čez cesto in dvorišče, ki je povezoval dve stavbi taborišča in ni prav nič spominjal na gank, ki krasi lepe gorenjske kmečke hiše.)

»Kdo?«

»Kdo neki? Nemci so bili vedno tam, sedaj so pa tudi Amerikanci.«

»Kaj? Kako veš?«

»Poslušaj. Prišel sem po stopnicah iz zgornjega nadstropja in slišim pred Fridino sobo pogovor med Frido in Kajekom. Dobro sem slišal: '... die Amerikaner sind schon in Stuttgart ...' (Amerikanci so že v Stuttgartu). Ko sta me opazila, sta utihnila, Frida je šla v svojo sobo, Kajek pa v pisarno. Prepričan sem, da je vedel, da sem slišal njun pogovor, pa je šel mirno mimo mene. Morda pa je celo želel, da izvemo to novost.«

(In kdo sta bila tadva, ki sta oznanila tako čudovito vest? Frida je bila medicinska sestra, vsaj po kapi sodeč, Kajek pa je bil taboriščni vzdevek za Lagerführerja. Zakaj? Pisal se je Wass. Če to zapišemo z malo začetnico in črtamo zadnji s, dobimo was, kar pomeni v slovenščini 'kaj'. In hudomušneži so iz tega kmalu izoblikovali ljubkovalno ime Kajek, ki si ga je zaradi svojega odnosa do taboriščnikov tudi zaslužil, saj je bil v primerjavi s svojim predhodnikom Fischlerjem precej bolj človeški.)

»To se pravi,« reče Jernej, »bomo kmalu ...«

»In še to,« ga prekine Karl, »si v zadnjih nekaj dneh kdaj videl Šepsla?«

»Ne, morda tudi to nekaj pomeni. Morda beži proti vzhodu. Ha, kar naj, tam so pa Rusi.«

Burghausen a. d. Salzach je mesto na Bavarskem, ki se ponaša z »Deutschlands längste Burg«, najdaljšim gradom v Nemčiji. Veliki beli stavbi na levi sta bili sestavni del »lagerja« (koncentracijskega taborišča), ki ju povezuje starejši del samostana. Vidi se obzidje nekdanjega samostanskega vrta, ki je danes park. Po levem bregu reke Salzach teče lepa cesta s sprehajališčem. Pod mogočno cerkvijo na desni strani je glavni trg, od koder pelje po strmem klancu cesta v novi del mesta, ki leži v nivoju gradu, kjer je železniška postaja; staro mesto leži tik ob reki. Most čez reko, čez katero je zapeljal gospod Megušar in izzval prestrašene krike, ni viden. V grad smo otroci iz taborišča znosili vagono in vagono arhivskega gradiva, ki so ga dovažali iz porušenih mest.

Stari del mesta danes

(In kdo je bil Šepsel? Esesovec, povsod opremljen z mrtvaškimi glavami, ki je bil, kot bi danes rekli, komisar taborišča, čuvar režima. Bil je invalid in zato ta vzdevek vsekakor žaljiv, vendar ga je imel. Posebno grob je bil do nas otrok. Kadar so otroci kaj ušpičili in jih je videl ter zasledoval, takrat ni bil več invalid, preskakoval je tudi po dve stopnici. Tudi sam sem bil deležen nekaj njegovih klofut, ene še posebej. Vendar, priznam, tisto sem res zaslužil. Takrat mu tega nisem oprostil, danes mu pa polovico.)

»Če je vse to res, bomo kmalu videli,« sta nadaljevala sogovornika.

»Verjemi, da je. To pa zasluži, da greva k Mayerju na pivo.« (Mayer je bila gostilna v neposredni bližini taborišča, kjer so lahko dobili pivo tudi zaporniki; danes je ni več.)

Še tisti dan je bilo vse jasno. Lagerführer Wass je za naslednji dan, 27. aprila, na dvorišču tretje stavbe pod vrbo žalujko, kot običajno, sklical zadnji apel. Prišel je mirno, tudi sicer je nastopal brez pretirane arogance in zadrčnosti, in brez posebnega vznemirjenja, kot da pričakuje, da že vse vemo. Sporočil je, da bo v naslednjih dneh vojne gotovo konec, da bo taborišče v tej obliki nehalo obstajati in da bodo zaporniki naslednji dan dobili neke vrste odpustnice, s katerimi se bodo lahko neovirano gibali po vsem rajhu; to ime za nemško državo pa je kljub njenim zadnjim zdihljajem še vedno uporabljal. Povedal je tudi, da bo prvi avtobus že naslednji dan, 28. aprila, odpeljal na železniško postajo, če bo dovolj prijav. In Lagerführer Wass je odšel.

Zavladalo je popolno veselje. »Mi bomo šli!«, »Mi bomo šli!«, »Mi tudi!«, se je glasilo med navzočimi.

Odhod

Mnogi so naslednji dan dejali, da je bil tisti dan med 27. in 28. aprilom zanje najdaljši dan v taborišču, zakaj želja po odhodu domov je bila neučakana.

In zgodilo se je. Ob napovedani uri nas je pred glavnim vhodom v taborišče čakalo nekaj deset. Čas je tekel še počasneje, vendar je končno dotekel. Pripeljal se je Brotschelmov avtobus (avtobusi te firme še zdaj vozijo po Burghausnu in okolici), ki ga je vozil Slovenec, gospod Megušar. (Naj povem, da sem pozneje med mnogimi enakimi priimki poskušal najti tistega Megušarja, ki nas je odpeljal iz taborišča, pa mi ni uspelo.)

Zdi se mi, da je bil avtobus skoraj poln, in smo se odpeljali: pod že omenjenim gankom, mimo že omenjenega Mayerja, bolnišnice, na križišče, kjer se začenja osrednja ulica starodavnega Burghausna, na osrednji mestni trg. Od tod pelje cesta po strmem klancu v novi del Burghausna, kjer je železniška postaja. Namesto veselega razpoloženja v avtobusu so se oglasili kriki: »Kam nas peljete?«, »Mi ne gremo na železniško postajo!«, »Prevara!«, »Ali nas peljete v novi lager?« ...

Ne vem, ali so bili takrat avtobusi že opremljeni z mikrofoni, naš, vem, ga ni imel in gospod Megušar z njim ni mogel pomiriti nastalega razburjenja. Zapeljal je na primeren prostor, ustavil motor, se obrnil k nam in umiril napetost.

Pomiril nas je, da nas ne pelje v novo taborišče, in naj se tega ne bojimo. Če bi nas peljal tja, bi imeli spremstvo, je dejal, tega pa tokrat ni. Povedal je še, da je bilo pred dvema dnevoma mesto Mühldorf /na Bavarskem, kjer je pomembno železniško križišče, močno bombardirano, in da je pot v smeri Burghausen–Mühldorf–Salzburg verjetno neprevozna in tudi močno tvegana; tvegana zato, ker so na tem delu ameriški nizkoleteči lovci, Tiefflieger so jih imenovali Nemci, nenehno napadali pomembne komunikacije. Peljal nas bo po drugi manj izpostavljeni poti na železniško postajo v Burgkirchnu, od koder se prav tako pride v Salzburg, le da je pot nekoliko daljša. Bili smo pomirjeni.

Tu je treba povedati, da so zavezniki aprila 1945 načrtno in še močneje bombardirali in uničevali železniške komunikacije na Gornjem Bavarskem, v sedanji Avstriji, in v severnih delih okupirane Jugoslavije (Maribor na primer je bil zadnjič bombardiran 12. aprila), ker se je na Balkanskem polotoku še vedno zadrževal general A. von Löhr, komandant jugovzhodne armadne skupine E, z okoli 300.000 vojaki in več deset tisoč vojakov kolaborantskih formacij, žal tudi slovenskih. Tej vojski, čeprav je bila že ranjena zver, taka pa je še posebej nevarna in

krvoločna, je bilo treba preprečiti, da bi napadla zaveznike na desnem boku pri prodiranju v smeri zahod–vzhod. In prav z uničevanjem komunikacij so ustavili premikanje proti severu.

Pripeljali smo se v Burgkirchen. Danes vem, da je to majhno avstrijsko mesto. Bila je skoraj že popolna tema, ker je odlok o zatemnjevanju še vedno veljal. Na progi je bil vlak, ki naj bi, in potem tudi je, peljal proti Salzburgu, saj so vlaki zaradi nemške natančnosti še vedno vozili, kadar so le mogli. Uspelo nam je priti na vlak. Ne vem, ali je kdo zahteval vozovnice, prej bi rekel, da ne, saj se mi zdi, da je tudi ta nemška natančnost začela odpovedovati. Kot se lahko sedaj spominjam, je bilo na železniški postaji v Burgkirchnu čutiti še nekaj reda in organiziranosti, kar pa ne velja za dogajanje naslednjega dne na železniški postaji v Aignu. O Babilonu smo se pozneje učili pri zgodovini, v Aignu pa smo »babilon« (nered, zmešnjavo) doživljali že takrat. Vendar o tem pozneje.

Odpeljali smo se ponoči. Vem, da je malo deževalo, in pogrešal sem luči, ki običajno bežijo mimo vozečega vlaka. Ni jih bilo, v Nemčiji je veljala stroga zatemnitev.

Res je bilo še vedno tvegano

Vlak je obstal; ne na železniški postaji, temveč na nekem slepem tiru, ki se je tu tudi končal. Povedali so, da je to Freilassing. Danes vem, da je Freilassing pravo mesto pri Salzburgu, tisto, v katerem smo se ustavili mi, pa je bilo navadno vaško okolje s prekinjenimi železniškimi tiri. Deževalo ni več, obetal se je celo sončen dan.

Kaj sedaj? Kam? Proti Salzburgu. Kam in kako? Pred sabo smo opazili cesto, ki je peljala čez ravno polje. Polje je začenjalo pomladansko zeleneti in nekje pred sabo smo že opazili stavbe, ki naj bi bile predmestje Salzburga. To sta potrevala tudi dva dvigajoča se stebra dima, kajti mesto je bilo en dan prej verjetno zadnjikrat bombardirano.

Kmalu smo srečali moškega, ki je šel v nasprotni smeri. Verjetno je bil domačin, vsaj zdelo se je tako, saj ni nosil ničesar. Videti je bil prijazen, povedali smo mu, kdo smo, in ga vprašali, ali gremo v pravo smer. Potrdil nam je in prijazno dodal, naj pazimo, kajti prometnejše ceste, in taka je bila tudi naša, so bile še vedno tarča Tieffliegerjev. In potrditev njegovega svarila. Skoraj prej kot smo zaslišali, sta se nad nami prikazali dve temni letali, pred seboj na cesti pa smo zagledali oblaček peska in prahu; letal pa že ni bilo več nikjer. Vsi, skupaj s tistim domačinom, smo obstali. In da bi bila zmeda še večja, je kmalu potem, ko smo spet prišli k sebi, počasi priletelo neko dvokrilno letalo. Možakarjevega opozorila o nevarnosti tisti hip ni bilo več treba upoštevati, saj je sproščeno dejal: »Unser, unser!« Naše, naše. Ne vem, ali je bil ta njegov vzklik znak olajšanja, ker je videl še eno nemško letalo, ali pa zato, ker smo komaj ušli nesreči, in tudi zato, ker je vedel, kaj je bilo prejšnji dan v mestu, kamor smo bili namenjeni. Prepričan sem, da je bilo to drugo.

Ko smo se prepričali, da gremo v pravo smer, in upali, da je varno, smo pot nadaljevali. Kmalu so se ob cesti pojavile prve hiše in gospodarska poslopja, vendar smo ob njih opazili le malo domačinov. Bolj ko smo se približevali mestu, več je bilo sledi bombardiranja. Vedno bolj smo vstopali med ruševine predmestja, vedno bolj smo čutili vonj po požganem in se čudili, da je bilo okrog porušenih stavb razmeroma malo ljudi.

Na nekem ovinku smo opazili nekaj, zaradi česar smo takrat lahko rekli, da ima tudi bombardiranje svoje »dobre strani«. Zakaj? En del neke enonadstropne hiše je bil porušen od pritličja do mansarde in v tako odprtem pritličju smo opazili pravo skladovnico tipičnih nemških kruhovih štruc. (Imele so obliko prizme.) To je tista dobra stran bombardiranja. Opazujemo okolico. Je kdo v bližini? Je. Kakšnih trideset korakov stran je stala ženska in nas gledala, mi pa njo. Pokazala je na tisto skladovnico kruha in pokimala, kot bi hotela reči: »Vzemite, ker vem,

da ste lačni.« In že je odšla za vogal porušene hiše. Tako smo dobili malico, kosilo in morda še kaj za naslednji dan, ko se nam je ponujal kruh kar sam od sebe.

Prepričani, da je pot prava, gremo naprej. Pridemo v predmestje Aigna, kjer naj bi bila tudi železniška postaja za pot proti Spittalu.

Aigen. Kakšen je danes, ne vem. Takrat je bil kot mravljišče, pa ne takšno, kot ga urejajo mravlje, temveč takšno, kot ga pusti človek, ko ga razkoplje. Množica vseh pestrosti: samo gibanje, vsak nekaj išče, različni jeziki, uniforme raznih barv. Prevladujejo barve nemških uniform, vmes so neke modre, kakršne sem videl že v Burghausnu, ki so jih nosili tudi Slovenci, pa ne tisti iz taborišča, in še neka svetlozelena barva je izstopala. Nekoliko bolj organizirana skupina so bili le vojaki, oblečeni v rjavo-rumene uniforme. To naj bi bili vlasovci. Tedaj nisem vedel, kdo so to. Pozneje sem izvedel, da je bila to vojska, ki jo je sestavil nekdanji general Rdeče armade A. A. Vlasov iz ujetnikov Sovjetske zveze, jo imenoval Komite za osvoboditev ruskega ljudstva in tako postal Hitlerjev kolaborant.

Iskali smo vlak za Spittal. Ni ga še bilo, izvedeli pa smo, na kateri tir naj bi prišel. Po daljšem čakanju je vzvratno pripeljala kompozicija vagonov in naval nanjo je bil pričakovan. Imeli smo celo malo sreče; našli smo prazen kupe, vendar ni bil dolgo samo naš. Naši sedmerci so se kmalu pridružili še trije sopotniki. Ob obeh straneh vlaka so begali ljudje in poskušali vstopiti, kajti tudi stopnice v vagone so bile že polne potnikov. Nekaj metrov stran je zaropotalo razbito okensko steklo; nekdo je hotel priti skozi razbito okno. Na priprto okno našega kupeja se je obesil vojak, ga popolnoma odprl, stopil na nahrbtnik, se dvignil in kar čez kolena in po rokah zlezal med nas. In presenečenje: govoril je slovensko. Ne spomnim se, če je povedal, ali je iz Slovenije ali je koroški Slovenec, dejal pa je, da se pet pred dvanajsto v vojsko ne bo vrnil. Prosil je za kakšen odvečen kos civilne obleke, pa mu nismo mogli ustreči. Če bo prišla vojaška kontrola, je dejal, se bo poskušal skriti pod sedeže, mi pa naj ga zakrijemo z nogami. Kontrole ni bilo. Tega vojaka pozneje nismo več videli.

Odpeljali smo se. Bila je noč. Ne spomnim se, kolikokrat smo se ustavili in kolikokrat so se zamenjali sopotniki. Prav pogosto verjetno tudi zato ne, ker del te poti poteka skozi dolg predor pod znanim Ankoglom.

In spet peš

Ustavimo se. Izstopimo. Kje smo? V Obervellachu. Kakšno mesto je to? Na železniški postaji sta samo dva tira in levo z gozdom poraščen breg navzgor, enako na desni navzdol. V dolini, precej globoko pod nami, opazimo nekaj lučk, tam naj bi bil Obervellach, mestece, ki leži na severnem delu doline reke Möll. Na njenem levem bregu se razprostira greben gorovja Reisseck, po njegovem pobočju pa teče železnica po viaduktih čez hudourniške doline in skozi vmesne predore vse do Mühlendorfa ob Möllu. Vsaj eden od teh viaduktov je bil porušen in potovanje z vlakom smo končali.

Kako naprej? Treba je bilo priti v dolino. Tja je sicer peljala zobata vlečnica, vendar je bil dostop do nje nemogoč in izbira je bila ena sama, peš. Pot, bolje drča, je bila zaradi rahlega rosenja spolzka in večkrat smo hodili ne samo po nogah, temveč tudi po čem zadnjem.

Ob svitu smo prišli v dolino. In presenečenje: na zasilni, iz desk napravljeni mizi je bil vrč s toplim čajem. Da, humanost še ni v celoti zamrla, ali bolje, spet se je krepila. Kot otrok takrat nisem razmišljal, kdo naj bi nam to pripravil, morda so celo povedali, vendar sem preslišal in pozabil. Danes sem skoraj prepričan, da so to pripravili predstavniki Rdečega križa, ki so opravljali svoje poslanstvo ne glede na kraj, čas in režim. Ob tem se spominjam treh veselih fantov,

starih okoli dvajset let, morda tudi malo več, bili so razposajeni, kot da bi šli na fantovščino. Iz neke čudne torbe so potegnili zajetno vrečko sladkorja in nam velikodušno sladkali čaj, tako da jih je eden opozoril, naj ne razsipavajo, saj ne bodo iz sladkorja kuhali žgancev. Ne vem, od kod jim tisti sladkor; morda tudi iz kakšnih posledic »pozitivnega« bombardiranja.

Po tem čaju in morda tudi koščku »salzburškega« štiriojatega kruha je že sledil »mamin diktat«, vsak korak je bil bližje domu in začeli smo skoraj celodnevno pot po dolini reke Möll proti Mühlendorfu ob Möllu, od koder naj bi odpeljal vlak proti Spittal. Čakala nas je, to sem ugotovil pozneje, okoli 20 kilometrov dolga pot.

Vreme je bilo turobno, težko. Občasno je rosilo, vendar je kazalo, da se bo morda izboljšalo. Ob cesti nismo videli veliko domačinov. Kolona pešcev se je redčila in s tem podaljševala, vendar smo bili prav zaradi naše mame skoraj vedno na začetku kolone. Utrujenost se je stopnjevala, kilometri pa so le ostajali za nami.

Hodimo, hodimo. Daleč pred nami se je z leve strani ceste dvigala klančina. Da, to je to. Ta klančina pelje na železniško postajo v Mühlendorfu. Mestece sicer leži v dolini, vendar ima železniško postajo precej visoko na levem bregu reke, a ni tako odročna kot v Obervellachu. Komaj smo se začeli vzpenjati, že so nas dohiteli fantje iz Obervellacha, tisti, od katerih eden ni pustil kuhati žgancev iz sladkorja. S sabo so peljali pravi pomanjšani gorenjski lojtrnik, ki so si ga nekje »trajno izposodili«, in imeli na njem nekaj kosov prtljage. Predlagali so nam, naj jim kaj priložimo. Menda so se celo ponudili, da bi peljali tudi štiriletnega brata Ivana. Ne vem, kako smo se odzvali.

Ko smo skoraj hkrati s to družino prišli na železniško postajo, smo videli, da smo kar precej nad mestecem v dolini. In ko so naši trije fantje, pozneje jih nisem več opazil, raztovorili svoj in skupni tovor, je eden od njih potisnil prazen voziček po bregu navzdol in navdušeno dejal: »Naj tudi to pomaga, da bo Hitlerja čim prej hudič vzela.« Morda je to res kaj pomagalo, verjetno pa je bilo že prepozno, kajti bil je 30. april, tega dne naj bi ga po sedanjih vedenjih že vzela.

Vlak je bil že pripravljen. Po dobri uri ali morda malo več smo že bili v Spittal. Med vožnjo se je delno zjasnilo in v mestu je sijalo sonce. Spittal je pomembno železniško križišče in spet smo videli, da mu zavezniška letala niso prizanašala. Poslopje železniške postaje je bilo skoraj v celoti porušeno, ob njem pa je bil usposobljen en sam železniški tir. Levo in desno so bile jame, ki so jih naredile raztreščene letalske bombe, iz njih pa so se ponekod kot špageti dvigale zvite tračnice, na katerih so viseli železniški pragovi.

In smo na deževni strani Alp

S postaje smo se odpeljali ob lepem vremenu, pustili za seboj Beljak, Karavanke in prišli ne na sončno, temveč na močno deževno stran Alp, na pol razrušeno železniško postajo na Jesenicah. Noč in dež. Morda je simbolično to pomenilo, naj po noči vidimo spet dan in naj dež spere z nas vse, kar nas je bremenilo.

Izstopili smo; vlak tokrat ni peljal naprej. Tudi Jesenicam zavezniki niso prizanašali. Do zasilnega perona smo morali počasi preko iz nekaj desk zbite brvi, ki je vodila mimo globoke jame, v kateri sta dva delavca – skoraj do kolen v vodi – popravljala vodovod. Hodili smo skoraj v temi in močnem dežju.

Kljub dežju smo nekje nad Jesenicami opazili kres. Zakaj? Kmalu smo izvedeli, da je kres namenjen prvemu maju, ki je delavski praznik. To je bilo zame novo spoznanje, saj sem dotlej vedel le za kres pred godom Janeza Krstnika.

Ob prehodu železniške postaje nas je čakalo nekaj gospa. Vljudno so nas pozdravile in še posebej naglasile, da smo spet doma in da bodo, kolikor bo mogoče, poskrbele, da bomo to

tudi občutili. Povedale so nam, da bodo moške namestile v skupnem prostoru (Kako ponošen sem bil, da sem že moški!), ženske z otroki pa v bolnišnici. Dobili smo skromno večerjo. Pozneje sem izvedel, da so take sprejeme pripravljali aktivisti Rdečega križa in Osvobodilne fronte.

Naslednji dan je bil 1. maj, praznik dela. Dež je še vedno padal, kot da bi nam hotel povedati, da o tem odloča on, čeprav smo prišli domov. In imel je prav. Ves dan in še vso naslednjo noč je deževalo kot po naročilu.

Spet smo bili skupaj kot družina, čeprav nas je od skupine, ki jo je pred dnevi iz Burghausna odpeljal gospod Megušar, ostalo malo. Naši gostitelji, ki so se gotovo posvečali tudi drugim vračajočim se taboriščnikom, pa ne vem, ali jim je za to dal kdo vsaj moralno priznanje, so nam pripravili skupen zajtrk in kosilo. Povedali so nam, da bo vlak proti Kranju odpeljal okoli enajste ure. Če bo! Da, če bo. In res. Vlak je čakal. Ni bilo veliko potnikov. Čakamo, čakamo. Ura je že poldan. Nič se ne premakne, nihče ničesar ne pove.

Noč ob porušenem mostu čez Savo

Končno. Odpeljali smo se. Ne spomnim se, ob kateri uri, če jo je kdo sploh omenil. Kolodvorska ura je stala, osebne pa so bile za tiste čase, za taboriščnike še posebej, bolj izjema kot pravilo. Po nekaj postankih, ko se je izmenjalo nekaj potnikov, smo obstali. Dokončno. Železniška postaja Globoko. Izstopili smo. Pogled, ki sem ga videl tedaj, mi ne gre iz spomina. V kalni rjavi Savi, še vedno je močno deževalo, so se z obeh strani utapljali deli porušenega železniškega mostu, ob njegovem levem boku, gledano iz smeri proti Kranju, pa je bil za pešce postavljen začasen lesen most. In okolica? Če bi takrat vedel in poznal to, kar malenkostno danes, bi upravičeno dejal, da je prava Lunina površina. Krater pri kraterju, večji in manjši, vsak skoraj do polovice poln vode (Vem, da na Luni vode še niso odkrili!), daleč naokoli nobenega zelenja, čeravno je bil že maj. Da, zavezniki so dobro vedeli, da bi tudi ta most lahko dobro služil generalu Löhru, če bi poskušal svojo armado peljati proti severu.

Spustili smo se po razmočenem, spolzkem nasipu do omenjenega mostu, ga prečkali in bili pod železniškim nasipom na desnem bregu Save, tik pod železniško čuvajnico; do nje naj bi pripeljal vlak. Dež nas ni hotel zapustiti. Povzpeli se na nasip do železniškega tira je bilo tokrat bistveno težje kot pred tem sestopiti z njega na levem bregu Save, zakaj vsak korak navzgor je večkrat pomenil dva navzdol.

Ustavili smo se na tesnem prostoru ob železniškem tiru in čakali. Čuvajnica je imela majhno razsvetljeno okno, ob katerem je sedel moški. Poskušal je telefonirati, a ni dobil odziva. O, pač, sedaj pa nekaj bo. Potem je povedal, da so nekje proti Kranju poskušali minirati progo in da vlaka še nekaj ur ne bo. Dvakrat »lepa« novica. Se bo dalo varno peljati, če vlak sploh pride?

Dež je počasi ponehaval. Otroci, sitni in radovedni, kar je za normalne otroke pravilo, smo se potikali okoli čuvajnice in poslušali, ali bo čuvaj dobil kakšno spodbudno sporočilo, saj smo nemško kar nekaj razumeli. Čas je tekel in dočakali smo, da je čuvaj spet dvignil slušalko, poslušal in čez čas dejal: »Ja, gut, nach ungefähr zwanzig Minuten.« Ne da bi čakali na čuvajevo sporočilo, smo otroci že razširili vest, da bo čez dvajset minut pripeljal vlak, če se le nismo zmotili, ker vsega nismo slišali. Morda pa je bilo sporočilo, da bo vlak v tem času od nekod šele odpeljal. Ne, nismo se motili, prav smo povedali čakajočim. Napovedane minute niso bile minute, bile so ure, če že ne dnevi. Ko nekaj nestrpno pričakuješ, začne čas teči v nasprotno smer.

Dočakali smo. Že smo opazili luč »laterne«, ki so jo pri železnici v tistih časih še obešali na zadnji vagon; prihajajoči vlak je namreč vozil vzvratno. Malo jih je izstopilo, vstopili smo seveda vsi, ki smo ga čakali. Prihajajoči svit je napovedoval lepši dan. Odpeljali smo se. Za nami je bil Kranj, njegovo ime sem komaj poznal.

Čez Škofjo Loko proti domu

Škofja Loka. Spet bližje domu. Ata je imel pri Svetem Duhu na kmetiji Pri Lukcu bratranca in tja smo se odpravili naravnost čez polje. Pa smo prišli.

Posušili smo se in z obleke očistili marsikatero zaplato blata, ki smo jo dobili prejšnjo noč. Hvaležno smo sprejeli potreben zajtrk. Gospodinja, žena očetovega bratranca, nam je obljubila, da nas bo s kolesljem zapeljala do začetka Poljanske doline, naprej pa se ni upala, češ da je še vedno prenevarno. Lepo, kar nekaj kilometrov manj.

Ne spomnim se, kje smo začeli ta zadnji del naše pešpoti, vem pa, da smo dobro vedeli, da bo pot do Petelina še dolga. Na poti nismo srečali nikogar; to vem po tem, ker se z nikomer ni razvil slučajni pogovor, navsezadnje smo bili precej nenavadna družčina. Pa se je vendar nekaj zgodilo. Nasproti nam je prišel atov bratranec, Jerebcov Jože. Ne samo to, da smo se srečali s sorodnikom, za nas otroke je bilo še posebej pomembno to, da nam je dal kos svinjske gnjati, ki se je izkazal za božansko kosilo, ko smo se ustavili v nekem kamnolomu ob cesti. (Žal se ob spominu na to srečanje vedno spomnim, da se je ta atov bratranec nekaj let pozneje smrtno ponesrečil v avtomobilskem trčenju nekje med Poljanami in Gorenjo vasjo.)

Nekateri še verjamejo v Nemčijo

Po kosilu v kamnolomu spet pot pod noge. Videli smo požgano šolo v Gabrku. Na ovinku pred Poljanami, ki so ga pred leti močno zmanjšali, smo srečali skupino šestih do osmih oseb. Prav na mestu, kjer je danes čistilna naprava, so postavljali tankovske ovire ali po nemško Panzersperre. Na obeh straneh ceste so v razdalji okoli dveh metrov izkopali okoli poldrugi meter globoke jame in vanje postavljali drobnejše hlode, tako da so potem, ko so jame zasuli, okoli dva metra gledali iz tal. Moram biti pošten in povedati, da omenjenih dimenzij nisem preverjal, vendar vem, če naj bi ovire služile temu, za kar so bile namenjene, potem bi morali biti podatki kar zanesljivi. Ovire je postavljalo civilno prebivalstvo, bili so tako moški kot ženske. Ne takrat, danes se sprašujem, kaj je tedaj te ljudi in predvsem njihove organizatorje, bil je namreč že 2. maj, navdihovalo, da so to počenjali, in od kod so pričakovali tanke.

Šli smo naprej. V Poljanah, tik ob ruševinah nekdanje cerkve, sta nas ustavila dva vojaka, domobranca. Vprašala sta, kaj smo in od kod ter kam gremo. Pokazali smo jima dovolilnice. Gleda prvi, gleda in jih da drugemu. Tudi ta opazuje in nazadnje vpraša, kaj piše. Pojasnimo jima, da je s temi dovolilnicami dovoljeno gibanje po vsem rajhu. »Kaj pa je to rajh,« je vprašal eden. Povemo, da imenujejo Nemci državo Reich, in dodamo, naj pogleda na bankovec, kjer piše Deutsche Reichsmarke. »A, saj res,« je rekel eden in dodal: »Dobro, lahko greste.«

In smo šli. Tik pred cerkvijo na Trati v Gorenji vasi je tam stoječi možakar vpričo nas na glas kritiziral Hitlerja, ker spušča take, kot smo mi, domov. Če bi vedel, da Hitlerja že dva dni ni, bi mu verjetno odpustil.

Samo še čez hrib

Nadaljevali smo pot čez Dobravšce in zavili v grapo, kjer zdaj stoji sodobni mlin Karlovec, precej drugačen, kot je bil takrat, ko sem tudi sam nesel marsikateri meh ali vrečo v mlin ali stope. (V poplavih na območju Polhograjskega hribovja in Škofjeloškega pogorja leta 2014 je bil mlin precej poškodovan.) Šli smo mimo Bajtarja in Kališarja, srečali nekaj domačinov, pa naj povem, da nisem poznal vseh. Po krajšem pogovoru med starejšimi smo premagali še nekaj deset metrov višinske razlike in bili na vrhu. Na vrhu, kaj naj to pomeni? Kaj? Pomeni to, da smo prehodili petdnevno pot, prestali fizične in psihične težave in se znašli na točki, ko smo upravičeno rekli: Pustimo to, kar je bilo tam, spodaj je pri Petelinu.

Vedeli smo, da je levo od nas Marucova domačija, ki jo bomo srečali še enkrat, vendar smo se že spustili navzdol po zaraščeni cesti, ki so jo zgradili, ko so delali Rupnikovo linijo, skozi Mlako in že smo bili nad Petelinom. Pogled navzdol. Danes je 2. maj 1945; pred dvema letoma, tremi meseci ter štirimi dnevi je bil 28. januar 1943. Kakšna razlika? Obakrat sonce, nobene razlike. Kako da ne? Takrat globok sneg, danes prebujajoče se zelenje, znak novega življenja.

Doma

Pod nami je Petelinova domačija. Na desni kozolec, nato hlev in čisto na levi hiša. Počasi se spuščamo in iščemo podrobnosti, ki smo si jih zapomnili. In videli: na hiši ni več velikega s kamenjem zidanega dimnika, nastala odprtina je bila z nečim zakrita, v kuhinji pa se je zaradi zamakanja sesul »velb«. Ob hlevu je bilo še veliko stelje, saj ni bilo nikogar, ki bi jo rabil. Ne spominjam se dobro, ali je pri koritu voda še tekla, mislim pa, da je, saj so za to skrbeli Javornikovi, računajoč, da se bomo vrnili in jo najprej rabili.

Vrata so bila odprta, kar ni bilo posebno presenečenje, saj jih tudi pred vojno pogosto nismo zaklepali. Stopili smo v vežo. Ne spomnim se, ali je na hišnih vratih še visel med vojno obvezen seznam stanovalcev (Hausliste), po katerem so Nemci ob izselitvi najprej preverili, ali smo vsi doma. Takoj so ugotovili, da Franca ni. Stopili smo v hišo, ki je na kmetih že stoletja znan izraz za dnevno sobo. Tudi tu je bilo podobno kot pred izselitvijo, saj so za hišo skrbeli Javornikovi: desno skozi okno pogled k Javornikovim in čeznje na Mrzli vrh, naravnost se je videlo lipovo deblo, levo ob vratih v kamro je visela podoba brezjanske Marije Pomagaj, za katero je pokojni Franc izdelal okvir, kot svoj prvi mizarški izdelek za dom. In presenečenje: peč je bila topla. Topla, kako? Naslednji dan smo izvedeli, da je Malovrhov Polde, ki je šel v Škofjo Loko s kolesom po »fasengo«, opazil, da se domov vračajo Petelinovi in je o tem takoj obvestil Javornikove in ti so po dolgem času peč spet zakurili.

Ob vrnitvi nas je sprejela topla peč; kakšna usklajenost simbolike in realnosti. Koliko lepih trenutkov smo otroci preživeli na njej, vendar nas je tokrat za nekaj podobnega prikrajšal ata Vencelj. Ob vsem nemiru, ki je ob takšnem dogodku pričakovan, je zlezel na peč in zaspal. Verjamem, da tega ni nameraval, toda olajšanje, ki ga je občutil, ko je vse padlo z njega, se je prelilo v sen. Če bi ata, potem ko se je zbudil, našel ob sebi še škatlo tobaka in cigaretne papirčke, tudi s kosom časopisa bi bil zadovoljen, bi najbrž dejal, da je najsrečnejši človek na svetu in da tisti hip resnično ne rabi ničesar več. (Prejšnjemu na rob, čeprav ne sodi v to pripoved, se spomnim dogodka, ko je po dražgoški bitki prišel k nam partizan iz Žirov, se ulegel na peč in v hipu zaspal.)

Prvo noč nismo prespali doma, ne spomnim se, kdo je tako odločil. Razdelili smo se v dve skupini: Ivana, Aleksander in jaz smo šli k Marucu (k Mrovcu); ata, mama, Milka in Ivan pa k Javorniku. Gotovo je, da je bilo povsod veliko vprašanj, odgovorov in pojasnjevanja, vsi pa smo

Družina Petelinovih v Burghausnu, 28. januarja 1943: stojijo Ivana, mama Polda, ata Vencelj, Aleksander, v sredini Zdravko (avtor članka), pred njim Ivan in Milka. Slika iz: NAŠ TOVARIŠ TV-15, 22. januar 1981.

Del Petelinove domačije danes, slikane s prav tistega mesta, s katerega so Petelinovi, ko so se vrnili iz taborišča, spet zagledali svoj dom. / Foto: Jan Eržen

si želeli zasluženega počitka. Vem, da sta bila pri Javorniku naše vrnitve še posebej vesela mati Katarina in oče Luka, saj sta imela ob sebi spet svojega prvorojenca z družino.

Na koncu opisa te poti se mi zdi primerno omeniti dogodek ob snidenju z Javornikovimi. Ko je ena od tet, ne vem, katera, ker jih je bilo takrat doma še veliko, ogovorila in morda celo stisnila k sebi Ivana, je ta dejal: »Tante Justy«. Teta Justy. Zakaj to omenjam? Iz dveh razlogov. Prvič zato, ker se je Ivan ob tistem srečanju s svojo pravo teto gotovo spomnil varuhinje v taborišču, ki je bila, čeprav Nemka, prijazna do otrok, kar pove, da so bili tudi med Nemci dobri ljudje; in drugič zaradi dejstva, da se otrok, čeprav živi med domačimi, hitro navzame tudi drugih navad in jezika, in to otrokovo sposobnost in prilagodljivost je mogoče izkoristiti v dobro ali slabo.

Epilog

Letos, 2015, sta se srečala dva Petelinova Zdravka: Prvi komaj dvanajstletni in drugi sedemdeset let starejši. Generacijska razlika ju ni prav nič motila. Nasprotno, združevala ju je, potrebovala sta drug drugega. Drugi je rabil prvega, da mu zaupa svojo zgodbo, prvi pa drugega, da mu jo pomaga zapisati. Iz tega sodelovanja je nastal ta zapis.

Predstavljeni opis naše petdnevne poti iz taborišča Burghausen posvečam spominu svoje mame, Petelinove Polde. Tisti mami, ki je v taborišču učila brati hčerko Milko iz mašnih »bukvic« tako, da ji je s šivanko kazala majhne črke; tisti mami, ki je po vojni velikokrat povedala, da v taborišču včasih zaradi lakote ni vedela, ali sonce sije ali ne, ker je svoj pičli obrok hrane delila z otroki; tisti mami, ki je v taborišču izvedela, da je zaradi izdajstva padel kot partizan sin Franc, tisti mami, ki je bila na petdnevni poti proti domu, kadar smo hodili peš, vedno na čelu kolone. Taka mama je ena sama.

Alfonz Zajec

Kdo je bil Jurčnkov Tone (Anton Žakelj, 1924–1945)

Leta 1945 je bila pomlad presenetljivo lepa, sončna. Vsako dopoldne so letala na sinjem nebu počasi brnela čez žirovsko ravan in se svetila, kot bi bila iz čistega srebra. Veliko skupino letal so spremljali hitri lovci, v krogu so obletavali in varovali letala, ki so na nemška mesta nosila smrtni tovor.

Prišel je maj, ki slovi kot mesec ljubezni. Hitenje in ustavljanje na cesti. Znanci in neznanci so se objemali. Vnebohod bo v četrtek. Zakaj po vseh cerkvah zvoni ob tej neobičajni uri? Ženica je prišla na hišni prag. Ni še utegnila vprašati mimoidočega po vzroku zvonjenja, ko ji je ta že zaklical: »Vojske je konec.« Novica je bila zanjo nepričakovana. Presenečena ženica se je vrnila v svojo hišo. O čem je premišljevala? Gotovo o tem, da bo sedaj brat lahko prišel domov, kjer koli že je. Pisal že dolgo ni.

Druge svetovne vojne je bilo konec. Življenje naj bi se v miru nadaljevalo. Žalna črnina se bo umaknila svetlejšim in veselejším barvam. Ni se zgodilo, kot je bilo pričakovati. Črnina se je celo močno povečala. Začetno navdušenje je začelo usihati. Po starih tirnicah ni moglo iti naprej, ker je bila začrtana nova usmeritev. Ni namen razglablјati in dokazovati, kako je šlo po novih zamislih. Namen je drugačen: iztrgati pozabi osebo, ki je veliko obetala, a že izginila iz spomina mnogih. Umrlı so starši in z njimi tudi maloštevilno sorodstvo. Pripominjam, da to ni edini primer. Še je nekaj temu podobnih.

Pri Gospodcu se je sprva imenovala hiša, ki je dominirala nad cesto že blizu gostilne Pri Katri. Do nje je vodila pot za Kržišnikovo hišo. Tako je hiša pri Gospodcu imela številko Stara vas 32. Kasneje so ji naredili novo ime – Pri Jurčnku. Leta 1956 je dobila novo številko,

Stara vas 1, leta 1981 Cesta XXXI. divizije 103. Danes stoji na tem mestu nova hiša, njen naslov je Jobstova cesta 21.

Omeniti velja, da je Jurčnkova sedemčlanska družina bila v Žireh zelo znana. Dva sinova sta šla v Ameriko, tretji je umrl še kot otrok, obe hčeri pa sta se omožili in odšli po svetu. V spominu še danes ostaja Marija, poročena Mazzini, ki je poročno kalvarijo začela v Italiji in se med prvo svetovno vojno preko Švice in zaporov vrnila v rodne Žiri. Rojstna hiša je bila medtem že prodana.

Novi lastnik je postal Andrej Žakelj (30. 11. 1881 – 16. 2. 1960), polbrat Janeza Kopača (1874–1909), starega Balantača. Oba sta bila rojena na Dobračevi 21. Okoli skromne hiše je bilo le malo zemlje. Boj za preživetje je bil hud in prav zaradi tega je Andrej odrinil v Ameriko. S prisluženimi zelenci bi si v domovini kupil hišo in se s prihranki še dostojno preživljal. Nagaral se je v čikaški železarni. Nevarno delo pri plavžih je delavce prisililo v štrajk. Andrej se jim je pridružil in bil zato odpuščen. Vrnil se je domov, ne ravno kot bogataš, vendar dovolj denarno podkovan, da mu ni bilo treba s strahom zreti v prihodnost. Jurčnkova hiša je bila dovolj imenitna, na dobri lokaciji, v središču Žirov. Že vnaprej bodi povedano, da je ostanek denarja ugodno zamenjal v dinarje in jih dal v banko. Med vojno in po njej je bil namreč denar zaradi menjave izničen, ostanek pa po vojni kot renta zaplenjen v korist državnega premoženja.

Samemu biti v tako veliki hiši ni kazalo. V Mrzlem Vrhu je bil doma njegov oče. Kar potegnılo je tja tudi njega. Iskal je nevesto in jo našel v Mrzlem Vrhu, pri Žakeljcu, Marijo Berčič (14. 8. 1884 – 21. 6. 1961). Poroka je

bila leta 1923. Potem je prišla nosečnost, za takratne čase zelo pozna in rizična. Vse se je srečno končalo in na svet je v petek, 4. januarja 1924, prišel fant, ki so ga krstili za Antona. O njem naj sedaj teče beseda.

Otrok je bil čil in zdrav. Družčine mu ni manjkalo. Pri sosedu Kržišniku je bil leto dni starejši sin Tone (partizansko ime Ljubo), kasneje se je njegovi družčini pridružil še leto dni mlajši Stane Istenič, Trpinov. Glavno prizorišče dogajanja pa je bilo v vasi, v takratnem središču Žirov s cerkvijo, šolo, trgovino, mesarijo ter gostilno in kmetijo Pri Katrniku. Petkrat v letu pa so bili še semanji dnevi. Tisti dan se je nagnetlo v Žiri ljudstva od vsepovsod. Ob cesti so postavili stojnice in ponujali vsakovrstno robo. Iz okolice Komende so pripeljali glinene izdelke, iz ribniškega konca pa lesene. Sejem na postno sredo je že nakazoval delo na polju. Kako natančno so kmetje kupovali kose: ogledovali so si jih z vseh strani in poslušali njihov zven ob trkanju na konici. H kosi je sodila tudi bergamaška osla. Pri živinskem sejmu pa so imeli glavno besedo mešetarji. Natančno so ocenili, koliko tehta živinče, saj jim je mera v colah vse natančno povedala. Nazadnje so ga pripeljali še na vago h Katrniku.

Tone Jurčnkov je vse to gledal od doma kot s prižnice in srkal vase vsako besedo. Slišalo in razumelo se je vse, saj so ljudje govorili glasno. Kaj govorili, vpili so drug čez drugega in prepričevali, da je njihova roba najboljša.

Tone je bil v šoli med boljšimi učenci. Starši so mu omogočili šolanje na gimnaziji v Kranju. Tudi tu se je dobro izkazal. Podlago je imel odlično že od doma. Njegova lepa, drobna in čitljiva pisava kaže na skrbnost in odgovornost. Naj postrežem s primerom.

Moj brat je bil tedaj v škofijski klasični gimnaziji v Ljubljani. Vprašal ga je, ali bi mu lahko prodal katero od knjig, ki je več ne rabi. Takole mu je odgovoril na dopisnici dne 22. 5. 1938:

»Dragi prijatelj! Najprvo Te najlepše pozdravljam. Meni gre včasih dobro, včasih slabo. Sedaj se me drži neverjetna smola. Vse naloge pišem samo dobro vkljub znanju. Sedaj

Anton Žakelj, 1924–1945, njegova edina nam znana fotografija

bom najbrž tudi matematiko pisal slabo. Dobili še nismo zvezkov, bom videl. Ustmeno pa jo dobro vozim. Za 14 dni bomo zopet doma na počitnicah. Prosil si me, da naj Ti napišem knjige, katere lahko prodam. Mislim da sledeče: Liturgika, Slovenska čitanka, Francoska vadnica, Zemljepis. Druge pa nimam zate. Aritmetika, Geometrija, Fizika, Slovnic, Higijena bom rabil še drugo leto. Potem, nemščine se pa ne učite v III. razredu. Srbohrvatske vadnice in Zgodovine pa sploh nimam. V četrtek gremo na izlet na grad Turjak, če bo lepo vreme. Če bo pa dež pa pouk odpade. 6. junija mislim, se pa pouk konča. Takoj v torek bomo šli domov. Sedaj profesorji samo izprašujejo. Drugače pa teko dnevi hitro. Tukaj gremo skoraj vsak dan brcat žogo. Da bi nas videl kakšni »fusbalisti« smo postali. Stankotu in Tonetu tudi dobro gre. Samo, da bi vsi izdelali. Milan praviš, da je brez mature. Blagor mu! To bodo počitnice!

No, sedaj Te pa najlepše pozdravljam – Žakelj Anton, na Svidenje v počitnicah!

Iskreno Te pozdravlja Tvoj prijatelj Stanko Istenič. Te pozdravlja Istenič Anton.«

To vse je napisano na eni običajni dopisnici!

Tone Jurčnkov je maturo dobro prestal in s tem nastopil pot študenta. Podatka o tem, v katero smer ga je potegnilo, ne morem dobiti. Ob počitnicah so se študentje dobili doma v Žireh. Bilo jih je več kot prejšnja leta. Energije jim ni manjkalo. Razglabljali so in modrovali, kaj bi lahko prispevali za Žiri. Ob pomoči gospoda kaplana Žavbija in naklonjenosti častitega župnika Pečnika so ustanovili dijaško počitniško društvo. Društvo je štelo 13 članov. Predsednik odbora je bil Janez Demšar – Poštarjev, tajnik Milan Istenič – Kebrov, Tone Žakelj je postal blagajnik in bil hkrati tudi duša, gibalo organizacije.

V božičnih počitnicah leta 1940 je izšel Žirovski študent, rokopisni list v treh izvodih. Imel je okrog 30 strani. Glavni urednik je bil Tone, napisal pa je tudi uvodnik z naslovom Eno leto našega dela. Ob koncu članka pravi: »Sedaj, ko stopamo v drugo leto, smo vsi istih misli, da bomo šli na delo še z večjim elanom, da spoznamo kulturo in duševnost žirovskih faranov. Še ena misel je, ki je vredna besede v teh težkih dneh. Bodimo delavni in s popolnim zaupanjem v Vsemogočnega mirno zrimo mračni prihodnosti nasproti ...!«

Druga številka Žirovskega študenta se je pripravljala za veliko noč, 13. 4. 1941. Na cvetno nedeljo, 6. 4. 1941, je bil napad na Jugoslavijo in s tem se je pri nas začela druga svetovna vojna.

Študentje so ostali doma in povsod, kjer je bilo treba, priskočili na pomoč. Živel so v negotovosti in strahu, kaj bo prinesel jutrišnji dan. In januarja 1943 je prišel usodni dan. Moški, rojeni leta 1924, so dobili pozive za nemško vojsko. V četrtek, 14. 1. 1943, so se morali zglašiti na določenem mestu. Tiste dni je bilo med fanti veliko nočnih razgovorov, tehtanj o morebitnih posledicah. V nemško vojsko ali v partizane?! Odločitev ni bila lahka. Po zapisu Vinka Govekarja (Loški razgledi, št. XIV, str. 18) povzemam, da so se v Homcovem lazcu veselo

pozdravili: Milan Istenič, Karel Kavčič, Janez Govekar, Leopold Kavčič, Leopold Oblak, Jože Mravlje, Janko Mravlje, Ferdinand Dolinar, Pavel Kristan in Tone Žakelj. Že 19. januarja se je raznesla vest, da je nekdo Nemcem izdal partizansko taborišče v Lovskem Brdu. Šest borcev je obležalo mrtvih, ujeti pa so bili: Milan Istenič, Janez Govekar, Pavel Kristan in Tone Žakelj. (Tako Govekar v citiranih Loških razgledih).

Odpeljali so jih v Begunje. Pavla Kristana so poslali v koncentracijsko taborišče v Dachau, Janeza Govekarja pa kot talca 22. 3. 1943 ustrelili v Moravčah. Pri zasliševanju Toneta in Milana so bili izpraševalci presenečeni nad odgovori v pravilni nemščini. Ugotovili so, da jima tudi francoščina in latinščina nista tuja jezika. To bi oblasti lahko prišlo zelo prav, zato so jima v zameno za življenje ponudili sodelovanje. V danih okoliščinah je razumljivo, da sta ponudbo sprejela.

Milan je bil poslan na izpostavo v Goričane, Tone pa v gestapovsko izpostavo v Kranju, tja, kjer je bil nekdanji njegov dijaški dom, konvikt. Večkrat ga je vodila pot na Bled, kjer je imel sedež Gauleiter dr. Friedrich Rainer. Šestnajsti marec 1945 pa je bil zanj usoden. Partizani so iz zasede v Gobovcah na cesti Kranj–Bled streljali na gestapovski avtomobil in Toneta smrtno zadeli. Pokopan je bil z vsemi nemškimi častniki na kranjskem pokopališču. Po vojni so to vojaško grobišče zravnali, kasneje pa ga po sporazumu z Nemčijo obnovili in postavili spominske oznake z natančnimi letnicami rojstva in smrti vseh tam pokopanih nemških državljanov. Za slovenskega državljana Toneta Žaklja pa so napisali samo Anton Sackel. Sprašujem se, ali odgovorni res niso vedeli, da je to naš rojak Tone Žakelj, za katerega vemo natančno letnico rojstva in smrti. Ali je še po smrti bolj osovražen kot okupatorji? Ali ve kdo kaj slabega povedati o njem? Skušal si je rešiti življenje in je privolil v sodelovanje. Kako je sodeloval? Morebiti ne tako sovražno, kot ga sovražijo tisti, ki so na spomenik napisali le Anton Sackel in nič drugega.

Njegov sosed in kolega Stane Istenič (1925–2011) je leta 1988 zbral in v trdo vezani knjigi

s 100 stranmi v treh primerkih izdal njegova mladostna dela. Že naslovi povedo, da so to novele in črtice, ki so vredne spomina. Naslovi: Mrak je padal ..., Dolski študentje, Gobarji, Profesor, Vlomitec, Prijatelj, Obisk v kmečki hiši, Smučar in ljubezen, Domovina, Letalci junaki, Narodna pesem, Dvomljivost študentske sreče. Istenič je na koncu predstavil pisatelja in med drugim zapisal: »Od takrat je preteklo že precej časa. Pisec tega zapisa se zaveda, da je ta odtekajoči čas marsikaj osvetlil, zatemnil, pa tudi zabrisal. Pogled na posamezne dogodke se je spremenil, kakor se spremeni senca stoječega drevesa tekom dneva.«

Dodajam, da je še nekaj raztresenega klasja v prvi žirovski reviji Žirovski študent in v pripravljeni drugi številki tudi. Celotna piščeva bera pa že kaže njegovo hotenje, željo, nekaj povedati o naši izginjajoči preteklosti.

To dokazuje tudi črtica Narodna pesem, ki jo je napisal med vojno, ko je že doživel svojo osemnajsto pomlad. Pa jo preberimo, njemu v spomin.

Bilo je nekega julijskega večera, ko sem v mraku sedel na klopi pred hišo. Sadno drevje je podrhtavalo od komaj čutnega vetriča, ki je blagodejno vplival po silni vročini. Mesečina je sijala, orjaške sence košatih borov in smrek so se vleklye po njivi, tja doli, do mojega počivališča. Mimo mene je zaplahotal nočni netopir in izginil za strešnim robom; gotovo je iskal plen. Nekoliko višje, ob robu gozda, je zaskovikala sova. Strahotno in pošastno se je čul njen glas, neprijeten občutek me je stisnil, kajti že od nekdaj sem s strastjo sovražil tega mrtvaškega ptiča.

Vas je počivala, le na njenem skrajnem koncu se je oglašalo lajanje psa, kateremu se je sčasoma pridružil drugi in kmalu nato še tretji. Ali polagoma je še to potihnilo. V tem skrivnostnem miru se odpre duša in srce, misli se mu čudovito porajajo, čuti se mu podeseterijo; vsega prevzame veseli občutek krasnega večera in zaželjenega miru.

Sredi jasnih, kot pajčevina razpredenih misli, me je prekinilo nekaj nepričakovanega. Sprva počasi, tiho in pritajeno, nato čim

gromovitejše v noč, se je oglasila fantovska pesem na vasi. Slovenska pesem v tej tišini se mi je zdela tako lepa, da sem jo nemo poslušal, čeprav je v meni vse plalo in se vzdigalo do vrhunca sreče in zadovoljstva. Ko so končali eno, je sledila druga, še lepša in čudovitejša. Bilo mi je, kakor, da pevci – fantje s tako izbornimi grli stojijo pred menoj, da vidim vsako posamezno kretnjo ust in slišim sleherni glas, ki mi je bil kot struna na kitari ali violini. Slovenski fant, kako ponosen je narod na tvojo samozavest! Meni, za petje in godbo ne preveč navdušenemu fantu, je bila melodija najtočnejša in tudi najlepša, kakršne še nisem čul doslej, kajti bila je – slovenska pesem, pesem našega ljudstva, pesem, katero bom ljubil in oboževal, dokler bom živel. Ali resnično, lepo so peli in nikoli ne bom pozabil teh trenutkov. Ta močni bas, ponos moškega grla, in doneči tenor, ki me je najbolj privlačeval; vse to me je premamljalo.

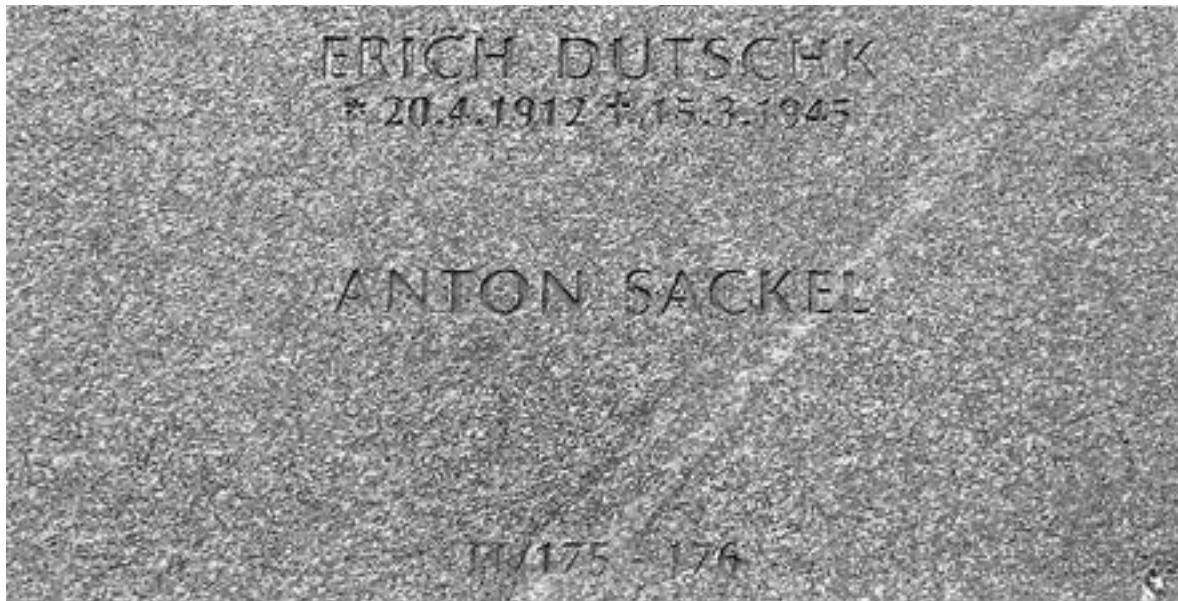
Dolgo so peli, nato so utihnili in se razšli. Jaz sem ostal še vedno na svojem mestu, očaran od sijajnega koncerta, lepšega od vsake opere ali pevske prireditve, kajti tu se je odkrivala zgolj narodova duša, nje nadarjenost in veselost. Večkrat sem že prebiral o teh večernih prizorih po naših veselicah in sem si jih do sedaj mogel samo predstavljati, a v pravi lepoti in čudovitosti sem jih šele sedaj precenil. Žal je to sedaj samo po podeželskih vaseh, kjer prevladuje kmetsko ljudstvo, vir narodovega življenja, zvesto šegam in navadam naših dedov in pradedov. V naših mestih pa vlada »moderna zabava«, kakor pravijo »civilizirani« ljudje, ki prezirajo kmeta in se smejejo njegovim šegam, ki so baje po njihovem skromnem mnenju le »zastarele srednjeveške coprnije«. A slovenski kmet živi dalje, zroč pogumno v bodočnost, prežet od ljubezni do svoje slovenske zemlje, ki je v potu svojega obraza obdeluje, ne da bi se pri tem za las odtegnil navadam, ki jih je imel njegov prednik in ki jih mi, Slovenci, s ponosom imenujemo slovenske šege in navade, prosi in moli Vsemogočnega za dobro letino in tudi on odločno prezira vse te »moderne

škrice«. Ker je srečen in zadovoljen, tudi na slovensko narodno pesem ne pozabi in jo ob priliki veselo zapoje.

Pozno v noč sem tisti večer premišljeval o teh stvareh. Ko sem odhajal spat, mi je prišla na misel le ena želja, katero sem z vznemirjenostjo in tudi z bridkostjo obenem jasno občutil:

»Slovenska pesem, ti biser veselega in bistrega Slovence, ostani večno v naših vaseh, razlegaj se ob večernih urah in bodri zaspance, da bodo široko odprli oči in te spoznali ter spoštovali, ne zaničevali.«

Žiri, 4. septembra 1942

Napis na nemškem vojaškem pokopališču v Kranju: ANTON SACKEL

Alojz Demšar

Sreča je svojo nalogo opravila brez spodrsaljaja

»Kaj se je vse med tem časom naredilo, je nemogoče popisati«

Uvod

Moj oče Milan Demšar je bil rojen leta 1925 materi Frančiški Seljak (1889–1973) in očetu Antonu Demšarju (1890–1960). V družini je bilo devet otrok: Franc (1915–1997), Anton (1917–1943), Alojz (1920–1945), Janko (1922–2013), Mici (uradno Marija, 1923–2004), Milan (1925–1999), Rezka (uradno Terezija, roj. 1927), Ivanka (roj. 1928) in Stanko (roj. 1930). Najstarejša dva sta bila sinova prve žene

Antona Demšarja, Ivane Loštrek (1888–1919). Ob Milanovem rojstvu so živeli na Ledinici št. 11, hiša je stala ob reki Sori blizu Muhovca. Ko je bil Milan star dve leti, so se preselili k Ratačenu, kjer je bila rojena njegova mati. Kmetijo so kupili od vdove Marije Seljak; njenega moža Janeza Seljaka (1885–1926), brata Milanove matere Frančiške, je leto pred tem odnesla velika povodenj.

Slika 1: Milan Demšar, Schladming, 28. marec 1943 (levo), in Tone Zajec, Schladming, marec ali april 1943 (desno)

Pri Ratačenu je Milan preživel vse življenje od drugega leta starosti naprej ob vsakdanjem delu, skrbeh in radostih. Le v vojnih letih je bil potegnen v stomilijonsko množico vojakov, ki so jo ponoreli demoni vojne brez milosti mendlrali in premetavali po svetu. Začelo se je 18. februarja 1943, ko je bil skupaj z večjo skupino Žirovcev letnika 1925 vpoklican v nemški Reichsarbeitsdienst. Prebrali boste lahko, kaj se je Milanu in še nekaterim Žirovcem iz te skupine dogajalo med vojno. Zapis sem sestavil iz Milanovih pripovedovanj in dokumentov ter iz pisem Toneta Zajca (Deklovega z Dobračeve) domačim. Milan in Tone sta na sliki 1. Uporabil sem gradivo o 1. jugoslovanski brigadi, s katero se je Milan vrnil iz Rusije in z njo sodeloval leta 1944 in 1945 v bojih v Jugoslaviji. Pogovarjal sem se s sorodniki tistih, ki so 18. februarja 1943 odšli v Reichsarbeitsdienst, in z Janezom Bogatajem (roj. 1925), ki je bil med njimi.

Vpoklic in služenje v Reichsarbeitsdienstu od 18. februarja do 15. maja 1943

Reichsarbeitsdienst (Državna delovna služba – RAD) je bila neke vrste predvojaška vzgoja, ki so jo nacisti vpeljali v Nemčiji kot obveznost že leta 1935, kmalu po prihodu na oblast.¹ Žirovci, vpoklicani 18. februarja 1943, so bili tri mesece na urjenju v RAD v Untertalu pri Schladmingu na Štajerskem, nato so jih vključili v nemško vojsko. Njihovo vojaško urjenje je trajalo približno pol leta, najprej do konca junija 1943 v bavarskem Lenggriesu, nato pa v Franciji. Nato so jih novembra ali v začetku decembra 1943 poslali – ni znano, ali vse ali le del – v bavarski Bad Reichenhall. Tu so jih vključevali večinoma posamično v enote, ki so odhajale na rusko fronto in v druge dele okupirane Evrope. Nekateri pa so po končanem vojaškem urjenju dobili dopust v Sloveniji in so se priključili partizanom.

¹ Izraz *Reichsarbeitsdienst* so dvojezični nemško-slovenski časopisi med vojno prevajali kot *Državna delovna služba*, gl. npr. *Karawanken Bote*, letnik 2, št. 46, 13. junij 1942, str. 2.

Prvi vpoklic v RAD je bil v Žireh 13. januarja 1943, ko so pozive dobili moški letnika 1924. Takrat je veliko vpoklicanih odšlo v partizane ali so jih ti odpeljali. Temu so se Nemci ob naslednjem vpoklicu želeli izogniti. Zato so Žiri februarja 1943 pred vpoklicem fantov letnika 1925 v RAD obkolili nemški vojaki in policisti, nato so razdelili vpoklice. Vpoklicani so se morali 18. februarja zbrati pri Katrnikovi gostilni. Od tod so se v spremstvu policistov z vozom odpeljali do Trebije, kjer jih je za požganim mostom čakal avtobus in več nemških vojakov za spremstvo. V Gorenji vasi so se fotografirali (slika 2).²

Vpoklicu v RAD naj bi se 18. februarja 1943 odzvalo 27 Žirovcev, vpoklicanih naj bi bilo nekaj več, 30–32. Med tistimi, ki niso prišli na zbirno mesto pri Katrniku, sta bila Leander Mlinar, Leandrov iz Žirov (28. 4. 1925 – 2. 2. 1944) in Franc Žakelj, Balantov iz Žirov (23. 5. 1925 – 4. 3. 1943), oba sta padla v partizanih.³ »Ko so nas Nemci ponovno prešteli in ugotovili, da drugih, ki bi morali tudi biti tukaj, ni, je na zapoved »Forwerts!« voznik z bičem ošvrknil konja, da sta premaknila voz,« opisuje odhod izpred Katrnikove gostilne Istenič.² Tisti, ki niso prišli na vpoklic, so bili že v partizanih ali pa so se morali v partizane takoj umakniti. Na sliki iz Gorenje vasi je v spremstvu treh policistov 23 fantov, prepoznali smo 16 Žirovcev in Janka Mraka iz Gorenje vasi, ki se je takrat učil za tapetnika v Žireh. Leta 1943 je živelo na Žirovskem na ozemlju pod nemško okupacijo okrog 42 fantov letnika 1925.⁴

² Eden od vpoklicanih, Stanislav Istenič, Trpinov z Dobračeve, je opisal vpoklic in pot iz Žirov do Trebije, na kateri so se nekateri za vedno poslovili od svojega domačega kraja. Gl.: Istenič, Mobilizacija, str. 17–28.

³ Janez Bogataj, Novovaška 131, Žiri (vpoklican v RAD 18. 2. 1943), pogovor 8. 10. 2015.

⁴ Upravna enota Škofja Loka, Matični urad, krstna knjiga župnije Žiri, podatki za leto 1925 z vpisanimi datumi birme. Od fantov, rojenih v žirovski župniji leta 1925, jih je bilo pri birmi 50, večinoma 23. maja 1935. To pomeni, da je letnik 1925 ob birmi štel 50 fantov, ker so šli k birmi vsi. Nismo ugotavljali, ali je kakšen od njih od birme do vpoklica leta 1943 umrl. Od teh so bili štirje iz Koprivnika, ki je spadal v občino Oselica. Po razmejrtvi med Italijo in Nemčijo (8. julija 1941) so štirje iz letnika 1925 živeli v Italiji: dva iz Brekovic, po eden pa iz Sovre in Opal.

Slika 2: Fantje iz Žirov, rojeni leta 1925, vpoklicani v RAD, 18. februarja 1943 v Gorenji vasi pred Šorletovo hišo, kjer je bila policijska postaja. Z leve: nemški orožnik, N. N., nemški orožnik (zadaj, le del obraza), Matevž Oblak (20. 9. 1925 – 1945, Mojškrčev iz Žirovskega Vrha), Janez Bogataj (spredaj, roj. 1925, Travnčkarjev iz Nove vasi), Franc Treven (zadaj, 17. 1. 1925 – 1945, Kendov iz Opal), Donat Berčič (1925–1985, Prviški iz Jarče Doline), Franc Mravlje (1925–1972, Franko Nežkin z Dobračeve), Ivan Gluhododov (1925–2010), Janko Mrak (1925–1995, iz Gorenje vasi), N. N., Ivan Demšar (1925–2010, Jekapicov), Franc Košir (30. 11. 1925, pogrešan od 10. 8. 1944 na ruski fronti, Lomičarjev iz Žirovskega Vrha), N. N., Milan Demšar (1925–1999, Ratačenov z Ledinice), Stanko Kokelj (11. 5. 1925 – 1944, Burnkov z Dobračeve), Janko Žakelj (1925–2007, Balčkov z Dobračeve št. 68), Alojz Seljak (zadaj s klobukom, 1925–1991, Svetletov iz Jarče Doline), N. N., N. N. (zadaj, s klobukom), Rado Tavčar z Dobračeve (26. 2. 1925 – 28. 11. 1944), Anton Zajec (1925–2003, Deklov z Dobračeve), N. N. (zadaj), Rado Jan (1925–2008), Stanislav Istenič (1925–2011, Trpinov), nemški orožnik. Za tiste, ki so umrli med vojno, so vpisani datumi rojstva in smrti (če je datum smrti znan), za druge samo letnice, N. N.: neprepoznan. Sliko hrani Alfonz Zajec.

Seznam žrtev druge svetovne vojne na Žirovskem našteva 330 ljudi.⁵ Žrtev, rojenih leta 1925, je 21, vsi so moški. Torej je v vojni umrla skoraj polovica od približno 50 fantov tega letnika.⁴ Med njimi jih je šest umrlo v nemški vojski in so med tistimi, ki so 18. februarja 1943 odšli na služenje v RAD. Tega dne je v RAD odšel tudi Rado Tavčar (1925–1944), ki je naslednje leto umrl kot partizan.

Avtobus jih je odpeljal v Kranj. Od tod so z vlakom odpotovali naprej. Njihovo življenje

v naslednjih treh mesecih prebitih v RAD in v naslednjega pol leta na vojaških urjenjih je orisano v pismih Antona Zajca, ki jih je pisal domačim.⁶ Z vlakom so se vozili celo noč in zjutraj prispeli v avstrijski Schladming. »Od tam smo jo mahnilo še pet kilometrov v hrib, kakor iz Dobračeve v Koprivnik, s kovčgom na hrbtu kot bosanski konjiček ali dalmatinski osel.« Prispeli so v vas Untertal nad Schladmingom. Nad to vasjo je hrib Planai, kjer so kasneje uredili najpomembnejše smučišče Schladminga,

⁵ Zajec, Alfonz, Vse žrtve druge svetovne vojne med Žirovci, Žirovski občasnik 11 (1991) št. 17, str. 9–30, Žirovski občasnik 12 (1992), št. 18, str. 109–111.

⁶ Pisma Antona Zajca hrani njegov brat Alfonz Zajec. V tem prispevku smo uporabili pisma, napisana od 19. 2. 1943 do 17. 5. 1945.

smučarske proge pa se vasi izognejo. Smučali so se tudi leta 1943, saj v pismu, napisanem 1. marca 1943, preberemo, da »imamo še precej snega in se še vedno smučajo«.

Nastanili so jih »v lagerju, v taborišču, ki ima obliko nepravilnega pravokotnika, kjer so potem barake postavljene v posamezne oddelke. Vsaka baraka jih ima po tri, barak, kjer stanujejo arbeitsmani, so 4, ostale so v druge namene, stanovanja, kuhinje in ostalo. Spimo še kar nekam dobro, samo nekoliko nerodno je, kdor spi na vrhu. Med temi sem tudi jaz. Ravno na vrhu postelje pa pelje tram do druge stene. Ob tega sem se udaril že nešteto krat in imam glavo čisto bulasto.« Vas Untertal in taborišče RAD sta na sliki 3. Učili so jih vojaške discipline, ravnanja z različnim orodjem, že po treh tednih so jim dali v roke tudi puške, s katerimi pa niso streljali. Popikali so jih z vsemi mogočimi cepivi. Najtežje pa so seveda pričakovali pisma od doma ter pakete in obiske. Na enem od obiskov, 21. marca 1943, je pred fotoaparatom stopilo osem Žirovcev na služenju v RAD in oba obiskovalca, Dušan in Janez Jan, ki sta v Untertalu obiskala brata Rada Jana (slika 4). Vseh osem osemnajstletnikov, ki stojijo pred kuliso zgodnjepomladanskega dachsteinskega pogorja v uniformah RAD, je vojno preživelo, za vsakim pa je svojevrstna zgodba s srečnim koncem. Poglejmo z nekaj stavki nekatere od njih.

Alojz Seljak je bil konec leta 1943 poslan na Norveško, poleti 1944 je prišel domov na dopust, nato je bil do konca vojne pri partizanih.⁷

Vojna zgodba Ivana Demšarja sveti v mračnem vojnem času kot lučka v viharini noči. Med gospodarsko krizo so se njegovi starši iz Žirov odselili v Ogulin in tam mladi umrli. Ivana, ki je postal sirota, so sprejele redovnice v svojo sirotišnico v Zagrebu. Tja so prihajali na obisk šolarji. Otroci so se skupaj igrali in nekoč je Ivan splezal na cvetočo akacijo in trgjal in metal sladke cvetove akacije spodaj stoječim. Ena od deklic je zaklicala: »Vrzi še Ružici en cvet!« Ko so v Untertalu vsi čakali na pošto domačih, je

bil Ivan neskončno žalosten, saj ni bilo nikogar, ki bi mu pisal. Spomnil se je Ružice in ji napisal pismo, poznal je le naslov njenega bratranca. Toda bratranca ni bilo več doma, tudi njega je odtrgala od doma vojna. Njegova mati je pismo pustila zataknjeno nekje v kuhinji, da ga počaka, ko se vrne iz vojske. In potem je prišla na obisk Ružica, ki je skrbela zanjo. Pogledala je, ali je v pismu kaj pomembnega, in odkrila, da je pismo namenjeno prav njej. In tako je tudi Ivan začel dobivati pošto. Morda mu je prav misel na Ružico, ki je daleč v Zagrebu mislila nanj in čakala, da se sreča z njim, pomagala, da je preživel vojno in se kasneje poročil z njo.⁸

Milan Demšar in Tone Zajec sta imela podobni vojni zgodbi, o njih več v nadaljevanju.

Ivan Gluhodedov je bil poslan kot nemški vojak v domovino svojega očeta, v Rusijo. Večkrat je bil ranjen, v vojni bolnišnici je bil tudi ob koncu vojne, ko je prišel v rusko ujetništvo. Domov se je popolnoma izčrpan vrnil šele leta 1946. V Škofji Loki je skočil z vlaka že pred postajo in se nato pretihotapil v Žiri, ker je slišal, da vsakega, ki je bil v nemški vojski, ustrelijo.⁹

Vojaško urjenje od maja do decembra 1943

V Untertalu so bili do 13. maja 1943, nato so odpotovali v Lenggries na Bavarskem. Tu so jih vključili v nemško vojsko, za Milana Demšarja je 15. maj 1943 dan vstopa v nemško vojsko.¹⁰ Nastanili so jih v vojaških kasarnah, ki so bile »strašno velike in popolnoma moderno urejene. Franko in Stanko Isteničev sta v drugi kasarni. Neposredno skupaj pa nismo. Rado, Janko Baljčkov, Stanko Burnkov, Rado Tavčarjev, Ratačenov Milan. S temi smo skupaj v eni sobi. Kaže, da gremo v Francijo, ali pa da ostanemo skupaj.«⁶ Nastanjeni so bili v vojašnici princa Heinricha (Prinz-Heinrich-Kaserne) na levi strani reke Isar v Lenggriesu, ki je bila zgrajena v letih 1936–1937, prva enota

⁸ Alfonz Zajec, pogovori septembra in oktobra 2015.

⁹ Dana Gluhodedov, pogovor septembra 2015.

¹⁰ Dokumenti Milana Demšarja: potrdilo Deutsche Dienststelle 14. 5. 1993.

⁷ Petra Leben Seljak in Dušan Seljak, pogovori septembra in oktobra 2015.

Slika 3: Taborišče Reichsarbeitsdiensta v Untertalu pri Schladmingu. Levo: pogled proti severu, barake novozgrajenega taborišča spredaj, pred dachsteinskim pogorjem od leve proti desni dolina reke Aniže in v njej skrit Schladming; razglednico odposlal 9. junija 1939 Avstrijec Franz na služenju v RAD, vir: *ebay*. Desno: pogled proti jugu po dolini Untertal, 21. marec 1943 dopoldne, na zbornem mestu je približno 190 fantov na služenju v RAD, med njimi Žirovci letnika 1925, hrani Janez Bogataj. Na mestu taborišča zdaj stojijo stanovanjske hiše Dorfweg, Rohrmoos-Untertal.

Slika 4: Žirovci na služenju v RAD in obiskovalca, Untertal pri Schladmingu 21. marca 1943. Z leve: Dušan Jan (19. 7. 1918 – 1. 12. 1943), Alojz Seljak, Ivan Demšar, Milan Demšar, Anton Zajec, Rado Jan, Franc Mravlje, Ivan Gluhododov, Stanislav Istenič, Janez Jan (1917–2012). Sliko hrani Alfonz Zajec.

se je v kasarno naselila oktobra 1937. Od leta 2002 v Lenggriesu v kasarni ni več vojske.¹¹ Vstajali so že pred peto uro in se urili do šestih popoldne. V pismih iz vojske je manj opisov življenja, kot jih je bilo prej v pismih iz RAD. »Sicer nimam kaj pisati, saj gre vse skupaj enolično naprej. Drugega pa seveda ne smem pisati,« se skoraj opravičuje v zadnjem pismu iz Lenggriesa Tone Zajec. To pismo je napisal 21. junija 1943, naslednje ima datum 5. julij in je bilo napisano že v Franciji, kjer je njihova enota nadaljevala vojaško usposabljanje. Na začetku so bili v okolici Lyona. Pismu 29. avgusta 1943 je Tone Zajec priložil razglednico: »Tudi razglednica je priložena od mesta Besançon. V tej bližini smo torej mi doma. To je še precej lepo mesto. Staro in moderno obenem.« Iz pisma 8. septembra izvemo, da so bili v mestecu Valdahon, ki je 30 km jugovzhodno od Besançon in le 40 km od švicarske meje. Nato so 7. septembra odpotovali nazaj na jug proti Lyonu, bili tam do 15. septembra in se spet vrnil v bližino Besançon, v Dijon. »Sedaj se vedno selimo sem pa zopet nazaj, tako da se selimo kakor večni Judje,« je Tone Zajec potožil v pismu domačim 10. septembra 1943. Iz Digne (Digne-les-Bains) v Provansi je 25. septembra prišlo pismo, v katerem pojasnjuje sestri Marti: »Sedaj smo zopet v novem kraju Digne-u. To boš sigurno našla na zemljevidu. Le poglej severno od Nice! Tu smo v barakah, katere so zapustili Italijani v strašnem stanju. Nekaj dni smo samo čistili in pospravljali, da je malo čedno postalo!« Naslednji dan je pisal teti: »Šli smo v južno Francijo v mesto Digne, kamor smo pred par dnevi srečno dospeli. Kraj je še dosti lep in tudi ljudje so bolj prijazni kot v Dijonu. Prej so bili tukaj Italijani, a so se morali po kapitulaciji umakniti. Dolgo časa smo čedili za njimi. V tem kraju uspevajo tudi oljke in fige. Sedaj v jeseni je pa grozdja kakor doma krompirja!« Tam so bili še 7. novembra 1943. Iz Francije so bili v Bad Reichenhall premeščeni med 7. novembrom in 15. decembrom 1943.

¹¹ Wikipedia, geslo Lenggries (nemška verzija), vpogled 3. 10. 2015.

Pisma Milana Demšarja iz tega časa žal niso ohranjena, zakaj niso, je opisano v nadaljevanju. Iz pisem Toneta Zajca vidimo, da sta bila z Milanom od začetka služenja v nemški vojski v Lenggriesu v isti enoti. Tu so bili še štirje Žirovci, s katerimi sta bila skupaj v sobi. Ni pa znano, ali so v teh krajih v Franciji imeli vojaško usposabljanje tudi drugi Žirovci letnika 1925. Tone in Milan sta preživela iste zgođe, nezdod pa k sreči nista imela. Najbližje nezgodi sta bila pri urjenju metanja ročnih bomb. Bombi se pred metom izvleče varovalka, nato je treba bombo takoj vreči. Nek vojak pa je vrgel varovalko in ne bombe. Prisebni inštruktor je zarjovel »Na tla!« ter še pravočasno iztrgal vojaku bombo iz rok in jo odvrigel. Milan je pripovedoval, da je bilo kdaj med urjenjem v Franciji tako vroče, da je voda iz čutare kar zacvrčala, če si jo kapnil na čelado. V spominu so mu ostali tudi vinogradi z zrelim grozdem in prijazni ljudje. Ko je leto 1943 primerjal s tistim, kar je prišlo kasneje, pa se mu je zdelo neresnično lepo. Milana sta v Bad Reichenhallu na Bavarskem 15. decembra obiskali sestri Mici in Rezka, slikali so se v žarkih nizkega zimskega sonca (slika 5). Poti Toneta in Milana sta se ločili v drugi polovici decembra 1943, ko je Milan odšel na rusko fronto.

Prihod na rusko fronto okrog božiča 1943

Milan je prispel na fronto pri mestu Krivoj Rog (Kryvyj Rih) v Ukrajini okrog božiča leta 1943. Po nemškem porazu pri Kursku poleti 1943 se je nemška vojska zaradi hudih napadov počasi umikala. Rdeča armada, ki je bila tik pred vojno v stalinskih čistkah obglavljena, si je opomogla in je postala premočen nasprotnik. S fronte so nekaj časa prihajala domov Milanova pisma in karte. Potem je v drugi polovici februarja ali v prvi polovici marca 1944 prišel k Ratačenu nemški oficir. Imel je zahtevno nalogo, sporočiti staršem, da je njihov sin na fronti pogrešan. Predal je obvestilo in pojasnjeval, da

so ob umiku Milana ujeli, in dodal, da bodo ozemlje spet osvojili in osvobodili ujetnike. Milanov oče, ki je preživel prvo svetovno vojno, pa je vedel, da je večina pogrešanih mrtva in njihova trupla ležijo nekje nepokopana ...

Pri Ratačenu na Ledinici med vojno

Življenje med vojno je bilo podobno plavanju v zahrbtni reki, polni nepredvidljivih vrtincev. In če je plavalca vrtinec potegnil proti dnu, se je v globini s prisebnostjo in srečo lahko še izvilo iz vrtinca in izplaval iz objema smrti nazaj v življenje. Bilo je med eno od nemških hajk konec leta 1943 ali v prvi polovici leta 1944. Pri Ratačenu so imeli v senu na podstrešju skrivališče terenci. Nemški vojaki so s koničastimi železnimi palicami prebadali seno in iskali morebitne partizane. Njihov poveljnik je medtem z nekaj vojaki pregledoval druge prostore. V »hiši«

opazil Milanovo sliko v nemški vojaški uniformi in vprašal, kdo je to, in ko je izvedel, dal ukaz za odhod. Na podstrešju so bili takrat vojaki že čisto blizu skrivališča. Tam, kjer so odkrili skrite člane odpora, se ni tragično končalo samo zanje ... Decembra leta 1944 jih je čakala nova preizkušnja. Pred vojno sta Milanova starejša brata Lojze in Janko tihotapila blago čez bližnjo jugoslovansko–italijansko mejo. Ko je med vojno meja postala nemško–italijanska, sta se s tihotapstvom nehala ukvarjati, saj je postalo prenevarno. Tihotapsko blago, ki je čakalo, da ga prenesejo čez mejo, so zakopali pri Ratačenu. Njihovi sodelavci, zdaj pri partizanih, so hoteli dobiti skrite stvari. Pri Ratačenu so vedeli, da bodo blago prišli poiskati. Zato so zakopali vsa Milanova pisma in slike iz nemške vojske, ki jim tokrat ne bi pomagala, kvečjemu narobe. Pred napetimi sprožilci pušk so 11. decembra 1944 nazadnje le povedali, kje je skrivališče. Nevarno je bilo tudi v naslednjih mesecih, zato pisem

Slika 5: Pred odhodom na bojišča so vojake, če so le mogli, obiskali svojci. Levo: Ratačenuvi Rezka in Mici Demšar na obisku pri bratu Milanu, Bad Reichenhall, 15. 12. 1943, tik pred odhodom Milana na rusko fronto, hrani avtor zapisa. Desno: Lomičarjeva Marijana Košir (1898–1976) s sinom Jožetom (4. 3. 1923 – 1945) na obisku pri sinu Francu (30. 11. 1925, pogrešan od 10. 8. 1944 na ruski fronti), v Nemčiji pred odhodom Franca na rusko fronto, datum in kraj nista znana, hrani Alfonz Zajec.

in slik niso izkopali in so ostala zakopana »pri studencu pod ta rdečim jabkom«.¹²

Minevali so meseci, pri Ratačenu in pri Deklu so zaman čakali na kakšno vest o njihovih sinovih v Rusiji. Vojna se je maja 1945 nazadnje le končala. V drugi polovici maja 1945 je iz Zagreba po partizanski pošti prišlo pismo, ki ga je Tonetovi materi Mariji Zajec prinesla Vida Strlič, Čelesnikova z Dobračeve. V pismu je pisalo tisto, kar so vsi potihem še upali, nihče več pa ni zares pričakoval. Pošiljatelj Zajec Anton, VI. Proletarska divizija, II. lička brigada, III. bataljon, I. četa, I. vod, I. Arm. – takšen je bil naslov na zadnji strani kuverte – je pisal: *»Predragi mi vsi domači, dragi bratje in sestre!! Dragi mama! Mogoče ste mislili, da se Vam ne bom nikoli več oglasil. Tudi sam sem bolj malo mislil na to, a z božjo pomočjo sem do sedaj ostal cel in tudi zdrav, hvala Bogu! Zadnje pismo sem vam pisal pret/eklo/ l/eto/ iz Rusije v mesecu juniju, potem pa nič več. Kaj se je vse med tem časom naredilo je nemogoče popisati. Naj Vam samo na kratko povem, da sem bil tam ranjen v nogo in tako smo šli 14 dni neprestano, dokler nisem prišel do Rusov. Nato sem bil tri mesece v ujet/niškem/tab/orišču/, kjer sem našel Mežnarjevega Poldeta. Oba sva jokala, ko sva se znašla v takem položaju. Pret/eklega/ l/eta/, okt/obra/ meseca sem stopil /v/ Jugoslovansko armijo v Moskvi. Od tam smo prišli lani za božič v Beograd, in na novo leto smo odšli zopet na fronto v Srem. Kakor vidite, smo po dolgih mukah in težavah prišli v Zagreb in med tem se je vojna končala. Povejte Ratačenovim na Ledinici, da sem tudi Milana videl tukaj nekje. Torej ostal sem živ in zdrav. Ni mi popolnoma nobene sile. Samo težko čakam, kdaj se bomo spet videli. Stric Janez mi je tudi pisal iz Aleksandrovca, so vsi živi in zdravi. Imel sem že marsikatero željo, ali take pa še nikoli,*

da bi vedel, kaj je z Vami. Samo eno besedo, dali ste še živi in še sto in sto vprašanj. Prosim, da mi ob prvi priliki pišete.«

Tone Zajec in Polde Filipič na ruski fronti in sremski fronti

Trojica Žirovcev iz zgornjega pisma, Tone Zajec, Polde Filipič in Milan Demšar, je preživela rusko in sremsko fronto. Tone Zajec je januarja 1944 dobil dopust zaradi očetove smrti.¹³ Dopust je preživel v Kartitschu, vasi nad Dravsko dolino zahodno od Lienza, kjer je delal njegov stric Franc kot čevljar. Medtem so vsi, s katerimi je bil prej skupaj, odšli na fronto. Toneta so poslali v Francijo v enoto, ki je marca 1944 odšla v Rusijo. Ujet je bil junija 1944 in bil do 7. oktobra 1944 v taborišču v Brjansku. Tu je srečal Poldeta Filipiča (Mežnarjevega). Odšla sta v Karasovo pri mestu Kolomna blizu Moskve, kjer so nastajale brigade za odhod v Jugoslavijo. Tone je odšel z 2. jugoslovansko pehotno brigado iz Kolomne 24. novembra 1944. Potovali so z vlakom preko Romunije in na sveti večer 24. decembra 1944 prispeli v Pančevo. V Beogradu so jih razdelili v različne brigade 6. Liške divizije (poimenovana od marca 1944 Šesta proletarska divizija „Nikola Tesla“), Tone je bil v 2. Liški brigadi. Divizija je v bojih na sremski fronti novembra 1944 izgubila veliko izkušenih borcev, zato so jo decembra 1944 umaknili v Beograd in jo zapolnili z neizkušenimi novinci. Na sremsko fronto so prispeli prve dni januarja 1945. Tone je bil ranjen v okolici Šida, verjetno med 17. in 22. januarjem 1945, ko je njegova brigada tam zaustavljala nemški prodor v ofenzivi Zimski vihar. Živ je ostal po zaslugi soborca, Slovenca, ki ga je ranjenega odnesel iz bojne vihre. Tone se je s svojo brigado boril v Slavoniji, vojno pa je brigada končala v Zagrebu. Toda pot do doma je bila še dolga, brigado so poslali v

¹² Ivanka Poljanšek, roj. Demšar, pogovori septembra 2015. Pisma in slike so bili zakopani na parceli 348/1, koordinate GKY:429280 GKX:101425.

¹³ Ivan Zajec, oče Antona Zajca, je bil v Žireh ubit 29. 11. 1943. Gl. Naglič, Alfonz Zajec, pred njegovo 80-letnico. Verjetno so pri preiskavah po vojni odnesli vsa pisma Antona Zajca, ki so omenjala očetovo smrt, saj med 7. novembrom 1943 in 31. januarjem 1944 ni ohranjeno nobeno pismo Antona Zajca.

Liko, kjer se je po Velebitu zadrževalo še precej kvislinških vojakov. Iz vojske je bil odpuščen 28. avgusta 1946.

Polde Filipič (1924–2005) je bil vpoklican v RAD že 13. januarja 1943. Ujet je bil na ruski fronti blizu Smolenska decembra 1943. V ujetniškem taborišču v Brjansku se je srečal s Tonetom Zajcem in z njim odšel v Karasovo. Pridružil se je 2. jugoslovanski tankovski brigadi, ki se je nekaj časa urila blizu Tule, in se z njo marca 1945 odpravil v Jugoslavijo. Brigada je s 65 tanki T-34 prispela z vlakom preko Ploestija, Sofije in Niša v Beograd 26. marca 1945. Nato je odločilno prispevala k preboju sremske fronte 12. aprila 1945. Vojno je končala v Trstu.

Milan na ruski fronti in v ujetništvu

»Kaj se je vse med tem časom naredilo, je nemogoče popisati,« bi za Tonetom lahko ponovil Milan. Milana smo pustili januarja 1944 na fronti pri Krivoj Rogu. Zimskega mraza ni nikoli omenjal. Rekel je celo, da se od takrat, ko je prišel na fronto, sploh ne spomni, kakšno je bilo vreme. Potek bojevanja je bil zelo podoben, najprej silovito rusko obstreljevanje s topovi in nato juriš. »Najbolj varno je bilo v luknji od zadnje granate, kajti naslednja ni nikoli padla na isto mesto.« Po dobrem mesecu je Milan spoznal, da nima s skakanjem iz ene granatne luknje v drugo prav nobene možnosti, da se še kdaj vrne domov k Ratačenu. Vedno manj je bilo tistih, ki so skupaj prišli na fronto, saj si se pri dirki v zadnjo granatno luknjo lahko spotaknil ali pa se pri izbiri luknje zmotil. V premorih med boji so se na ruski strani oglašili zvočniki, ki so v vseh jezikih, tudi slovenskem, pozivali nemške vojake, naj prebegnejo na rusko stran, in obljubljali, da se jim ne bo zgodilo nič hudega. Milan je izbral to tvegano pot, ob umiku se je 4. februarja 1944 skril v neko kolibo in tam čakal. Vstopili so Rusi, trenutek je bil res odločen in mu je ostal v spominu do najmanjše podrobnosti. Obljube iz zvočnikov so bile zdaj le daljne besede in razplet v kolibi je bil popolnoma nepredvidljiv. Vodja

ruske skupine je zalučal bajonet, ki se je pred Milanom zapičil v tla. Dobil je toliko časa, da je lahko povedal, da je »Jugoslavc«, in najhujša nevarnost je minila. Odpeljali so ga v ujetniško taborišče v Dnjepropetrovsk, tam je kmalu hudo zbolel za vnetjem rebrne mreže in do konca maja 1944 ostal v taboriščni bolnišnici. »Ležali smo tako na gosto, da se nas je moralo več dogovoriti, kdaj se bomo obrnili na drugi bok. Vsako jutro so pobrali tiste, ki so umrli ponoči.« Konec maja je ozdravel in poslali so ga v ujetniško taborišče v Zaporožje. Iz ujetniškega taborišča se je spominjal pogovorov mladih očetov, ki so se pogovarjali o svojih otrocih: »Z obema rokama je otroče prijelo skodelico in pilo mleko, ojoj kako lepo nam je bilo.« Hrana je bila seveda strašno pičla, ni pa nikoli potožil nad grdim ravnanjem. Le ženska, ki jim je strigla nohte, je odstrigla ponekod preveč in drugod premalo, tako da je kasneje nohte rajši kar sam pogrizel ...

Pot iz Rusije v Jugoslavijo

V taborišču v Zaporožju je bil do 19. julija 1944. Takrat je odpotoval v zbirališče Karasovo pri Moskvi, kjer so ustanavljali brigade, ki so kasneje odšle v Jugoslavijo.¹⁴ Verjetno je bil med tistimi 415 novimi vojaki, večinoma Slovenci, ki so v brigado prispeli med 20. in 25. julijem 1944.¹⁵ Takoj za tem je 28. in 29. julija 1944 brigada odšla na pot: peš do Kolomne, z vlakom najprej do Moskve in nato naprej na jug preko Kijeva, 3. avgusta so prispeli v Ribnico (Rybnitsa) na Dnjestrju, danes je to mesto v Moldaviji tik ob ukrajinski meji. Pripravljali so se na odhod v Romunijo, med drugim so 24. avgusta vadili na Dnjestrju prehod čez reko. Romunija je v noči s 23. na 24. avgust 1944 sklenila premirje z zavezniki in pot brigade v Jugoslavijo je bila

¹⁴ Na seznamu borcev 1. jugoslovanske brigade Milan Demšar ni naveden, gl. Ivnik, *Bojna pot brigad, ustanovljenih v ZSSR*, str. 51–75; sodelovanje v brigadi ima priznано s pričanjem soborcev iz brigade, gl. Dokumenti Milana Demšarja: odločbi občine Logatec, Komisija za ugotovitev pokojninske dobe; nedatiran rokopis Milana Demšarja: *Podatki in kraji ujetništva v Rusiji*.

¹⁵ Vajs, O življenju in delu odreda, str. 609.

nenadoma odprta. Že 25. avgusta so odšli na pot čez Romunijo, večinoma peš, del poti pa z vlakom, in 6. oktobra prispeli v mesto Turnu Severin na romunski strani Donave. Z ladjami so prečkali reko in pristali v Kladovu v Srbiji.¹⁶ Milanu je poldrugi mesec dolga pot čez Romunijo pustila precej spominov. Ker ni znal plavati, je bila vaja na Dnjestru zanj resna preizkušnja. Njihova skupina je dobila napihnjeno avtomobilsko zračnico, s katero so plavali čez reko. Na poti so po prečkanju manjših rek le dvignili noge, da je stekla voda iz škornjev, in nadaljevali pot. Prste na nogah so v mokrih škornjih napadle glivice, zato so med prste zatikali časopisni papir, da jih je malo manj srbelo in skelelo. Pot čez Romunijo, ki ji je bila prava vojna večinoma prihranjena, je bila v primerjavi z razdejjano Rusijo in Ukrajino, po kateri so potovali prej, pravo olajšanje. Kdaj pa kdaj so na poti mimo romunskih vasi pokukali skozi okno v kakšno hišo. V hišah so bili zaklenjeni otroci, ki so čakali, da se matere zvečer vrnejo z dela na polju. Otroci so imeli na mizi v skledi skuhanu polento, ki so jo čez dan malo jedli, malo pa razmetavali okrog.

Boji v Jugoslaviji

Brigada je imela že po nekaj tednih po prihodu v Jugoslavijo zelo hude boje, saj so pri Čačku Nemci krčevito branili koridor za umik iz Grčije čez južno Srbijo in Bosno do Slavonskega Broda. Od 30. oktobra do 3. novembra je v štirih dneh nenehnih bojev brigada imela 139 mrtvih, 72 izginulih in 340 ranjenih. To je bilo skupaj 28 odstotkov ljudi iz brigade, ki je ob vstopu v Jugoslavijo imela 1950 borcev. Spomin na Čačak je ostal v brigadi kot mora.¹⁷ Tudi Milan je Čačak omenjal kot nekaj najhujšega med vojno. Z vlakom so jih nato iz Gornjega Milanovca odpeljali v Beograd, kjer so bili do 8. decembra v kasarni garde na Topčideru.

Sremska fronta. Proti sremski fronti so odšli 8. decembra 1944. Na Batajnici pri Zemunu so srečali vrhovni štab, ki se je vračal s sremske

fronte v Beograd. Vrhovni poveljnik Josip Broz je obhodil brigado, ki se je ustavila v pohodniški koloni.¹⁸ Milanu je njegov predirni pogled, ko sta te srečala z očmi, ostal globoko vtisnjen v spomin.

Na sremsko fronto so šli preko Sremske Mitrovice in Šida do vasi Nijemci. Položaje v prvi črti fronte so zavzeli 22. decembra 1944.¹⁹ Milan je tako skoraj natanko po enem letu od prihoda na rusko fronto prišel na svojo drugo fronto, tako kot večina borcev iz 1. jugoslovanske brigade. Na severni del fronte, v vas Tompojevci in v rusinsko vas Mikluševci v bližini desnega brega Donave, so jih premestili 2. januarja 1945. Na tem delu fronte je bilo dva tedna precej mirno. Obstreljevale so se le prve vrste, potekali so manjši spopadi, iskali so napake in šibke točke nasprotnikov in jih poskušali kaznovati. Ponoči je vojaka v prvi črti lahko izdala že goreča vžigalica pri prižiganju cigarete, zato jih je več stopilo skupaj in zakrilo tistega, ki je kadil. Milan je poskušal pomagati novincem, ki so prišli na prvo frontno črto povsem nepripravljeni. Nekateri so še nosili črne kučme, s katerimi so odšli od doma, in so bili lahka tarča nasprotnika.

Zatišja je bilo nenadoma konec: »*Napadli so zjutraj, v belih uniformah. Nato so nas stisnili v neko dolino, v katero so nato začele padati mine. Komandanti na vzpenjajočih se konjih so drveli naokrog, kazalo je, da nas bodo obkolili.*« Nedvomno se je to dogajalo 17. januarja 1945, ko se je začel silovit nemški napad, imenovan Zimski vihar. Dnevnik brigade ta dan natančno opisuje.²⁰ Nemški napad je 1. jugoslovanska brigada vzdržala, nasprotniki pa so prebili fronto na položajih sosednje 4. krajiške brigade in poskušali presekati 1. jugoslovanski brigadi umik. V ravna polja okrog Tompojevcev in Mikluševcev je vrezanih nekaj jarkov ali manjših dolin, ki se stekajo v močvirje severno od vasi. V zavetju teh jarkov sta se okrog enih popoldne začela proti jugu umikati dva bataljona 1. jugoslovanske brigade,

¹⁶ Spevak, Od Kolomne do sremske fronte, str. 611–620.

¹⁷ Spevak, prav tam, str. 622–623.

¹⁸ Spevak, prav tam, str. 625–626.

¹⁹ Spevak, prav tam, str. 626.

²⁰ Tomić, Operacijski dnevnik II, str. 634–637.

tretji pa ju je branil. Umik se je končal ob treh ponoči v kraju Berkasovo v bližini Šida. Boji za Šid in okolico so trajali še štiri dni. Ko so se bojevali v okolici Šida, Milan ni vedel, da v kleti ene od hiš trepeta Marija Demšar (1910–1986), Žvenkljeva iz Zabrežnika, »mrzla« sestrična Milanovega očeta. Bila je izgnana v Srbijo in je živela v Šidu v hiši slikarja Save Šumanovića.²¹

Milan je bil na sremski fronti ranjen, krogla mu je prestrelila zapestje leve roke in pustila vse kosti nepoškodovane. Kdaj je bil ranjen, ni znano, verjetno v bojih od 17. do 23. januarja 1945, ko je bilo v brigadi ranjenih okrog sto mož.

Celotna 5. krajiška divizija, v katero je spadala tudi 1. jugoslovanska brigada, je konec marca 1945 odšla na jug, pri Zvorniku prečkala reko Drino in po hudih bojih od 5. do 7. aprila 1945 zasedla Brčko. Ko so se te enote čez Savo vrnile v Srem, je vrhovni štab izdal ukaz za preboj sremske fronte. Milan je večkrat pripovedoval o prečkanju reke z gumijastimi čolni. To je bilo prečkanje Save severno od Brčkega, ki se je začelo v noči z 10. na 11. april 1945. Nemci so namreč ob umiku porušili most pri Brčkem.

Od preboja sremske fronte do doma. Sremska fronta je bila prebita 12. aprila 1945. Boji v Slavoniji so bili hudi tudi v naslednjem mesecu. Milan je pripovedoval o zvitih, vse križem štrlečih železniških tračnicah. Železniško progo je za umikajočimi nemškimi enotami trgala oklepna lokomotiva s kavljem, ki je rezal železniške pragove.

V bojih 26. aprila 1945 je Milana zadela krogla v glavo.²² Sreča, ki ga je ves čas spremljala, bi bila lahko že utrujena, ali je tik pred koncem njena zbranost popustila? Ne, bila je odločena, da svojo nalogo opravi do konca in brez najmanjšega spodrsaljaja. Krogla je Milanu šla skozi odprta usta, poiskala med kostmi, zobmi in žilami v zgornjem delu vratu prosto mesto za izstop in le še neštetokrat preluknjala na rami zvito šotorsko krilo. »*Samo spekle*

me je,« se je spominjal Milan. Odpeljali so ga v bolnišnico, kjer je bil z obvezano glavo deležen posebne pozornosti in dobrot številnih obiskov. Prihranjen mu je bil tudi strašen konec te strašne vojne. Brigada je medtem hitela naprej in je nazadnje od 15. do 19. maja sodelovala pri razoroževanju nemških in drugih enot v okolici Šoštanja. Oddiha za brigado pa še ni bilo, 19. maja je odšla iz Celja v Zagreb, nato čez Bosno v južno Srbijo. Novembra 1945 je bilo večina mladih borcev brigade v Kragujevcu demobiliziranih.²³

Milan se je vrnil domov v začetku jeseni 1945, verjetno naravnost iz bolnišnice.²⁴ Tisti, ki so bili v nemški vojski, so doživeli ob prihodu različne sprejeme. Milanovi spomini na prihod domov so bili najlepši. Na poti domov na Ledinico je v Škofji Loki zjutraj srečal peka, ki je nesel košaro sveže pečenega kruha. »O, kako lepo diši,« mu je rekel Milan. »Daj, vzemi eno štruco, gotovo imaš za seboj dolgo pot,« mu je ponudil pek. Ni si pa mogel misliti, kakšna je bila pot, ki jo je Milan prehodil v dobrih dveh letih in pol, odkar je 18. februarja 1943 zadnjič potoval skozi Škofjo Loko.

Namesto zaključka

Brazgotina na vratu se je Milanu poznala vse življenje, vendar je iz zelo izrazite barve, kakršne se spominjam iz svoje mladosti, postala počasi skoraj neopazna. Drugih, duševnih brazgotin mu vojna ni pustila. Po prihodu domov je bil presenečen, kako pomembna je bila ideologija v slovenski partizanski vojski, v njegovi brigadi je skoraj ni bilo: »*Nihče me ni čudno pogledal, ko sem se pred jedjo pokrižal.*« Rad je povedal kaj iz svojih vojnih dni, ni pa pretiraval s spomini. O svojih nasprotnikih v vojni ni govoril kot o sovražnikih. Res jih ni sovražil, tudi v njih je videl ljudi, za katere trepetajo nekje daleč nji-

21 Stanonik, *Štiri matere – ena ljubezen: zgodba neke družine*, str. 85–87.

22 Datum 26. april 1945, ko je bil ranjen, je vpisan v njegovi vojaški knjižici. Tega dne se je 1. jugoslovanska brigada bojevala za vas Klokočevac (30 km severovzhodno od Kutine) in je imela pet mrtvih in 39 ranjenih, gl. Tomić, *Operacijski dnevnik II*, str. 647.

23 Ivnik, *Bojna pot brigad, ustanovljenih v ZSSR*, str. 32–38.

24 V vojni knjižici ima vpisanih 14 mesecev služenja v NOB. Če za začetek štejemo 19. julij 1944, ko je vstopil v 1. jugoslovansko brigado, bi bil konec po 14 mesecih sredi septembra 1945. Da je prišel že po koncu poletja leta 1945, se spomni tudi njegova sestra Ivanka Poljanšek, roj. Demšar (pogovori septembra 2015).

hovi domači. Kot največje nevarnosti, v kateri se je znašel, se ni spominjal katerega od bojev na frontah, temveč dogodka s poti iz Rusije v Jugoslavijo: »Eden od vojakov je izginil. Pripeljali so ga nazaj čez nekaj dni, bil je brez orožja. Obsojen je bil na smrt in ustreliti ga je morala njegova desetina. Moj bog, kaj če bi bil jaz v tisti desetini.« Vesel je bil obiskov svojih prijateljev iz vojnih let, največkrat sta prišla Ivan Gluhodedov in Tone Zajec, kasneje tudi Rado Jan. Ko je prišel Tone, je mama pogrnila mizo z belim prtom.²⁵ Nikoli niso pozabili na njegovo pismo iz maja leta 1945, v katerem je sporočil, da je videl Milana živega. V posebno veselje mi je bilo, ko sem pri pripravi tega zapisa izvedel, da se to pismo, za katero sem tolikokrat slišal, ni izgubilo in da ga hrani gospod Alfonz Zajec (slika 6).

Zahvala

Zahvaljujem se vsem, s katerimi sem se pogovarjal pri pripravi tega zapisa in so navedeni v opombah, posebej pa gospodu Alfonzu Zajcu, ki je ohranil zelo dragocena pisma in fotografije, brez katerih ta zapis verjetno sploh ne bi nastal. Zahvaljujem se Petri Leben Seljak, Franciju Demšarju in Alfonzu Zajcu, ki so prebrali rokopis in predlagali pomembne popravke in dopolnila.

25 Alfonz Zajec, pogovori september 2015.

Slika 6: Pismo za solze olajšanja (del pisma Toneta Zajca 17. 5. 1945 iz Zagreba domačim): ... Mogoče ste mislili, da se vam ne bom nikoli več oglašil ... ostal sem cel in zdrav, hvala Bogu! ... Povejte Ratačenovim na Ledinici, da sem tudi Milana videl tukaj nekje. Pismo hrani Alfonz Zajec.

Literatura in viri

- Dokumenti Milana Demšarja (hrani avtor zapisa): (a) Vojna knjižica (duplikat iz 1. 4. 1953), (b) Potrdilo Deutsche Dienststelle VI/113, 14. 5. 1993 Emil Demscher, (c) Odločbi občine Logatec, Komisija za ugotovitev pokojniške dobe št. 112–181/65 3/1 ŠV dne 5. aprila 1966 in 15. novembra 1966, (d) nedatiran rokopis Milana Demšarja: *Podatki in kraji ujetništva v Rusiji*, (e) Eidesstattliche Erklärung 15. 6. 1994 - izjavi prič Antona Zajca in Janeza Žaklja (roj. 12. 5. 1925) o služenju Milana Demšarja v Reichsarbeitsdienst, (f) Polde Filipič, nedatiran tipkopis o njegovem ruskem ujetništvu in služenju v 2. jugoslovanski tankovski brigadi.
- Istenič, Stanislav: Mobilizacija. V: *V tujih škornjih: pričevanja mobilizirancev v nemški vojski: ujeti utrinki neke dobe, ki nočejo v pozabo*. Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–45, Kranj, 2003, str. 17–28.
- Ivnik, Branko: *Bojna pot brigad, ustanovljenih v ZSSR*, Odbor skupnosti borcev brigad, ustanovljenih v ZSSR, Kranj – Gorenjski tisk, 1984.
- Karawanken Bote* 2, št. 46, 13. junij 1942.
- Naglič, Miha: Alfonz Zajec, pred njegovo 80-letnico, *Žirovski občasnik* 32 (2011), št. 41, str. 32–67.
- Pisma Antona Zajca (hrani njegov brat Alfonz Zajec), v tem prispevku smo uporabili pisma, napisana od 19. 2. 1943 do 17. 5. 1945.
- Spevak, Juraj: Od Kolomne do sremske fronte. *Borec* 46 (1994), št. 532–533, str. 611–633.
- Stanonik, Marija: *Štiri matere – ena ljubezen: zgodba neke družine*, Slovensko etnološko društvo, Ljubljana, 1997.
- Tomič, Nikola: Operacijski dnevnik II. *Borec* 46 (1994), št. 532–533, str. 632–650.
- Upravna enota Škofja Loka, Matični urad, krstna knjiga župnije Žiri, podatki za leto 1925 z vpisanimi datumi birme.
- Vajs, Ante: O življenju in delu odreda. *Borec* 46 (1994), št. 532–533, str. 590–610.
- Wikipedia, geslo Lenggries (nemška verzija), vpogled 3. 10. 2015.
- Zajec, Alfonz: Vse žrtve druge svetovne vojne med Žirovci. *Žirovski občasnik* 11 (1991), št. 17, str. 9–30.
- Zajec, Alfonz: Vse žrtve druge svetovne vojne med Žirovci. *Žirovski občasnik* 12 (1992), št. 18, str. 109–111.

Milka Bokal

Slikar in obiralka grozdja

Predstavitev prevedenih pisem Marije Demšar in film o njej v Šidu v Srbiji

V letu 2015 se spominjamo konca druge svetovne vojne. Na misel mi prihaja drzna primerjava med prvo svetovno vojno, katere začetka smo se spominjali lani, in drugim svetovnim zlom. Se sme reči, da je bila druga svetovna vojna za malega človeka – nevojaka še bolj kruta, tudi tragična? Nič krivi posamezniki so doživljali hude usode in le malokateremu je sreča naklonila kolikor toliko znosno preživetje. Med njimi je bila, hvala Bogu, naša mama.

Mama je v drugi svetovni vojni delila usodo številnih izgnancev. Njihovo žalostno slovo od doma zvesto opisuje Pavle Voje s Polšnika nad Litijo (objavljeno v knjigi *Ko Polšnik se v čas ujame*, 2008, stran 88/89): »Bil je lep, sončen dan, a ni obetal nič dobrega. Na zidu, kjer je imel svoj sedež nemški župan, je bil pribit letak v nemškem in slovenskem jeziku. Pisalo je: Ves obmejni pas bo preseljen v Nemčijo in kar boste pustili, boste tam v zameno dobili! Onemeli smo, bolečina je bila prehuda. Prepovedano se je bilo pogovarjati dva ali trije skupaj. Delali smo, kot da se ne more nič zgoditi. Delali smo in upali. /.../ V svitu mesečine sta po cesti prihajala dva moža in ko sta prišla do nas, sta se ustavila in povedala po nemško: »Jutri zjutraj ob sedmi uri bodite pripravljene. Obleko lahko vzamete s seboj. /.../ Ko smo za silo pospravili, kar smo mislili vzeti s seboj, sem šla ven na polje in v malo škatlico dala prgišče zemlje, da bo za grob, če bo komu dano tam umreti. Od vsepovsod je bilo slišati mukanje živine in cviljenje prašičev ter lajanje psov. Po cesti so ropotali vozovi in bridek jok tistih, ki so zapuščali svoje domove, je rezal gluho noč.«

Na spletni strani Društva izgnancev Slovenije piše: »Društvo izgnancev Slovenije si vse od ustanovitve pred 15 leti prizadeva za ohranjanje zgodovinskega spomina na genocidno politiko do Slovencev med drugo svetovno vojno in na izgon Slovencev kot najokrutnejšo obliko te politike. V ta namen društvo zbira spomine in pričevanja slovenskih izgnancev in beguncev, odkriva spominska obeležja in skrbi za muzejske zbirke ter pripravlja stalne in občasne razstave.

Leta 1941 je bilo slovensko ozemlje okupirano in razkosano med tri tuje države. Največji del je okupirala nacistična Nemčija, ki je začela tudi najbolj temeljito etnično čiščenje in si naložila nalogo, da napravi velik del Slovenije nemško. V okviru teh Hitlerjevih načrtov sta sodila tudi izgon Slovencev in naselitev kočevskih in drugih Nemcev. Okupatorji so z okupiranih ozemelj v letih 1941–1945 izgnali 63.000 Slovencev, in to največ v nemška izgnanska taborišča, kar 45.000, na Hrvaško 10.000, v Srbijo 7500, okoli 17.000 Slovencev pa je pobegnilo pred izgonom v Ljubljansko pokrajino in drugam.«

Naša mama se je septembra 1941 znašla na Štajerskem, v kraju Dramlje blizu Šentjurja pri Celju, kjer je njen brat kupil manjše posestvo. Od tam je bila pregnana v srbsko mesto Šid, ki si ga je prisvojila Neodvisna država Hrvaška (NDH), danes je to v Srbiji. Kot delovna moč je bila dodeljena velikemu posestvu, na katerem sta živela mati Persida Šumanović in njen sin Sava – akademski slikar. Mama je v Šidu ostala do avgusta 1945. Ves čas je domačim v Zabrežnik v Žiri natančno opisovala življenje v tem srbskem mestu in v besedi shranjevala dejstva o

gospodarjenju, tudi s številiškimi podatki. Pisma in zapiski so postali dragoceno dokumentarno gradivo in zanesljiv pisni zgodovinski vir o življenju te znamenite srbske rodbine.

V okviru skupnega projekta in v sodelovanju med Inštitutom za slovensko narodopisje Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti (ZRC SAZU) in Galerijo slik Sava Šumanovič v Šidu so uresničili zamisel in prevedli pisma. Gonilna sila sta bili literarna zgodovinarica in etnologinja ddr. Marija Stanonik, hči Marije Demšar (pozneje poročene Stanonik), in direktorica galerije Vesna Burojevič. Naša mama v pismih opisuje bivanje v hiši srbskega slikarja Save Šumanoviča v Šidu. Nov kulturni dosežek je nadaljevanje plodnega sodelovanja iz leta 2009, ko je pri Etnografskem inštitutu Srbske akademije znanosti in umetnosti izšla prva knjiga ddr. Marije Stanonik z naslovom *Etnologija v pismih in slikah (Etnologija u pismima i slikama)*, v kateri avtorica etnološko komentira pisma svoje matere. V širšem okviru lahko prevod in spremljajoče dogodke razumemo tudi kot dopolnitev dejavnosti Društva izgnancev Slovenije. Spodnje besedilo je poročilo o predstavitvi pism v Šidu.

V sredo, 2. junija (2015), je bila v Galeriji slik Sava Šumanovič v Šidu predstavitve knjige z naslovom *Pisma iz Šida*; izšla so leta 2014. Pisma je prevedla Maja Đukanović, s konzultacijami pri priredbi sta sodelovali ddr. Marija Stanonik in Vesna Burojevič, ki je tudi glavna in odgovorna urednica. Recenzentsko delo je opravila muzejska svetnica Žana Gvozdenović. Knjigo, pisano v cirilici, je izdala Galerija slik Sava Šumanovič s finančno pomočjo Ministrstva za kulturo in informiranje Republike Srbije in občine Šid.

Hkrati s knjigo so posneli tudi dokumentarni film z naslovom *Slikar in obiralka grozdja (Slikar i beračica grožđa)* režiserja Nikole Lorencina, ki je na 62. beograjskem festivalu dokumentarnega in kratkometražnega filma dobil prvo nagrado. Podeljuje jo Srbski odbor mednarodne federacije filmskih novinarjev in kritikov FIPRESCI (Srpski ogranak Mednarodne federacije filmskih novinarja i kritičara Fipresci). Film je posnet po zgoraj omenjeni knjigi *Etnologija v pismih in slikah*.

Pot v Šid je bila zaznamovana z vsakovrstnimi spomini, na naše starše, na življenje v skupni državi, vpletala pa so se tudi pričakovanja pred-

Predstavitve z veliko obiskovalci

Gonilna sila prireditve. Od leve proti desni: ddr. Marija Stanonik, muzejska svetnica referentka Žana Gvozdenovič in direktorica Galerije slik Sava Šumanovič Vesna Burojevič

videnega večera. Prostrana slavonska pokrajina je kazala rodovitno podobo. Žito se je obetajoče barvalo do obzorij, ponekod je dobivalo že nekoliko rumenkasti nadih. Sem pa tja so bile zelene planjave prepletene z jarki, ob katerih so v nebo silili topoli. Človek je imel vtis, da tu živi samo narava, da ljudje pridejo kot nevidna bitja, ravnino obdelajo ali pa da se obdela kar sama. Le malokje je bilo videti človeka.

Namenu potovanja primerno je bilo, da smo se najprej ustavili v Sremski Mitrovici, kjer je bil slikar Sava Šumanovič ustreljen kot talec. V velikem spominskem parku zunaj mesta smo si ogledali spomenik žrtvam, ki ga ponazarja več gomil, iz katerih segajo v nebo plameni, oblikovani iz bakra, središčno vlogo pa ima plošča z napisom. Ustavili smo se tudi na pokopališču v Šidu, kjer je grob slikarjeve matere, ki je umrla leta 1968; na spomeniku pa je poleg drugih

zapisano tudi slikarjevo ime. Pri obeh spomenikih so zabrlele sveče, spomin nanju pa smo počastili tudi s slovenskimi rdečimi nageljni.

Prireditev je bila ne glede na delovni dan in zgodnji začetek (ob 18.00) zelo obiskana. Da so težko pričakovali goste iz Slovenije, dokazuje tudi to, da nas je polna dvorana v Galeriji Save Šumanoviča pozdravila z aplavzom, kljub temu da smo na prireditev prišli nekoliko po uri predvidenega začetka. V pozdravnem nagovoru je direktorica galerije Vesna Burojevič opisala organizacijsko podlago knjige. O sami vsebini in njeni nadgradnji pa je poglobljeno poročala Žana Gvozdenovič, ki je poudarila zlasti dokumentarno stran pisem. Če ne bi bilo tega vestnega dopisovanja in popisovanja naše mame, ne bi bilo pisanih prič o gospodarstvu, prehrani, opremi sob in osebnem življenju te srbske družine. Še posebej so zanimivi opisi navad, ki jih je izgnanka prinesla od doma. Na primer tista, ko je ob zakolu prašiča »zmerila špeh opoldne, ko so južnali« in to celo »tako da niso vedeli, 11 cm debel špeh je bil, sem ga prav s centimetrom zmerila«. (Citat je prepisan s fotografije maminega rokopisa.) Takim in podobnim nazornim podatkom je mogoče slediti v knjigi, ki ima sicer nekaj drobnih napak (na primer Zabrežnik je Zabrežje, mama ni umrla leta 1989, ampak 1986), a je kot celota veliko kulturno dejanje.

Sava Šumanovič (1896–1942), Beračice (Obiralke), triptih, predsmrtni opus, 1942. »Model« za eno od obiralk/apostolov bi lahko bila Marija Demšar.

Besedo je povzela tudi naša Marija (moja sestra), ki je poudarila zgledno sodelovanje med obema narodoma in da je mama s to prireditvijo simbolično že tretjič prišla v Šid. Ko je Marija v predavanju povedala, da je mamin brat, stric Franc, kot trgovski potnik prišel tudi v Šid in o njem rekel, da je tam Bog doma, ker je dobil jesti, je dvorana navdušeno zaploskala. Marija je govorila brez prevajalca, tudi govori prirediteljev so bili brez njega, a vendar ni bilo čutiti nobenega nesoglasja. Med obiskovalci so bili tudi Slovenci, člani slovenskih izseljenskih društev v Srbiji.

V filmu *Slikar in obiralka grozdja* se ob liričnih pokrajinskih motivih menjavajo dokumentarni posnetki sremske fronte in osebni prebliski treh glavnih oseb, obiralke grozdja, ki ponazarja našo mamo, slikarja in njegove matere. Glavni igralci v filmu ne govorijo, to je nemi film, posamezne kadre pojasnjuje le glas komentatorja, ki od zunaj spremlja potek dogodkov. V vlogi izgnanke nastopa Ljiljana Dupalo, slikarja igra Igor Đurik, slikarjevo mater Persido pa Marija Čikarić. Ta mi je na večernem srečanju po prireditvi povedala, da bi bilo govorjenje preveč zahtevno in bi samo zmanjšalo umetniški učinek filma. Tako tiho-ta daje filmu posebno tajinstveno mehko. Zadnji posnetek s fotografijo nje in njenega moža (našega ata Franca Stanonika) nakazuje mamino prihodnje življenjsko obdobje.

Celotna prireditev je potekala v prijateljskem razpoloženju, ljudje so bili veseli, tišina ob branju prevedenih pisem, ki sta jih občuteno brali dve gimnazijki, pa je bila tako popolna, da bi slišal pasti šivanko na tla.

Drugi dan nam je direktorica Vesna Burojević ob posameznih slikah podrobno pripovedovala o življenju velikega srbskega slikarja. Med njegovimi slikami je veliko ženskih aktov, tudi pokrajinskih sremskih motivov, nas obiskovalce pa je najbolj pritegnila slika z naslovom *Obiralke grozdja (Beračice grožda)*. To sliko so darovali Žirem, žirovski občini ob obisku v Žireh pri predstavitvi knjige *Etnologija v pismih in slikah* dr. Mladena Prelić iz Srbske akademije znanosti

in umetnosti in Vesna Burojević ter Ljubica Jukić, prejšnja direktorica galerije, in je sedaj v enem od občinskih prostorov v Žireh. Slika je oblikovana kot triptih, kot »tri poslikane ali reliefno okrašene skupaj se držeče plošče« (po Slovarju slovenskega knjižnega jezika), ki dajejo vtis oltarja. Z upodobljenimi liki je po besedah Vesne Burojević mogoče razbrati krščanski motiv zadnje večerje. Upodobljeno je 12 ženskih likov (apostolov), ki obirajo grozdje, gledano z leve proti desni ena zadnjih ženskih figur kleči. V središču slike je upodobljeno žitno polje. Z motivom dvanajstih oseb, grozdja in vina, ki se navezujeta na vino in kruh in zadnje klečeče figure je slikar zelo subtilno upodobil slutnje svojega bližajočega konca. Med obiralkami je tudi figura z modrimi očmi, zelo podobna naši mami. To stvarno ozadje je bilo nekoč vsebina pogovora med mamino in našo Marijo.

Iz galerije smo se napotili še v hišo Šumanovićevih. To je nizka stavba z lepim stopničastim vhodom. Notranjost daje vtis premožnih lastnikov, oprema je originalna, pohištvo je bogato izrezljano. Tudi celotno mesto je lepo urejeno, kar je nato pokazal sprehod po njem.

Težka dejstva iz sedanosti bližjega časa smo silovito občutili, ko smo se na poti domov peljali skozi Vukovar in se za kratek čas ustavili v njem. Pred mestom se je od daleč videlo zloglasno mesto, kjer je toliko prebivalcev Vukovarja nasilno končalo svoje življenje. Mesto sicer kaže živahnost s številnimi lepo obnovljenimi hišami, a med njimi se vrstijo tudi take z ruševinami, na pročeljih so vidne vdolbine granat, najbolj pretresljiva pa je podoba ogromnega razdejanega vodovodnega stolpa z velikimi črnimi luknjami in v zraku visečimi deli. Kako ljudje še čutijo s svojim mestom, je bilo opazno iz naslednjega drobnega dogodka. V bližini vodovodnega stolpa smo se na mestu, označenem za avtobusno postajališče, ustavili, da bi naredili spominsko fotografijo. Gospa mlajših let, ki je čakala na avtobus, nas je takoj opozorila, da tam ni dovoljeno parkiranje. Pojasnili smo, da ustavitev ne bo trajala dolgo. Ko smo vstopali na avtobus, smo ji ob tem, kar smo

Ena od sob s slikarskimi pripomočki v hiši Save Šumanovića

videli, zgroženih obrazov pomahali. Vrnila nam je pozdrav, tak, kot da se poznamo že dolgo. Hiše, zaznamovane z vojno, so nas spremljale še dolgo po poti proti Vinkovcem.

Podobo človeške bede je popravil vtis, da so v preteklosti številne redovnice pomagale po bolnišnicah in pri drugih človekoljubnih delih po Jugoslaviji. Da smo našli grob kandidatke za redovnico Agate Košir z Gabrške Gore v Poljanski dolini, sestrične našega ata, na velikanskem pokopališču v Đakovu, je bilo tako rekoč neverjetno naključje.

Kako obdobje služenja JLA živo odmeva v spomnih še danes, se je čutilo ob obisku Đakova, kjer je sin Marije Demšar Janez Stanonik (moj brat) služil vojsko v letih 1968/69. Kljub časovnemu odmiku in seveda na lepše spremenjeni podobi mesta smo šli v pravo smer in med obujanjem tudi nekaj trpkih spominov našli mesto nekdanje vojašnice, ki je danes dobila življenjsko veder smisel; na tem mestu je sedaj vrtec in dnevni center za starejše, v bližini pa srednja šola. Mogočna Strossmayerjeva katedrala v Đakovu, tretja po velikosti v Hrvaški, v višino meri 84 metrov, pa ne more skriti sledov domovinske vojne, kot to hudo obdobje

v zgodovini imenujejo napisi na spomenikih. Tudi vanjo so se zagreble granate.

Spominom na vojaška leta so se pridružili šolski, ko smo slišali za koncentracijsko taborišče v Jasenovcu. Okolica je lepo urejena, trava pokošena, pogrešali pa smo vsaj skromen napis o arhitektu, času in drugih okoliščinah postavitve spomenika.

Potovanje je bilo okvirno načrtovano z vsemi opisanimi postajami, pri čemer sta sodelovali naša Marija in moja nečakinja Jožica Kacin, le pri iskanju posameznih točk v mestih, kamor smo bili namenjeni, smo povpraševali mimosidoče. Nihče nam ni odklonil pomoči. Radi so pokramljali z nami tudi o osebnih in malce širše zastavljenih vsebinah. Iz pogovorov je bilo čutiti sprejemanje novih družbenih dejstev, mogoče celo nekaj tihega »bratstva«, a predvsem mnenje, da smo v Sloveniji »naprej«. Da bi le z vsem našim javnim in osebnim bitjem in žitjem to upravičili.

P. S.: Ob pisanju tega sestavka mi je slog nehote iz objektiviziranega poročanja ušel v osebni stil. Nenadoma nisem več mogla pisati o »neki« Mariji Demšar, kar samo po sebi se mi je zapisalo »naša mama«. Tako sem prilago-

Spomenik Kameni cvet v spomin žrtvam hrvaškega koncentracijskega taborišča v Jasenovcu

Spomenik Savi Šumanoviću in njegovi materi Persidi na pokopališču v Šidu

dila tudi druga imena. V svoji skromnosti naša mama nikoli ni silila na dan s pripovedovanjem o tem obdobju svojega življenja. Kadar pa je kaj malega omenila, ji otroci nismo postavljali vprašanj (zame to zagotovo velja), da bi ji tako dali priložnost, da bi pripoved nadaljevala. Prepričana sem, da bo urednik z razumevanjem sprejel ta odklon od neosebnega zapisovanja dejstev. Rodila ga je pač mnogovrstna čustvena podlaga tega potovanja.

Pripis urednika: Draga sošolka Milka, z veseljem sprejemam tvoj avtorski »odklon«. Bil sem v dilemi, ali naj članek uvrstim med prispevke za žirovsko kulturno kroniko ali v razdelek Ob 70-letnici konca druge svetovne vojne. Odločil sem se za slednjega. Članek sam, predvsem pa spominsko romanje v Šid, ki ga opisuješ, pomeni zlahtno počastitev te obletnice in spomina na največjo vojno vseh časov. Ta nas še vedno usodno zaznamuje.

DEKD – DNEVI EVROPSKE KULTURNE DEDIŠČINE 2015: PRAZNOVANJA

Maja Vehar

Od krsta do poroke in pogreba

Uvod

Slovinci so bili dolga stoletja predvsem kmetje in s kmečkim delom so bila povezana tudi redka praznovanja; žetev, koline, sejmi. Posameznik nekdanj ni imel tolikšne veljave kot danes, v njegovem življenju pa so bili glavni mejniki rojstvo, poroka in smrt. Te življenjske prelomnice so bile povezane s cerkvenimi obredi, obenem pa tudi priložnost za praznovanje. Kako je bilo s tem na Žirovskem v prejšnjem stoletju, smo skušali prikazati s pomočjo pripovedovanj, ki se nanašajo na krst, prvo obhajilo, birmo, poroko in smrt (pogreb). Ti dogodki so bili tudi med tistimi redkimi, ki so jih ljudje ovekovečili s fotografijami. Poleg fotografij smo na domačijah poiskali tudi druge predmete, zlasti molitvenike. V molitvenikih so opisani cerkveni obredi in priporočeno ravnanje ob rojstvu, pri krstu, birmi, poroki in ob smrti in pogrebu. Najstarejši molitvenik je iz leta 1877 in nam odstira pogled še v drugo polovico 19. stoletja. V raziskavi smo uporabili tudi matične knjige župnije Žiri iz 20. stoletja, dodatno pa smo poskušali temo orisati tudi z zapisanim ustnim izročilom.

Krst

Krst je bil najpomembnejši zakrament na življenjski poti kristjana, saj je otroka vključil v cerkveno občestvo. Običaj krsta se je v letih v Žireh spreminjal, veljalo pa je, da ga dolgo časa niso fotografirali, zato starejših fotografij nismo našli. Več nam o samem obredu pove ustno izročilo ter zapisi v molitvenikih. V Žireh se je pred prvo svetovno vojno rodilo več kot 100 otrok letno. Med prvo svetovno vojno je bil največji padec v rojstvu otrok leta 1916, ko se je rodilo samo 54 otrok. V obdobju med obema vojnama je prišlo v začetku tridesetih let do dveh večjih padcev, nato pa se je število otrok začelo počasi zmanjševati (graf 1). Po drugi svetovni vojni, ko se je letno rodilo od 40 do 50 otrok, je do sedemdesetih let število nihalo med 70 in 90 otrok letno. Do konca prejšnjega stoletja pa se je številka gibala med 40 in 60 (graf 2). Pregled krstnih knjig pove, da je bil v letih med 1930 in 1950 najstarejši oče ob rojstvu otroka star 67 let, najstarejša mati pa 49 let. Najmlajša mati je bila stara 16 let, najmlajši oče pa 17 let.¹

¹ KK Žiri 1900–1940; 1940–1964; 1964–2001.

Graf 1: Število otrok, rojenih v župniji Žiri, v obdobju 1900–1950

Graf 2: Število otrok, rojenih v župniji Žiri, v obdobju 1964–2001

Sosedje, ki so pri vseh življenjskih mejnikih imeli veliko vlogo, so prvi prišli na obisk k novorojenemu otroku. Bili so izbrani (v pogovornem jeziku jim v Žireh pravijo določeni) in zato tudi stalni.² Veljalo pa je, da niso bili kot »sosedje« izbrani vedno ljudje, ki so živeli najbližje, ampak se je izbiralo po premožnosti najbližje živečih družin. Premožnejši kmetje so si tako izbrali najbližje po oddaljenosti ter tudi premoženju, tudi revnejši so izbirali med seboj enakimi. Sosedje so po navadi bili štirje,³ prva dva soseda sta morala odnesti otroka h krstu v treh dneh. Če tega nista storila, so takšnemu dejanju v Žireh rekli božji rop, otroku pa so rekli, da je pogan ali jud. Prinesla sta tudi darilo: hlebec dobrega kruha za porodnico (mleko, maslo), manjše hlebčke za otroke. Eden izmed vprašanih je dejal, da so to lahko prinesli tudi večkrat. Tam, kjer so bili bolj siromašni, je soseda prinesla tudi kokošjo juho, če je niso mogli skuhati doma.⁴ Obdarovali pa so tudi botre: »Za botre so pripravili hlebec belega kruha in en liter vina. Mami, ki je rodila, so krstni botri prinesli pogačo in štručke za druge otroke.«⁵

Posebnih svečanosti doma niso pripravljali, ker je bilo otrok veliko, to je veljalo tudi za premožnejše kmete.⁶ Za obred je otroka pripravila babica. Takoj po rojstvu so otroke tesno povili,

da ne bi imeli krivih nog.⁷ Kdo natančno je šel v cerkev z otrokom, se viri razlikujejo. Nekateri sogovorniki so se spominjali, da je otroka h krstu nesla babica.

Zgodilo se je, da je neki ženski spodrsnilo in se je otrok ubil. Tu je treba omeniti, da so otroci pogosto umrli tudi zaradi mraza v cerkvi.⁸ Drugje sta otroka h krstu nesla botra skupaj z babico.⁹ Ponekod je babica otroka le pripravila, ni pa ga nesla h krstu.¹⁰ Rojstvo otroka sta po zakonu iz leta 1870 in 1881 morala prijaviti babica in njegov zakonski oče. Babice in porodničarji so bili dolžni sporočiti vodji matic vse, kar so vedeli o imenu matere in njeni poroki. Pri dajanju podatkov so morali biti natančni, saj so matiçarji imeli pravico preveriti diplomu babice, če je niso poznali ali če so se jim njene navedbe zdele sumljive. Veljalo je, da so babice lahko izgubile pravico do opravljanja poklica, če se je izkazalo, da so dajale lažne podatke.¹¹

Ko so otroka pripravili za krst, so se odpravili v cerkev. Pred drugo svetovno vojno so si izbirali najbližjo cerkev, kjer je bil duhovnik, med vojno pa so otroke nosili iz Žirov, ker tu ni bilo duhovne oskrbe. Tako so bili med letoma 1941 in 1945 otroci krščeni v Ledinah, Zavratcu, na Vrhu Sv. Treh Kraljev.¹² Pred krstom so se morali odločiti še za otrokovo ime, prakse

2 Ustni vir 1 in 2.

3 Ustni vir 4.

4 Ustni vir 1 in 2.

5 Bokal, *Jaz sem višje kot Marija*, 234.

6 Ustni vir 1 in 2.

7 Miklavčič, *Ogenj, rit in kače niso za igrače*, 156.

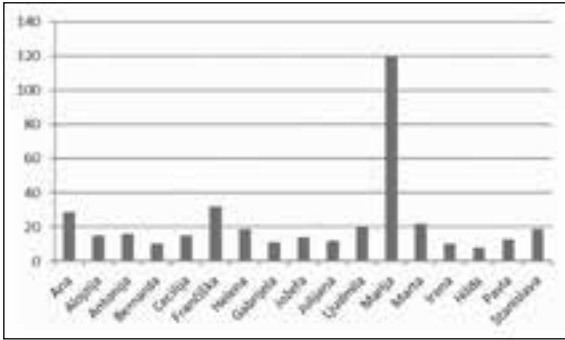
8 Prav tam.

9 Ustni vir 1 in 2.

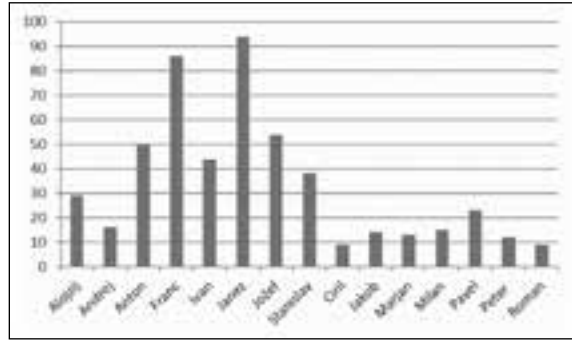
10 Ustni vir 3.

11 Umek, *Vodnik po matičnih knjigah*.

12 Ustni vir 3.

Graf 3: Najpogostejša imena novorojenk v župniji Žiri v obdobju 1930–1950¹⁵

Graf 4: Najpogostejša imena novorojencev v župniji Žiri v obdobju 1930–1950¹⁶

izbiranja imen so bile različne. Pri pregledu matičnih knjig smo ugotovili, da so se strogo držali koledarja in imen godujočih svetnikov. Večinoma pa so izbirali med naborom najpogostejših imen, poznamo pa tudi izjeme. Tako ustni vir poroča, da se je mati odločila, da bo otrok dobil ime po svetniku, ki bo godoval na dan rojstva: »Mama je rekla: 'Kadar bo, to bo.' Tako je bil v Zavratacu krščen za Rajmunda.«¹³ V obdobju med letoma 1930 in 1950 je največ dečkov dobilo imeni Janez in Franc, pri deklicah pa je močno prevladovalo ime Marija (graf 3 in 4).¹⁴ Zapisi imen v matičnih knjigah se razlikujejo od tistih, ki so jih uporabljali v praksi. Duhovniki so namreč v krstno knjigo vpisovali latinizirano ali pa germanizirano različico: Catharina, Agnes (Neža), Casparus (Gašper), Gertruda (Jera).

Obred krsta je opisan v molitvenikih. Najstarejši, ki smo ga našli, je bil izdan že leta 1877 in se je prenašal iz roda v rod. V Brekovicah ga je verjetno prinesla Julijana Pišlar. Gre za drugi del *Nebeške hrane*, ki jo je spisal Franc Kosar¹⁷ in je z zlato obrezo stala 1 goldinar in 35 kron.¹⁸ V tretjem poglavju prinaša knjiga

pobožnosti za razne priložnosti in potrebe, poleg molitev je zapisan tudi potek obredov. Predvidevamo lahko, da je tudi v Žireh krst potekal na enak način. Pri cerkvenih vratih je duhovnik vprašal botra, kako bo ime otroku, ta je nato odgovoril z imenom in dejal, da želi sveto vero. Po zapovedih je duhovnik otroku trikrat dahnil v lice, da je od njega odgnal zlega duha, nato je otroka pokrižal, mu položil roko na glavo in molil. Zatem je otroku dal v usta sol, ki je bila simbol modrosti. Nato ga je ponovno pokrižal in mu dal roko na glavo ter molil. Za tem je položil na otroka štolo, boter pa je šele takrat lahko vstopil v cerkev ter na poti do krstilnega kamna molil apostolsko vero. Pomemben del obreda je bilo tudi dotikanje otroka s slino pri ustih in ušesih (simbol Kristusa, ki je ozdravil gluhonemega). Ko je boter v imenu otroka odgovoril, da se odpove hudiču, je duhovnik mazilil otroka s krstnim oljem. Po odgovoru, da želi biti krščen, pa mu je glavo trikrat obilil z vodo v podobi križa. Nato so na otroka položili križovnik (bel prt), boter pa je prijel krstno svečo. Zapisano je služilo tudi za krst v sili. Postavljenih pa je bilo nekaj pogojev: ni bilo važno, kdo je obred opravil, moral pa je vse narediti sam (izgovarjati besede ter delati znamenja); voda je morala otroku priti do kože, samo mokri lasje niso bili dovolj; če ni bilo blagoslovljene vode, so lahko uporabili navadno, pitno vodo.¹⁹ Molitvenik iz leta 1962 pri obredu krsta ne omenja več soli in slin,

¹³ Ustni vir 4.

¹⁴ Vehar, *Posledice druge svetovne vojne v Žireh*, priloga: imena novorojencev v obdobju 1930–1950.

¹⁵ Vehar, *Posledice druge svetovne vojne v Žireh*, priloga: imena novorojencev v obdobju 1930–1950.

¹⁶ Vehar, *Posledice druge svetovne vojne v Žireh*, priloga: imena novorojencev v obdobju 1930–1950.

¹⁷ Sket, *Štiridesetletno književno delovanje društva in družbe sv. Mohorja*.

¹⁸ *Koledar Družbe sv. Mohorja za navadno leto 1891*, oglas na hrbtni strani platnice.

¹⁹ Kosar, *Nebeška hrana*, 258–264.

ohranili pa so se belo oblačilo, sveča in voda.²⁰ Po krstu so imeli pogostitev na domu porodnice, botri pa so šli tudi v gostilno. Navadno so šli k Petronu ali Špicerju, ko je bila zgrajena nova cerkev, pa so hodili h Katerniku: »*Največkrat so se ga tam napili, da so bili pijani, to je bila čast.*«²¹ Poseben dogodek je bilo tudi darovanje, ki se je zgodilo 14 dni po krstu: »*Tedaj je šel dojenček prvokrat k maši. Med mašo so bili v žagret,*²² *po maši pa so ga nesli še k oltarju.*«²³ O tej navadi priča tudi zapis Julijane Kavčič o krstu njenega prvega otroka leta 1921: »*Zmenili smo se z babico, kdaj bom šla k maši. Navada je bila 14 dni po porodu. Takrat je prišla babica, da je fantička skopala in lepo napravila. Babica je nesla otroka, v cerkvi mi ga je dala. Imela sem svečko. Pri 'sanktusu' mi jo je strežnik prižgal.*«²⁴ Krstni botri so bili skrbniki otroka, in če so starši umrli, so jih vzeli domov tudi za deklet in hlapce.²⁵ Ta opis prikazuje potek krsta od srede 19. stoletja do srede 20. stoletja. Kasneje so se običaji nekoliko spreminjali. Otroci so se začeli rojevati v bolnišnicah, krst se je premaknil in tudi botri niso bili več nujno sosedi. Nekoliko se je obred razlikoval tudi pri nezakonskih otrocih, ki so bili nezaželeni, kljub temu pa se je na Prapročah ohranilo izročilo, da se ne sme jeziti nad njimi, saj to lahko prinese nesrečo.²⁶ V matičnih knjigah so bili že vizualno ločeni od sovrstnikov, saj je okence za vpis očetovega imena pogosto ostalo prazno, ali pa je bila celotna vrstica nadrobno popisana, če so jih ti kasneje priznali. Pred cesarskima patentoma, izdanima 20. 2. 1784 in 16. 10. 1787, pa so nezakonske otroke vpisovali v zadnji del knjige ali pa so zanje celo imeli posebno knjigo, ki se je imenovala »*liber arcanus*«, kar v slovenščini pomeni knjiga skrivnosti.²⁷

V okolici Žirov so poznali tudi nekaj vraž, povezanih z rojstvom otroka. Tako naj bi po *Ledinski kroniki* otrokom usodo krojile vedovnice in rojenice ter v belo oblečene sestre. Za vedovnice je veljalo, da so prišle napovedat usodo novorojenčku skupaj, nato pa so se razkropile. Rojenice pa so lahko napovedovale srečo in smrt otrokom in tudi odraslim.²⁸ V okolici so veljale tudi nekatere druge ljudske šege. V mraku, po zvonjenju Ave Marije, ni bilo zaželeno hoditi v hiše, kjer so imeli novorojenčke, da ti ne bi postali mračni; če pa so to vseeno postali, so mračnost odganjali s posebnim kadilom iz prekrizanih slamic.²⁹ Če sta bila v nevarnosti mati in otrok, so pokadili oba: »*Zvečer so pripravili kadilo, lase od moža, nekaj zdravnih rastlin (pelin, robca [= vinska rutica, brinje/), tudi nekaj dlake od krave, prašiča, perje od kokoši in to zažgali nad žerjavico, zaprli v sobo k bolnici, da je dim nekoliko spremenil duh – s takim dimom so pokadili tudi ostrašenega otroka.*«³⁰ Na Žirovskem je znan tudi rek: »*Šest tednov leži smrt pod porodnično posteljo.*«³¹ Prav tako so na Žirovskem in Ledinskem verjeli v more, ki so bile večje in vedomci ter so hodili v spanju. Pri otroku naj bi bilo že ob rojstvu vidno, ali mu je bila ta vloga določena, »*zato da ga rešijo more, denejo otroka skozi okno pred kralone.*«³² Da pa mora ni spila novorojenčeve krvi, so morali zapičiti na vrata spečega vilice ali nož. Pomagalo pa je tudi to, da so na zibel ali posteljo urezali zvezdo.³³

Sveto obhajilo in birma

»Zato nam birma vtisne tudi novo neizbrisno znamenje in dostojanstvo, da smo zdaj pričevalci in sodelavci Jezusovi, soodgovorni za vso božjo družino na zemlji za vso Jezusovo Cerkev, več moramo zanjo moliti, več delati,«³⁴ je nago-

20 V občestvu združeni, 152–158.

21 Ustni vir 1 in 2.

22 Žagret je žirovski izraz za zakristijo.

23 Bokal, *Jaz sem višje kot Marija*, 234.

24 Stanonik, *Portret slovenske matere*, 37.

25 Ustni vir 1 in 2.

26 Bokal, *Jaz sem višje kot Marija*, 48.

27 Umek, *Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije*.

28 Stanonik, *Nekoč je bilo jezero*, 82.

29 Bokal, *Jaz sem višje kot Marija*, 48.

30 Karner, *Doživetja in spomini tovarniške delavke*, 36.

31 Prav tam, 41.

32 Jelenc, *Ledinska kronika*, 137.

33 Prav tam, 137.

34 V občestvu združeni, 155.

varjal vernike molitvenik iz leta 1962. Sveto obhajilo in birma sta bila pomembna mejnika v življenju otrok, tako pomembna, da so jih slikali: pri obhajilu so se med vojnoma otroci slikali skupinsko, pri birmi pa so se navadno slikali birmanci s svojimi botri.

V sklopu analize matičnih knjig za obdobje 1930–1950 je bila narejena statistika birmanja žirovskih otrok. Zakrament svete birme je v posamezni generaciji prejelo 60–80 % od vseh rojenih otrok. Kdaj in kje so prejeli zakrament, je duhovnik vpisal ob njihovem imenu v krstni knjigi. Odstotek birmanih otrok, rojenih med vojno ali po njej, ni padel pod povprečje birmalih otrok, rojenih pred vojno. Tako je npr. zakrament svete birme prejelo 64 % otrok, rojenih leta 1947, kar je enako podatku za leto 1930. Pri tem je treba poudariti, da so šli k birmi pravzaprav vsi žirovski otroci. Razlike v odstotkih odražajo umrljivost v otroštvu: če je bilo birmanih 60 % otrok, to pomeni, da jih 40 % ni dočakalo primerne starosti, da bi zakrament sploh prejeli. Birmo so na dan birmanja prejeli otroci več letnikov hkrati, saj je bila v Žireh birma običajno na vsaka štiri leta. Prav tako ni nujno, da so vsi otroci, rojeni v istem letu, prejeli zakrament ob istem času. Tako je npr. večina otrok, rojenih leta 1930, šla k birmi 27. 4. 1943 v Žireh (51). Sedem jih je birmo prejelo 30. 6. 1946, prav tako v Žireh. Poznejši letniki pa so se vse pogosteje k birmi odpravili v druge kraje; v Škofjo Loko (sogovornika in njegovega botra je z zapravljenčkom peljal k birmi brat, skupaj z njimi pa se je peljala še ena birmanka),³⁵ Vrh Sv. Treh Kraljev, Ljubljano (stolna cerkev), Kranj. Po drugi svetovni vojni pa se je pogosto zgodilo, da so vse potrebne zakramente (med njimi tudi birmo) opravili tik pred cerkveno poroko.³⁶

Tik po drugi svetovni vojni so obhajilo in birmo otroci običajno opravili v istem letu, v obdobju med vojnoma pa je bila razlika med opravljanjem zakramentov nekoliko večja. Navadno sta se opravljala od velike noči do

binkošti.³⁷ Za oba pa so otroci morali pokazati določeno znanje: »V šoli smo se učili verouka, ko smo hodili v drugi razred, smo šli k prvemu obhajilu. Župnik ali kaplan je moral odobriti, da si lahko šel k birmi, obhajilu, na koncu so zakrament dobili vsi, kdo je res moral malo počakati,«³⁸ se svojega obhajila spominja sogovornik, rojen leta 1933. Sogovornici se spominjata vrstnice, ki ni želela govoriti, saj je bila zelo sramežljiva in plaha, ter je tako župnik ni želel takoj spustiti k birmi.³⁹ Sogovorniki so obiskovali verouk v zakristiji, župnišču, v šoli pri Jureču ter drugje, odvisno, kdaj so se birmali in kje so živeli. V *Ledinski kroniki* je zapisano izročilo o božjem ropu, ki se je zgodil, če so prvoobhajanci prejeli zakrament brez spovedi.⁴⁰

Večina obhajilnih slik, ki so bile zbrane med raziskavo, je skupinskih. V eni generaciji prvoobhajancev so morali narediti to izjemo, da so slikali posebej dečke in deklice, ker jih je bilo preveč. Pred obhajilom tri ure niso smeli zaužiti hrane. Po obredu pa so zanje v župnišču pripravili šarkelj in drobnjakovo potico.⁴¹ Tik po vojni so pogostitev za prvo obhajilo imeli pri Pečelinu, kjer je bila trgovina, vsi prvoobhajanci so tu dobili bel kruh in mleko, skupaj pa so se slikali pri Lengarju.⁴² Tudi oblačila so bila pri obhajilu pomembna. Če so šli k birmi in obhajilu v istem letu, so za to priložnost lahko uporabili isto obleko, če pa je otrok obhajilno obleko prerasel, je bilo treba priskrbeti novo. Pri obhajilu so fantje pogosto nosili kratke hlače, deklice so nosile bele obleke, sogovornica, rojena leta 1943, pa je imela zeleno obleko. Opazna pa je razlika v primerjavi z meščani, saj je bila v obdobju med vojnoma pri njih v modi mornarska obleka, ki je na slikah iz Žirov ni pogosto opaziti. Dekleta so bila tudi pri birmi oblečena v bele obleke, lahko pa so bile tudi svetlomodre ali rožnate. Birmanke so si v lase vpenjale diademe iz istega blaga,

³⁵ Ustni vir 3.

³⁶ Vehar, *Posledice druge svetovne vojne v Žireh*, 50–51.

³⁷ Miklavčič, *Ogenj, rit in kače niso za igrače*, 157.

³⁸ Ustni vir 1 in 2.

³⁹ Ustni vir 5 in 6.

⁴⁰ Jelenec, *Ledinska kronika*, 127.

⁴¹ Miklavčič, *Ogenj, rit in kače niso za igrače*, 157.

⁴² Ustni vir 3.

Obhajilo v Žireh leta 1936 (hrani Tina Pivk)

Skupinska slika prvoobhajancev v tridesetih letih pred cerkvijo v Žireh (hrani Stana Oblak)

Skupinsko slikanje prvoobhajank, ki v rokah držijo podobice (hrani Rajko Vehar)

Birmanec in boter leta 1943 (hrani Andrej Oblak)

Birmanka in botra leta 1936 na Vrhu Sv. Treh Kraljev (hrani Tina Pivk)

Birmanka in botra leta 1943 (hrani Ivanka Poljanšek)

kot je bila obleka, modna je bila tudi torbica v obliki pompadure. Poleg tega so imele tudi bele rokavice in bele usnjene čevlje, v Žireh so bili večinoma črni. Te obleke so čakale na sorojence, lahko pa so jih prebarvali, da so postale bolj uporabne. Nosile pa so jih tudi ob nedeljah in procesijah. Deklice so nosile tudi pajčolane in venčke.⁴³ Pri oblekah je bilo več možnosti. Nekateri so jih naročili pri krojačih in šiviljah,⁴⁴ kupovali pa so jih tudi pri Lipetu.⁴⁵ Obleko so jim lahko sešili tudi sorodniki.⁴⁶ Sogovornici, ki je šla k birmi leta 1952, je ostala v spominu izjava znanca, ko je opazil starejšo birmanko: »Bolj je podobna za nevesto kot za birmo,« ker je bila velika in močna.⁴⁷

Veljalo je, da so botra morali naprositi sami, čeprav je bilo to, koga bodo naprosili, v določeni meri dogovorjeno. To so bili navadno sorodniki: strici, tete ali bratranci staršev. Stari starši so bili malokrat botri.⁴⁸ Nekoč so ljudje imenovali svoje duhovnike nunciji, to ime pa se je prijelo tudi birmanskih botrov.⁴⁹ Na dan birme so se birmanci sami odpravili do botra ali pa je ta prišel ponje.⁵⁰

Vzdušje na dan birmanja nam prikazuje tale zapis: »Tistega davnega leta 1862 je bila birma v Žireh. In kdor se je naučil naročeno molitvico, je dobil dovoljenje za birmo. Midva s sestrico Mino sva bila takrat stara šest let in sva smela k birmi. Pripeljali smo se v Žiri, pred cerkvijo so prodajali polno lepih reči, zvonovi so peli in vse je bilo praznično, cerkev je bila okrašena in bandere so bile postavljene, bilo je lepo, da nam je srce igralo. Vsi smo bili deležni te krasote. Z Mino sva bila lep par, ona malo večja, jaz bolj nagajiv. Oče in mati sta bila ponosna na naju, jaz sem imel čisto nove kratke hlače, Mina pa dolgo oblekico z volančki. Slišal sem reči mater: Ja, dvojčka sta, prvorojenca. Po birmi smo

43 Žagar, *Oblačilna kultura*, 110–111.

44 Ustni vir 4.

45 Ustni vir 1 in 2. Gre za trgovino Burja v tridesetih letih 20. stoletja v stavbi nasproti župnijske cerkve, zdaj Jobstova 31.

46 Ustni vir 3.

47 Ustni vir 3.

48 Ustni vir 1 in 2.

49 Jelenec, *Ledinska kronika*, 311.

50 Ustni vir 3.

šli vsi skupaj v gostilno in ogledovali smo podobice. Poglejte si ta pildek in preberite, kaj na njem piše: V Žereh sta bila 17. rožniga cveta 1862 leta, od prečestitega vladike, Jerneja Vidmarja, v sveti veri potrjena Blaž in Mina Debelak iz Stare Oslice 18, rojena 25. 1. 1856, pri sv. Pavlu. Pa ni šlo vsem tako gladko. Starejši otroci, ki so že bili pri birmi, so mlajše plašili, kako močno škof udari. Šli smo se igrice in na koncu se je vedno reklo: Birmam te, čof! In primazalo se je klofuto. Takrat, ko sva bila z Mino v Žereh birmana, je bil Bogatajev Urbanček star šele pet let in še zelo majhen je bil. Škofove klofute se je tako bal, da je zbežal spred oltarja. Botri in župnik so ga iskali po vsej cerkvi pa ga niso mogli najti. Šele, ko smo se odpravljali domov, se je pokazal. Ves objokan je bil. Dobil jih je okrog ušes, botrica pa ga je potem vzela v naročje, da se je malo potolažil.«⁵¹ Po birmi so šli večinoma k botru na kosilo. Pri enem od sogovornikov, ki je šel k birmi med vojno, je bilo za kosilo suha juha in suho meso, oljnat krompir ter potica. Na kosilu je bil samo birmanec, starši so šli tudi redko gledat birme svojih otrok.⁵² Nekateri pa so kosilo imeli na svojem domu.⁵³ Sogovornica, rojena 1928, je šla k birmi na Vrh Sv. Treh Kraljev. Mama je pripravila doma nedeljsko kosilo: iz pol kilograma mesa, mozgove kosti in vranice je skuhalo juho za devet ljudi, spekla pa je tudi piškote.⁵⁴

Darila za birmance so bila skromna: suho sadje, obleka, molitvenik (*Otrokova pobožnost, Spomin sv. Birme*).⁵⁵ Pred vojno so za birmo večinoma dobivali žepne ure, med vojno pa je bila običajno darilo obleka. Sogovornik, rojen 1933, je v dar dobil tudi pet srebrnih nemških mark, ki pa so jih med okupacijo ob pregledu hiše zaplenili.⁵⁶ Drugi je dobil »škrnicelj« piškotov in jajc.⁵⁷ Od botrov so ob praznikih dobivali tudi poprtnik. Poleg ure je eden izmed birmancev leta 1935 dobil tudi ovco. Ura je

51 Krajnik, *Korenine belih brez*, 24–25.

52 Ustni vir 1 in 2.

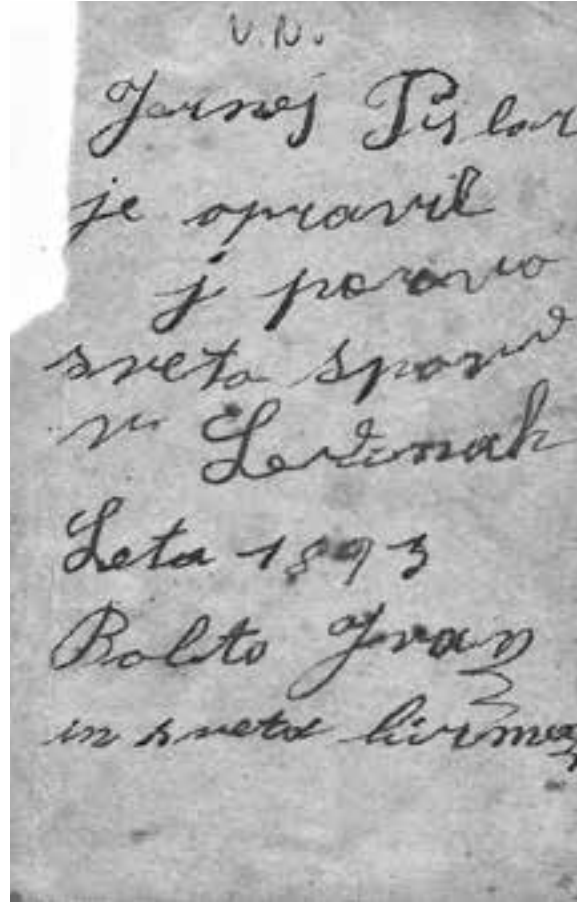
53 Ustni vir 3.

54 Ustni vir 5 in 6.

55 Miklavčič, *Ogenj, rit in kače niso za igrače*, 157.

56 Ustni vir 1 in 2.

57 Ustni vir 4.

Sprednja in zadnja stran birmanske podobice iz leta 1893

kasneje nesrečno končala, saj jo je urar skuhal, ker je menil, da jo je treba razmastiti tako kot stare stenske ure.⁵⁸ Veljalo je, da so botri svojim birmancem ponudili tudi delo hlapca ali dekle, vzgajati pa so jih morali v krščanskem nauku. Ohranilo se je izročilo o posebnežu, ki je vlogo birmanskega botra vzel resno. Birmancu je priskrbel obleko, in »*ko je bila birma mimo, ga je peljal v gostilno in naročil golaž in štefan vina. Medtem ko sta počasi pila in jedla, ga je učil kletvic.*«⁵⁹

V molitvenikih, ki smo jih našli, je bilo več podobic, ki so jih ljudje prejeli, ko so obhajali srebrno mašo, misijone ter birme in obhajila. Najstarejša birmanska podobica je bila podpisana leta 1893, bila pa je last Jerneja Pišlarja, ki je bil tistega leta birman in spovedan v Ledinah.

⁵⁸ Krajnik, *Korenine belih brez*, 79.

⁵⁹ Prav tam.

Poroke

V preteklosti je imela poroka drugačen pomen kot danes, bila je namreč nujna za vzdrževanje kmetije, potomstvo pa je bilo legalno priznano za nadaljevalce rodu. Skozi zgodovino pa je bila pravica sklepanja porok različno omejena. V 13. stoletju je bilo najbolj sporno preseljevanje podložnikov z enega na drugo pridvorno gospodstvo, zato je moral poroko odobriti fevdalni gospod. V 14. stoletju je na Slovenskem veljala navada, da so se otroci, rojeni staršem, ki so pripadali različnim fevdalcem, delili med obe gospodstvi. Ženitna svoboda se je povečevala proti koncu srednjega veka, razvoj obrti in industrije pa je tudi na tem področju v 18. stoletju sprožil premike. Leta 1765 je Marija Terezija odredila splošno ženitno svobodo, Jožef II. pa je 1783 razglasil zakonsko zvezo kot civilno pogodbo. Ponekod so morali še vedno pridobiti ženitne

Poroka leta 1928 (hrani Štefka Dolenc)

zglasnice, to je veljalo predvsem za posle, dni-narje, rokodelske pomočnike; odpravljene so bile leta 1919.⁶⁰ V času Ilirskih provinc se je nekoliko spremenila politika vpisovanja v matične knjige. Tudi v Žireh jih je prevzel mer, ki je dajal tudi dovoljenje za poroko. Ta je morala biti civilna, nekaj časa so bile cerkvene poroke celo prepovedane. Mer pa je proti koncu Napoleonove zasedbe stanoval na Dobračevi pri Županu.⁶¹ Ledinski župnik Boštjan Jeglič je tako moral poročiti par ob polnoči, ker jim je mer poroko prepovedal.⁶²

Bolj kot pravne omejitve so poroke omejevale stvarne in družbene norme. Veljalo je namreč prepričanje, da se med seboj poročajo ljudje istega stanu. Za to so skrbeli predvsem starši in cerkev. Skupnost ni odobraval predolgih predzakonskih zvez, nezakonskih mater ter deklet, ki se niso poročila v predvidenem času. Iz zapisov je razvidno, da je bila že v petdesetih letih 19. stoletja navada, da so dekleta imela fante: »Bila je blede dekle, ves čas je pokašljevala, imela je fanta, vendar je odlašala s poroko.«⁶³ V Poljanski dolini je bil znan običaj vlečenja ploha na pepelnico, namenjen je bil dekletom, ki se niso poročila v primernih letih: »Fantje so sneli hišna vrata in vpregli dekle vanje. Takšna je morala skozi vas.«⁶⁴ O tem poroča že Valvasor, kasneje pa so običaj omilili toliko, da so ploh vlekli fantje, preoblečeni v

ženske.⁶⁵ Skupnost je tudi preverjala, ali sta bodoča partnerja sposobna preživeti družino. Gostačem in kajzarjem so poroko dovoljevali, hlapcem in deklam pa so pogosto sklenitev zakona preprečili, da bi tako zmanjšali reven sloj, ki ga je morala vzdrževati skupnost. Zato so imele dekleta včasih precej nezakonskih otrok.⁶⁶ Poroke so imele tudi pomemben ekonomski vidik, saj so starši gledali tudi na to, koliko bodo pridobili z nevestino doto.⁶⁷

Prešuštniki so bili do leta 1840 posebej zaznamovani v žirovskem okraju, saj je do takrat še veljala javna pokora, ki so jo opravljali v leseni lopi ob stolpu stare cerkve: »Bila je neka lesena priprava, imenovali so jo busstand za busiderje, podobna trlici, s katero se tare lan. Le tu notri je vtaknil javni /.../ roke /.../. Bil je tako trdo stisnjen na rokah in na pol pripognjen, da si ni mogel kar nič pomagati /.../.«⁶⁸ Moralno najbolj sporno dejanje je bilo rojstvo nezakonskega otroka. Nezakonske matere pa so vasi prinesle še dodatno nadlogo: »V nedeljo je bilo oznanjeno s prižnice post po enkrat ali dvakrat za celo faro v tednu, da bi Bog odvrnil v tistem letu štrafange: točo, kugo, lakoto zaradi te pregrehe, ki se je zgodila v fari.«⁶⁹ V Idriji pa se je leta 1794 zgodilo, da je župnik moral v pokoj zaradi prestrogega ravnanja: »V eno roko ji je dal butaro šib, v drugo pa mrtvaško glavo. Pred oltarjem je molil nekaj, potem pa je moral stati pod prižnico s šibami, mrtvaško glavo pa je vzel v zakristijo.«⁷⁰ Takšno obsojanje sta Marija Terezija in Jožef II. prepovedala. Kazni, stanja pred cerkvijo zaradi prešušstva ali česa drugega, pa se je dalo tudi odkupiti.⁷¹

Če se je torej družina želela izogniti sramoti, je morala poskrbeti, da so se otroci poročili, čeprav se je vedno bolj izgubljal vpliv staršev na izbiro partnerja. Je pa v Žireh živel kmet, ki je izredno uspešno poročil svoje otroke in so ga zato vabili tudi v druge hiše, da jim je

60 Slovenski etnografski muzej, *Ljubezen je v zraku*, 19.

61 Jelenec, *Ledinska kronika*, 219–220.

62 Prav tam, 238.

63 Krajnik, *Korenine belih brez*, 42.

64 Slovenski etnografski muzej, *Ljubezen je v zraku*, 21.

65 Prav tam.

66 Miklavčič, *Ogenj, rit in kače niso za igrače*, 111.

67 Slovenski etnografski muzej, *Ljubezen je v zraku*, 21.

68 Jelenec, *Ledinska kronika*, 167.

69 Prav tam.

70 Prav tam, 312.

71 Prav tam, 313.

svetoval, koga in kako poročiti.⁷² Poročali so se različnih starosti, pri tem pa je veljalo, naj bi se najprej poročil najstarejši otrok.⁷³ Tudi na Žirovskem je bilo tako, o tem priča zapis, ko se je mati razjezila, ker je snubec želel mlajšo hčer, ki je pričakovala njegovega otroka.⁷⁴ V opisani situaciji se je razpletlo tako, da se je kljub navadi mlajša hči poročila pred starejšo.

V povprečju so se v Žireh moški v obdobju 1941–1970 poročali pri 28 letih, ženske pa pri 24 letih (graf 5). Najstarejša nevesta je bila stara 66 let, poročila se je s 57-letnim moškim. Najstarejši ženin je imel 72 let in se je poročil s 44-letno ženo. Povprečna razlika med ženinom in nevesto je bila štiri leta, najmlajši ženin je bil star 18 let, nevesta pa 16. Moški je bil v Žireh največ 33 let starejši od žene, žena pa od moža 16 let.⁷⁵

Starši so se obrnili tudi na župnika. Ivan Pečnik je zapisal, kako ga je prišla za nasvet vprašat Kavčeva mati, ko je prišel k njim snubit Petronov sin; njegovo mnenje pa je sploh ni zanimalo, ponudbo so sprejeli že prej: »Jaz in oče Ivan takoj, Francka pa po krajšem oklevanju. Saj veste, malo je treba pomisliti in se kujati, da se ne bi zdelo, kot bi se ponujala.«⁷⁶ Tudi sestre so včasih svetovale bratom: »Na baš uzel tu, ka je tak an drek!« In res je brat odšel v Ameriko ter v Žireh zapustil noseče dekle.⁷⁷

Mladi so se lahko spoznavali na mlatvah, metvi, pri mašah, na steljeraji, košnji, teritvi, sejmihi.⁷⁸ V Žireh je bilo takšnih sejmov pet, bili pa so odlična priložnost za namigovanje, saj se je dalo kupiti žirovske kruhke z »bravčkom«, ki je pomagal izkazati naklonjenost dekletu.⁷⁹ Dogajalo se je, da moški niso našli ustrezne partnerke v Žireh. Veljalo je, da se je bilo v takih primerih najbolje odpraviti po ženo v Poljane, nato sta prišla na vrsto Vrh in Royte, nazadnje pa Tolminska.⁸⁰ Idrija se je zdelo Žirovcem me-

Graf 5: Povprečna starost ženinov (temna črta) in nevest (svetla črta) v župniji Žiri po posameznih letih

ščanska, veljala je za nedosegljivo.⁸¹ Pri mladih so bili predvsem priljubljeni plesi. Franca Kacin je pripovedovala, da je župnik v Novi Oselici ob nedeljah pogosto pridigal o božji kazni, ki čaka vse tiste, ki ob nedeljah hodijo na ples. Njihov hrup naj bi namreč motil vernike, ki prihajajo molit v cerkev.⁸² Tudi na Žirovskem s plesom duhovniki niso bili zadovoljni, imeli so ga za vražje delo, saj naj bi sam vrag metal med plesom kapo ob strop in s tem lovil duše.⁸³ Znane so tudi predporočne vraže. Na božično noč naj bi se dalo izvedeti tudi kaj o bodočem ženinu. »Na Trebiji je šlo dekle na sveti večer ob zvonjenju trikrat pometat skedenj in vsakič odneslo smeti. Ko je to storilo tretjič, je srečalo fanta, ki bo njen mož. Če ni srečalo nikogar, si v sledečem letu ni moglo obetati poroke.«⁸⁴

Do sklenitve zakonske zveze je prišlo postopoma. Fantje so vasovali, glavna naloga fantovščine, kot je vasovanje imenoval eden izmed ustnih virov, je bila, da so peli in imeli nadzor nad dekleti, pogosto so odganjali snubce iz sosednjih vasi. Vasovanja se od kraja do kraja razlikujejo. Fantje so dekletom, ki se niso želela odzvati na njihovo klicanje, zamerili. Tako so pri Kuclerju v Žirovskem vrhu pred letom 1903 na pročelje hiše s sajami narisali hudiča, ki pa je na steni ostal viden tudi po dvakratnem beljenju.⁸⁵ Ko se je izbor ustreznih partnerjev zožil,

72 Miklavčič, *Ogenj, rit in kače niso za igrače*, 163.

73 Prav tam, 163

74 Krajnik, *Korenine belih brez*, 66.

75 PK *Žiri 1941–1976*.

76 Pečnik, *Vedno sem rad zidal*, 40.

77 Naglič, *Kratke žirovske*, 43.

78 Slovenski etnografski muzej, *Ljubezzen je v zraku*, 29–34.

79 Miklavčič, *Ogenj, rit in kače niso za igrače*, 60.

80 Za Žirovce se je Tolminska začela na Cerkljanskem, do koder je nekoč segalo tolminsko zemljiško gospostvo.

81 Naglič, *Kratke žirovske*, 23.

82 Krajnik, *Korenine belih brez*, 47–48.

83 Jelenc, *Ledinska kronika*, 131.

84 Slovenski etnografski muzej, *Ljubezzen je v zraku*, 25.

85 Naglič, *Kratke žirovske*, 27.

Skupinska slika poroke iz leta 1935 (hrani Štefka Dolenc)

je prišlo na vrsto snubljenje, ki je najpogosteje potekalo na štefanovo. Snubljenje se je navadno razdelilo na dva dela. Najprej je na nevestin dom prišel stric ali sosed. Če so na nevestinem domu predlog odobrili, sta naslednjič prišla k hiši še snubec in bodoči ženin. Snubec/oče je imel vlogo starešine in je snubil neposredno. Snubci so se pogosto predstavljali v vlogi kupca, lovca, popotnika.⁸⁶ Po ogledih je lahko prišel ženin snubit tudi z botrom ali ženitovanjskim mešetarjem.⁸⁷ Poroke in predporočna snubljenja so prinašala tudi razočaranja. Tako se je ruski emigrant po zavrnitvi izbranke in norčevanju v gostilni ustrelil v glavo.⁸⁸ Pri snubitvi so znali biti Žirovci precej neposredni: »Tle sn, če me češ?!« In odgovori deklet prav tako: »Te pa čem.«⁸⁹ Leta 1869 pa se je v okolici Žirov zgodilo tole: »Več jih je bilo, ki so se smukali okoli mene, nihče pa me ni zasnubil, nič

resnega ni bilo, bolj zagledanost. Nekoč, ko so bile njihove glave omamljene od pijače, se je vnel prepir, čigava da sem. Štirje so trdili, da imajo pravico do mene. Nekaj časa so se prepirali, potem so vrgli karte! In dobil me je vdovec Tomaž Štremfelj.«⁹⁰ Pred poroko je bilo treba skleniti še ženitno pogodbo ali ženitovanjsko pismo, kjer so se jasneje dogovorili, kaj bo kdo prinesel v zakon (dota, bala, jutrna, zaženilo). Ženitno pismo so nekateri nesli potrdit v Logatec.⁹¹ Če se snubci niso strinjali z dogovorom, so lahko iz hiše odšli, pod prtom pa so pustili denar za pogostitev. Ko je bil dogovor sklenjen, je tudi nevesta šla na ogled k ženinu skupaj s svojimi starši.⁹² Veljalo je, da je ženin nevesto zaaral pri nevestinih starših. Če se je nevesta premislila, mu je morala vrniti dvakratno aro.⁹³ Po sklenjenih dogovorih so se

⁸⁶ Slovenski etnografski muzej, *Ljubezan je v zraku*, 38.

⁸⁷ Miklavčič, *Ogenj, rit in kače niso za igrače*, 168.

⁸⁸ Naglič, *Kratke žirovske*, 87.

⁸⁹ Naglič, *Kratke žirovske*, 19.

⁹⁰ Krajnik, *Korenine belih brez*, 43–44.

⁹¹ Miklavčič, *Ogenj, rit in kače niso za igrače*, 172.

⁹² Prav tam, 167.

⁹³ Križnar, Ivan. 2013. *Delnice*. Škofja Loka: Samozaložba. 422.

začele priprave na poroko. Na Žirovskem so se člani nevestine in ženine družine srečevali tudi v času med zaroko in poroko. Navadno sta se družila nevestin oče in zet, nevesta pa je sedela nekje v prostoru: »Moj oče je imel navado, da je mojega bodočega ženina nalival z žganjem.«⁹⁴

Čas poroke je bil določen glede na cerkveni koledar in kmečka opravila. Večina porok je bila v času od konca jesenskih del in pozimi do pusta. V času posta pred veliko nočjo se namreč ni smelo jesti mesa, plesati, kar pa bi precej omejilo svatbo.⁹⁵ Poroko je moral odobriti tudi duhovnik, zakonce je spraševal po katekizmu, to je potekalo ob ponedeljkih dopoldan. Sogovornica, rojena 1928, se spominja, da so na spraševanje hodili v gostilno nasproti cerkve, pri Lipetu.⁹⁶

Pred poroko so bili nujni trije oklici, vendar se je dalo urediti tudi tako, da je veljal eden za tri.⁹⁷ En oklic za tri so plačevali tudi vdovci, saj so želeli za svoje otroke čim prej pridobiti novo mater.⁹⁸ Včasih je na Žirovskem veljalo, da je morala nevesta pri maši slišati oklice, sicer je pretila nevarnost, da bodo njeni otroci gluhi.⁹⁹ Zanimivo pa je, da je na Dolenjskem veljalo prav nasprotno. Prvega oklica nevesta ni smela slišati, da otroci ne bi bili gluhi, drugega je morala, da otroci ne bi bili smrkavi, pri tretjem pa je šla k obhajilu in spovedi. Prav tako se je ločila od ostalih po židani ruti, ki je bila navadno dar ženina. Nasprotniki poroke so imeli za prigrasitev na voljo tri tedne, posebna pravila pa so veljala tudi za par, npr. nevesta ženinu ni smela v tem času prati srajce, ta pa naj bi se vzdržal alkohola. Na svatbo naj bi vabila sama, lahko pa je to storil tudi kdo drug, če je bil dober govorec. Že pri vabljenju so povabljeni nekaj darovali, pred poroko pa so k hiši nosili različne dobrine, veljalo pa je, da so namesto petelina raje prinesli kokoš, da se zakonca ne bi prepirala. Nevesta se je v času pred poroko

Mladoporočenca s pričama okrog leta 1935 (hrani Marta Klemenčič)

poslavljalja od bližnjih sovaščanov tako, da jih je obiskovala. Od samskega stanu pa se je poslovila večer pred poroko, vendar je morala biti ob polnoči že v postelji, godec je odšel k ženinu in tam ostal do jutra. Fantje so nevesti zapeli: »Preljuba nevesta, / spremenila boš stan; / tvoje ledig veselje / zdaj stopi na stran /.../«¹⁰⁰ Veljalo pa je, da sta si bodoča partnerja pred poroko izmenjala nekaj daril, ki pa so se razlikovala po pokrajinah.¹⁰¹ Marija Čadež je od svojega ženina dobila v dar šivalni stroj (Singer), s katerim je nato sešila vse potrebno, ko se je pripravljala na poroko.¹⁰² V zadnjem tednu poroke je bilo treba oprati in zlikati vse

94 Miklavčič, *Ogenj, rit in kače niso za igrače*, 167.

95 Slovenski etnografski muzej, *Ljubezan je v zraku*, 35.

96 Ustni vir 5 in 6.

97 Slovenski etnografski muzej, *Ljubezan je v zraku*, 38.

98 Miklavčič, *Ogenj, rit in kače niso za igrače*, 48.

99 Bokal, *Jaz sem višje kot Marija*, 237.

100 Ložar-Podlogar, *Od spoznavanja do poročnega dne*, 239.

101 Slovenski etnografski muzej, *Ljubezan je v zraku*, 40.

102 Demšar, *Moje življenje*, 16.

sešito, da se je lahko odpeljalo na nov dom. Prav tako je moralo biti dokončano pohištvo.¹⁰³

Balo so dekleta pripravljala že od desetega leta naprej, v spalnici sta morali nujno biti dve nočni omarici za nočni posodi in veljalo je, da je medenih tednov konec, ko ženin vidi nevesto, ki gre na 'kahlo'.¹⁰⁴ Ponekod so poznali tudi ustanove za ženske bale, tu so lahko revnejše neveste zaprosile za pomoč.¹⁰⁵ V balo je navadno spadalo pohištvo, posoda in posteljnina. Tudi pri Potočniku so naročali omare in postelje.¹⁰⁶ Leta 1929 je v Trstu izšlo delo Milke Martelanc *Oprema za neveste*, ki je prinašalo nasvete za čim bolj ekonomično pripravo bale: »*Naše mamice majejo z glavo, ko gledajo današnjo 'balo'. Ogromnega denarja stane, pa vsega skupaj ni niti za eno omaro, medtem ko so one imele cele kupe perila /.../*«¹⁰⁷ V knjižici so nasveti za izdelavo in nabavo posteljnega in osebne perila, za najtrpežnejše je veljalo belo. Pojavljalo se je tudi že svilen in barvno perilo, ki pa ni smelo imeti belih čipk, ampak rumene ali rjave.¹⁰⁸ Pri namiznem perilu je svetovala predvsem narodne vzorce.¹⁰⁹ K obvezni opremi so spadale tudi zavese, posteljna pregrinjala in kuhinjsko perilo.¹¹⁰ V navadi so bili tudi posebni običaji, povezani z balo: ko so jo odpeljali, je moral biti v njej tudi petelin, ki je simboliziral rodovitnost.¹¹¹ Sogovornica, rojena 1939, pa je pristavila, da naj bi kasneje imel nalogo buditi nevesto.¹¹² Vozniki so z nevestinega doma odpeljali tudi stvari, ki niso sodile v balo (živali, posode, orodje, ure), in se s tem hvalili po vasi.¹¹³ V delu Ivana Pečnika je najti podatek, da so na prelomu stoletja prihajali po balo z okrašenimi vozovi na dan poroke. Preden so začeli nalogati balo, so ženinu skrili nevesto. Nato so se nekoliko okrepčali in se odpravili k cerkveni

poroki.¹¹⁴ V Žireh se je zgodilo, da se je ženin premislil tik pred poroko, ko je bilo za svatbo vse že spečeno in pripravljeno. Njegova nova izbranka je nato odplačala pripravo na ohcet.¹¹⁵ Nekateri pa so svoje bodoče žene izkoriščali in zapili denar, ki so jim ga te posojale, prepričane, da ga potrebujejo za poroko.¹¹⁶

Za poroko je bilo treba pripraviti tudi obleko in prostor, kjer je potekalo poporočno slavlje. Moda je v času med obema vojnama narekovala posebno žensko obleko, ki pa ni ustrezala drugim priložnostim, to so bile dolge bele poročne obleke s šlajerjem (tilast pajčolan in venček). Manj premožne so si naročale kostime in obleke, ki so jih lahko pogosteje oblekle, šlajer pa je ostal, včasih so nosile tudi klobuk. Če je bila nevesta že mati ali noseča, se je belemu venčku odpovedala, lahko pa si je v lase zataknila cvetje. Manj se je moda spreminjala pri moških oblekah, ki so bile črne z belo srajco in kravato/metuljčkom.¹¹⁷ V Žireh so v obdobju pred prvo svetovno vojno in tudi po njej prevladovali črne poročne obleke, tako pri moških kot ženskah. V času druge svetovne vojne in po njej pa so prevladale obleke in kostimi. Obleke so naročali po meri, lahko pa so jih izdelali tudi sorodniki. K sešitemu kostimu ali obleki so si neveste kupile tudi klobuk, čevlje in torbico v ujemajočih se ali enakih odtenkih. Nekateri so se za poroko odpravile tudi po nakupih v Ljubljano.¹¹⁸ Julijana Kavčič je o svoji obleki dejala: »*Ko sem se jaz poročila, leta 1920, še svoje obleke nisem imela. Kupila sem jo od sestre Mice. Lepa, črna obleka! Takrat so že imeli nekaj blaga, a bilo je tako slabo, za enkrat obleči.*«¹¹⁹ Poleg obleke so si morale neveste priskrbeti tudi šopek rož. Nekateri so imele povoščene rože, zgodilo pa se je, da je nevesta tudi sredi zime nosila šopek iz svežih rož.¹²⁰ Svatje so imeli zataknjene rože za obleke. Tisti šopki, ki so bili

103 Demšar, *Moje življenje*, 17.

104 Miklavčič, *Ogenj, rit in kače niso za igrače*, 168.

105 Ložar-Podlogar, *Od spoznavanja do poročnega dne*, 235.

106 Krajnik, *Korenine belih brez*, 77.

107 Martelančeva, *Oprema za neveste*, 3.

108 Martelančeva, *Oprema za neveste*, 16.

109 Martelančeva, *Oprema za neveste*, 27.

110 Prav tam, 55.

111 Miklavčič, *Ogenj, rit in kače niso za igrače*, 172.

112 Ustni vir 3.

113 Križnar, *Delnice*, 423.

114 Pečnik, *Vedno sem rad zidal*, 42–43.

115 Miklavčič, *Ogenj, rit in kače niso za igrače*, 164.

116 Pečnik, *Vedno sem rad zidal*, 47.

117 Žagar, *Oblačilna kultura delavcev*, 69.

118 Krajnik, *Korenine belih brez*, 77.

119 Stanonik. 2008. *Portret slovenske matere: Snopkova mama iz Šentjošta (1895–1980)*. Ljubljana: Salve. 33–35.

120 Krajnik, *Korenine belih brez*, 77.

Mladoporočnica in svatje leta 1940 (hrani Rajko Vehar)

obrnjeni navzdol, so pomenili, da je oseba že poročena.¹²¹ Po ustnem pričevanju ženske v času med obema vojnama niso posvečale pretirane skrbi ličenju, lase pa so si spletle ali jih uredile same s kleščami za kodranje las.¹²² Ko se je dalo dobiti lepše perilo, so neveste svoje ženine na poročno noč pričakale tudi v barvnem spodnjem perilu, ki so ga kupile v Italiji. Vedno bolj pa so postajale moderne barvne obleke ali kostimi ter klobučki. Namesto ohceti se je uveljavilo poročno kosilo.¹²³ Pri pogovorih sem izvedela, da so v Žireh po drugi svetovni vojni neveste nosile kostime ali obleke v različnih barvah: svetlozelena, bež, modra, vijolična. V dvajsetih letih 20. stoletja so se pojavile krajše pričeske, ki so jih oblikovali s kodranjem las. V tridesetih letih so bili ponovno modni nekoliko daljši lasje. Na podeželju so se te novosti uveljavljale z zakasnitvijo (za birmanke je bilo značilno, da so jim kodre utrjevali s sladko vodo). Moški pa

121 Miklavčič, *Ogenj, rit in kače niso za igrače*, 172.

122 Prav tam, 168.

123 Miklavčič. 2014. *Ogenj, rit in kače niso za igrače*. Žiri: Jutri. 40.

so uporabljali različne lasne pomade. Modne so bile tudi urejene obrvi, ki niso smele biti preveč košate ali zraščene.¹²⁴

Na dan obreda so se najprej zbrali na ženinovem domu, kjer so imeli kratko pogostitev. Nato so se odpravili po nevesto. Pred letom 1940 je na njenem domu moral ženin prestati nekaj preizkušenj, da se je odkupil za nevesto. Nevesto so skrili in ženinu ponudili starejšo žensko ali nevestino družico.¹²⁵ Zatevali so plačilo za ves trud, ki so ga imeli, da so varovali čistost neveste. Z odkupnino so si privoščili pijačo, del pa so vrnili nevesti. Ženinu so v zameno poskušali prodati tudi cenejšo nevesto, lutko, moškega, oblečenega v žensko.¹²⁶ Poroko je vodil starešina, ki je bil krstni boter, načeloval je tudi sprevodu, ki se je odpravil proti cerkvi.¹²⁷ Med hojo k poroki sta morala ženin in nevesta dati mimoidočemu

124 Žagar, *Oblačilna kultura*, 128–130.

125 Miklavčič, *Ogenj, rit in kače niso za igrače*, 170.

126 Krašovec, *Slovenski svatbeni običaji*, 54.

127 Miklavčič, *Ogenj, rit in kače niso za igrače*, 170.

kos kruha, saj je to prinašalo srečo.¹²⁸ Prvi, ki so ga srečali, pa je dobil tudi denar. Veljalo je, da se je morala nevesta na poti do cerkve jokati. Slabo znamenje pa so napovedovale črne mačke, starejše ženske in psi ob poti.¹²⁹ Običaj šrange se je na Žirovskem pojavil okrog leta 1940.¹³⁰ Postavili so jo neporočeni fantje in tudi hlapci.¹³¹ Sprva so šrangali le dekletom, ki so se poročila v sosednjo vas, kasneje je postal to običaj za vse.¹³² Tako je sogovornika, rojenega 1941, nevestina mati prosila, če bi lahko postavil šrango, ker je veljalo, da mora biti moški tisti, ki ga nevesta sreča: »*Postavu sm ena dila in peglezen in peglal blače.*«¹³³ Na poroko ni bil povabljen, šla sta samo njegova starša, ker so bili na poroko vabljeni sosedje in sorodniki. Med drugo svetovno vojno prehajanje čez mejo ni bilo dovoljeno. Leta 1941 se je Julijana Pišlar vseeno odpravila iz Raven na Vrh Sv. Treh Kraljev, kjer se je poročila. Dvomesečnega otroka ji je čez mejo pomagal pretihotapiti fant, ki je stražnikom odgovoril, da v košari prenaša gobe, ker je bila jesen.¹³⁴

Molitvenik iz leta 1877 je opisoval potek same poroke, »*da se bodo pri poroki toliko bolj spodobno in pobožno obnašali.*«¹³⁵ Po trojni zakonski obljudi je duhovnik blagoslovil prstana ter ju poškopil z blagoslovljeno vodo. Ko sta si zakonca segla v roke, jima je duhovnik s štolo ovil roki. V nadaljevanju pa so navedene še molitve, ki jih je molil duhovnik pri obredu in »*ktore naj zlasti zakonske žene pogosto pred Božjim obličjem molijo, da bodo gnado zakramenta sv. Zakona v sebi budile in množile; kajti te blagoslov se posebno na deviško nevesto ozira.*«¹³⁶ Veljalo je, da je morala nevesta moliti tudi pri stranskih oltarjih in tako pokazati svojo pobožnost. Moški so morali medtem na ohcet povabiti župnika, ki pa je povabilo odklonil in vlogo prepustil

kaplanu ali cerkovniku.¹³⁷ Poročilo se je lahko več parov hkrati. Tako je 1939 novomašnik poročil svojega brata in sestro na isti dan.¹³⁸ Cerkevna poroka je bila navadno v nevestini župniji, prav tako je bila ohcet na njenem domu. Ko pa sta prišla na ženinov dom, ju je tudi tu čakala pogostitev. Pečnik poroča, da je bila ohcet na ženinovem domu. Ženin je dvignil nevesto čez hišni prag in jo posadil za mizo v kot. Sprva so godci igrali mirnejše ritme, šele kasneje so se nekoliko razživeli, da so zaplesali tudi mlajši. Šeškarji so navadno bili kar v veži; če jih je starešina primerno počastil, so pripravili tudi smešne skeče, ko so se preoblekli v berače, zobozdravnike, agente ...¹³⁹ Veljalo je tudi, da do polnoči ženin in nevesta nista plesala.¹⁴⁰

Janez Bleiweis v svojih potopisnih črticah leta 1858 omenja Žiri: »*Usedli smo se zvečer na vertu skupaj na klop in kramljali o stoterih domačih rečeh. Kar jo zagodejo godci v neki bližnji gostivnici – ženitovanje je obhajal neki rouvar. Vprašali smo radovedni: ali se ne ve, kam bota berž po svatovšini potovala nova zaročenca? »Domu bosta šla v route, kake dve uri od tod, kadar se bo vsa družba dovelj naplesala in napila.« – so nam odgovorili. Tak vendar še ni na kmete zašla tista smešna nova navada ljubljanske male gospode – sem si mislil – po kateri se koj po poroki zaročenca na daljno pot podasta; – ljudje pravijo, da gresta »po poper«. Ali je to res ali ne, ne vem; smešno je gotovo. Nekdaj je mlada žena koj nastopila gospodarstvo v hiši in je imela sto in sto reči opraviti, zdaj letita oba od doma, kakor da bi jima gorelo za petami, nobenemu ni mar za dom.«¹⁴¹ V Žireh v tistem času torej še ni bilo navade, da bi si mladoporočenca privoščila potovanje. Hrana na ohceti je bila odvisna od premožnosti družine. Jedli so kisló zelje, kašo, juho z domačimi rezanci, zmečkan krompir s suhim mesom, flancate in potico.¹⁴² Okrog polnoči so nevesto tudi ukradli, kar je*

128 Bokal, *Jaz sem višje kot Marija*, 237.

129 Pečnik, *Vedno sem rad zidal*, 44.

130 Miklavčič, *Ogenj, rit in kače niso za igrače*, 168.

131 Krašovec, *Slovenski svatbeni običaji*, 53.

132 Miklavčič, *Ogenj, rit in kače niso za igrače*, 144.

133 Ustni vir 4.

134 Ustni vir 4.

135 Kosar, *Nebeška hrana*, 269.

136 Prav tam, 270.

137 Pečnik, *Vedno sem rad zidal*, 44.

138 Ustni vir 3.

139 Pečnik, *Vedno sem rad zidal*, 45.

140 Karner, *Spomini tovarniške delavke*, 84.

141 Bleiweis, *Iz Ljubljane do Žirov*, 14.

142 Miklavčič, *Ogenj, rit in kače niso za igrače*, 173.

pogosto pripeljalo do preprirov in preteprov. Težave so nastale, če so izgubili ženitovanjsko pismo, saj so se nato sprli glede dote.¹⁴³ Ohceti so bile večinoma doma, premožnejši so si lahko privoščili ohcet v Sokolskem domu, kamor so od Bahača nosili hrano. Sogovornik, rojen 1933, se spominja, da sta njegova starša na poroki morala dati 200 dinarjev, ker je veljalo, da svatje plačajo del ohceti. Kar je ostalo, so lahko pojedli naslednji dan na kosilu ali pa se je že zvečer razdelilo med svate.¹⁴⁴

Ohceti so se veselili tudi otroci, čeprav nanje navadno niso bili povabljeni. Sogovornica, rojena 1928, se spominja, da je bila leta 1937 poroka v Skalalah. Dopoldne so šli šeškat, ko so svatje odšli, pa je prišla stara mati, jim v predpasniku prinesla potico in piškote ter rekla: »No da boste še vedrujh dobl, ker ste od rokava.« Šeškalca je bilo tudi pecivo, ki so ga svatje prinesli za pokušino domačim.¹⁴⁵ Gospodar se šeškarjem ni smel zameriti s skromno šeškalco. Na Žirovskem se je zgodilo, da so le-ti užaljeni, medtem ko so se svatje veselili, zvezli na streho ohišje stranišča, eden izmed svatov pa je zato padel v gnojno jamo.¹⁴⁶ Drugod so se šeškarji zvezili nad gospodarjevo skopostjo tako, da so mu pokosili travnik.¹⁴⁷ Godce na svatbi so poplačali s povštertancem, ko so metali denar v klobuk.¹⁴⁸ Na fotografijah pa je opaziti, da so na žirovskih svatbah igrali na kontrabas, harmonike, trobente, violine, kitare ...

Na nove domove so odhajali peš, z vozovi, kasneje tudi z avtomobili. Leta 1940 sta se takoj ob polnoči nevesta in ženin poslovila od zbranih in se odpeljala z avtomobilom na svoj dom na Dobračevo.¹⁴⁹ Leta 1926 pa se je zgodila tudi prometna nesreča. Nevestin sorodnik je mladoporočencema posodil limuzino in šoferja: »In so se v nedeljo, 25. aprila 1926, odpeljali v Ljubljano. Poroka je bila ob 14. uri v frančiškanski cerkvi, po njej so

se fotografirali in šli v gostilno na kosilo.«¹⁵⁰ Okrog sedme ure so se odpravili proti Logatcu, na Logu pa je avtomobilu razneslo pnevmatike in prevrnili so se na travnik. Ženin Filip Kopač je umrl, nevesta, Marjana Kopač, pa je nesrečo preživela nepoškodovana.¹⁵¹ Poroke so bile tudi drugačne: »Tetka Ivana se je poročila spomladi, leta 1940. Vse je bilo narejeno precej po tiho. Nobene prave ohceti ni bilo. Ženin in nevesta in priče. Anžon je zapregel zapravlživček in odpeljali smo se v Žiri. Bila sem ji za družico. Po poroki smo šli na kosilo k Bahaču. In to je bilo vse.«¹⁵² Sogovornika, rojena v tridesetih letih prejšnjega stoletja, sta se poročila samo civilno, na večerjo so šli v gostilno, nekdo je malo igral, povabila sta samo priče. Domov so prišli po poroki s topolinom, mama je pripravila bolj svečano kosilo: suha juha, suho meso in kisel krompir.¹⁵³

Tudi priimki so v drugi polovici 19. stoletja ljudem nekaj pomenili: »To, da sem se poročila s Tonetom in da sem postala Kacinova Franca, to je meni veliko pomenilo. Moja mati so se pred poroko pisali Kacin, potem Štremfelj, jaz pa sem se pred poroko pisala Štremfelj, po poroki pa Kacin.«¹⁵⁴

Pogrebi

V letih 1925–1940 je v Žireh umrlo 40–70 ljudi letno. Umrljivost otrok je bila velika, saj je v povprečju letno umrlo 12,7 otrok, ki še niso dopolnili enega leta starosti. Poleg najmlajših je v otroški dobi umrlo 15 oseb letno.¹⁵⁵ Takšno je bilo stanje pred vojno. Analiza *Mrliške knjige 1941–2007* jasno pokaže vpliv vojne na demografsko strukturo (graf 6). Najopaznejša je povečana umrljivost moških v času druge svetovne vojne. V prvem letu vojne je sicer umrlo največ otrok, več kot 20 % vseh umrlih je bilo namreč starih manj kot eno leto. V naslednjih

143 Prav tam, 172.

144 Ustni vir 1 in 2.

145 Karner, *Doživetja in spomini tovarniške delavke*, 49.

146 Naglič, *Kratke žirovske*, 28.

147 Miklavčič, *Ogenj, rit in kače niso za igrače*, 169.

148 Demšar, *Moje življenje*, 18.

149 Demšar, *Moje življenje*, 18.

150 Naglič, *Kratke žirovske*, 88.

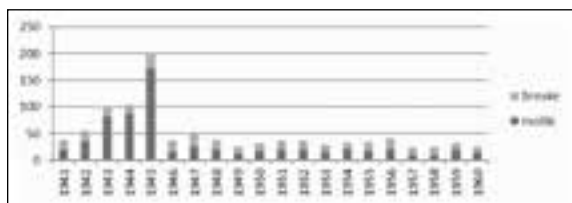
151 Prav tam, 88.

152 Krajnik, *Korenine belih brez*, 76.

153 Ustni vir 1 in 2.

154 Krajnik, *Korenine belih brez*, 48.

155 Kokalj, *Tako smo se zdravili v Žireh*, 24.

Graf 6: Število umrlih v župniji Žiri v obdobju 1941–1960

letih vojne pa se je umrljivost precej povečala v starostnih skupinah: 11–20 let, 21–30 let ter 41–50 let, saj gre za skupine, ki so bile najbolj aktivne v vojnih spopadih. Umrljivost otrok do enega leta pa se je zmanjšala.¹⁵⁶ V prvih dveh letih vojne je bila povprečna starost ob smrti pri moških 41 do 42 let. Leta 1943 se je zmanjšala za deset let, leta 1945 pa še za eno leto. V tem obdobju je bila v Žireh najnižja povprečna starost moških ob smrti 29 let. S koncem vojne se je stanje izboljšalo. Leta 1946 se je dvignila na 55 let, kar je 10 let več kot leta 1941. Stanje se je leta 1956 izboljšalo še za 10 let (62). Povprečna starost ob smrti se je do zadnjih obravnavanih let gibala med 50 ter 60 leti, leta 1959 ter 1960 pa se je dvignila nad 70 let. Najvišja je bila leta 1959, in sicer 73,5 leta.

Pogrebe na pokopališču ob stari cerkvi v Žireh je najbolj zaznamoval močvirnat teren. Predpisano je bilo, da je morala biti jama pripravljena dosti prej, globoka pa je morala biti dva metra. V jami se je zato pogosto nabrala voda, in so morali krsto najprej potopiti in šele nato zakopati ali pa so vodo za silo s korci pobrali iz jame. Zaradi vlage so trupla razpadala počasnije, zaradi česar so na krsto pogosto stresali zemljo skupaj s prekopanimi kostmi.¹⁵⁷ Zaradi opisanih težav ter pomanjkanja prostora so pokopališče prenesli na Dobračevo. Zemljišča pri tamkajšnji cerkvi sv. Lenarta so bila v lasti Antona Potočnika,¹⁵⁸ pokopališče so zato imenovali tudi Potočnikova njiva ali ilovica.¹⁵⁹ Dne 19. 10. 1890 je bilo novo pokopališče blagoslov-

ljeno, tri dni zatem pa že prvič uporabljeno. V naslednjih letih so zgradili še mrtvašnico, ki je rabila za obdukcije. To so imeli tudi na starem pokopališču, v njej pa je obdukcije opravljala komisija iz Idrije. Leta 1897 je bilo treba pridobiti nova zemljišča, ker je postalo pokopališče premajhno.¹⁶⁰ Grobovi so bili večinoma enojni, šele kasneje so ob zgornjem robu pokopališča začeli nastajati družinski grobovi, ob cerkvi pa je bil prostor za pokope otrok. Za grobove niso prav dosti skrbeli, gomila je bila navadno obdana z lesenim okvirjem, ki je hitro razpadel, grobove pa je obraščala trava, ki jo je uporabljal cerkvenik za rejo krave. Sorodniki so pokojnike obiskovali na pokopališču na vse svete, ko so grobove tudi nekoliko uredili. Nagrobniki so bili redki, več je bilo železnih križev. Večji križ je bil postavljen leta 1904, sedanji pa leta 1934. Leta 1898 so blagoslovili tudi nove bronaste zvonove, ki so bili odpeljani med vojno leta 1917.¹⁶¹ Za Žiri so bili značilni dolgi pogrebni sprevedi, saj so bili obenem priložnost za nedeljski sprehod, promenado. Zelo obiskan je bil pogreb duhovnika Josipa Vidmarja.¹⁶² Izjemne razmere so nekoliko spremenile ustaljeno prakso pokopavanja pokojnikov. Med drugo svetovno vojno, ko so Žiri ostale brez duhovne oskrbe, so se pogrebi opravljali brez duhovnika, včasih tudi krst. Podobno je bilo tudi v času epidemij, npr. španske bolezni. Po vojni pa so bili nekaj novega tudi prekopi.¹⁶³ Uveljavljal se je družinski grob, počasi pa so se spreminjale tudi pogrebne navade. Leta 1979 so se s širjenjem pokopališča začele glavne spremembe, podrli so mrtvašnico, leta 1983 je bila dokončno opremljena mrliška vežica in tako se je počasi končalo obdobje sprevodov,¹⁶⁴ ki so začeli ovirati promet, 1982 pa so v Žireh opravili prvi žarni pokop.¹⁶⁵ Iz podatkov je razvidno, da so se pogrebni običaji začeli močneje spreminjati šele v osemdesetih letih prejšnjega stoletja.

¹⁵⁶ Prav tam, 94–95.

¹⁶¹ Prav tam, 100.

¹⁶² Prav tam, 101.

¹⁶³ Prav tam, 102.

¹⁶⁴ Sprevede je podrobneje opisala Marija Gantar, gl. Gantar, *Mrliški voz na Dobračevi*.

¹⁶⁵ Zajec, *Ob 120-letnici pokopališča*, 108.

¹⁵⁶ Vehar, *Posledice druge svetovne vojne v Žireh*, 17.

¹⁵⁷ Zajec, *Ob 120-letnici pokopališča*, 87.

¹⁵⁸ Prav tam, 88.

¹⁵⁹ Prav tam, 108.

Pred smrtjo je umirajoči prejel poslednje maziljenje, reklo se je, da so šli nekoga previdet. Duhovnikovo pot k bolniku je spremljalo zvonjenje cerkovnika. Najsvetejše so na poti lahko pozdravili tudi drugi župljani, ki so pokleknili in jih je duhovnik blagoslovil.¹⁶⁶ Okrog leta 1877 so morali ljudje za poslednje maziljenje hišo očistiti in pripraviti belo pogrnjeno mizo. Nanjo so postavili bridko martro (razpelo) ter dve voščeni sveči. V eni posodi je bila blagoslovljena voda z vejico, v drugi navadna voda. Na krožnik so postavili sedem kosov prediva ter sol in kruh. Če je bil bolnik hkrati spovedan in obhajan, so morali v tretjo kupico naliti tudi vina. Vse to so nato sežgali na ognju, tudi vino, če ga umirajoči ni mogel spiti. Ljudje so morali ob spovedi oditi v drug prostor in tam moliti rožni venec, dokler jih duhovnik z zvončkom ni poklical nazaj.¹⁶⁷ Maziljenje je bilo po molitveniku precej dolgo, v opombi pa je bilo zapisano, da je v nuji dovoljeno, da se mazili samo en del telesa.¹⁶⁸ Molitvenik je predvideval, da bodo tudi bližnji molili z bolnikom ob smrtni uri, da pa ne bi smrtne ure zamudili, so bralcem predstavili vidne znake umiranja.

Ob umirajočem so nato prižgali svečo ter mu v roke dali razpelo, ali pa so ga namestili tako, da ga je lahko gledal, ter molili zanj.¹⁶⁹ Na smrtno uro so se bolniki pripravljali tudi sami, zanje je krški knezoškof Jak. Peregrin Pavlič izdal molitvene bukve z naslovom *Gospod, teči mi pomagat!* V tretjem delu so t. i. vzdihljaji, ki se berejo bolniku tik pred smrtjo.¹⁷⁰ Maziljenje se ni veliko spremenilo. Po molitveniku iz leta 1970 je bilo na mizi šest kosov vate, ni pa bilo kruha in vina.¹⁷¹ Zgodilo se je tudi, da kdo ni želel prejeti svetega maziljenja. To se je primerilo v družini Antona Trpina, nekdanjega ledinskega cerkovnika. Njegova žena je umirala na porodu, poslednje obhajilo pa je zavrnila: »Okrog stoječe žene jo pregovarjajo. Zastonj. Zobe še bolj tišči skupaj. Župnik jo

Znaki umirajočega po *Nebeški hrani* iz leta 1877

dene v sv. Olje in odnese sv. Popotnico. Po dohodu župnika je bolnica še nekaj zaužila in kmalu nato umrla.«¹⁷² Na javno kazen so bili lahko obsojeni tisti, ki niso poskrbeli, da bi bolnik pravočasno dobil maziljenje.¹⁷³ Pred smrtjo je bilo treba poskrbeti tudi za oporoko, v kateri so določili, kakšen pogreb si želijo. Neža Jezeršca je v pogodbi zahtevala, da mora prevzemnik, sin Andrej Debelak, poskrbeti za dostojen pogreb obeh staršev, obletnica smrti mora biti obhajana, prav tako pa mora biti opravljenih 25 maš za vsakega pokojnika.¹⁷⁴ Pomoč so iskali tudi pri zdravnikih, ki pa so jih lahko v nekaterih primerih poslali domov. Doktor Bernik je rekel, ko so mu prinesli 20-mesečnega otroka, umirajočega za pljučnico: »Kaj pa nosiš tega otroka, ker neč ni.« Ko pa je mati prišla na vrsto, je rekel: »Nes hitr ker bo lih zdj umrl tle!«¹⁷⁵

Ko je oseba umrla, so morali domači o tem obvestiti druge, najprej so na oknu prižgali svečo.¹⁷⁶ Nato so obvestili sosede in cerkovnika, ki je mrliču zvonil: »Zvonjenje mrliču ima drugačen začetek in žalostno melodijo. Začne se z udarcem velikega zvona, ki mu sledijo naslednje velikosti. V tem vrstnem redu se zvonjenje tudi zaključí. Zvoni po tri

¹⁶⁶ Bokal, *Jaz sem višje kot Marija*, 238–239.

¹⁶⁷ Kosar, *Nebeška hrana*, 358.

¹⁶⁸ Prav tam, 361.

¹⁶⁹ Prav tam, 376.

¹⁷⁰ Pavlič, *Gospod, teči mi pomagat!*

¹⁷¹ Oražem, *Molitvenik*, 121.

¹⁷² Jelenec, *Ledinska kronika*, 377.

¹⁷³ Prav tam, 313.

¹⁷⁴ Krajnik, *Korenine belih brez*, 23.

¹⁷⁵ Ustni vir 4.

¹⁷⁶ Ustni vir 3.

zaporedne petminutne dele, štuke zjutraj, opoldne in zvečer. *Revnim otrokom je zvonilo z dvema zvonoma, kar je bilo cenejše.*« Ljudem je smrt sporočal tudi navček ali cingelj, ki je imel kratke štuke.¹⁷⁷ V župnišču so tako dobili laternico, v kateri je bila luč do konca pogreba. V hiši so ustavili vse ure in pokrili ogledala. Ljudje so žalovanje izražali tudi z obleko. Možje so črno obleko lahko nadomestili s črnim trakom, otrokom pa ni bilo treba nositi črne barve. Ob pogrebih ni bilo priporočeno pretirano ličenje in nošenje nakita.¹⁷⁸ Sosedje so mrliča pripravili na mrliškem odru. Na kmetih se je ohranila navada oblačenja mrliča v poročno obleko tudi med obema vojnama, v Žireh tudi po njej. V mestih se je to že opustilo, pogosto ga niti niso oblekli v najboljšo obleko, saj jo je kdo podedoval.¹⁷⁹ Mrliču so s trakom zavezali roke in mednje namestili razpelo, s trakom so morali včasih pritrditi tudi čeljust, da se usta niso odpirala. K rokam so položili tudi molitvenik, ki ga je pokojnik odnesel s sabo v grob. Če je želel, so mu dodali tudi druge predmete, npr. klobuk.¹⁸⁰ Tretji sosed je moral priskrbeti krsto (po 1926 so jo lahko dobili pri Francu Potočniku), četrti pa je skrbel za jamo, ki je morala biti globoka vsaj 1,7 m. Tako pripravljen mrlič je doma ležal 48 ur.¹⁸¹ V *totenkamri* na pokopališču je bilo mogoče dobiti zavese za mrliški oder, pa tudi križ in svečnike. Sogovornik se spominja, da so zavese dobili drugje, ker so bile pokopališke umazane. Krsto so okrasili z nalepkami in angelčki. Črne krste so bile za poročene, samski so imeli bele krste, ne glede na starost. Pocinkane so uporabljali, če so pripeljali pokojnika od drugod.¹⁸² Svečnike in križe so ponekod imeli tudi doma. V Brekovicah je oče dejal hčerki, ko je zlomila križ: »*Glej, sej je hudiča zlomila.*«¹⁸³ Vence so spletli doma, napise na trakovih pa so lahko naročili tudi drugje. Rože so prinesli sosedje, za otroke so morale biti bele. Lahko so bile tudi

lončnice, ki pa so se pogosto navzele vonja, in so jih morali kasneje zavreči. Da bi omilili smrad, so pod mrliški oder postavili lonce z vodo in vanje dali železo, najpogosteje verige.¹⁸⁴

Večinoma so hodili kropit prvi dan, naslednjega dne pa so prišli tudi na pogreb. Ob prihodu so jim sosede postregle z žganjem. Navadno so za bedenje naprosili pobožno žensko, ki je v zameno za hrano molila ob mrliču in skrbela za svečo v laterni, nato pa jo nosila tudi v sprevedu do groba.¹⁸⁵ Z njo so bedeli ob mrliču tudi sosedje, o čemer priča molitvenik iz leta 1877: »*V mnogih krajih je navada, da sosedje ne pridejo le po dnevi merliča poškopit in za njegovo dušo molit; ampak da se na večer zberejo, in celo noč pri njem prebedijo. Ta navada sama na sebi je lepa, in obžalovati je le to, da obnašanje ni vselej tako, da bi to ponočno čuvanje služilo Bogu v čast, in duši pokojnega v pomoč. Se ve: celo noč ven in ven se moliti ne more; zato sprejmite, ljube duše! za take prilike naslednji svet. Razdelite noč med molitev, sveto branje in pobožne pogovore.*«¹⁸⁶ Ker so v preteklosti hodili ljudje kropit na dom, hiše pa so bile ponekod na samem, so se včasih ljudje spraševali, ali je hudo bolni že umrl. Zgodilo se je, da so se včasih tudi zmotili: »*Pa se je Presenova ta stara mama namenila, da je bo šla kropit, tud če je mogla peš pač kar deleč je blo. K je pa pršla do nene hiše, je pa vidla, de je še živa.*«¹⁸⁷

Od rajnega so se na koncu poslovili tudi domači, ki so spremljali zabijanje krste. Veljalo je pravilo, da je moral pokojnik najprej iti skozi vrata z nogami, da se ne bi več vračal nazaj.¹⁸⁸ Po pogostitvi se je pogrebni spreved odpravil na pokopališče. Otroci so šli pred mrličem, za vozom pa so šli svojci in za njimi sosedje. Sprva so vence nosili, kasneje so jih naložili na voz. Kupili so nekaj zavitkov dolgih sveč; ko je šel pogreb od hiše, so vsakemu pri hiši, ki

177 Košir et al., *Dediščina župnije Šentjošt*, 82.

178 Žagar, *Oblačilna kultura*, 70.

179 Prav tam, 70.

180 Ustni vir 3.

181 Ustni vir 1 in 2.

182 Ustni vir 1 in 2.

183 Ustni vir 4.

184 Ustni vir 3.

185 Ustni vir 1 in 2.

186 Kosar, *Nebeška hrana*, 405.

187 Bokal, *Jaz sem višje kot Marija*, 270.

188 Ustni vir 5 in 6.

je šel za pogrebom, dali svečo.¹⁸⁹ Če so mrliča na pokopališče nosili, je bilo lahko izbranih sosedov tudi šest, običajno pa so bili izbrani sosedje štirje. Zaradi oddaljenosti je sprevod marsikaj oviralo: »Pozimi tudi poti ni ali pa so zaledenele, tako da je marsikateri mrlič moral počakati v snegu, da so se poti odтаяle, da so ga zakopali v posvečeno zemljo.«¹⁹⁰ Prebivalci Ledin so tako 1851 zaprosili, da bi svoje domače lahko pokopavali v Ledinah.¹⁹¹ Z Žirovskega vrha so naredili vlak iz vej in položili krsto nanje in jih vlekli v dolino.¹⁹² Sogovornik se spominja, da ga je ob tetini smrti skoraj zasul plaz, ko je šel iskat križ na Dobračevo. Občina jim je zavrnila prošnjo, da bi pokojnico zakopali v sneg, zato so krsto pribili na sanke in sosedje so jo vlekli do Žirov. Bilo je toliko snega, da je pri Katerniku sneg na cesti segal nad vrata. Krsta je tako padla in se zvalila v gostilniška vrata.¹⁹³ Zapisano je tudi izročilo o pokopavanju umrlih ob izbruhih epidemij: »Pod Goropekami je globoka temna grapa, ki se imenuje Pod grobom. Ko je po našem kraju razsajala kolera, je edino Žakljeva dekla pri življenju in je nosila tja dol zakopavat mrtve. Na sosednjem hribu na Breznici je podobno samaritansko [= človekoljubno] delo opravljal Loštrakov hlapec, ki je tudi edini ostal pri življenju.«¹⁹⁴ Podoben kraj je tudi Mrtvaška dolina nad kamnolomom pri Pesku, kjer naj bi zakopavali v sneg prebivalce Vrsnika, ki so umrli zaradi kuge. Spomladi so jih potem spravili do pokopališča.¹⁹⁵ Pokopališča so bila nekaj časa namenjena le katoličanom.¹⁹⁶ Zgodba prej omenjenega ruskega emigranta pa priča, da so v dvajsetih letih 20. stoletja na žirovskem pokopališču že pokopavali nekatoličane, pogreb je namreč vodil pop.¹⁹⁷ Posebej naj bi pokopavali tudi berače in samomorilce, na mesto, kjer danes stoji vežica.¹⁹⁸ Po pogrebu so

Mrliški oder leta 1966 (hrani Rajko Vehar)

na Žirovskem poznali še te navade: sedmino, pogrebščino, jutranjice, osmino. Drugačen je bil pogreb otrok, pri njih so namreč peli vesele psalme. Majhne otroke so pokopali v tišini, samo domači, majhno krsto je lahko nesel tudi oče ali pa otroci (v birmanskih oblekah), lahko pa so jo peljali z zapravljičkom.¹⁹⁹ Vizualno so se ločili tudi pogrebi samskih odraslih, ženske so bile oblečene v bela oblačila, okoli njih so bile bele rože, na glavi pa so imele vence.²⁰⁰

Že leta 1910 pa so v Žireh opravili prvi civilni pogreb, brez duhovnika, o čemer sta poročala Slovenski dom in Domoljub. Trohov Simon (Kavčič) je o svojih pogrebni željah dejal: »Kadar bom umrl, hočem imeti pogreb z godbo, če duhovnik gre zraven ali ne.«²⁰¹ Na mrtvaškem odru so mu tako šele prvi dan med roke dali razpelo, pokopali pa so ga brez verskih slovesnosti, saj ni hodil k maši

189 Ustni vir 1 in 2.

190 Krajnik, *Korenine belih brez*, 19.

191 Jelenc, *Ledinska kronika*, 328.

192 Ustni vir 1 in 2.

193 Ustni vir 4.

194 Stanonik, *Nekoč je bilo jezero*, 133.

195 Ustni vir 3.

196 Jelenc, *Ledinska kronika*, 313.

197 Naglič, *Kratke žirovske*, 87.

198 Ustni vir 1 in 2.

199 Ustni vir, Andrej Oblak.

200 Karner, *Spomini tovarniške delavke*, 48.

201 Naglič, *Kratke žirovske*, 114.

Pogrebci prinašajo krsto iz hiše leta 1970 (hrani Stana Oblak).

Pogrebni sprevod leta 1970 (hrani Andrej Oblak)

in spovedi. Tisto leto pa so civilno pokopali tudi kovaškega pomočnika.²⁰² Pogreb je zavrnil duhovnik z razlogom, da mu domači niso izročili spovednega listka. Družina pa je imela kasneje težave z mašami za pokojnika, saj je tudi ledinski župnik zavrnil njihovo prošnjo, ker je bil preminuli civilno pokopan.²⁰³

V ljudeh je bilo tudi nekaj vraževerja, ki je živo še danes. Ob vpoklicu svojih sinov v prvo svetovno vojno sta namreč oba starša umrla v razmiku dveh mesecev. Ljudje so rekli, da je žena prišla iskat moža: »Tomaž in Micika sta pritekla, ko ju je poklical, klečala sta ob postelji, on pa jima je govoril: Kakšna čudna rdeča svetloba, kar naenkrat! Poglejta, kako rdeči so oblaki, kako je vse rdeče od silne zarje, saj vse žari, vse žari, žari! In je izdihnil. Zdravnik je rekel, da ga je kap. Pa saj se ve! Micka ga je poklicala.«²⁰⁴ Veljal je tudi rek: »Če pade kdo na sv. Večer, ko gre k polnočnici, potem tisto leto umre.«²⁰⁵ Okrog leta 1800 se je v Ledinah zgodilo, da je moški, oblečen v bele rjuhe, strašil ženske, ki so prišle mimo pokopališča. Zaradi tega naj bi mu zrasla grba in ljudje so se naučili reka: »Pusti mrtve v miru!«²⁰⁶ V Novi vasi se je ohranila zgodba o cerkovniku, ki je ob tretji uri zjutraj, ko je zvonil sveto jutro, pogosto videl, kako se mrtveci brez glave in ogrnjeni v bele rjuhe vračajo v svoje

grobove: »Ko bi se bil ozrl, bi ga raztrgali na drobne kosce.«²⁰⁷ V Lučinah pa so verjeli, da se mrtvi vračajo nazaj in kalijo mir tistim, s katerimi so bili povezani v življenju.²⁰⁸ Sova velja v Žireh in okolici za mrtvaško ptico, njeno skovikanje pa ne pomeni dobrih obetov v hiši, kjer leži bolnik. Vraža je bila v Žireh znana že v sedemdesetih letih 19. stoletja: »Ako sova okoli hiše poje, pomeni, da bo iz hiše kdo v kratkem umerl; sovo dražiti je nevarno, kajti zakadi se ti v glavo, in če jo udariš, naredi se jih več iz nje, ter te še huje nadlegujejo.«²⁰⁹ Smrt je napovedovalo tudi tuljenje psov, videvanje belih golobov in vpitje vran, kar pa je prišlo s Cerkljanskega.²¹⁰ V Novi vasi pa so sredi osemdesetih let 19. stoletja zabeležili tole vražo: »Če pa si hotel izvedeti, koga bodo prihodnje leto nesli na pokopališče iz hiše, si moral le-to trikrat ritensko obiti, na koncu pri srednjem oknu vanjo nazaj čez glavo pogledati in si tistega na parah zagledal. Vendar ni bil nihče tako pogumen, da bi to res poskušal, ker se je bal, da bi sebe ne videl.«²¹¹ Prav tako so bile žive vraže o tem, da so se pokojniki poslavljali od tega sveta, obiskovali žive ali pa so njihovo smrt videli v različnih pripetljajih. Pogosto so slišali trkanje, navadno je bilo to v povezavi s trenutkom, ko je pokojni izdihnil. Pokojnike so videvali tudi v svetlobi, ki se je npr. premikala

202 Prav tam, 114–116.

203 Prav tam, 117.

204 Krajnik, *Korenine belih brez*, 32.205 Jelenec, *Ledinska kronika*, 140.

206 Prav tam, 328.

207 Stanonik, *Nekoč je bilo jezero*, 86.

208 Prav tam, 86.

209 Stanonik, *Nekoč je bilo jezero*, 108.

210 Ustni vir 3.

211 Stanonik, *Nekoč je bilo jezero*, 113.

pred njimi: »*Ko sva bili sredi poti, sem na hribu zagledala lučko in ta naju je spremljala skoraj do hiše, v kateri je ležala sosedova mama. Mene je bilo zelo strah in sem jokala. Mama je dejala, da je nama prišla naproti sosedova mama.*«²¹² Takšne dogodke so imenovali z besedo *spomin*. Umrle so videvali ali slišali tudi kasneje, ko so bili ti že dalj časa mrtvi. Veljalo pa je, da je v takšnem primeru treba dati za mašo.²¹³ *Ledinska kronika* pripoveduje tudi zgodbo o lastniku gostilne pri Brezničanu, ki ga je župnik opominjal glede popivanja. Ta se je na poti domov ustavil na pokopališču in padel v sveže izkopano jamo. Ko se je pobiral iz nje, pa je po pomoti pobral kost namesto pipe, kar je odkril šele naslednji dan. A kot pravi pisec kronike, ga tudi to ni odvrnilo od pijace.²¹⁴ Ohranilo se je tudi izročilo o Svetletovih dvojčkih, ki sta se leta 1926 pretvarjala, da umirajočemu puščata kri. »*Naslednji dan so v tej hiši zraven umirajočega dejansko zaklali – prašiča. Bil je čas, luna ugodna, zunaj pa premrzlo za tako delo. Kmalu za ščetincem je umrl tudi stari gospodar. Dvojčka pa sta se norčevala iz njega še, ko so ga nameščali na pare.*«²¹⁵ V spominu pa so ostali tudi rokovnjači in plajšarji, ki naj bi skrunili grobove in verjeli v moč roke še nerojenega otroka.²¹⁶

Viri in literatura

- Bleiweis, Janez. 1987. Iz Ljubljane do Žirov, Potopisne črtice. V: *Žirovski občasnik* 8, št. 11/12, 13–15. Ponatisnjeno iz: Bleiweis, Janez. Iz Ljubljane do Žirov, Potopisne črtice, *Kmetijske in rokodelske novice*, 30. 6. 1858, 205–206; 7. 7. 1858, 213–14.
- Bokal, Milka. 2010. *Jaz sem višje kot Marija. Folklorne pripovedi iz Polhovega Gradca, Dobrove, Horjula, Šentjošta, Črnega Vrha in okoliških krajev*. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- Demšar, Marija. 2007. *Moje življenje*. Ljubljana: Muzejsko društvo.
- Dom in svet 16/2 (1903).
- Dom in svet 5/2 (1892).
- Gantar, Marija. 2013. Mrliški voz na Dobračevi. *Žirovski občasnik* 34/43, 114–120.
- Jelenec, Janez. 2009. *Ledinska kronika* (uredila Marija Stanonik). Ledine: Župnijski urad.

²¹² Bokal, *Jaz sem višje kot Marija*, 53.

²¹³ Prav tam, 56.

²¹⁴ Jelenec, *Ledinska kronika*, 132.

²¹⁵ Naglič, *Kratke žirovske*, 71.

²¹⁶ Jelenec, *Ledinska kronika*, 224.

Karner, Breda. 2010. *Doživetja in spomini tovarniške delavke*. Žiri: Samozaložba.

Kokalj, Marija. 1997. *Tako smo se zdravili v Žireh: Raziskovalna naloga zgodovinskega krožka OŠ Žiri*. Žiri: Etiketa.

Koledar Družbe sv. Mohorja za navadno leto 1891, oglas na hrbtni strani platnice.

Košir, Tone, Demšar, Alojz, Leben-Seljak, Petra. 2013.

Dediščina župnije Šentjošt: Ljudje, domačije in znamenitosti. Šentjošt: Župnija.

Krajnik, Marija. 2006. *Korenine belih brez*. Škofja Loka: Kulturno društvo Reteče-Gorenja vas, Škofja Loka.

Križnar, Ivan. 2013. *Delnice*. Škofja Loka: Samozaložba.

Martelanc, Milka. 1929. *Oprema za neveste*. Trst: Edinost.

Miklavčič, Milena. 2014. *Ogenj, rit in kače niso za igrače*.

Žiri: Jutri.

Naglič, Miha. 2014. *Kratke žirovske*. Ljubljana: Pegaz International.

Pečnik, Ivan. 2014. *Vedno sem rad zidal: Zbrano delo župnika Ivana Pečnika*. Ljubljana: Salve.

Sket, Jakob. 1892. *Štiridesetletno književno delovanje društva in družbe sv. Mohorja. Slovenske večernice*.

Celovec: Družba sv. Mohorja.

Slovenski etnografski muzej. 2000. *Ljubezen je v zraku: Ljubezenska darila v slovenski tradicijski kulturi*. Ljubljana:

Slovenski etnografski muzej.

Stanonik, Marija. 2005. *Nekoč je bilo jezero: Folklorne pripovedi iz Poljanske doline in njenega pogorja*. Škofja Loka: Muzejsko društvo Škofja Loka.

Stanonik, Marija. 2008. *Portret slovenske matere: Snopkova mama iz Šentjošta (1895–1980)*. Ljubljana: Salve

Umek, Ema in Janez Kos. 1972. *Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije*. Ljubljana: Skupnost arhivov Slovenije.

Vehar, Maja. 2014. *Posledice druge svetovne vojne v Žireh. Diplomsko delo*. Ljubljana: FF. 50–51.

Zajec, Alfonz. 2010. Ob 120-letnici pokopališča na Dobračevi. *Žirovski občasnik* 31/40, 86–108.

Žagar, Janja. 1994. *Oblačilna kultura delavcev v Ljubljani med prvo in drugo svetovno vojno*. Ljubljana: Založba Mladika. 69.

Molitveniki

- Kosar, Franc. 1877. *Nebeška hrana: Bogoljubnim dušam dana od družbe sv. Mohorja*. Celovec: Družba sv. Mohorja.
- M. H. 1931. *Otrokova pobožnost: Molitvena in poučna knjižica za mladino in odrasle pobožne katoliške kristjane*. Vimperk in Novi Jork: J. Steinbrener.
- Neznani kapucinski duhovnik. 1911. *Gospod usliši mojo molitev! Molitvenik za katoliške kristjane*. Vimperk; Beč; Novi Jork: J. Steinbrener.
- Oražem, Janez in drugi. 1970. *Molitvenik*. Ljubljana: Zadruga katoliških duhovnikov SFRJ.
- Pavlič, Jak. Peregrin. 1891. *Gospod, teči mi pomagat! Molitvene bukve*. Celovec: Družba sv. Mohorja v Celovci.
- Slava Gospodu! Molitvenik*. 1902. Celovec: Družba sv. Mohorja.
- Tominec, P. Angelik. 1939. *Spomin sv. Birme*. Ljubljana: A. Sfiligoj.
- V občestvu združeni: Molitvenik za občestvo in zasebno rabo*. 1962. Ljubljana: Zadruga katoliških duhovnikov FLRJ.
- Vrečar, Ivan. 1956. *Kristus Kralj: molitvenik*. Trst: s. n.

Matične knjige

KK Žiri 1900–1940
KK 1940–1964
KK 1964–2001
MK 1941–2007
PK 1941–1976

Ustni viri

Ustni viri so zaradi varovanja osebnih podatkov označeni z zaporednimi številkami.

Uredniški pripis. To besedilo je nastalo poleti 2015 v raziskavi, ki jo je avtorica opravila kot pripravo na sodelovanje v DEKD – Dnevih

evropske kulturne dediščine 2015. V njih je sodelovala z dvema dejanjema. Prvo je bilo predavanje o tej temi, v petek 25. septembra v Muzeju Žiri. Drugo je bila razstava, ki jo je avtorica pripravila in skupaj z Jožetom Stanonikom postavila v Galeriji v zvoniku župne cerkve sv. Martina v Žireh. Odprta je bila v nedeljo, 27. septembra, in bila na ogled do nedelje 4. oktobra. Besedilo je uredila dr. Petra Leben Seljak, prebral ga je tudi dr. Alojz Demšar in prispeval nekaj dragocenih pripomb. Organizator predavanja je bilo Muzejsko društvo Žiri, razstavo pa smo postavili v sodelovanju z društvom Šmarnični romarji (ŠmaR Žiri).

LIKOVNA PRILOGA ANDREJ MIVŠEK, SLIKAR IN UČITELJ

Stane Kosmač

Andrej Mivšek

Andrej Mivšek, likovni pedagog na OŠ Žiri, je širši javnosti v Žireh manj znan, a je vendar »naš človek«, saj je doma v bližnjem Zavrnatcu, kjer si je ustvaril družino. Tam si je uredil tudi atelje. Ni samo diplomirani profesor likovne umetnosti, ampak tudi slikar, ki svoj navdih črpa iz narave, večne in največje učiteljice. S poglobljenimi, analitičnimi in skrbno premišljenimi intervencijami ustvarja na površine slikovnega polja podobe, polne navidezni slučajnosti, širokih zamahov s čopičem, barvnih, tonških in linearnih soočenj ter notranje energije. Kompozicijsko premišljene in vsebinsko dorečene subtilne podobe dojemljivega opazovalca nagovarjajo z odkrito in samosvojo likovno vsebino, ki deluje zelo prvinsko. Podobno kot govori narava tistim, ki se ji znajo odpreti in ji prisluhni. Zato je prav, da ga predstavimo celotni javnosti na Žirovskem in tistim, ki berejo Žirovski občasnik, tokrat predvsem kot slikarja.

Ker ni prostora za širšo analizo in predstavitev dela njegovega slikarskega opusa, vam za ilustracijo ponujam nekaj odlomkov različnih avtorjev, ki so Andreja Mivška predstavili na razstavah njegovih del v različnih slovenskih likovnih galerijah. Sicer pa raje prepustimo odmerjeni prostor v Likovni prilogi njegovim slikam.

O Andreju Mivšku in njegovem delu

/.../ medtem ko ohranja osebni, abstraktno asociativni slog Andreja Mivška dialog med akcijskim slikarstvom (z obiljem drippinga), kot odvodom abstraktnega ekspresionizma, ki je »izgubil likovni objekt« in informelom, ki ga je »znova našel /.../

Mario Berdič, Galerija Media Nox Maribor, 2010

/.../ v slikovnem polju se odvija proces subtilnega plastenja ročno naslikanih segmentov in lepljenih elementov, med katerimi zasledimo tako njegove lastne »reciklirane« risbe kot tudi uporabne predmete: darilni papir, časopisne izrezke, zemljevide, koledarske strani in ostanke blaga. S pomočjo združevanja in prepletanja različnih vizualnih fragmentov namreč išče ravnotežje med subjektivno, iracionalno likovno govorico (ki se manifestira v obliki spontanih in impulzivnih potez s slikarskim čopičem) ter racionalnim, zavestno kontroliranim ustvarjalnim postopkom (ki ga ponazarja kolaž) /.../

Nataša Kovšca, Razstavišče Nikolaja Pirnata na gradu Gewerkenegg, Idrija, 2011

/.../ vsebine so slutene predvsem preko sugestivnih in asociativnih vrednosti. Zapis se potaplja v abstrakcijo, v kateri pa tektonika narave, njene silnice, temeljne poteze njenega dramatičnega krajinskega obraza prevzemajo aktivno vlogo pri kompozicijski gradnji ter avtorju omogočajo vzpostavitev notranje napetosti v sliki /.../

Anamarija Stibilj Šajn, Galerija Knjižnice Cirila Kosmača, Tolmin, 2013

Andrej Mivšek o sebi

Profesor likovne umetnosti in slikar. Diplomiral iz slikarstva pri prof. Zdenku Huzjanu na Pedagoški fakulteti Univerze v Ljubljani. Zaposlen na OŠ Žiri. Je član Društva likovnih umetnikov Ljubljana. Kot ustvarjalec se je predstavil na številnih skupinskih in samostojnih razstavah in javnih prireditvah. Posveča se risanju ter slikanju, navdih in motiv pa vedno znova najde v naravi. Podobe ustvarja v različnih tehnikah na velike in male formate. Njegovo formalno izhodišče izhaja iz modernističnih praks (informel, tažizem, dripping ...), pogosto uporablja tudi kolaž. Podobe narave, ki jih premišljeno preoblikuje v ponotranjene, duhovne prostore, se nagibajo od abstraktne zasnove tudi k bolj asociativnim ali neposrednim elementom, ki jih najde v kroženju letnih časov znotraj prostora narave.

Samostojne razstave

Svetišče – Mladinsko-informacijski center (Ljubljana, 1998),
 Temni prostor tišine – KUD France Prešeren (Ljubljana, 2001),
 Risbe in grafike – kavarna Pri črnem orlu (Idrija, 2003),
 Daljave spomina – Galerija Družina (Ljubljana, 2004),
 Slike – Galerija 22, skupaj z Gregorjem Smoletom (Ljubljana, 2004),
 Med zemljo in nebom – Galerija Idrija, skupaj z Irmo Gnezda (Idrija, 2006),
 (s)prehajanja – Galerija Srečišče, skupaj z Irmo Gnezda (Hostel Celica, Ljubljana, 2007),
 Ogledalo narave – Galerija Media Nox, skupaj z Evgenijo Jarc (Maribor, 2010),
 Risbe in slike – Atelje Duka (Piran, 2010),
 Zeleno okno – Galerija Nikolaja Pirnata (Mestni muzej Idrija, 2011),
 Slike – Galerija hotela Talaso (Strunjan, 2013),
 (U)vidi krajine – Galerija Knjižnice Cirila Kosmača (Tolmin, 2013).

Skupinske razstave (izbor)

Naplavine leta 2005 – Galerija Hest (Ljubljana, 2005),
 Avtoportret danes – Umetnostna galerija Maribor (Maribor, 2006),
 Pomladno obredje – Galerija Idrija (Idrija, 2007),
 Vabljeni mladi 2008 (Maribor, 2008),
 Vabljeni mladi 2010 (Maribor, 2010),
 II. International Biennial of Sculptors and Painters »Mediterranean 2010« – Kulturna ustanova Galerija Kula (Hrvaška – Split, 2010),
 International Exhibition of Miniature – Galerija Trag (Srbija – Beograd, 2010),
 Majski salon 2013 – Gospodarsko razstavišče (Ljubljana, 2013),
 Majski salon 2014: Voda – Gospodarsko razstavišče (Ljubljana, 2014),
 Majski salon 2014: Voda (izbrana dela) – Slovenski kulturni center Korotan (Avstrija – Dunaj, 2014),
 Majski salon 2015: Zrak – Lokarjeva galerija (Ajdovščina, 2015),
 L. mednarodni ex tempore Piran – Razstavišče Monfort (Portorož, 2015).

Nočni prizor; mešana tehnika na papirju na juti, 2004/15, 138 × 95 cm

Spomin vode; mešana tehnika na papirju na juti, 2004/15, 130 × 90 cm

Tolmun; mešana tehnika na papirju na juti, 2008/15, 112 × 161 cm

Struga (drstenje); mešana tehnika na platnu, 2002/2014, 90 × 120 cm

Za oknom; mešana tehnika na papirju na juti, 2009/14, 110 × 150 cm

Vračanje v pokrajino; mešana tehnika na papirju na juti, 2010, 104 × 145 cm

Študija gozda (prostor za ptice) I; mešana tehnika na platnu, 2004/2014, 98 × 70 cm

Študija gozda (prostor za ptice) II; mešana tehnika na platnu, 2004/2014, 98 × 70 cm

Iz cikla Voda; tempera na platnu, 2013, 20 × 14 cm

Iz cikla Voda; tempera in olje na platnu, 2015, 20 × 14 cm

Iz cikla Voda; tempera na platnu, 2014, 20 × 13 cm

Vrtinec; mešana tehnika na platnu, 2015, 110 × 87 cm

Kamen II; mešana tehnika na platnu, 2015, 61 × 52 cm

Kamen III; mešana tehnika na platnu, 2009/15, 40 × 30 cm

Iz cikla Voda; mešana tehnika na platnu, 2013, 14.5 × 12 cm

Iz cikla Voda; mešana tehnika na lesu, 2012, 13 × 10 cm

Iz cikla Voda; mešana tehnika na lesu, 2012, 13 × 10 cm

NA ŽIROVSKEM NEKOČ – ZANIMIVI SPOMINI

Janez Jereb

Tržaški najdenčki (Tržačani) na Žirovskem

Samo dva dneva sta bila v letu, v katerih se je smel Tomažek do sitega najesti. To sta bila tista dneva, ko je Matevž pri gospodu Andreju prejemal tržaške denarje.

Tedaj je vteknil otroka v nedeljsko Tinčetovo obleko ter ga vlekkel v vas h gospodu Andreju. Med potjo pa mu je stokrat povedal, da ne sme imeti solz v očeh, kadar bodeta stala pred gospodom.

Stopivši v gospodovo sobo je nagnil Matevž glavo, si razlil po obrazu rahlo milobo, prijel otroka za roko in govoril takole: »Gospod duhovni oča, otročička sem pripeljal! To ubogo otroče, iz krščanskega usmiljenja sem je vzel k sebi, in sedaj je redim in pasem! (Tomažek poljubi gospodu roko!) Gospod duhovni oča, tako ga imam rad, prav tako, kakor bi bil moj! In koliko sne, gospod čestiti oča! Letošnjo zimo mi je pozobal dva mernika suhih hrušek, tistih sladkih repnic, ki se kakor led tajajo pod zobmi. (No, tista hruška, ki rase takoj za hišo in se naslanja na streho!) In potrl mi je dve četrtnici orehov! Kaj se hoče, kaj se hoče, otrok rad je – in človek ima dobro srce! Tomažek, poljubi gospodu roko!«

Komaj pa sta prišla od gospoda, je premenil Matevž takoj svoj obraz. Otroka je spodil osorno domov, sam pa jo usekal v gostilno ter ondi zapil polovico tistih tržaških denarjev. Zvečer se je prilomil vinjen pod svojo streho, po mizi metal denarje, kar mu jih je bilo še ostalo, proklinjal vse »Tržačane« ter končno

prilomastil v temno, mokro sobo, kjer je spal Tomažek na plesnivi slami. Z udarci je probudil spečega otroka ter ga pretepel, da je vedel, »kako se je kruh zastonj«.

Ivan Tavčar, Tržačan, 1882

Po pripovedovanju naših dedov so se ohranile zgodbe o tem, kako so njihovi predniki nosili v Trst prodajat jajca, maslo in meso, kako so vozarji, še preden je bila 1857 zgrajena železniška proga Ljubljana–Trst, s konjskimi vpregami vozili razno blago iz Trsta v Ljubljano in naprej na Dunaj. Kako so v Trst vozili jambore za ladje, in še danes marsikatera pot nosi ime »jamborska pot«. Seveda so bila debla v enem kosu, in transport ni bil enostaven. V Trst so z vseh strani prihajali tudi fantje in dekleta. V velikem mestu so fantje postali pristaniški delavci, raztovarjali in natovarjali so vse blago, ki je z ladjami prihajalo v pristanišče, nekateri so odšli na ladje za mornarje, drugi so zidali, tesali, kovali, skrbeli za prehrano prebivalstva in podobno. Dekleta so postala služkinje, varuške, perice, kuharice, natararice, marsikatero pa so zvodniki zvalili v svoje bordele. Posel prostitucije je cvetel. Trst je takrat veljal za pohujšljivo mesto. No, in v takih razmerah so se rojevali tudi nezaželeni otroci, za katere pa matere niso mogle skrbeti. Dogajalo se je, da so jih puščale pred cerkvami, kapelicami, pred vrati bogatejših ali pa so jih celo odvrogle v morje. Za oblast je to postal velik problem.

»Jožefinska doba je s povečano skrbjo za socialno varstvo prinesla poleg novih deželnih bolnišnic, porodnišnic in ubožnic tudi moderno organizacijo najdenišnic. Njihov namen je bil sprejemati zapuščene in najdene otroke, ter jih oddajati v plačano rejo na podeželje.«¹

V Trstu so težave z najdenčki reševali tako, da so v bolnišnici organizirali sprejemni center za nezaželene otroke, ki so jih matere tam rodile in pustile ali pa so jih kot novorojenčke prinesle v bolnišnico. Za take otroke so do oddaje rejniku skrbele bolniške sestre.

Mati, ki se je znašla v takih okoliščinah, je rojenega otroka skupaj s potrebnimi podatki lahko oddala v tak center, ki je bil v mestni bolnišnici v Trstu. Obstajala pa je tudi možnost anonimne (v knjigi so v rubriko o materi zapisali: inkognita) oddaje dojenčka. V takem primeru je mati svojega dojenčka skozi posebno okno preprosto odložila v prostor. K otroku je lahko priložila svoje podatke ali pa samo kakšno razpoznavno znamenje, po katerem bi kasneje otroka lahko prepoznala, na primer medaljon, prelomljen kovanec, katerega polovico je obdržala sama, druga polovica pa je spremljala otroka. Odloženega otroka so nato sprejele bolniške sestre, ki so do njegove oddaje skrbele zanj.

O tržaških najdenčkih je pisal že pisatelj Ivan Tavčar. V črtici *Tržačan* je opisal takratno dogajanje in bedo marsikaterega otroka, ki je bil prinesen in sprejet v oskrbo oziroma rejo zgolj zaradi letne rejnine, ki jo je vsako leto dobil rejnik pri domačem duhovniku. Seveda ni bilo vedno tako, kot opisuje pisatelj v tej črtici. Posamezni zakonci – pari, ki niso mogli imeti svojih otrok ali pa so jim ti umrli, so z velikim veseljem odšli po tržaškega najdenčka, ga hranili, vzgajali z ljubeznijo, verjetno tudi razvajali, in če je najdenček preživel otroške bolezni in odrastel, je nato kot posvojenec celo nasledil domačijo svojih rejnikov ali posvojiteljev.

Ko je rejenec dopolnil osem let, je bil rejnikom prepuščen v brezplačno oskrbo. Koliko je znašala rejnina za tržaškega najdenčka, ne

vem natančno, ker tega podatka nikjer nisem našel, verjetno pa je bila tolikšna kot rejnina za ljubljanske najdenčke, za slednje je bila v prvem letu 24 goldinarjev, v naslednjih letih pa po 15 goldinarjev. Če je najdenček preživel prvo leto, so dobili še dodatne štiri goldinarje. Povrnili so jim tudi stroške za zdravila in druge potrebščine (verjetno le na podlagi potrdila – računa), kar je v povprečju zneslo pet goldinarjev letno.² Ta rejnina je bila najpogosteje vir dohodka za preživetje lastnih otrok ali celotne družine. Ko je bil otrok star osem let, so obveznosti najdenišnice prenehale.³ Kakšna vrednost je takrat pomenila 15 goldinarjev? Večji vol je bil vreden 20 goldinarjev, manjši par volov 30 goldinarjev. Večja krava je bila vredna 14 goldinarjev, manjša pa 12. Malo večje tele je bilo vredno toliko kot dve majhni, to je pet goldinarjev, svinja pa tri goldinarje.⁴ Nekje sem našel tudi podatek, da je žirovska klekljarica v enem letu priklekjala za okrog šest goldinarjev.

Kako so te otroke – dojenčke oddajali zainteresiranim zakonskim parom? Najprej so jih razne branjevke ali popotniki prenašali iz kraja v kraj in ponujali družinam z obljubo letne rejnine. Seveda so tudi sami zahtevali svoj delež. Prav kmalu so oblasti prepovedale tovrstno prenašanje dojenčkov in zahtevale, da zainteresirani sami pridejo v Trst ponje. Predstavljajte si prenašanje dojenčka iz Trsta v Žiri v takratnih razmerah. Ni čudno, da je okrog tretjina teh dojenčkov prav kmalu pomrla, druga tretjina pa v dobi otroštva. Gotovo jih je veliko pomrlo že med potjo.

Približno tretjina teh otrok je preživela otroško dobo. Kakšna je bila usoda vsakega posameznika? O tem bi vsak lahko napisal svojo zgodbo. Bilo bi zanimivo branje.

Od leta 1787 se v žirovskih matičnih knjigah pojavljajo neobičajna imena in priimki. Najprej sem jih opazil v mrliški knjigi, v katero so vpisani otroci, umrli v starosti od 14 dni

¹ Boris Golec, Tržaški in ljubljanski najdenčki v Kumljanskih hribih, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 37, št. 3 (1989), str. 192–202.

² Sonja Anžič, Skrb za uboge v deželi Kranjski : socialna politika na Kranjskem od srede 18. stoletja do leta 1918, Zgodovinski arhiv, Ljubljana, 2002, str. 62.

³ Prav tam.

⁴ Vinko Demšar, Krogarjeva domačija v Opalah : (po inventarjih iz leta 1754 in 1836 ter Stabilnem katastru 1824), Loški razgledi, 33, (1986), str. 75–84.

in več. Prvi tak zapis nosi datum 17. 9. 1787, vpisana je smrt Marije CARIGLI, tržaške najdenke. Kasneje se nekateri neobičajni priimki in imena pojavijo tudi v poročnih knjigah, še kasneje, ko so se začeli rojevati njihovi otroci, pa se pojavijo neobičajni priimki tudi v krstni oziroma rojstni matični knjigi.

Število teh najdenčkov ni tako majhno, saj sem ob pregledu tržaških matičnih knjig in evidenc naredil seznam kar 96 najdenčkov in 98 najdenk. Ker so nekateri priimki na Žirovskem še vedno živi – to pomeni, da z nami sobivajo potomci teh Tržačanov – sem pripravil dvoje: prvič, sestavil sem podrobnejšo preglednico, iz katere je razvidno, koliko je bilo na Žirovsko prinesenih najdenčkov in koliko jih je umrlo v otroštvu; drugič, sestavil sem seznam tistih preživelih, ki so se poročili in si ustvarili družine, v nekaterih primerih postali celo lastniki oziroma gospodarji manjših ali večjih domačij in na Žirovskem tudi umrli. Za njimi so ostali njihovi potomci, ki še danes nosijo njihove primke (Giacomelli, Andreuzzi, Eniko, Neveda, Nicoletti itd.). Potomci žena – Tržačank pa so prevzeli žirovske priimke in marsikdo od Žirovcev ne ve, da je potomec teh zavrženih in največkrat na milost in nemilost prepuščenih otrok.

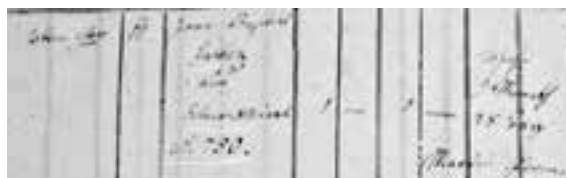
Seznami tržaških najdenčkov iz žirovskih matičnih knjig, ki sem jih pripravil, so popolni, v seznam sem vpisal vse, za katere sem našel vpis v žirovskih knjigah, vendar pa po pregledu knjig in evidenc v Trstu ugotavljam, da je bilo v Žiri iz Trsta prineseno še veliko več otrok, za katerimi pa se je izgubila vsaka sled.

Podatki o rojstvu tržaških najdenčkov niso vpisani v rojstni knjigi v Žireh. Vpisana je le njihova poroka, včasih pa tudi smrt. Njihova imena so lahko delno ali v celoti spreminjali, otrokom, ki so jih posvojili, pa so dali domača imena. Teh dejstev ni v zapisih, če pa so bila zapisana, je vprašanje, ali dokumenti še obstajajo in kje so. V nekaj primerih sem nedvoumno ugotovil, da so posvojitelji ob posvojitvi posvojencu dali svoje priimke in domača imena. Če pa so ti najdenčki umrli, so v mrliški knjigi zapisani s kasnejšim novim imenom in priimkom

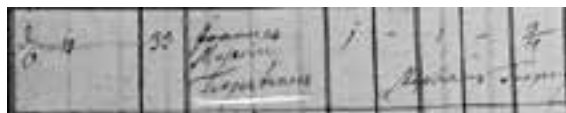
in nihče več ne ve, da je bil kot otrok prinesen iz Trsta. V mrliški knjigi je pri nekaterih vpisih smrti tržaških najdenčkov poleg pripisa »triesterfindling« /pravilni izpis: Triester Findling, op. ur./ tudi številka, npr. 750. To je številka, pod katero je bil voden tržaški najdenček oziroma najdenka in jo je duhovnik ob imenu in priimku včasih pripisal v mrliški knjigi.

Najdenčki, ki so dočakali osmo leto starosti, so – odvisno od gospodarja – ostali na domačiji in delali ali pa so se – že odraščajoči – s trebihom za kruhom selili od ene do druge domačije ali celo preselili v druge kraje. Če je najdenček odšel drugam, se je za njim izgubila vsaka sled.

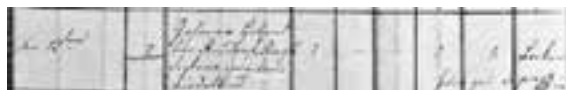
Ker sem želel izvedeti več o tem, kako je potekal sprejem najdenčkov, kakšne so o tem evidence in koliko jih je, sem se 24. 2. 2015 odpravil v Trst v Državni arhiv. Z menoj sta šla še Nejko Podobnik in Irena Filipič, ker pa nihče od nas ni znal italijansko, smo za tolmačenje oziroma prevajanje prosili znanca in prijatelja mnogih Žirovcev, nekdanjega direktorja hčerinskega podjetja Alpina Italija, gospoda Draga Košuto, ki se je prijazno odzval naši prošnji in nas iz Boljunca pri Dolini, kjer je doma, v Trst odpeljal kar sam.

Leta 1792 v žirovsko mrliško knjigo vpisana smrt dve leti, devet mesecev in 28 dni starega tržaškega najdenčka Janeza Baptista Jazbeca iz Žirovskega Vrha 11 (Šnitovc). Najdenček je imel številko 750 in je tudi vpisana v mrliški knjigi.

Leta 1795 v žirovsko mrliško knjigo vpisana smrt devetmesečnega (»¾ leta«) Tržačana Janeza Majerina iz Žirovskega Vrha 33 (Mušter).

Leta 1801 v žirovsko mrliško knjigo vpisana smrt osemletne tržaške najdenke Ivane Havnik iz Nove vasi 7 (Žunar).

Pred Državnim arhivom v Trstu: od leve Janez Jereb, Nejko Podobnik in Drago Košuta

V Državnem arhivu so nam po uvodnem uradnem postopku pokazali na hodniku zložene knjige – evidence tržaških najdenčkov. Po naključju smo prišli v arhiv prav v času, ko se je njihova strokovna delavka lotevala urejanja teh knjig. Pred odhodom v Trst sem pričakoval tri do štiri knjige z vpisi tržaških najdenčkov. Nemalo smo bili presenečeni nad količino, pred nami je bilo kar 34 debelih knjig.

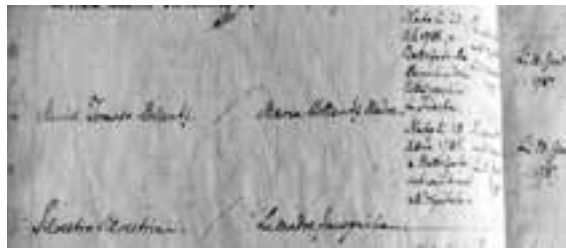
Pri natančnejšem pregledu smo ugotovili, da je za otroke, ki so jih oddali na Kranjsko, kar 10 knjig. Preostale so bile za druga območja: Istro, Goriško, Štajersko, Zgornjo Avstrijo itd. Evidenca najdencev in najdenk je sestavljena iz 34 registrov, urejenih kronološko vse od leta 1770 do 1909. V tem dolgem obdobju je prihajalo do nekaterih sprememb in dopolnitev, vendar ostaja struktura podatkov ves čas nespremenjena in urejena v serijah ter opremljena z zaporednimi številkami. Iz take knjige – evidence je razvidno, kdaj in kako je bil otrok sprejet v mestno bolnišnico, navedeni so čas bivanja v njej, oblačila in oprema, ki jo je dobil, ter kasnejši postopek oddaje otroka v rejo. Pa ne samo to, v evidencah je tudi datum njegove smrti, če je umrl do osmega leta starosti, kar pomeni, da je nekdo na terenu spremljal dogajanje v zvezi z otrokovim bivanjem in bil potem o vsem, tudi o smrti najdenca, dolžan poročati v Trst. To nalogo je imel domači duhovnik, ki je spremljal življenje rejnika, izplačevanje letne rejnine in je moral o vseh nastalih spremembah poročati v Trst.

Za anonimno oddajo otroka so imeli v bolnišnici tako imenovano »kolo«, točko izročitve, ki so jo imenovali tudi »sveti kraj«. Zakaj tako ime? Kar predstavljajte si travme mnogoterih mater, ki niso hotele zapustiti svojega otroka, pa so ga zaradi posebnih okoliščin, v katerih so se znašle, morale.

Od tod so take otroke oddali v »hišo ubogih«, to je v ubožnico, ki je bila v sklopu bolnišnice. Poleg podatkov za identifikacijo so ugotavljali tudi, ali je mati ob otroku pustila kakšen znak ali predmet, ki bi kasneje pripomogel pri ugotavljanju otrokove identitete. V ubožnici so nato poskrbeli za ustrezno oskrbo teh otrok, najnujnejša oblačila, plenice itd., duhovnik pa je otroka krstil. Otrok je dobil ime in priimek po materi, če je bila seveda znana, pri anonimni oddaji pa je bil otroku dan nek identifikacijski znak, ki bi kasneje pripomogel pri identifikaciji; če je bil npr. znan kraj materinega bivališča, so mu potem dali priimek po tem kraju, npr. »VESILOKA« (kraj v Italiji), ali pa popolnoma drug priimek, npr. »NEVEDA«, drugemu poleg imena Luka še priimek LUKASUH (verjetno zato, ker je bil suh), ali pa Giuseppe ASCAN (morda zato, ker je bil polulan), Silvester SILVESTRINI (ker je bil rojen na silvestrovo) itd. Za otroke, ki jim matere ob oddaji niso pustile svojih podatkov, so si pač morali izmisliti neko ime in priimek. Ugotovil sem tudi, da so nekatere otroke prinesli v tržaško bolnišnico iz drugih krajev, npr. kar nekaj jih je prišlo iz Gorice in tudi od drugod.

Na hodniku s 34 zajetnimi knjigami, v katerih so podatki o sprejetih in oddanih najdenčkih za obdobje 1770–1909.

Prvi najdenček je Tomaž Kolenc, mati je Marija Kolenc, s povsem domačim priimkom, pri drugem najdenčku pa je mati neznana (inkognita), zato so si morali zanj izmisliti ime in priimek. Ker je bil rojen 28. decembra, so mu dali ime Silvestro, priimek pa Silvestrini.

Iz evidenc oziroma knjig je razvidno, koliko otrok je bilo rojenih v ustanovi oziroma bolnišnici, koliko nezakonskih otrok so sprejeli v ubožnico, koliko zapuščenih otrok je bilo oddanih v »sveti kraj«, zapisana sta tudi čas in kraj, kjer je bil otrok najden, če ga mati ni prinesla na »sveti kraj«. Nadalje je iz evidenc razviden socialni položaj matere oziroma vzrok za zapustitev otroka. Največkrat je bila za to kriva revščina.

Iz evidenc je razvidna tudi rešitev glede stroškov poroda. Če so matere izročile otroka v ustanovo same ali so v njej rodile, so jih kasneje uporabili za pomoč pri porodih drugih porodnic, verjetno pa tudi za dojlje otrokom brez mater.

Žal so v nekaterih starejših knjigah zaradi slabega črnila ali pa mogoče papirja črke že tako zbledle, da se imen ali drugih podatkov ne da več prebrati; ali pa so vpisi pomanjkljivi in niso izpolnjeni vsi stolpci v knjigi; npr. ni vpisov morebitne smrti najdenčkov. Evidenčne knjige pač vsebujejo stolpce in rubrike, od posameznega vpisovalca pa je bilo odvisno, ali je bil pri vpisu natančen ali površen. Zelo pogosto manjka natančen kraj bivališča tistega, ki je prevzel najdenčka, napisano je npr. samo Žirovski Vrh brez hišne številke, pa tudi pisava je včasih nečitljiva. Knjige po letu 1820 pa so na splošno lepo ohranjene in tudi pisava je zelo lepa.

Zaradi obilice gradiva mi je uspelo pregledati le tri knjige; knjiga št. 6 je za obdobje od 1787

do 1795, knjiga št. 7 za obdobje od 1803 do 1820 in knjiga, označena s št. 113, za obdobje od 1827 do 1830. Pripravil sem seznam tržaških najdenčkov, ki so jih v teh letih oddali v oskrbo oziroma rejo. Z njim bi rad prikazal, koliko ljudi se je v tistem obdobju ukvarjalo z rejništvom, ker je bilo to očitno za marsikoga edini ali glavni vir za preživetje sebe in svoje družine.

V evidenci znanih mater, ki so oddale otroka v bolnišnico ali pa so tam rodile, najdemo poleg italijanskih in nemških priimkov popolnoma domače, žirovske priimke mater, npr. Marija Lazar, Helena Strel, Uršula Prek, Tereza Petrovčič, Ana Novak, Magdalena Kovač, Maruša Mrak, Marija Kolenc, Lucija Jereb, Katarina More, Margareta Dolenc, Mica Uršič, Elizabeta Kavčič, Jera Reven itd. Seveda so tudi ob imenih otrok povsem žirovski priimki, kar pomeni, da je marsikatero dekle iz teh krajev odšlo v Trst. Pa ne samo to. Noseče matere nezakonskih otrok iz notranjosti dežele Kranjske so odhajale v bolnišnico v Trst, kjer so rodile in nato tam pustile otroka. To izhaja tudi iz okrožnice. »Potem, ko se je deželni odbor neuspešno obrnil na deželno vlado s prošnjo za spremembo omenjenih dveh zakonov glede plačevanja oskrbovalnih stroškov, se je obrnil na vse kranjske župane, naj storijo vse, da se napačna navada, da se toliko kranjskih nosečih nezakonskih žensk v tržaško porodnišnico podaja in ondaj svoje otroke pušča, za trdno odpravi, in to zato, ker so dotični stroški v ljubljanski najdenišnici memo tržaške precej nižji.«⁵ Stroški

⁵ Glej op. 2, stran 63.

za porodnice, ki so bile oskrbovane v drugih deželah, so bili vsa leta do takrat okrog 3.500 goldinarjev, leta 1869 pa so oskrbovalni stroški za kranjske najdenčke v tržaški najdenišnici znašali 35.527 goldinarjev.⁶ Tudi od tržaške najdenišnice je kranjski deželni odbor dobil zagotovilo, da vanjo ne bo sprejeta nobena nosečnica iz dežele Kranjske brez dovoljenja župana občine, iz katere je prihajala. »Po paragrafu 166, 167 in 1328 državljanske občestave je naj poprej oče nezakonskega otroka zavezan porodniške in rejenske stroške plačati.«⁷

»Do 1. novembra 1867 je pri tržaški najdenišnici delovala t. i. zibelka, kjer so oskrbovali res prave najdenčke v današnjem pomenu besede. Ob njeni ukinitvi je deželni odbor Vojvodine Kranjske na babice naslovil razglas, s katerim jih je opominjal, da morajo glede na svojo prisego ob pravem času in na vso moč odvrčati vse to, da bi kaka ženska, ki je v drugem stanu, izpostavila /verjetno je mišljeno odvrгла/ svojega novorojenega otroka, in jih morajo opozoriti na hude posledice kazenskih zakonov, ki sledijo izpostavitvi otroka. Po kazenskih zakonih se je dejanje kaznovalo kot hudodelstvo.«⁸

»Javnost so o stroških, ki jih je deželna vlada namenjala za najdenčke, obveščale tudi Novice, ki so leta 1871 navajale, da je bilo tedaj v Sp. Avstriji okoli 30.000 najdenčkov (nezakonskih otrok), za katere je bilo na leto izplačanih 600.000 goldinarjev.«⁹

»Ti ubogi otroci, ki so nedolžni pregrehe svojih roditeljev, so deželnemu zakladu velika nadloga, te nadloge pa je veliko kriva naprava nekdanjega cesarja Jožefa, po kateri se skrivajo večkrat zelo bogati očetje tacih otrok, dežela pa mora potem zanje plačevati.«¹⁰

S temi citati želim bralcu prikazati obsežnost problematike v zvezi z najdenčki. Iz zgoraj navedenega se da sklepati, da je bil v določenem obdobju Trst »ugodnejši« kraj, kjer so neporočene ženske rodile svoje nezakonske otroke. Verjetno so se na nek način

želele skriti pred domačo javnostjo, ki je bila do nezakonskih otrok izredno kritična in je obsojala nezakonske matere.

Kako je potekal prevzem otroka v rejništvo

V stolpcu, kjer je vpisano ime osebe, ki je prevzela otroka, so običajno vpisana ženska imena, kar pomeni, da so ženske morale same v Trst po otroka, zelo redko pa je prevzemnik moška oseba. Prevzemnice otrok iz Žirov in njene okolice se pojavljajo najpogosteje v skupinah po dve, tri ali celo po sedem Žirovk. Domnevam, da so si za pot v Trst najele prevoz, verjetno prevoznika z zapravljičkom, kot so mu rekli. Koliko dni je trajalo potovanje tja in nazaj? Verjetno dva dni na vsako stran. Koliko časa so v Trstu čakale na otroka? Mogoče so ga dobile takoj, lahko pa se je zgodilo, da je bilo treba počakati kakšen dan.

Februarja 1790 je v evidenčni knjigi šest zaporednih vpisov, prevzemov najdenčkov, prevzemnice so bile iz Žirov. Sedem zaporednih vpisov prevzemov najdenčkov je tudi leta 1806. Po datumih prevzema najdenčkov sklepam, da so prevzemnice potovale v dveh skupinah. Prva skupina treh Žirovk je otroke prevzela 11. junija 1806, druga skupina štirih Žirovk pa deset dni kasneje, 21. junija 1806. Domnevam, da se je prva skupina žensk vrnila domov z najdenčki, povedala še drugim, da so otroci »na zalogi«, zato se je v Trst odpravila še druga skupina Žirovk in pripeljala štiri najdenčke. Pa poglejmo, kdo so bile ženske v prvi skupini:

Helena, žena Janeza Oblaka z Breznice 1 (Strel), je prevzela dečka Antonija Ameta;

Barbara, žena Sebastjana Kavčiča z Breznice 10 (Breznčan), je prevzela deklico Terezo Talini;

Jera Jereb, žena Valentina Kavčiča z Mrzlega Vrha 14 (Posebnk), je prevzela deklico Gioseffo Gefsi.

Deset dni kasneje je druga skupina Žirovk prevzela najdenčke (med obema skupinama

⁶ Prav tam, stran 63.

⁷ Prav tam, stran 64.

⁸ Prav tam, stran 64.

⁹ Prav tam, stran 64.

¹⁰ Prav tam, stran 64.

Na tej sliki vidimo imeni dveh prevzemnic najdenčka, Jera Otrin iz Žirovskega Vrha 33 (Mušter) in Helena Otrin iz Žirovskega Vrha 34 (Baševc). To se je zgodilo davnega leta 1787.

Žirovk ni nihče prevzel kakšnega najdenčka, zato so v knjigi zaporedoma vpisi sedmih Žirovk):

Maruša Demšar, žena Andreja Bogataja iz Žirov 25 (Kovač na Studencu), je prevzela dečka Ginga Glikonija (Glikoni);

Neža Istenič, žena Matevža Bogataja z Breznice 3 (Šemonc), je prevzela deklico Margareto Modelli;

Marija Demšar, žena Martina Isteniča z Breznice 5 (Grogca), je prevzela dečka Antona Antellija (Antelli);

Uršula Otrin, žena Martina Peternela iz Žirov 32 (Bajt/Tonc), je prevzela dečka Antona Animija (Animi).

In kakšna je bila usoda otrok iz teh dveh skupin? Za Antona Ameta ni nobenega vpisa, kar pomeni, da ni umrl v otroštvu, vendar ga v žirovskih matrikulah ne najdemo. Sklepam, da je po končanem rejništvu odšel z Breznice, kam, ne vem. Terezija Talini je

odrasla na Breznici, krušni starši so jo posvojili, prevzela je veliko posestvo, se poročila in imela veliko potomcev (več o njej glej v nadaljevanju), preostali štirje najdenčki so umrli leta 1807, vendar podatki o njihovi smrti niso vpisani v žirovski mrliški knjigi.

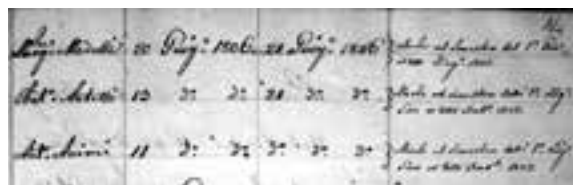
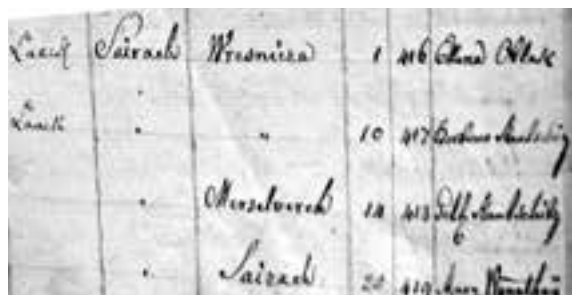
Iz evidenc se vidi, da so vpisi žirovskih prevzemnic najdenčkov kar pogosti, pogostejši so vpisi prevzemnic iz Moravč in z Iga. Za obdobje 1809–1813 ni nobenega prevzema najdenčka, ki bi bil odpeljan v Žiri, v letih 1813–1820 pa le pet. Najdenčke so precej pogosto prevzemale tudi ženske iz Poljanske doline. V letih 1826–1830 je bilo prevzetih kar 86 najdenčkov.

Zunaj Žirov, v Žirovskem Vrhu, Gorenji vasi, Zadobju, Podgori in na Hotavljah, so bili ali so še zdaj živi priimki potomcev tržaških najdenčkov: Gianeti, Parescuti, Olivani, Lustrelli, Bunčič, Bartolini, Nordelli, Nardoni, Zarinetti, Hovka, Arioli, Faraone, Merkurio, Lindav itd.

Samo za primerjavo:

Leto	Število rojstev v Žireh	Število vpisov najdenčkov v Trstu
1827	100	185
1828	79	201
1829	79	228

V letu 1868 je bilo tam sprejetih nič manj kot 782 najdenčkov, kar pomeni, da je to število iz leta v leto raslo. (10)

Vpisi sedmih Žirovk, ki so v Trstu prevzele najdenčke junija 1806.

Tržaški najdenčki, ki so se poročili in živeli na Žirovskem

PRIIMEK IN IME	DATUM ROJSTVA	DATUM SMRTI	DATUM POROKE	PRIIMEK IN IME ZAKONCA
----------------	---------------	-------------	--------------	------------------------

1. Neveda Nepomučeno	11. 5. 1805	11. 9. 1873	25. 5. 1846	Gantar Barbara
----------------------	-------------	-------------	-------------	----------------

Janez Neveda je v evidenci vpisan kot Nepomučeno Neveda. Iz Trsta ga je prinesla Helena Jereb, žena Petra Žaklja iz Hlevnega Vrha 12 (Piler), zakonca sta imela že dva svoja otroka. Poročil se je z Barbaro Gantar, hčerjo Janeza in Magdalene Kunc, roj. 1. 2. 1819 v Potoku pod Šentjoštom. Ob poroki je bila služkinja na Vrhu 3 (Brnk). Imela sta štiri otroke, tako se je priimek ohranil do današnjih dni.

2. Vesiloka Jožef	19. 5. 1836	15. 1. 1924	6. 7. 1857	Kavčič Marija
-------------------	-------------	-------------	------------	---------------

Jožef Vesiloka se je poročil z vdovo Marijo Kavčič, hčerjo Janeza in Margarete Pokorn, roj. 1. 1. 1830 v Žirovskem Vrhu 40 (Polonkar). Marija je bila prvič poročena z Blažem Gantarjem, s katerim sta imela hčer Nežo, ki je umrla v starosti 11 let. V drugem zakonu sta imela šest otrok. Priimek Vesiloka se na Žirovskem zaradi ženskih potomk ni obdržal.

3. Lustrelli Alojz	1846	ni podatka	20. 9. 1875	Pivk Katarina
--------------------	------	------------	-------------	---------------

Alojz Lustrelli je ob poroki bival v Sovri 5 (Škrbut). Poročil se je s Katarino Pivk, hčerjo Štefana in Mine Demšar, roj. 27. 3. 1847 na Dobračevi 35 (Zet). Ob poroki je bila v Žirovskem Vrhu 50 (Javornikova bajta). Rodila sta se jima dvojčka, ki pa sta oba umrla.

4. Bunčič Tomaž	1800	ni podatka	21. 2. 1841	Šubic Lucija
-----------------	------	------------	-------------	--------------

Tomaž Bunčič je ob poroki živel v Samotorici 21, Horjul. Poročil se je na Vrhu z Lucijo Šubic, hčerjo Matevža in Marije Mlinar, roj. 13. 12. 1807, ob poroki je živela na Vrhu 5 (Bajta). Imela sta le hčer Evo.

5. Eniko Henrik (poročen dvakrat)	5. 10. 1828	4. 1. 1899	ni podatka 17. 6. 1889	Šraj Uršula Poljanšek Marija
--------------------------------------	-------------	------------	---------------------------	---------------------------------

V tržaških evidencah je vpisan kot Eniko Enico. Njegova rejnika sta bila zakonca Jera Mohorič in Gregor Erznožnik iz Kopačnice 1 (Tle). Prvič se je Henrik poročil z Uršulo Šraj, doma iz Studorja. Poroka je bila verjetno v Leskovici. V zakonu se jima je rodilo 10 otrok. Prvih pet se je rodilo v Toplicah v Kopačnici, preostali pa na Mrzlem Vrhu 3 (Brence/Jenik). Od desetih otrok so štirje umrli v otroštvu, Franc, Janez in Ciril pa so priimek Eniko razširili na Žirovskem. Tudi v zakonu z Marijo Poljanšek, hčerjo Matije in Jere Pečelin, roj. 1. 6. 1863 v Jarčji Dolini 6 (Muhovc), se je rodilo šest otrok, vendar so trije umrli v otroštvu, dva pa kasneje v prvi svetovni. vojni. Preživela je le hči Katarina, ki se je poročila Grošelj.

6. Bartolini Jernej	1865	ni podatka	10. 2. 1896	Rupnik Marija
---------------------	------	------------	-------------	---------------

Kje je Jernej odraščal, ne vem, ker mi teh knjig ni uspelo pregledati. Ob poroki je bil hlapec pri Bahaču v Stari vasi 11. Poročil se je z Marijo Rupnik, hčerjo Matije in Mice Bogataj, roj. 6. 3. 1858 na Mrzlem Vrhu 13 (Nagode). Ob poroki je Marija bivala v Novi vasi 31 (Golc) in je že imela dva nezakonska otroka. V zakonu z Bartolinijem ni bilo otrok.

12. Nicoletti Nikolaj 3. 8. 1827 1875 1863 Petrovčič Jera
 Ker je Nikolaja Nicolettija iz Trsta prinesla Marija Šemrov, žena Lovrenca Šemrova z Medvedjega Brda 7 (Kobal), bi ga skoraj spregledal, saj sem bil pozoren le na Žiri. O Lovrencu in Mariji Šemrov z Medvedjega Brda ne vem veliko. Imam le podatek, da je bil Lovrenc rojen leta 1789. Poročen je bil dvakrat. Prvič se je poročil z Uršulo Tominc, drugič 12. 1. 1818 z Marijo Albreht, roj. 1800 v Dolah 8. Umril je kot občinski revež. Očitno je bilo rejništvo le dodaten vir dohodka.
 Nikolaj Nicoletti se je leta 1863 poročil z Jero Petrovčič, ki je že pred poroko imela nezakonskega sina Antona, roj. 11. 1. 1861. Nikolaju in Jeri se je v zakonu rodilo pet otrok, trije fantje in dve dekleti. Vsi, razen Janeza Nicolettija, ki je umrl star 21 let, so se poročili in imeli otroke. Priimek se je tako obdržal in ga potomci nosijo še zdaj.

Tržaške najdenke, ki so se poročile in živele na Žirovskem

PRIIMEK IN IME	DATUM ROJSTVA	DATUM SMRTI	DATUM POROKE	PRIIMEK IN IME ZAKONCA
----------------	---------------	-------------	--------------	------------------------

1. Aglio Apolonija	1822	10. 1. 1858	3. 2. 1850	Eržen Pavel
--------------------	------	-------------	------------	-------------

Kdo je Apolonijo prinesel na Govejk, ne vem. Knjige za leto 1822 nisem pregledal. Poročila se je s Pavlom Erženom, sinom Matije in Marjane Vehar, roj. 21. 1. 1829 na Govejku 15 (Plohova ravan). Apolonija je bila njegova prva žena. Rodila je hčer Marijo, ki je čez dve leti umrla, leta 1856 pa še sina Pavla, za katerega žal nimam nobenih podatkov. Apolonija je umrla stara 36 let in Pavel se je ponovno poročil z Marijo Vehar iz Govejka 14 (Suhar).

2. Idonca Ida	3. 8. 1865	13. 3. 1906	24. 11. 1886	Rupnik Janez
---------------	------------	-------------	--------------	--------------

Kdo je Ido Idonco prinesel, bo treba še preveriti. Zapis o njej najdemo prvič v poročni knjigi v Žireh, ko se je poročila z vdovcem Janezom Rupnikom, sinom Antona in Uršule Mohorič, roj. 23. 4. 1839 na Mrzlem Vrhu 10 (Praprotno Brdo). Prvič je bil Janez poročen z Marijo Kavčič (Štefkovo) z Dolenjega Vrsnika 5 (zdaj Spodnji Vrsnik). Imela sta pet otrok, od katerih so trije umrli do desetega leta starosti, eden pa v starosti 17 let. Preživel je sin Franc, ki se je poročil z Marjano Peternej. V zakonu z najdenko Ido se jima je rodilo osem otrok. Žal jih je šest umrlo v otroštvu, preživela pa sta hči Marjeta in sin Maks. Marjeta je imela nezakonskega sina Franca, ki se je poročil, vendar ni imel potomcev, Maks pa je za sabo pustil kar precej potomcev, ki še živijo na Žirovskem.

3. Denari Doroteja	11. 3. 1836	11. 11. 1873	6. 2. 1865	Novak Štefan
--------------------	-------------	--------------	------------	--------------

Dorotejo sta iz Trsta prinesla zakonca Jera Jesenko in Blaž Bogataj iz Stare vasi 4 (Tonh/Lesičnk). Zakonca sta sicer imela sina Gregorja, vendar jima je umrl star pet let. Ob poroki Doroteje je duhovnik v stolpec Nevestini starši vpisal Blaža in Jero, vendar je kasneje obe imeni nekdo prečrtal. Mogoče že sam duhovnik, ki je morda zaznal storjeno napako, saj nista bila njena starša. Doroteja se je poročila s Štefanom Novakom, sinom Martina in Barbare Lazar, roj. 25. 12. 1833 v Brekovicah 9 (Pesk). Rodila je štiri otroke, vendar je umrla stara komaj 36 let. Njena hči Marija je umrla stara pet mesecev, Janez, Andrej in Ana pa so se poročili, vsi v Idriji.

4. Kvas Marija	12. 9. 1841	26. 5. 1921	6. 2. 1865	Seljak Andrej
----------------	-------------	-------------	------------	---------------

Marijo Kvas sta iz Trsta prinesla zakonca Neža Peternej in Janez Rejc iz Pečnika 2 (Mohorč). Zakonca sta imela štiri svoje otroke. Marija je odraščala skupaj z njimi in se poročila z Andrejem Seljakom, sinom Tomaža in Uršule Mohorič, roj. 14. 11. 1829 na Mrzlem Vrhu 10 (Praprotno Brdo). Od njenih štirih otrok so trije umrli v otroštvu, hči Marija pa se je leta 1887 poročila z Gašperjem Deželo. Od dveh sinov je Matevž umrl star osem let, Janez pa je postal duhovnik, tako da po Mariji Kvas ni več potomcev.

5. Perc Marija (poročena trikrat)	1822	28. 7. 1906	30. 1. 1843 1. 6. 1851 7. 7. 1869	Filipič Anton Bajt Matija Demšar Gašper
--------------------------------------	------	-------------	---	---

Kdo je Marijo prinesel iz Trsta, ne vem. Ob poroki je živela na Gorenjem Vrsniku 12 (Birt). Poročila se je trikrat. Prvi mož je bil Anton Filipič, sin Jakoba in Marije Možina, roj. 30. 12. 1821 na Gorenjem Vrsniku 7 (Mlakar). Rodila se jima je hči Katarina, ki se je leta 1865 poročila z Andrejem Ovsenkom. Šest let po poroki je prvi mož Anton umrl, star 28 let. Čez dve leti se je Marija poročila drugič, z Matijem Bajtom, sinom Matije in Jere Lazar, roj. 17. 2. 1815 v Žireh 14 (Gričer/podrt). Rodile so se jima tri hčere. Dve sta se poročili in imeli potomce. Po smrti druge-

ga moža se je Marija poročila tretjič, z Gašperjem Demšarjem, sinom Matije Demšarja in Mine Kolenc. V tretjem zakonu ni bilo otrok.

6. Enteruci Helena 5. 8. 1806 25. 11. 1864 31. 1. 1830 Pivk Anton

Iz Trsta jo je 29. avgusta 1806 prinesla Neža, žena Sebastjana Govekarja iz Nove vasi 14 (Muhovc). Helena se je poročila z Antonom Pivkom, sinom Martina in Marije Šubic iz Žirovskega Vrha 49 (Javrnk), roj. 7. 1. 1801. Pošteno sem se namučil, preden sem razvozlal uganko. Nikakor namreč nisem našel podatka o poroki med zakoncema Antonom Pivkom in Heleno Enteruci, čeprav je v rojstni knjigi vpisanih kar šest otrok, rojenih tema staršema. Končno sem ugotovil, da je v poročni knjigi vpisana poroka Antona Pivka in Helene, vendar ne Enteruci, temveč GOVEKAR. Duhovnik je namreč vpisal priimek oskrbovancev oziroma rejnikov, mogoče celo posvojiteljev. Helena je rodila sedem otrok, dva sta umrla v otroštvu, Katarina se je poročila in dobila priimek Pečelin, Marija s poroko priimek Bekš, Lucija pa je ostala samska. Za sina Matevža nimam podatkov, Blaž pa se je poročil in živel v Novi vasi 11 (Javrnk) in tam imel potomce.

7. Elbio Elizabeta 24. 3. 1833 12. 11. 1904 24. 2. 1851 Gantar Janez
(poročena dvakrat) 21. 11. 1864 Trček Gregor

Kdo je Elizabeto prinesel iz Trsta, nimam podatkov. Poročila se je dvakrat. Njen prvi mož je bil Janez Gantar, sin Urbana in Neže Miklavčič, roj. 27. 8. 1827 v Dolah 15 (Mrakova bajta). Poročila sta se leta 1851 v Zavratacu. Otrok nista imela. Po moževi smrti leta 1863 se je Elizabeta že naslednje leto ponovno poročila, tokrat z Gregorjem Trčkom, sinom Gregorja in Mine Skvarča, roj. 2. 3. 1832 v Račevi 19 (Anžonova bajta). Imela sta tri otroke. Hči Katarina se je poročila s Francem Sedejem in mu rodila 14 otrok. Šest jih je umrlo v otroštvu, eden kot vojak v prvi svetovni vojni, drugi pa so se poročili in imajo potomce. Iz Račeve so se leta 1892 preselili v Zavratac.

8. Amarini Amalija 12. 9. 1865 15. 11. 1951 26. 6. 1893 Filipič Martin
(poročena dvakrat) 14. 5. 1902 Ovsenk Janez

Amalijo Amarini je iz Trsta prinesla Apolonija Prezelj, žena Valentina Eržena iz Stare Oselice 23 (Hobovšan). Leta 1893 se je prvič poročila z Martinom Filipičem, sinom Andreja in Elizabete Sedej, roj. 2. 11. 1849 na Fužinah 9 (Pivk). Podatkov o otrocih nimam. Po Martinovi smrti se je Elizabeta leta 1902 v Žireh poročila z vdovcem Janezom Ovsenkom, sinom Gašperja in Marije Vehar, roj. 30. 3. 1847 na Dobračevi 19 (Gašper/Šinkovc). Rodila je dva sinova in dve hčeri. Vsi so se poročili, Ivana in Marija sta vzeli dva brata Tavčar, Ciril se je poročil s Katarino Dolenc, Janez pa z Marjano Pečelin.

9. Kek Julijana 15. 9. 1865 20. 11. 1937 10. 2. 1890 Prek Valentin

Kdo jo je prinesel iz Trsta, nimam podatkov. Julijana se je leta 1890 v Stari Oselici poročila z vdovcem, Valentinom Prekom. Živela sta po različnih krajih, med drugim tudi na Koprivniku 4 (Metjež). Julijana je rodila 12 otrok, pet jih je umrlo v rani mladosti, preostali so se vsi poročili.

10. Karl Marija 1788 28. 5. 1812 10. 4. 1809 Seljak Tomaž

Iz Trsta jo je prinesla Jera Oblak, žena Janeza Pokorna iz Nove vasi 20 (Krek). Marija se je poročila z vdovcem, Tomažem Seljakom, sinom Janeza in Jere Trček iz Žirovnice 1 (Na logu/Demšar). Tri leta po poroki sta oba z dvehletnim sinom umrla.

11. Lepp Ana 13. 5. 1807 1. 1. 1870 5. 2. 1838 Zajc Lovrenc

Ano je iz Trsta prinesla Maruša Kavčič, žena Jurija Čadeža, s katerim sta prebivala v Žireh 34 (Mahar). V zakonu sta imela šest svojih otrok. Ana je preživela otroške bolezni in se poročila z Lovrencem Zajcem, sinom Jakoba in Magdalene Bajt z Gorenjega Vrsnika 14 (Hkavčeva bajta). Rodila je štiri otroke. Sinova Franc in Janez Zajc sta se poročila in imela potomce.

12. Eržen Jera 2. 2. 1825 23. 2. 1886 5. 11. 1855 Kavčič Janez

Kdo je Jero prinesel iz Trsta, ne vem, ker nisem pregledal knjige za to leto. Ne vem tudi, ali je to njen pravi priimek ali pa so ji ga dali oskrbniki oziroma rejniki pozneje. Jera se je poročila v Žireh z vdovcem Janezom Kavčičem, sinom Janeza in Margarete Pokorn, roj. 14. 12. 1812 v Žirovskem Vrhu 14 (Snapk). Jera je ob poroki živela v Novi vasi 7 (Žunar). Zakonca sta po poroki živela v Novi vasi 32 (Ovslec). Rodila sta se jima dva otroka, ki nista preživela otroštva, tako da za njo ni potomcev.

13. Kafol Marjana 21. 6. 1829 6. 5. 1872 ni podatka Filipič Andrej
V tržaških evidencah Marjane Kafol nisem našel. Tudi imen, kot je Marjana, v Trstu niso dajali. Domnevam, da so rejniki spremenili njeno tržaško ime in priimek. Ob poroki je bila Marjana v Otaležu. Poročila se je z Andrejem Filipičem, sinom Jakoba in Helene Pagon z Mrzlega Vrha 3 (Brce/Jenik). Rodila je šest otrok, od katerih so se štirje poročili in imeli potomce. Marjana je umrla mlada, stara komaj 43 let.

14. Gustavi Ivana 1824 29. 4. 1889 25. 11. 1855 Karlovič Matija
Kdo je Ivano prinesel v Žiri, ne vem. Poročila se je leta 1855 v Žireh. Ob poroki je bil njen naslov Žiri 38 (Balant). Njen mož je bil vdovec Matija Karlovič, sin Jerneja in Ane Koloret, ob poroki je živel na Govejku 4 (Šinkovc). Ivana je rodila štiri otroke, vendar so vsi štirje umrli v otroštvu, še preden so dopolnili osem let. Potomcev tako ni zapustila.

15. Taglinia Terezija 14. 10. 1810 14. 7. 1889 12. 2. 1827 Kavčič Lovrenc
Tudi pri Tereziji sem imel precej težav. V tržaških evidencah je vpisana kot Terezija Taglinia, ki jo je iz Trsta prinesla Barbara Peternel, žena Sebastjana Kavčiča z Breznice 10 (Brezničan). Starši Terezije v tržaških evidencah niso vpisani, tako ne vemo, kje so njene korenine. Barbara in Sebastjan nista imela svojih otrok. Terezija je tako rasla na velikem gruntu, gotovo so zanjo skrbeli in jo vzgajali z ljubeznijo. Ker domačija ni imela naslednika, je bila Terezija že vnaprej predvidena, da bo prevzela veliko domačijo. Malo pred njeno poroko sta jo krušna starša posvojila (dokumentov o tem sicer nimam), saj je v poročni knjigi v Žireh vpisana kot Terezija Kavčič, v stolpcu nevestinih staršev pa sta vpisana Sebastjan Kavčič in Barbara Peternel. Kar precej časa je trajalo, preden sem ugotovil, da je ta »Terezija Kavčič« v resnici tržaška najdenka Tereza Taglinia, pogosto napisana tudi kot Talini. Terezija se je poročila z Lovrencem Kavčičem, sinom Luke in Marije Možina, roj. 1799 v Žireh 44 (Katra). V zakonu je Terezija rodila 13 otrok, štirje so umrli v starosti do 11 let, osem pa se jih je poročilo. Tako je Terezija zapustila kar lepo število potomcev.

16. Bogataj Neža 11. 1. 1803 21. 12. 1840 30. 1. 1831 Kovač Jakob
(poročena dvakrat) 3. 2. 1840 Demšar Matija
Neža Bogataj je bila posvojena. V tržaških evidencah mi ni uspelo ugotoviti, kdo jo je prinesel v Žiri in kakšno je bilo njeno izvorno ime. Ob prvi poroki je živela v Žireh 14 (Gričer). V poročni knjigi sta kot njena starša vpisana krušna starša Matevž Bogataj in Jera Lazar. Zakonca nista imela otrok in sta Nežo posvojila ter ji dala svoj priimek. Neža se je prvič poročila z Jakobom Kovačem, sinom Jurija in Maruše Kolenc, roj. 16. 7. 1796. Ob poroki je bil star že 35 let in je bival v Osojnici 2 (Vovšer). V prvem zakonu je rodila tri otroke, zanje pa imam samo rojstne podatke. Ko je Jakob leta 1839 umrl, se je Neža čez eno leto poročila z Matijo Demšarjem, sinom Antona in Katarine Puc, roj. 20. 2. 1811 v Žireh 4 (Kopše). Otrok nista imela, saj je Neža že čez eno leto umrla, stara komaj 37 let.

17. Literati Lucija ni podatka ni podatka
Zanjo nisem mogel ugotoviti, od kod je prišla v Žiri. Lucija se pojavi, vpisana kot mati, v rojstni knjigi Žiri ob rojstvu nezakonskega sina Franca, roj. 26. 1. 1864 v Žirovskem Vrhu 31 (Lipnk). Verjetno se je odselila, ker se v žirovskih knjigah njen priimek ne pojavi več.

18. Blastostin Marija 1807 ni podatka 11. 7. 1852 Jakob Ovsenk (Vdovec)
Kdo je Marijo prinesel v Žiri in katera zakonca sta bila njena oskrbovanca oziroma rejnika, nisem mogel ugotoviti. Marija se je leta 1852 poročila z vdovcem Jakobom Ovsenk, sinom Urbana in Ane Kržišnik, roj. 8. 7. 1795. Ob drugi poroki je bival v Novi vasi 28 (Klobučar). Otrok nista imela.

Tržaški najdenčki, ki so umrli v otroštvu ali kot samski

PRIIMEK IN IME	DATUM ROJSTVA	DATUM IN KRAJ SMRTI
1. Giusazzi Jožef	1839	9. 10. 1861 + samski, star 22 let v Žirovskem Vrhu 33 (Mušter)
2. Krmel Anton	1807	7. 8. 1855 + samski, star 48 let na Breznici 1 (Strel)
3. Riboldini Anton (Trčk)	1854	9. 12. 1854 + kot otrok v Žireh 36
4. Guidia Jožef	1852	21. 3. 1853 + kot otrok v Stari vasi 25 (Bajtrčk)

5. Grill Franc	1851	8. 1. 1853 + kot otrok v Novi vasi 32 (Ovslc)
6. Ascan Anton	1852	11. 8. 1852 + kot otrok v Novi vasi 32 (Ovslc)
7. Vidal Janez	1852	2. 12. 1852 + kot otrok v Žirovskem Vrhu 42 (Miklavčevše)
8. Kastelic Anton	1851	14. 11. 1851 + kot otrok v Novi vasi 15 (Satlerca)
9. Venchich Anton	1828	19. 7. 1847 + star 18 let na Koprivniku 16 (Zajc)
10. Hevanini Jožef	1828	2. 2. 1842 + star 14 let na Dobračevi 16 (Krošl)
11. Leopeli Leopold	1837	6. 4. 1838 + kot otrok v Žirovskem Vrhu 12 (Mrovle)
12. Batt Jamnik Janez	1836	14. 7. 1837 + kot otrok v Žirovskem Vrhu 29 (Krže)
13. Testardo Tomaž	1835	15. 3. 1837 + kot otrok v Žireh 35 (Vršnčan)
14. Spariz Štefan	1836	4. 7. 1836 + kot otrok v Žireh 36 (Trčk)
15. Ničomedo Najeden	1827	5. 4. 1834 + kot otrok na Selu 3 (Kafur. b.)
16. Dionigi Domani	1826	18. 3. 1832 + kot otrok na Zabrežniku 5 (Zakrožen)
17. Zuareno Zuapi	1827	26. 10. 1830 + kot otrok v Novi vasi 8 (Corn)
18. Vio Vincenzo	1823	14. 4. 1824 + kot otrok v Novi vasi 12 (Jurnca)
19. Griponi Štefan	1806	23. 4. 1807 + kot otrok v Žirovskem Vrhu 28 (Picna)
20. Pličoni Jurij	1806	14. 1. 1807 + kot otrok v Žireh 25 (Kovač na Studenc)
21. Antelli Anton	1806	30. 6. 1806 + kot otrok na Breznici 5 (Grugca)
22. Animi Anton	1806	9. 8. 1806 + kot otrok v Žireh 32 (Melc)
23. Galič Gašper	1790	24. 1. 1806 + star 13 let v Žirovskem Vrhu 34 (Baševc)
24. Kalčič Filip	1804	13. 12. 1804 + kot otrok v Novi vasi 15 (Satlerca)
25. Sturčelli Štefan	1804	23. 4. 1804 + kot otrok v Žirovskem Vrhu 33 (Mušter)
26. Majerin Janez	1794	15. 2. 1795 + kot otrok v Žirovskem Vrhu 33 (Mušter)
27. Tres Janez Franc	1794	18. 6. 1794 + kot otrok v Osojnici 4 (Vrban)
28. Pojoseca Lovrenc	1792	13. 6. 1894 + kot otrok v Žirovskem Vrhu 25 (Čufar)
29. Taman Tomaž	1794	26. 7. 1894 + kot otrok v Žirovskem Vrhu 34 (Baševc)
30. Tomažič Blaž	1790	16. 9. 1792 + kot otrok v Žirovskem Vrhu 48 (Peteln)
31. Sinovnik Anton	1792	21. 4. 1792 + kot otrok v Žirovskem Vrhu 15 (Tominc)
32. Druharca Benedeto	1792	1. 5. 1792 + kot otrok v Žirovskem Vrhu 18 (Stržinar)
33. Sima Andrej	1789	21. 1. 1792 + kot otrok v Žirovskem Vrhu 32 (Melc)
34. Bresnar Janez	1788	4. 11. 1791 + kot otrok v Žirovskem Vrhu 35 (Troha)
35. Tralic Ignac	1789	15. 7. 1791 + kot otrok v Žirovskem Vrhu 12 (Mrovle)
36. Vlas Nikolaj	1795	14. 1. 1796 + kot otrok v Jarčji Dolini 26 (?)
37. Kvalnin Filip	1790	22. 6. 1790 + kot otrok v Žirovskem Vrhu 53 (Šurk)
38. Juvan Simon	1789	18. 7. 1790 + kot otrok v Novi vasi 5 (Krajer. b.)
39. Frančič Nikolaj	1789	27. 4. 1790 + kot otrok v Žirovskem Vrhu 34 (Baševc)
40. Zupančič Jakob	1789	30. 4. 1790 + kot otrok v Žirovskem Vrhu 12 (Mrovle)
41. Wolf Gašper	1789	11. 5. 1790 + kot otrok v Žireh (brez št.)
42. Loterc Štefan	1782	24. 5. 1790 + kot otrok v Novi vasi 16 (Bešter)
43. Kallin Tomaž	1789	25. 2. 1790 + kot otrok v Žirovskem Vrhu 15 (Tominc)
44. Juveris Franc	1789	13. 11. 1789 + kot otrok v Žirovskem Vrhu 15 (Tominc)
45. Papič Pavel Franc	1789	14. 8. 1789 + kot otrok v Žirovskem Vrhu 17 (Škrjanc)
46. Nunesi Alojz	1788	31. 7. 1789 + kot otrok v Žirovskem Vrhu 32 (Melc)
47. Antonius Jožef	1789	9. 5. 1789 + kot otrok v Novi vasi 8 (Corn)
48. Tonelli Anton	1788	23. 5. 1789 + kot otrok v Žirovskem Vrhu 34 (Baševc)
49. Marincy Franc	1789	24. 4. 1789 + kot otrok v Žirovskem Vrhu 34 (Baševc)
50. Comanik Angelo	1786	26. 3. 1788 + kot otrok v Žirovskem Vrhu 5 (podrta)
51. ? Jakob	1783	21. 1. 1787 + kot otrok v Žirovskem Vrhu 44 (Špeh)
52. Jazbec Janez	1789	2. 11. 1792 + kot otrok v Žirovskem Vrhu 11 (Šnitovc)
53. brez imena	1790	27. 1. 1791 + kot otrok v Jarčji Dolini 18 (Mavsar. b.)
54. Furiga Franc	1826	13. 4. 1827 + kot otrok na Mrzlem Vrhu 4 (Žaklc)
55. Benčič Anton	1827	19. 7. 1846 + star 18 let v Koprivniku 16 (Zajc)

Tržaške najdenke, ki so umrle v otroštvu ali kot samske

PRIIMEK IN IME	DATUM ROJSTVA	DATUM IN KRAJ SMRTI
1. Meda Marija	1806	24. 9. 1872 + stara 66 let v Žireh 25 (Kovač na Studencu)
2. Literati Alojzija	1838	27. 2. 1869 + stara 31 let v Žirovskem Vrhu 8 (Loščer)
3. Koffler Terezija	1860	15. 4. 1867 + kot otrok v Žirovskem Vrhu 30 (Lomičer)
4. Barlich Marija	1859	23. 3. 1861 + kot otrok v Žireh 9 (Firbar)
5. Egelini Emilija	1851	17. 5. 1861 + kot otrok v Zabrežniku 4 (Šubcov maln)
6. Kofler Amalija	1856	15. 4. 1857 + kot otrok v Žirovskem Vrhu 30 (Lomičer)
7. Miasulotti Marija	1856	10. 8. 1857 + kot otrok v Žireh 41 (Žnidar)
8. Marilla Marija	1852	14. 8. 1854 + kot otrok v Zabrežniku 6 (Žvenkelj)
9. Fornezzi Frančiška	1853	15. 2. 1853 + kot otrok v Novi vasi 24 (Gladek)
10. Arpa Amalija	1849	6. 2. 1852 + kot otrok v Jarčji Dolini 2 (Mavsar)
11. Tušar Lucija	1792	4. 3. 1852 + stara 60 let v Sovri 4 (Trevn)
12. Rajz Ana	1841	4. 1. 1842 + kot otrok v Novi vasi 30 (Miklavž)
13. Eronico Henrieta	1837	11. 8. 1841 + kot otrok v Žireh 32 (Bajt/Tonc)
14. Makula Marija	1814	3. 9. 1838 + stara 14 let v Novi vasi 12 (Jurnc)
15. Pierina Marija	1838	24. 5. 1838 + kot otrok na Dolenjem Vrsniku 1 (Kafur)
16. Bruguni Marjana	1827	7. 4. 1837 + kot otrok v Novi vasi 30 (Miklavž)
17. Gozheraca Jera	1836	23. 3. 1837 + kot otrok v Novi vasi 18 (Jakopičk)
18. Kuzip Cecilija	1824	27. 4. 1824 + kot otrok v Žireh 45 (Špicarca)
19. Conttanca Ciel	1821	6. 8. 1823 + kot otrok v Žireh 38 (Balant)
20. Modelli Margareta	1806	10. 4. 1807 + kot otrok na Breznici 3 (Šemonc)
21. Emani Elena	1806	28. 9. 1806 + kot otrok na Gorenjem Vrsniku 5 (Hlipč)
22. Gepsi Fožefa	1806	28. 6. 1806 + kot otrok na Mrzlem Vrhu 14 (Posebnk)
23. Jager Neža	1792	25. 11. 1805 + stara 13 let v Stari vasi 13 (Bende)
24. Antti Karolina	1804	17. 5. 1804 + kot otrok v Novi vasi 15 (Satlerca)
25. Pattallin Marija	1795	11. 5. 1801 + kot otrok v Ravnah 5 (Jernač)
26. Peesiovka Jera	1792	1. 5. 1801 + kot otrok v Novi vasi 4 (Krajer)
27. Havnik Ivana	1793	12. 3. 1801 + kot otrok v Novi vasi 7 (Žunar)
28. Bizna Katarina	1794	23. 3. 1801 + kot otrok v Stari vasi 6 (Mušter)
29. Lirna Marija	1796	10. 3. 1797 + kot otrok v Novi vasi 4 (Krajer)
30. Sparta Uršula	ni podatka	1. 5. 1793 + kot otrok v Žirovskem Vrhu 18 (Stržinar)
31. Sojman Uršula	1789	28. 9. 1790 + kot otrok v Stari vasi 4 (Lesičnk)
32. Gaberšnik Marija	1789	3. 5. 1790 + kot otrok v Žirovskem Vrhu 17 (Škrjanc)
33. Rurgat Marija Ana	1790	2. 6. 1790 + kot otrok v Žirovskem Vrhu 15 (Tominc)
34. Pattig Katarina	1789	9. 12. 1789 + kot otrok v Žirovskem Vrhu 28 (Picna)
35. Fisher Margareta	1790	11. 4. 1790 + kot otrok v Žirovskem Vrhu 9 (Bukovc)
36. Torondelo Ana Marija	1790	15. 4. 1790 + kot otrok v Žirovskem Vrhu 30 (Loščer)
37. Skada Sabina	1789	9. 8. 1789 + kot otrok v Žirovskem Vrhu 29 (Krže)
38. Homsrovc Jožefa	1789	14. 7. 1789 + kot otrok (kraj napisan nečitljivo)
39. Jakouček Ivana	1789	7. 7. 1789 + kot otrok v Žirovskem Vrhu 12 (Mrovle)
40. brez priimka Frančiška	1788	25. 11. 1789 + kot otrok v Žirovskem Vrhu 29 (Krže)
41. Carigli Marija	1787	17. 9. 1787 + kot otrok v Žirovskem Vrhu 33 (Mušter)
42. Dilenardo Katarina	ni podatka	samska, 1808 rodila nezakonskega sina v Račevi 12 (Jakobč)

Pri pregledu seznama v mladosti umrlih tržaških najdenčkov vidimo, da so v Žirovskem Vrhu 34 (Baševc) umrli štirje taki otroci, po trije v Žirovskem Vrhu 12 (Mrovle), Žirovskem Vrhu 15 (Tominc) in Žirovskem Vrhu 30 (Lomičer). Po dva otroka sta umrla v Žirovskem Vrhu 29 (Krže), Žirovskem Vrhu 32 (Melc), Novi vasi 4 (Krajer) in Novi vasi 30 (Miklavževa). V krajih z drugimi naslovi je umrl po en tržaški najdenček v otroštvu.

Žirovski rejniki in rejenci, ki so navedeni v evidencah tržaških knjig 1787–1795, 1803–1819 in 1827–1829

LETO*	ŠTEVILO**
1787	104
1788	58
1789	89
1790	65
1791	76
1792	76
1793	50
1794	51
1795	61
1803	52
1804	63
1805	23
1806	70
1807	121
1808	168
1809	112
1810	116
1811	110
1812	72
1813	108
1814	156
1815	149
1816	161
1817	133
1818	113
1819	153
1827	185
1828	201
1829	228

* Ugotovitve iz pregledanih evidenčnih knjig za obdobje 1787–1895, 1803–1819 in 1827–1829)

** Število vpisanih najdenčkov, izročenih v rejništvo na Kranjsko

Helena Tratnik, žena Blaža Otrina iz Žirovskega Vrha 34 (BAŠEVC), je v Trstu v zgoraj navedenem obdobju prevzela devet najdenčkov, in sicer leta 1787 Antonijo SARDOLINI, 1789 Petra KRIVICA, Jožefa SHGONICKA in Nikolo JEVANDIČA, 1792 Jero PREPIOVKA, 1794 Giovannija MAIJERJA, 1795 Somajo NOLLI in Marijo SCHWAB. (Če prištejemo še zgoraj navedene štiri najdenčke, katerih smrt

je vpisana v mrliško knjigo v Žireh, je bilo pri Baševcu kar 12 najdenčkov. Če pa upoštevam dejstvo, da nisem pregledal vseh knjig, je bilo teh najdenčkov verjetno še precej več.)

Jera Sedej, žena Matije Otrina, roj. 1730, iz Žirovskega Vrha 33 (Mušter), je v Trstu prevzela pet najdenčkov, in sicer leta 1787 Marijo CONSIGLI, 1788 Bernardino BERNARDUZI, 1794 Tomaža TOMANA in 1795 Marijo AVESBI ter Andreja CORELLA. Pri drugem najdenčku je kot prevzemnik otroka zapisan mož Matija Otrin.

Jera Mohorič, žena Matije Otrina, roj. 1750, iz Žirovskega Vrha 33 (Mušter), je v Trstu prevzela tri najdenčke, in sicer leta 1803 najdenčka Stefana STURKELETA, 1804 najdenko Agnes AGLICH in 1806 Orsola OLIMPI. Pri slednji ni podatka, da bi umrla v otroštvu, kar pomeni, da je potem, ko je odrasla, odšla neznano kam, saj v žirovski mrliški knjigi ni podatka o njeni smrti. Kot vidimo, so se v Žirovskem Vrhu 33 (Mušter) kar precej ukvarjali z najdenčki, najprej sta bila rejnika starejši Matija in žena Jera Sedej, nato pa še njun sin, naslednik, prav tako Matija, in žena Jera Mohorič.

Apolonija, žena Ignaca Jereba iz Žirovskega Vrha 12 (Mrovle), je v Trstu prevzela tri najdenčke: leta 1788 Johano Marijo PETROVČIČ in Gioseppo NAHIZ in leta 1789 Giacomu ZUPANČIČA.

Helena Sedej, žena Jakoba Jereba iz Žirovskega Vrha 15 (Tominc), je v Trstu prevzela tri najdenčke, in sicer leta 1788 Marijo Joano JOANEZ in 1789 Giuseppa COLTA in Tomaža KALINA.

Magdalena Jereb, žena Gregorja Kopača iz Nove vasi 27 (Medalanček/Matevžk), je v Trstu leta 1790 prevzela kar tri najdenčke, in sicer Ano SIMA, Marijo FISHER in Margareto BLASCHIG.

Uršula Dolinar, žena Luke Sedeja iz Nove vasi 31 (Golc), je 1790 v Trstu prevzela dva najdenčka, in sicer leta 1790 Filipa KRALA in istega leta še Magdaleno WEBER.

Uršula Erznožnik, žena Urbana Jereba iz Žirovskega Vrha 11 (Šnitovc), je v Trstu prevzela dva najdenčka, in to 1788 Ano Marijo GEORONDOLA in eno leto kasneje 1789 Pavla BALASINIJA (Balasini).

Mica Miklavčič, žena Janeza Jereba iz Žirovskega Vrha 35 (Troha), je v Trstu prevzela dva najdenčka, in to leta 1788 Lucijo MARIANO in leta 1789 Giovaniya GRASNERJA (Grasner).

Jera Pečelin, žena Nikolaja Žaklja iz Nove vasi 30 (Miklavževa), je v Trstu prevzela dva najdenčka, in sicer leta 1813 Andreja SUPANIJA (Supani) in leta 1727 Ano Marijo AGURI.

Marija Istenič, žena Jožefa Vidmarja iz Račeve 16 (Potokar), je v Trstu prevzela dva najdenčka, in sicer leta 1787 Štefana COMOVLIJA (Comovli) in 1792 Benedetta DRUGERZA.

Marija Mrovlje, žena Gregorja Albrehta iz Nove vasi 15 (Satlerca), je v Trstu prevzela dva najdenčka, in sicer leta 1803 Carolino CATTI in leta 1804 Filipa GAGICHA.

Katarina Puc, žena Ignaca Jereba iz Žirovskega Vrha 56 (Nack), je leta 1813 prevzela Carolino CARMO.

Magdalena Tratnik, žena Blaža Kavčiča iz Nove vasi 15 (Satlerca), je leta 1808 v Trstu prevzela najdenko Marijo Antonijo PIVKER.

Uršula Otrin, žena Matevža Otrina iz Žirovskega Vrha 33 (Mušter), je leta 1816 prevzela najdenčka Pioachima PALLERIBERJA (Palleriber).

Marija Mlinar, žena Štefana Potočnika iz Žirovskega Vrha sv. Antona 14 (Jermanca), je leta 1818 v Trstu prevzela najdenčka Rudolfa REGENA (v seznam sem ga uvrstil zato, ker je Štefan Potočnik rojen na Dobračevi 8 /Potočnik/).

Uršula Pečelin, žena Jakoba Miklavčiča iz Žirovskega Vrha 28 (Picna), je leta 1808 v Trstu prevzela najdenko Terezijo FRIDENTHALL.

Marija Strel, žena Gašperja Brenceta iz Osojnice 3 (Mlinar), je leta 1813 v Trstu prevzela najdenko Nazario NABRALE.

Neža Žunar, žena Janeza Kopača iz Nove vasi 16 (Bešter), je leta 1818 v Trstu prevzela najdenčka Matijo PORIANZA (Porianz).

Mica Pivk, žena Pavla Kavčiča z Dobračeve 13 (Koler), je leta 1788 v Trstu prevzela najdenčka Johanna ZIGNIZFELIJA (Zignizfeli).

Jera Zelenc, žena Jakoba Erznožnika iz Žirovskega Vrha 10 (Česn), je leta 1788 v Trstu prevzela najdenčka Petra PETROVČIČA.

Elizabeta, žena Martina Kavčiča iz Žirovskega Vrha 17 (Škrjanc), je leta 1789 v Trstu prevzela najdenko Marijo GABRŠEK.

Maruša Mrovc, žena Jakoba Otrina iz Izgorij 2 (Prekova bajta), je leta 1789 v Trstu prevzela najdenčka Domenica GRADIŠČANA.

Barbara Burnik, žena Ignaca Frlana iz Stare vasi 1 (Ančnk), je leta 1789 v Trstu prevzela najdenko Katarino BATTIG.

Katarina, žena Tomaža Frlana iz Žirovskega Vrha 28 (Picna), je leta 1789 v Trstu prevzela najdenko Uršulo BENVENUTA.

Marija Čadež, žena Mihaela Bogataja z Dobračeve 16 (Krošl), je leta 1789 v Trstu prevzela najdenčka Štefana ZORFESA (Zorfes).

Helena Oblak, žena Jurija Mlinarja z Račeve 16 (Potokar) (ob prevzemu najdenčka na naslovu Nova vas), je leta 1804 prevzela najdenko Agnes ANGLICK.

Jera Erznožnik, žena Andreja Mrovljeta iz Žirov 2 (Brence/Suštar), je leta 1790 v Trstu prevzela najdenko Marijo Katarino KLARIG.

Helena Vidmar, žena Blaža Kopača iz Nove vasi 5 (Krajerska bajta), je leta 1790 v Trstu prevzela najdenčka Domenica INFEFARTA.

Neža Peternel, žena Ignaca Kopača iz Žirovskega Vrha 48 (Peteln), je leta 1790 v Trstu prevzela najdenčka Blaža TOMAŽIČA.

Magdalena Mrovc, žena Jurija Bogataja iz Opal 8 (Mrovc), je leta 1789 v Trstu prevzela najdenčka Francesca SCHALLO (Schalla).

Jera Albreht, žena Gašperja Petriča iz Raven 5 (Jernač), je leta 1792 v Trstu prevzela najdenko Orsolo Katarino STURN.

Jera Govekar, žena Jurija Mlinarja iz Raven 5 (Jernač), je leta 1827 v Trstu prevzela najdenko Nicolo NAMARI.

Lucija Žakelj, žena Urbana Albrehta iz Žirovskega Vrha 54 (Kucler), je leta 1792 v Trstu prevzela najdenko Marijo Giovano HELLEND.

Katarina Gantar, žena Mihaela Potočnika z Dobračeve 8 (Potočnik), je leta 1794 v Trstu prevzela najdenko Pasqal PRINCESTI.

Maruša, žena Jurija Kržišnika z Dobračeve 16 (Krošl), je leta 1794 v Trstu prevzela najdenčka Giovannija LIKARJA.

Uršula Puc, žena Matije Veharja iz Raven 4 (Buhč), je leta 1795 v Trstu prevzela najdenko Marijo RAFFAELE.

Neža, žena Janeza Puca iz Podklanca 6 (Ribč), je leta 1795 v Trstu prevzela najdenčka Terefinja GRACHA.

Uršula Kopač, žena Janeza Žunarja iz Nove vasi 7 (Žunar), je leta 1787 v Trstu prevzela najdenčka Francesca Pavla KRALLA (Krall).

Jera Zajc, žena Gregorja Miklavčiča iz Žirovskega Vrha 41 (Miklavčevše), je leta 1787 v Trstu prevzela najdenčka Giovannija Angela CUMERICHA (Cumerich).

Helena Peternel, žena Martina Ovsenka s Sela 3 (Kafurjeva bajta), je leta 1827 v Trstu prevzela najdenčka Nusdema NEIDERJA (Neider).

Jera Kavčič, žena Jakoba Mrovljeta iz Jarčje Doline 1 (Pruičen), je leta 1827 v Trstu prevzela najdenčka Roberta ROSSINIJA (Rossini).

Marija Primožič, žena Martina Kavčiča z Gornjega Vrsnika 2 (Balant), je leta 1827 v Trstu prevzela najdenko Pasqali PASQUALETTI.

Katarina Oblak, žena Matevža Erznožnika z Dobračeve 20 (Ganza), je leta 1828 v Trstu prevzela najdenčka Giusepeja GERONINIJA (Giusepe Geronini).

Marija Žakelj, žena Simona Albrehta iz Žirovskega Vrha 13 (Kral), je leta 1827 v Trstu prevzela najdenko Brigido (Brigida) PILLA.

Marija Žakelj, žena Jakoba Erznožnika iz Nove vasi 8 (Corn), je leta 1727 v Trstu prevzela najdenko Zuirino (Zuirina) ZUAFRINI.

V treh knjigah sem našel še nekaj drugih imen najdenčkov, ki so bili odneseni v Žiri, vendar pa so imena žena, ki so jih odnesle, napisana površno, brez naslovov, ali pa mi teh žensk ni uspelo identificirati.

Domnevam, da je večina teh otrok umrla v otroštvu. Zakaj njihove smrti duhovnik ni vedno zapisal v mrliško knjigo, pa ne vem. Verjetno

je imel poseben seznam najdenčkov, ki ga je potreboval za izplačevanje letne rejnine in si je podatke o smrti zapisal na tak seznam, ne pa tudi vedno v mrliško knjigo. Ti sezname so bili kasneje izgubljeni, uničeni ali pa so zgoreli v požaru.

Sezname, ki sem jih izdelal, niso popolni, saj je obdobje, ko so v Trstu sprejemali in oddajali otroke, trajalo 139 let. Meni je uspelo pregledati knjige le za 30 let oziroma za manj kot četrtino tega obdobja.

Zakaj navajam imena teh najdenčkov in njihovih rejnikov?

Imena rejnikov zato, ker menim, da zanje ni bil najpomembnejši le denar, ki so ga dobili kot letno rejnino, čeprav je v večini primerov prav ta denar za marsikatero družino pomenil izhod iz hudih razmer, v katerih so bili. Kljub temu pa si predstavljajte takratno potovanje iz Žirov v Trst. Žena je morala za vsakega najdenčka posebej potovati v Trst. Kdaj, kako, s kom, kaj vzeti s sabo za otroka? Kaj, če dojenček na poti zboli ali umre? Taka in podobna vprašanja so morale ženske rešiti že pred odhodom. Potem pa še dolga pot tja, morebitno prenočevanje in vračanje. Ni čudno, da so se pogosto odločale za potovanje po najmanj dve, tri ali celo štiri skupaj. Kaj je gnalo te žene, da so odhajale v Trst po otroke? Gotovo je imela vsaka svoje razloge za to.

Imena najdenčkov pa navajam zato, ker so proti svoji volji postali sokrajani naših prednikov, največkrat zapostavljeni in zaničevani, le redkim je uspelo priti iz blata, v katerega so bili porinjeni. In končno zato, ker so bili ljudje, ljudje, katerim je treba dati svoje mesto v žirovski zgodovini. Ne bi bilo prav, da bi bila njihova imena za vedno pozabljena. Objavljena imena na Žirovsko prinesenih najdenčkov bodo mogoče v pomoč tudi drugim raziskovalcem preteklosti ali družinskih korenin, saj je marsikateri rejnec po dopolnjenem osmem letu zapustil Žiri in se naselil drugje, njegovega izvora pa tam ne poznajo.

Martina Horvat, potomka žirovskih staršev, se je dalj časa spraševala, zakaj imata z mamo Dragico temnejšo polt, medtem ko imajo njene

tete, mamine sestre, svetlo polt. Začela je raziskovati in ugotovila, da je bil eden od njenih prednikov Jožef Vesiloka. Ker med priimki nikjer ni našla priimka Vesiloka, je iskala kraj Vesiloka in ga našla v Italiji. Odpotovala je v ta kraj in ugotovila, da tam prebivajo pretežno potomci nomadskih plemen iz Jemna.

Ljubljanski najdenčki

Najdenišnice z majhno porodnišnico pa ni imel samo Trst, od leta 1788 do 1871 je bila tudi v Ljubljani. V Statusu animarum župnije Žiri je vpisan Franc Rettel (4. 8. 1866), ljubljanski najdenček. Bil je nezakonski sin Neže Rettel, ki se je kasneje poročila v Žireh. Ker knjig ljubljanskih najdenčkov nisem pregledal, ne vem, kdo in kdaj ga je kot najdenčka prinesel v Žiri. Franc Rettel se je poročil dvakrat. Prvič se je poročil 2. 8. 1888 v Žireh z Marjano Dolinar, hčerjo Andreja iz Podgore, rojeno 22. 5. 1868. Ob poroki je živela na Dobračevi 17 (Potočan). Imela sta štiri otroke: Franca, Pavlo, Kristino in Karla. Vsi so se poročili. Družina je prebivala v Stari vasi 34 (Kamškova Mina) in Stari vasi 36 (Zagarčk). Marjana je leta 1933 umrla na Dobračevi 81 (ni imena), vdovec Franc Rettel pa se je 26. 11. 1934 ponovno poročil z Uršulo Podobnik, hčerjo Jakoba iz Žirovskega Vrha sv. Urbana 35 (Žnidar). Otrok nista imela. Franc Rettel je 2. 6. 1940 umrl na Dobračevi 81.

Pri pregledu poročne knjige iz Stare Oselice sem našel vpis poroke še dveh ljubljanskih najdenčkov: Tomaža Temelja in Valentina Streharja.

Ljubljanski najdenček *Tomaž TEMELJ*, rojen 9. 12. 1847, ob poroki je živel v Stari Oselici 50 (Zapotoški kovač), se je 6. 11. 1876 poročil z Ano Brelih, vdovo Burnik. V poročni knjigi v rubriki Starši ženina je prazno mesto, pod njegovim imenom in priimkom pa je pripis »tržaški najdenec« prečrtan in pripisan »ljublanski najdenec«.

Samo tri mesece kasneje se je, prav tako v Stari Oselici, poročil drugi ljubljanski najdenec, *Valentin STREHAR*, rojen 14. 2. 1849. Ob poroki je stanoval v Stari Oselici 15 (Brdar).

Poročil se je 29. 1. 1877 z Marjano Remic. Tako kot pri Temelju je rubrika o njegovih starših prazna, pod imenom in priimkom pa pripis »ljublanski najdenec«.

Dokumentov in evidenc v Arhivu RS nisem preiskoval, bom pa zaradi lažjega razumevanja povzel nekaj odstavkov iz prispevka, ki ga je napisal Boris Golec o tržaških in ljubljanskih najdenčkih. Čeprav so v naslovu omenjeni na prvem mestu tržaški najdenčki, se je avtor osredotočil le na ljubljanske najdenčke.

Ljubljansko najdenišnico so ustanovili leta 1788, delovala je do ukinitve leta 1871. Avtor navaja, da so podatki v evidencah in knjigah o ljubljanskih najdenčkih zelo skromni. Popolnejša slika o izvoru otrok je le za obdobje štirinajstih let, od 1820 do 1834. V tem času je bilo v sprejemališče ljubljanske najdenišnice oddanih 1740 otrok. Najdenčkov, pri katerih mati ni bila znana, je bilo samo 36, polovica iz Ljubljane in polovica s podeželja. Vsi v najdenišnični porodnišnici rojeni otroci so bili nezakonski, njihove matere pa služkinje, neporočena mestna dekleta, zapornice z Ljubljanskega gradu, igralke, vdove, pa tudi revnejše poročene predmestne žene in oficirske žene.

Postopek za oddajo teh otrok v rejo je bil preprost. Rejniki so se morali izkazati z npravstvenim spričevalom in potrdilom, da so lastniki toliko zemlje, da bodo otroka lahko hranili. Rejniki so se sami odločili glede społa otroka. Sklenjena je bila rejniška pogodba. Če sta rejnika umrla, je morala najdenišnica poiskati drugega rejnika. Poleg denarja so rejniki dobili še previjalno mizico, nekaj plenice in povojev. Nadzor nad rejniki je bil zaupan duhovnikom in okrajni gosposki, tudi oče sirot naj bi dvakrat letno prišel na ogled k rejnikom. Najdenčki so bili samo oddani v rejo, in njihove matere so jih lahko zahtevale nazaj, vendar se je to le redko zgodilo.¹¹

Koliko tržaških in ljubljanskih najdenčkov je bilo v več kot stoletje trajajočem obdobju v reji na slovenskem podeželju, bi bilo mogoče ugotoviti le z načrtnim pregledom ohranjenega gradiva obeh najdenišnic. Ljubljanskih

¹¹ Glej op. 1.

najdenčkov je bilo vsaj 10.000, še precej več pa tržaških. Znan je podatek, da je od 1820 do 1834, torej v štirinajstih letih, na Kranjskem umrlo 3367 rejencev, od tega 779 ljubljanskih in 2588 tržaških najdenčkov.¹²

¹² Glej op. 2.

Za pomoč pri zbiranju podatkov se zahvaljujem Nejku Podobniku, Dragu Košuti, Ireni Filipič, dr. Petri Leben Seljak in Mihi Nagliču.

Podatke zbral in zapisal Janez Jereb, Žiri, marec 2015.

Petra Leben Seljak

Mladostni zapiski Janeza Poljanška, Modrijana z Dobračeve

Uvod

V *Žirovskem občasniku* je že bila predstavljena obširna kronika, ki jo je pisal Modrijanov sovaščan Ivan Potočnik (1901–1977) in nam z njo ohranil podobo ter utrip Dobračeve in Žirov v 19. in v začetku 20. stoletja.¹ Zanimive dogodke je zapisoval tudi njegov nekoliko starejši sodobnik, Žnidarčkov Anton Erznožnik (1865–1933).² Tokrat pa vam predstavljamo tretjega dobračevskega »kronista«, čigar ohranjeni zapiski so skromni in narejeni bolj za domačo rabo. So pa, vsaj kolikor je nam znano, najstarejši na Žirovskem. Nanašajo se namreč na obdobje med letoma 1845 in 1862 in je že zato vredno, da jih z objavo v *Žirovskem občasniku* predstavimo širšemu občinstvu, iztrgamo pozabi in ohranimo zanamcem. Hranil jih je Denis Žust, pravnuk zapisovalca Janeza Poljanška.

¹ Glej seznam literature, Potočnik.
² Eniko, Odlomki iz hišne kronike.

Janez Poljanšek st., ki je leta 1842 kupil kajžo na Dobračevi, je bil trgovec s soljo (Salzhändler im Kleine). Davčni izpisek za leto 1824 / Modrijanov družinski arhiv

Kdo je bil Janez Poljanšek

Janez Poljanšek (10. 4. 1837 – 1. 8. 1920) je bil sin Janeza Poljanška in Marije Bogataj. Kje je bil rojen njegov oče Janez Poljanšek (1. 5. 1790–18. 3. 1858), ne vemo³, mati Marija (roj. 2. 7. 1798) pa je bila po hišnem izročilu iz Pečniških malnov.⁴ Verjetno sta bila gostača, oče Janez naj bi bil po hišnem izročilu krojač, medtem ko drug vir⁵ navaja, da je prekupčeval z maslom. Okrog leta 1823 sta v Pečniku zgradila hišo, ki je dobila hišno številko Ledine 11 in hišno ime Modrijanovše.⁶ Imela sta 7 otrok, 4 hčere in 3 sinove.⁷ Dva sinova sta umrla,⁸ hčere pa so se poročile, ko so še živeli v Ledinah.⁹ Leta 1842 je oče Janez Poljanšek

Štiri generacije Poljanškov ok. leta 1916: desno sedi Janez Poljanšek, Modrijan (1837–1920); ob njem stoji sin Jakob, Modrijanovc (1862–1924, Selo 13 in 24), poleg njega njegov sin Jakob (1887–1952) in vnuk Rado (1914–2002). / Modrijanov družinski arhiv

³ Na območju predjožefinske župnije Žiri, ki je obsegala območje kasnejših župnij Žiri, Ledine, Vrh Svetih Treh Kraljev in Zavratac, najdemo priimek Poljanšek prvič šele v drugi polovici 18. stoletja. Med letoma 1754 in 1785 so postali Poljanški lastniki kajže Jarčja Dolina 6 – Muhovec (Leben-Seljak in Demšar 2010), priimek pa se je obdržal do današnjih dni (Leben-Seljak 2007).

⁴ V Statusu animarum Ledine je zapisano, da so ti imeli prvotno hišne številke Spodnja Kanomlja 57 (srednji mlin), 58 (zgornji mlin) in 60 (spodnji mlin), kasneje so dobili hišne številke Pečnik 21, 20 in 22. V hišnem arhivu pa je ohranjen dokument iz leta 1824, ki omenja, da je Marija Bogataj, por. Poljanšek, po očetu Janezu Bogataju podedovala njegovo hišo Spodnja Kanomlja 23, ki sta ji pripadala tudi mlin in vrt.

⁵ Jelenec, Ledinska kronika, str. 352.

⁶ Hiša je bila zgrajena po letu 1817, ko je bilo v Ledinah le 10 hiš, je pa že vpisana v franciscejskem katastru katastrske občine Ledine, nastalem 5. marca 1824 (Leben-Seljak in Demšar 2010, str. 374.) Pred tem so verjetno gostovali v Županovi bajti na Dobračevi: v družinskem arhivu je ohranjen zemljiško-davčni list Janeza Poljanška za leta 1824 – 1830, izdan 15. junija 1824: najprej je vpisan naslov Dobračeva 29, ki je prečrtan, nato pa Ledine 11.

⁷ Podatke o družini smo dobili iz matičnih knjig in Statusa animarum fare Ledine, kjer je vpisanih 7 otrok. Morda pa sta imela tudi sina Jakoba: v družinskem arhivu je namreč ohranjena zadnja stran nekega dokumenta, datiranega 30. maja 1854, ki omenja Dobračevo, Jakoba Poljanška in Marušo Čufar iz Žirovnice 4 ter datume 15. julij 1840, 30. november 1844 in 10. april 1854.

⁸ Gregor (3. 3. 1828 – 1. 4. 1831) in Lovro (3. 12. 1832 – 6. 3. 1834).

⁹ Najstarejša Marija (1. 2. 1814 – 1869, por. 26. 2. 1837 v Žireh) je vzela Tomaža Selaka iz Pečnika 3, živela sta v Idršku 9. Njena sestra Neža (18. 1. 1816, por. 23. 11. 1835 v Žireh) je vzela Franca Čadeža iz Spodnje Kanomlje 16, Marjana (16. 6. 1820 – 24. 2. 1906, por. 4. 2. 1839 v Žireh) pa Janeza Mlinarja iz Stare vasi 10, postala je gospodinja na njegovem domu, pri Hamcu. Katarina (roj. 17. 11. 1824) je bila poročena z Valentinom Sedejem iz Idrška 5 in je verjetno umrla pred letom 1852, ker je bil Valentin kasneje poročen z Marijo Vehar.

kupil kajžo na Dobračevi 15,¹⁰ ki je po njem dobila današnje hišno ime Modrijan. Vanjo se je vselil leta 1845 skupaj z ženo in najmlajšim otrokom Janezom, nato pa je dokupil še del sosednje Kosmove kmetije, Dobračeva 12. Sin Janez (10. 4. 1837 – 1. 8. 1920) ga je nasledil leta 1857, ko se je pri dvajsetih letih oženil z Marijo Sedej (17. 9. 1838 – 14. 12. 1919, por. 30. 6. 1857), Kamškovo iz Nove vasi 23. Imela sta 8 otrok, hčer in 7 sinov.¹¹ Janez Poljanšek je

¹⁰ Hiša je bila že predstavljena v dveh prispevkih: Leben-Seljak 2008, Leben-Seljak in Demšar 2010.

¹¹ Trije otroci so umrli: Janez (25. 3. 1866 – 2. 4. 1866), Janez (1. 6. 1869 – 5. 7. 1869) in Lovre (8. 8. 1876 – 16. 10. 1876). Hči Marjeta (roj. 8. 7. 1860, por. 6. 6. 1887 Mohorič) je živela v Idriji. Jakob (roj. 13. 7. 1862) se je izučil za kovača, kupil je kovačijo na Selu, ki je po njem dobila ime Modrijanovc. Pri njem je bil zaposlen tudi njegov brat Franc (3. 10. 1871), ki je bil nekaj časa v Ameriki, Anton (10. 6. 1867 – 11. 12. 1933) pa je odšel po svetu. Domačijo je nasledil najmlajši otrok, Valentin (5. 2. 1882 – 12. 1. 1968), ki se je 11. 2. 1907 oženil z Marjano Brence (roj. 27. 6. 1886, Dole 22) in imel 6 otrok: Frančiško (9. 10. 1908), Marijo (27. 2. 1911, por. 23. 11. 1932 Žust), Marjeto (18. 1. 1913 – 3. 9. 1913), Ludvika (28. 4. 1917, padel v partizanih), Jožefa (10. 3. 1920) in Strojslava (7. 12. 1922).

bil dober in pameten gospodar, o čemer pričajo tudi njegovi mladostni zapiski. Žirovcem pa je bolj znan njegov sin in naslednik Valentin (5. 2. 1882 – 22. 1. 1868), Modrijanov Tine: »kmet in posestnik, pionir združništva, gospodarski in politični agitator, publicist in pesnik, glasnik novega časa na Žirovskem«.¹²

Starši so mu kmetijo izročili januarja 1907,¹³ vrednost kmetije je bila ocenjena na 4000 kron (poslopja 1000, zemljišča 2400, orodja 500, premičnine 100). Od tega so odbili 3900 kron privzetih dolžnosti, tako da je preostalo le 100 kron čiste izročnine.

Privzete dolžnosti so znašale 2300 kron za starše in 1600 kron za sorojence:

1. 500 kron oziroma 100 kron na leto: staršema bo Valentin prepustil v dosmrtno uporabo podstrešje (v hiši je še ena soba, ena kamra in kuhinja), dajal jima bo hrano in po 3 krone na mesec za priboljšek in drva. Če ne bosta hotela biti na skupni hrani, jima bo dajal na leto 100 kg pšenice, 50 kg fižola, 50 kg ovsa, 25 kg ječmena, 25 kg turšice, 25 kg prosa in enega zaklanega prašiča, ki bo očiščen tehtal 56 kg. Vsak dan jima bo dal tudi 1 l mleka, krompir, repo, »kisal« in drva pa iz skupne zaloge. Staršem bo prepustil tudi eno leho njive »pod gričem«, jima jo vsako leto pognojil in preoral ter priredil stanu primeren pogreb.

2. 800 kron: izplačilo očetu Janezu Poljanšku na zahtevo brez obresti.

3. 1000 kron: vknjižena terjatev matere Marije Poljanšek, roj. Sedej, na doti iz ženitve po pogodbi z dne 15. rožnika 1857, izplačljivo na zahtevo po 4-odstotnih letnih obrestih.

4. 600 kron: brezobrestno po preteku 1,5 leta, sestri Marjeti, omoženi s posestnikom in rudarjem Mohoričem v Idrijo.

5. 600 kron: enako, bratu Francetu Poljanšku, kovaškemu pomočniku na Selu.

6. 200 kron: enako, bratu Jakobu Poljanšku, kovaškemu mojstru na Selu.

¹² Tako ga je opisal Miha Naglič (1998), ki je zbral tudi nekatere njegove dopise, ki jih je Valentin objavljaval v številnih časopisih (Naglič 1982, 1983).

¹³ Izročilna pogodba je ohranjena v družinskem arhivu. Nosi datum 23. prosinca 1907, sklenil jo je notar Alojzij Pegan v Idriji, kot prič je sta jo podpisala cerkovnik Anton Klemenčič in urar Ferdo Škraba.

7. 200 kron: enako, bratu Antonu Poljanšku, delavcu na Pruskem. Če se ne bo zglasil, pripade prejemniku Valentinu.

Jakob in Anton, ki dobita le po 200 kron, nista prikrajšana v svojih dednih pravicah, ker sta hišo zapustila že pri 14 letih in nista delala na kmetiji, na izročiteljeve stroške sta se izučila rokodelstva. Ostali otroci so se držali doma in s svojim delom brezplačno podpirali izročitelja.

Mladostni zapiski Janeza Poljanška

V hišnem arhivu sta ohranjena dva rokopisna dokumenta Janeza Poljanška. Prvi je lepopisna vadnica (*Schönschreib-buch*), zvezek malega formata v velikosti 17 x 21,5 cm. Na notranji strani platnic je abeceda, na drugi strani grafika kapele iz Jeruzalema, na tretji pa piše »Pratka svetnike zelga leta, spisau Janes Polenshk ulet 1850«. Sledi popis svetnikov po posameznih mesecih, ki so označeni s starimi slovenskimi imeni: »prosenz, svezhan, suzhez, mal traun, veliki traun, roshnzvet, mali serpan, velki serpan, kimouz, kosopersk, listognoi, gruden«. Ta lepopisna vadnica je najstarejši ohranjeni šolski dokument na Žirovskem, nastala je leta 1850, ko je bila žirovska šola še v mežnji (Žiri 29), učil pa je mežnar Valentin Albreht (6. 2. 1806 – 6. 7. 1880).

Drugi dokument je kartonska mapa velikosti 23,5 x 35,5 cm. Na notranji strani platnice, ki je bila prilepljena naknadno, je letnica 1859 in dva podpisa: Matthaus Sellak, Sedi Marija. V mapi je tudi listek kasnejšega izvora, na katerem je zapisano: *Tukaj so zapiski Janeza Poljanšek iz njegovih mladih dnij in nadaljna njegova zgodovina oziroma gospodarstvo. Use zanimivo že radi svoje starosti in stare pisave, kakor tudi glede njegovega značaja in življenjskega razvoja.* V mapi so vezani listi, nekaj je naknadno izrezanih. Zapiski so urejeni na posamezni strani v dveh stolpcih. Levi stolpec je bil napisan prej kot desni, verjetno okrog leta 1850. O tem priča pisava, ki še ni izoblikovana in je enaka

Dobračeva 15: strojnica elektrarne na Dobračevi, 13. oktobra 1912; z leve Valentin Poljanšek, Franc Temelj in Janez Poljanšek. / Modrijanov družinski arhiv

tisti iz lepopisne vadnice, stolpec pa vsebuje življenjske napotke. Desni stolpec je glede na bolj izoblikovano pisavo nastal kasneje, vsebuje pa podatke o kmetiji za leta 1853–1862. Sledi nekaj praznih strani, v drugi polovici zvezka pa so spet zapiski – ne v stolpcih, ampak čez celo stran. Najprej je opisan postopek cinjenja, nato so opisi vremenskih značilnosti za posamezna leta glede na vladajoči planet, na zadnji strani pa sta spet dva stolpca: v levem so pregovori za januar in februar, v desnem pa zapisi dogodkov v letih 1857 in 1858.

Pisava je zelo lepa in razločna, slovenščina pravilna, narečnih posebnosti ni: verjetno zato, ker gre pri večini zapiskov za prepise iz pratike in »učbenikov«. Težave pri branju povzročajo le to, da med besedami ni nobenih pik in vejic. Stavki se držijo skupaj, včasih tudi posamezne besede, kar v nekaterih primerih otežuje razbiranje pomena. Odločili smo se, da Poljanškove zapiske predstavimo v izvirni obliki. Zaradi lažjega razumevanja smo dodali »prevod« v današnjo slovenščino, ki uporablja šumnike, in besedilo opremili z ločili. Pri tem nismo »poknjižili« prav vseh besed, saj bi po

našem mnenju besedilo s tem izgubilo precej svoje dokumentarnosti. Iz istega razloga smo ohranili tudi nekoliko zastarelo, nesodobno stavčno zaporedje besed.

Življenjski napotki

Moi sin use svoje shive dni imei boga pred ozhmi ino varji se v greh privoliti.

Moj sin, vse svoje žive dni imej boga pred očmi in varuj se v greh privoliti.

Mladenzhou troino premosheine 1. sdravo telo 2. dobro suzhena glava 3. poshteno serze mladenzhou narlepshi oblazhilo je nedoushnost.

Mladeničev trojno premoženje: 1. zdravo telo, 2. dobro izučena glava, 3. pošteno srce. Mladeničev najlepše oblačilo je nedolžnost.

7. strupnih kazh ki so mladenzham posebno nevarne 1. strupna kazhe utebi spi inose pregreshno posheleine imenuje 2. strupna kazha ki mladenzham nedolshnost umori je nesramna jigrashtra otrok napashaldoma

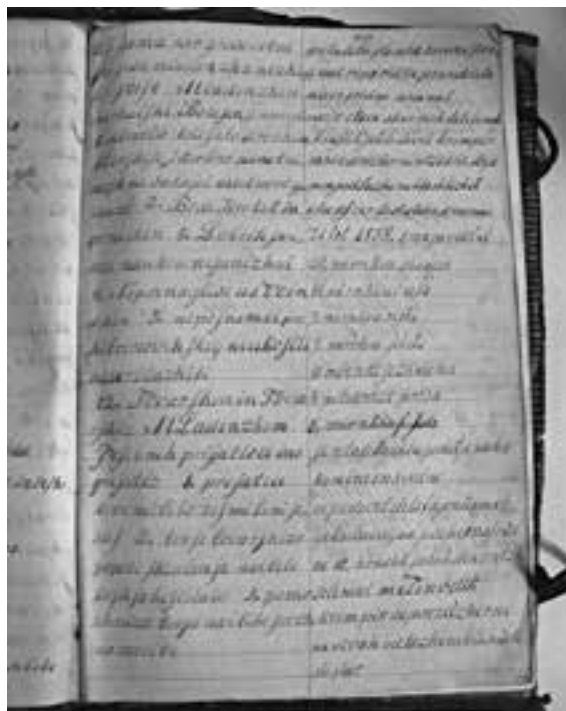
3. trupna kazha je mladenzhu usaka klafarka bse do 4. sapeliva kazha je mladenzam usaka klafarska pesm 5. strupna kazha so usake sapelive bukve 6. nevarna je mladenzhu usaka sapeliva sheinska 7. nevarna kazhe je usaka možna pijazhe naiboshe vino al shgaine lahko se piti navadish al teshko odvodish sato pravijo pijanez sespreoberne kaderse u jama sverne.

7 strupnih kač, ki so mladenci posebno nevarne: 1. strupna kača v tebi spi in se pregrešno poželenje imenuje; 2. strupna kača, ki mladenci nedolžnost umori, je nesramna igrača otrok na paši ali doma; 3. strupna kača je mladenci vsaka »klafarska« beseda; 4. strupna kača je mladenci vsaka »klafarska« pesem; 5. strupna kača so vsake zapeljive bukve; 6. nevarna je mladenci vsaka zapeljiva ženska; 7. nevarna kača je vsaka močna pijača, naj bo že vino ali žganje. Lahko se piti navadiš, ali težko odvadiš, zato pravijo: pijanec se spreobrne, ko se v jamo zvrne.

4. spotike Mladenzham posebno škodlive 1. variseslabe tovarshije 2. varise shpile 3. varise plesaki je malokdei bres greha, 4. vari se tobaka ja faife pipebale

4 spotike mladenci posebno škodljive: 1. varuj se slabe tovarišije, 2. varuj se špila, 3. varuj se plesa, ki je malokdaj brez greha, 4. varuj se tobaka, je fajfe »pipe bale?«.

9. strasnih prepadou mladenzham nar bolj nevarnih 1. shirok prepad ki se mladenzhu po poti shiuleine odpira je preusetnost 2. nevarna jama sa mladenzha je huda jesa 3. nesrezhna globod samladenzha je nevadna kleteu 4. gboka jama nesrezhe je sa mladenzha nepokorshna starishem vuzhenikam 5. nevarna jama je sa mladenzha lashnivost ino golfije 6. jama nesrezhe je sa mladenzha sanikernost ino lenoba 7. prepad mladenzham strashno nevaren je sapraulivost 8. globozhina mladenzham strashna je je pijanost 9. jama nargrosovitnishi je sa mladenzha nezhistost Mladenzheu narhuishi Bolesen je noroglavost.

Stran iz gospodarskih zapiskov Janeza Poljanška / Modrijanov družinski arhiv

9 strašnih prepadov mladenci najbolj nevarnih: 1. širok prepad, ki se mladenci po poti življenja odpira, je prevzetnost; 2. nevarna jama za mladenci je huda jeza; 3. nesrečna globel za mladenci je nevarna kletev; 4. globoka jama nesreče je za mladenci nepokorščina starejšim učenikom; 5. nevarna jama je za mladenci lažnivost in goljufija; 6. jama nesreče je za mladenci zanikrnost in lenoba; 7. prepad, mladenci strašno nevaren, je zapravljenost; 8. globočina mladenci strašna je pijanost; 9. jama najgrozovitejša je za mladenci nečistost. Mladenci najhujša bolezen je noroglavost.

5. sdravilo tebi sato isrozhim 1. Dershise skerbno pametni mosh ne sakajei med noroglauze 2. Bodi Krotek in ponishen 3. Dobrih svitou naukou nesanizhui 4. neprenaglise usvoim djain 5. neposnema prehitro novih sheg neukosili neuoblazhili

5 zdravil tebi zato izročim: 1. drži se skrbno pametnih mož, ne zahajaj med noroglavce; 2. bodi krotek in ponižen; 3. dobrih nasvetov

in naukov ne zaničuj; 4. ne prenašli se v svojih dejanjih; 5. ne posnemaj prehitro novih šeg, ne v kosili ne v oblačili.

12. *Tovarshu in Tovarshiz MLadenzhem Posebnih prijatlou ino prijatzl 1. prijateu tvoi naitibo usmileni jesus 2. tvoje tovarshiza po poti shiuljenja nai tebi boshja besedabo 3. pomoshniza tvoja nai tibo serzhna molitu 4. prijateu srzhniga shiuleina svest tovarsh je sveti post 5. prijateu mladenzhu jeusak dober oprauk usako pridno delo 6. tvoja tovarshiza naibo poshtena obnosha modro ino pametno sadershaine 7. tvoja tovarshiza bodi tvoja dobra vest 8. tvoi tovarshi so snan-zi ino prijatli katerih pousim sveu naidesh 9. MeDnebeshkimi snanzi ino snankami je narpervarijatelza tvoja sabogam MaRija prezhist deviza 10. tovarsh je tvoi je poseben prijateu je tvoi svest AngeLvarh 11. poseben prijateu unebesih je tvoi svetnik al i menek 12. tovarshi ino tovarshize tvoje sousivetnik in svetnize*

12 tovarišev in tovarišic, mladeničem posebnih prijateljev in prijateljic: 1. prijatelj tvoj naj ti bo usmiljeni Jezus; 2. tvoja tovarišica po poti življenja naj tebi božja beseda bo; 3. pomočnica tvoja naj ti bo srčna molitev; 4. prijatelj srčnega življenja zvesti tovariš je sveti post; 5. prijatelj mladeniču je vsak dober opravek, vsako pridno delo; 6. tvoja tovarišica naj bo pošteno obnašanje, modro in pametno zadržanje; 7. tvoja tovarišica bodi tvoja dobra vest; 8. tvoji tovariši so znanci in prijatelji, katerih po vsem svetu najdeš; 9. med nebeškimi znanci in znankami je najprej prijateljica tvoja za Bogom Marija prečista devica; 10. tovariš tvoj je poseben prijatelj, tvoj zvesti angel varuh; 11. poseben prijatelj v nebesih je tvoj svetnik ali imenik; 12. tovariši in tovarišice tvoje so vsi svetniki in svetnice.

7. *slatih naukov sa srezhen pot MLAdenzham 1. stori use kvezhi zhasti boshji in dusham uisvelizhaine 2. grehanar bolj varji se on je tvoja nesrezhe 3. spoveise prau pogsto in zhisti svoje vest 4. sgorezhim serzam tezi*

ksveti boshjimi kolikor krat smesh hvetimu obhailu 5. poslushei rad ino skerbno 6. opraulei svoje dela prau pridno ne le ludem navides ampak savole boga 7. pousdigni serze is semledonebes po usdigni tud roke in mol debores sjesikam ino sduham

7 zlatih naukov za srečno pot mladeničem: 1. stori vse k večji časti božji in dušam v zveličanje; 2. greha najbolj varuj se, on je tvoja nesreča; 3. spovej se prav pogosto in čisti svojo vest; 4. z gorečim srcem teci k svetemu božjemu, kolikor krat smeš k svetemu obhajilu; 5. poslušaj rad in skrbno, 6. opravljaj svoje delo prav pridno, ne le ljudem na videz, ampak zavoljo boga; 7. povzdigni srce iz zemlje do nebes, povzdigni tudi roke in moli, da bo res z jezikom in z duhom.

Nekai sa rokodeli alii antverharje alj roko delou srezha ima perstou pet in potreba je sa use skerbet dekter eja nesgubu pavez srezhe je svestoba ksauz srezhe je luba sadovolnost srednizh al taveliki perst je pridnost kor dela pridnu rad leon je stanavitne srezhe brat lenuha glad mori potepuha se usakboi slatnik al srezhe slaten perst je luba poshtenost mesinz srezhe je modra perhranljivost nislisoih mladih letah deseboosh postarau skerbideboosh sabolesen kake kraizerje pershparau

Nekaj za rokodelce ali antverharje (ali rokodelov): Sreča ima prstov pet in potrebno je za vse skrbeti, da je ne boš izgubil. Palec sreče je zvestoba; kazalec sreče je ljuba zadovoljnost; sredinec ali ta veliki prst je pridnost (kdor dela pridno rad, le on je stanovitne sreče brat; lenuha glad mori, potepuha se vsak boji); zlatnik ali sreče zlati prst je ljuba poštenost; mezinec sreče je modra prihranljivost (varčnost). Misli v svojih mladih letih, da se boš postaral. Skrbi, da boš za bolezen kake krajcarje prišparal.

Podatki o gospodarjenju

Ukopil smo ulet 1842. Trilita jebluush-tant. Potem smo pershli sami dol na 12. dan velkiga trauna potem sazhnemodelat delat. Usjala svo shest mirnkou npau ouso sraslga

je 30. mrnkou. 1 jezhhmena sraslga je 9. 3. zheterknize foshula srasl ga je 3.npou. 3.npou prosa. 16. funtou turshze 1 baba in graha.

Kupili smo v letu 1842. Tri leta je bilo v štantu. Potem smo prišli sem dol na 12. dan velikega travna, potem začnemo delat. Posejali smo 6 mernikov in pol ovsaa, zraslo ga je 30 mernikov; 1 mernik ječmena, zraslo ga je 9; 3 četrtinke fižola, zraslo ga je 3 in pol; 3 in pol prosa; 16 funtov turšice; 1 boba in graha.

Ulet 1853 smo pridilal 15 mirnkou ousa, 6 mirnkou prosa, 5 mirnkou foshula, 1 mirnk graha in boba, 8 mirnkou shenize, 3 mirnke reshi, 4 npou jezhhmena, 2 mirnka turshze, 1 mirnk jeide.

V letu 1853 smo pridelali 15 mernikov ovsaa, 6 mernikov prosa, 5 mernikov fižola, 1 mernik graha in boba, 8 mernikov pšenice, 3 mernike rži, 4 in pol ječmena, 2 mernika turšice, 1 mernik ajde.

Ulet 1854 sma perdilal 4 mirnke prosa, 8 mirnkou jezhhmena. 6 mirnkou shenize, 6 mirnkou reshi, 7 mirnkau npou foshula, 2 mirnka graha in boba, 2 mirnka npou turshze, 15 mirnkou ousa, 3 zheterknize jeide.

V letu 1854 smo pridelali 4 mernike prosa, 8 mernikov ječmena, 6 mernikov pšenice, 6 mernikov rži, 7 mernikov in pol fižola, 2 mernika graha in boba, 2 mernika in pol turšice, 15 mernikov ovsaa, 3 četrtinke ajde.

Ulet 1855 sma perdilal 10 mirnkou shenize, 5 mirnkou reshi. 25 mirnkou ousa, 8 mirnkou jezhhmena, 7 mirnkou prosa, 6 mirnkou jeide, 3 npou turshze, 12 mirnkou foshula, 3 polounize boba, 3 zheterknize graha.

V letu 1855 smo pridelali 10 mernikov pšenice, 5 mernikov rži, 25 mernikov ovsaa, 8 mernikov ječmena, 7 mernikov prosa, 6 mernikov ajde, 3 in pol turšice, 12 mernikov fižola, 3 polovice boba, 3 četrtinke graha.

Ulet 1856 smaperdilal 25 mirnkou shenize n reshi, 26 mirnkau ousa, 10 mirnkau jezhhmena, 11 mirnkau prosa, 6 mirnkou jeide,

3 mirnke turshze, 14 mirnkou foshula, 1 mirnk graha in boba. U leti 1856 je bla dobra letna koreine je blo dove repe sele osimoshita lepa od tozhi ni blo nizh shlishet foshu prosu sta dobr ratala jezhhmen ous pa prou slab.

V letu 1856 smo pridelali 25 mernikov pšenice in rži, 26 mernikov ovsaa, 10 mernikov ječmena, 11 mernikov prosa, 6 mernikov ajde, 3 mernike turšice, 14 mernikov fižola, 1 mernik graha in boba. V letu 1856 je bila dobra letina, korenja je bilo dovolj, repa, zelje in ozimna žita so bila lepa, od toče ni bilo nič slišati, fižol in proso sta dobro ratala, ječmen in oves pa prav slabo.

Ulet 1857 sma perdilal 25 mirnkou shenize in reshi, 35 mirnkou ousa, 9 mirnkou jezhhmena, 6 mirnkou prosa, 3 mirnke turshze, 5 mirnkou foshula, poumirnka graha in boba. Jen tu letu 1857 slo suha koreine prau mal ripa ridka prau debela sele en sridne sena mal otave skar nizh detele mal hrushk je blo dovel krompir na niu senizhernu ukeldrihslojamraje od tozhe niblo shlizhet litne seszer dost slaba jemuje.

V letu 1857 smo pridelali 25 mernikov pšenice in rži, 35 mernikov ovsaa, 9 mernikov ječmena, 6 mernikov prosa, 3 mernike turšice, 5 mernikov fižola, pol mernika graha in boba. Leto 1857 je bilo zelo suho, korenja je bilo prav malo, repa je bila redka in prav debela, zelje srednje, sena malo, otave skoraj nič, detelje malo, hrušk je bilo dovolj, krompir na njivi se ni črnil, v kevdrjih zelo jamrajo, od toče ni bilo slišat, letina se sicer dost slaba imenuje.

Ulet 1858 sma perdilal 20 mirnkou shenize, 30 mirnkou ousa, 9 mirnkou reshi, 9 mirnkou jeide, 4 mirnke prosa, 5 mirnkou foshula. Jen tu letu je blu poletje suho koreine en sridne ripe dovel debela jen kamar ijekaduvstjav pizhe ensridne hrushk jabok skar nizh selemal malo n velik krompir seprezei zherne na nivah od tozhe ni blu nizh shlishet.

V letu 1858 smo pridelali 20 mernikov pšenice, 30 mernikov ovsaa, 9 mernikov rži, 9 mernikov ajde, 4 mernike prosa, 5 mernikov

Prebivalci pri Modrijanu leta 1860, izpisek iz župnijskih knjig je izdal takratni župnik Janez Majnik. / Modrijanov družinski arhiv

fižola. To leto je bilo poletje suho, korenje je obrodilo srednje, repe dovolj, debela in kamor jo je kdo sejal, piče (krme) eno srednje, hrušk, jabolk skoraj nič, zelja malo, veliko krompirja, se precej črni na njivah, od toče ni bilo nič slišati.

Ulet 1859 sma perdilal: shenize 13 m., sorshze 10 m., reshi 8 m., jezhmema 4 m., ousa 10 m., foshula 5 m., turshze 2 m., jeide 2 m., prosa 7 m., graha in boba 3 m. do kresa mozhe po kres sushe sadje nez h selemal shitubogu otave mal, ripaonsredne koreine onsradne krompir sge ukeudrih sloves pozhernu tozhe je pobila hsvitimu jakopu ta dan vitar prestrashen hud perhribzheri je podrou shtala kosuz obenastriho niblazilanavas.

V letu 1859 smo pridelali: 13 mernikov pšenice, 10 mernikov soržice, 8 mernikov rži, 4 mernike ječmena, 10 mernikov ovs, 5 mernikov fižola, 2 mernika turšice, 2 mernika ajde, 7 mernikov prosa, 3 mernike graha in boba. Do kresa moča, po kresu suša, sadja nič, zelja malo, žito ubogo,

otave malo, repa srednja, korenje srednje, krompir se je v kevdrnih skoraj ves počrnil. Toča je pobila k svetemu Jakobu, ta dan veter prestrašno hud, pri Hribčarju je podrl štalo in kozolec, nobena streha ni bila cela na vasi.

Ulet 1860 sma perdilal sorshze 16, shenize 14, jezhmema 6, reshi 5, prosa 18, ousa 9, foshula 8, boba 1 m., futro velik hrush prezein repe velik seen sridne koreine zhist sanezh krompir nez h.

V letu 1860 smo pridelali 16 mernikov soržice, 14 mernikov pšenice, 6 mernikov ječmena, 5 mernikov rži, 18 mernikov prosa, 9 mernikov ovs, 8 mernikov fižola, 1 mernik boba, »futra« velik, hrušk precej in repe veliko, zelja srednje, korenje čisto zanič, krompirja nič.

Ulet 1861 sma perdilal shenize 11 m., sorshze 10, jezhmema 6, reshi devet 9, prosa 9, foshula 6, ousa 33, turshze 4, jeide 2, velika susha.

V letu 1861 smo pridelali 11 mernikov pšenice, 10 mernikov soržice, 6 mernikov ječmena, 9 mernikov rži, 9 mernikov prosa, 6 mernikov fižola, 33 mernikov ovsaa, 4 mernike turšice, 2 mernika ajde. Velika suša.

Ulet 1862 reshi 9 m., jezhmena 10 m., sorshze 10 m., shenize 13 m., ousa 35, prosa 8, jeida 6, turshze 7, foshula 8. letna dobra kuihe velik pomlad sgodna o svitm juri listje usezhes, jesen topla bres slane, tozhe nezhpogorishstrashnvetik upuldprterzhk jenbirma jebla tulitu.

V letu 1862 smo pridelali 9 mernikov rži, 10 mernikov ječmena, 10 mernikov soržice, 13 mernikov pšenice, 35 mernikov ovsaa, 8 mernikov prosa, 6 mernikov ajde, 7 mernikov turšce, 8 mernikov fižola. Letina je bila dobra, kuhe veliko, pomlad zgodnja, o sv. Juriju je bilo listje vse čez, jesen topla, brez slane, toče nič. Pogorišč strašno veliko, »upuld« pri Trčku, in birma je bila to leto.

Jest bom sapisau kulk vela usak tal. 500 velja vert hishenkosuz, 600 kosmou svet, 700 viverjeve nive, 370 na golm berd gmaina in nive, 60 udolin tatal, 60 sa gola grapa tal, 20 uhrasti tal, 20 sa grda grapa, 30 udrast, 30 u god na viverjeum, 30 na kosmoum, 30 na golau, 2450 velja use ukap.

Jaz bom zapisal, koliko velja vsak tal: 500 velja vrt, hiša in kozolec; 600 Kosmov svet; 700 Viverjeve njive; 370 na Golem brdu gmajna in njive; 60 tal V dolini; 60 tal za Golo grapo; 20 tal V hrastju; 20 za Grdo grapo; 30 V drast; 30 v gozdu na Viverjevem; 30 na Kosmovem; 30 na Goljavi; 2450 velja vse skupaj.

Postopek cinjenja

Naena dobra viehe zen saletat usemi markasit in Englishzen pusti istopiti in uli na en pleh de bo prou na tenkim, kader pa hozhes zen ukupei lotati toku deni ta uliti platelz na tadrugi zen ki ga lotati pa na tisti platelz indeshi nad ena luzh taku de tezhe in se dobru ukup sprime.

Na eno dobro veho cin zalotat vzemi markazit po angleško, pusti (daj) stopiti (staliti) in ulij na en pleh, da bo prav na tanko. Kadar pa hočeš cin skupaj lotati, daj ta uliti platelec na ta drugi cin, ki ga hočeš lotati, pa na tisti platelec »indeshi« nad eno luč, tako da teče in se dobro vkup sprime.

Prepisi iz »pratike«

Opisujejo vremenske značilnosti posameznih let glede na vladajoče planete (Jupiter, Mars, Venera, Merkur), Sonce in Luno. Dodani so kmetijski nasveti, kar je najbrž razlog, da je Janez Poljanšek te podatke prepisal v svoj zvezek. Opis navajamo samo za zadnje, šesto obdobje,¹⁴ ki se zaključí z njegovim podpisom in letnico 1856.

Lozhina luna 1859, 1866, 1873, 1880, 1887, 1894.

Lunno leto je bol mokro ko suho boli toplo ko merslo spomlad je slo mokra pa topla le ushazih smersuje in slana pade sushz je mersu malotraven desheven, velkotraven od konza lep potlei desheven potem hud mras roshnzvet je prjeten le uzhasih desheven. Poletje je vezh del gorko le uzhasih hladna jesen je mokra in mersla posimi kmalo sneg kmalo desh she povodn u ti simi ouze bolehajo in zepajo zhbele merjeje jaro shito je letas tako tako sozhuije in prosa na dobrih nivach je pogodou zhe psheniza velkmu traunu hitro rase nebo nizh isne otave dosti vina je malo vinogradi nai se sgoda oglei staje ker kmalo sima nastopi savoljo tega se mora letos tudi osimo shito do zhasa usjati de se dobro obrase ovze pase ne smeje na in preshati. Aku sonze merkne kader shitu zvede toku bode malu serna inu dragota. Aku sushzu malim traunu inu ta perva dva tedna velko trauna sonze merkne toku bode vina dost in dobro pa shita malu ker je susha poletu.

*Jen tu je sauseleta johan polenshek
Johan Pollenshk 1856.*

¹⁴ Glede na razmike med navedenimi letnicami gre za sedemletni cikel. V zapiskih torej eno leto manjka. Verjetno prvi prepis, ker je bil tam iz zvezka izrezan en list.

Ločina luna 1859, 1866, 1873, 1880, 1887, 1894.

Lunino leto je bolj mokro kot suho in bolj toplo kot mrzlo. Pomlad je zelo mokra in topla, le včasih zmrzuje in slana pade. Sušec je mrzel, mali traven deževen, veliki traven od konca lep, potlej deževen, potem hud mraz. Rožencvet je prijeten, le včasih deževen. Poletje je večji del gorko, le včasih hladno. Jesen je mokra in mrzla, pozimi malo sneg, malo dež. Če je povodenj to zimo, ovce bolehajo in cepajo, čebele mrjejo. Jaro žito je letos tako tako, sočivja in prosa na dobrih njivah je pogodu. Če pšenica v velikem travnu hitro raste, ne bo nič sena, otave dosti. Vina je malo, vinogradi naj se zgodaj »oglejštajo«, (oglašajo, uredijo), ker kmalu zima nastopi. Zavoljo tega se mora letos tudi ozimno žito do časa vsejati, da se dobro obraste, ovce pa se ne smejo na njem pasti. Ako sonce mrkne, ko žito cveti, tedaj bo malo zrnja in bo draginja. Ako sonce suša, malega travna in prva dva tedna velikega travna mrkne, bo vina dosti in dobro, pa žita malo, ker je suša poleti.

In to je za vsa leta, Janez Poljanšek 1856.

Pregovori

I u prosenzu

1. *kakorshnu ureme tada tak bo malo serpan*

2. *kakor drug taki sploh so kimouza*

10. *ak na svitga paula dan sonze sije tistikrat shito dobro dosori*

10. *svetga paula zhe jasno nebo dobra letna she stari poje in povol godi kmetu*

22 *ak vinzenza sonze pezhe dobro vinze dosori*

25. *shent paula sneshi al deshi slaba letna zhe prosenzu ni snega ga she malotrauna da, mersla spomlad seteu desh satopa*

I. v prosincu

1. Kakršno vreme tedaj, tako bo malega srpana.

2. Kakor drug, taki sploh so kimavca.

10. Ako na svetega Pavla dan sonce sije, tistikrat žito dobro dozori.

10. Svetega Pavla če jasno nebo, dobra letina že stari pojo in po volji godi kmetu.?

22. Ako Vincenca sonce peče, dobro vince dozori.

25. Šent Pavla sneži al deži, slaba letina. Če prosinca ni snega, ga že mali traven da. Mrzla pomlad, setev dež zatopi.

II svezhanu

2. *medvet uberlogu se sbudi je merslo se-oberne od juga zhe potegne ustane kreshejest de sima hmal pobegne prau dobar sijeuvest kaple zhe od svezhe pred kot od streihe huda sima she nori kazih 27 dni. Svezhniza selena zvetna nedele sneshena. Kar pred svezhnizo shkerjanz poje tolko zhasa she po svezhniz molzhi. Oblazhna svezhniza vesela kmetiza. Je svezhniza topla sonzhniga uremena zhbele bogate dobriga plemena.*

22. *ako svetga petra stol nershi dolgo zhasa sima sheterpi*

24 *vetmatija led rasbija zhe ga ni ga nardi. U svezhanu mushize posneishi rokovizhe.*

II. v svečanu

2. Če medved v brlogu se zbudi, je mrzlo (na mrzlo se obrne?). Od juga če potegne, ustane kreshejest da zima kmalu pobegne prau dobar sijeuvest ... Če kaplja od sveče prej kot od strehe, huda zima še nori kakih 27 dni. Svečnica zelena, cvetna nedelja snežena. Kar pred svečnico škrjanec poje, toliko časa še po svečnici molči. Oblačna svečnica, vesela kmetica. Je svečnica topla (in) sončnega vremena, čebele bogate (in) dobrega plemena.

22. Ako svetega Petra stol ni rži, dolgo časa zima še trpi.

24. Sveti Matija led razbija, če ga ni, ga naredi. V svečanu mušice, pozneje rokavice.

Dogodki

U leti 1857 se je svit tresu u jesen enkat novim glih kadai drugi bart 9. dan listopada treiti bart 31, dan grudna zheterti bart 7, dan shushza poprid se pa she 10, lit ni tresu jen pa prou slaba leta so ble.

V letu 1857 se je svet tresel, v jeseni enkrat, ne vem, ravno kdaj, drugič 9. listopada, tretjič 31. grudna, četrtrič 7. sušca. Poprej se že 10 let ni tresel, pa prav slaba leta so bila.

Ulet 1858 na svitga gregorja dan je kas-mule umerla patem baitarza na 18 dan mui ozhe mesza sushza potem mushtar zhes tri dni.

V letu 1858 na svetega Gregorja dan je Kosmule umrla, potem Bajtarca, na 18. dan moj oče meseca sušca, potem Muštar čez tri dni.

Primerjava gospodarskega stanja domačije v letih 1630 in 1853–1862

Zapiski Janeza Poljanška niso zanimivi le zaradi njihove starosti, pač pa so tudi dragocen pripomoček pri raziskovalnem delu. Podatki o količini in vrsti pridelka pri Modrijanu nam namreč omogočajo, da lahko naredimo primerjavo gospodarskega stanja kmetije z letom 1630.¹⁵ Kmetija je naslednica kajže loškega gospostva, ki je nastala med letoma 1520 in 1560. Leta 1630 jo je za 150 goldinarjev kupil Jernej Hlevišar, ki je redil 1 kravo in posejal 5 helmov žita, leta 1754 pa je imela ta kajža 2 njivi (Niua, v Rokolzu). Obdelovalna površina se do leta 1825 ni spremenila, zaradi drugačne parcelacije je imela takrat kajža sicer 4 njive, ki pa so se nahajale na istem mestu (U Nigivach, U Rahulk) kot leta 1754. Leta 1842, ko je kajžo kupil Janez Poljanšek, je bila obdelovalna površina verjetno enaka kot leta 1825, povečala se je šele z dokupom dela Kosmove kmetije, Dobračeva

¹⁵ V urbarju loškega gospostva iz leta 1630 so pri vsakem podložniku zapisani tudi količina in vrsta posevkov ter število in vrsta živine, ki so jih redili čez zimo. V terezijanskem katastru pa je v Bekantnuß Tabellen pri podložnikih vpisano število njiv. Teh dveh virov v seznamu virov ne navajamo, ker za ta prispevek nista bistvena, sta pa navedena v Virih pri prispevku, uvrščenem v seznam literature: Leben-Seljak in Demšar 2010.

12.¹⁶ Porast pridelka (tabela 1) kaže, da je do dokupa prišlo šele med letoma 1854 in 1856.

Leta 1630 so pri Modrijanu posejali 5 helmov žita, kar pomeni, da so ga pridelali 15 helmov¹⁷ ali 306 litrov.¹⁸ Na enaki površini so med letoma 1846 in 1854 pridelali 1000 l, morda pa tudi nekoliko manj, 800 l.¹⁹

Kasneje se je pridelek podvojil, med letoma 1856 in 1862 so namreč pridelali od 78 do 88 mernikov. Ta porast je verjetno posledica povečanja obdelovalne površine, kar kaže, da so Kosmovo njivo kupili šele po letu 1854. Z dokupom je pridelek žita narasel na 2000 l (1500 l, če je bil morda v veljavi manjši loški mernik), kar je štirikrat več, kot znaša ocena skupnega pridelka teh dveh kajž (Modrijanove in Kosmove) v letu 1630.²⁰

Kje tiči vzrok tolikšnega povečanja pridelka? En del porasta je morda le navidezen in bi bil lahko posledica prenizke ocene pridelka v letu 1630. Ta namreč temelji na domnevi, da so za posevek uporabili tretjino količine pridelanega žita. Morda so ga manj, četrtrino ali petino. Saj je Janez Poljanšek za leto 1845 zapisal, da je iz 6 mernikov in pol posejanega ovsa zraslo 30 mernikov, 1 mernik posejanega ječmena pa je dal celo devetkratni pridelek. Glavni vzrok pa tiči v spremenjenem načinu kmetovanja. V

¹⁶ Posestni list Janeza Poljanška je ohranjen v družinskem arhivu. Datuma nima, je pa glede na pisavo in številke parcel nastal v času reambulančnega katastra (1869) ali nekoliko kasneje. Navedene so 4 njive, ki imajo parcelne številke 95, 97, 230 in 238. Prve 3 njive so bile leta 1825 po franciscejskem katastru v lasti Dobračeve 15, zadnja pa v lasti Dobračeve 12. Dobračeva 12 je imela leta 1754 1 njivo (Niva), Dobračeva 15 pa eno (Nive) ali dve (Niua, v Rokolzu).

¹⁷ Po približnih ocenah so takrat za posevek porabili tretjino pridelanega žita (Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, I. zvezek, str. 245).

¹⁸ V urbarju iz leta 1630 kot mero uporabljajo helm, kasneje se je uveljavil izraz mernik. Loški helm oziroma mernik je do leta 1754 meril 20,4 l, kasneje se je uveljavil ljubljanski, ki je bil nekoliko večji, 26,5 l (Blaznik 1973, str. 447).

¹⁹ Od 37 do 40 mernikov, kar pomeni 994 l–1067 l (če upoštevamo prostornino ljubljanskega mernika) ali 765 l–812 l (če upoštevamo prostornino loškega mernika; v veljavi je bil sicer ljubljanski, za domačo rabo pa so morda še vedno uporabljali loškega).

²⁰ Pri Kosmu so leta 1630 posejali nekoliko manj kot pri Modrijanu, in sicer 4 helme, kar pomeni, da naj bi pridelali 12 helmov ali 245 l. Skupni pridelek obeh kajž je bil torej 551 l.

drugi polovici 18. stoletja, za časa terezijanskih in jožefinskih reform, so na primer uvedli nov način kolobarjenja, živino so privezali v hleve in tako dobili gnoj za njive, uvajati pa so začeli tudi nove kmetijske kulture.

Leta 1630 so na Žirovskem večinoma sejali oves, ki je količinsko predstavljal najmanj polovico vseh posejanih žit. Drugo polovico so predstavljali ajda, rž in ječmen, največ je bilo ajde. Pšenice so sejali manj, proso le redki kmetje, pa še ti zelo malo, grah in bob nista omenjena. Dvesto let kasneje je pri Modrijanu večino posevkov še vedno zavzemal oves (tretjino pridelka vseh žit), količina ajde je v primerjavi z letom 1630 zelo upadla, povečala pa se je količina prosa. Poleg žit so pri Modrijanu pridelovali tudi grah in bob ter fižol, koruzo, korenje, repo, zelje in krompir. Najslabša letina je bila leta 1859, ko je žito slabo obrodilo, pa še toča ga je potokla. Presenetljivo pa leta 1861, ko je bila suša, pridelok ni bil nič manjši kot v preostalih letih.

Viri

Dokumenti hišnega arhiva: Pot v skale 1, Žiri (nekoč Dobračeva 15).
 Rojstne, mrliške in poročne knjige župnije Žiri: Nadškofjski arhiv, Ljubljana.
 Status animarum župnije Žiri: Župnijski urad, Žiri.
 Status animarum župnije Ledine: Župnijski urad, Spodnja Idrija.

Literatura

- Blaznik, Pavle: *Škofja Loka in Loško gospostvo*. Škofja Loka: Muzejsko društvo, 1973.
 Eniko, Tone: Odlomki iz hišne kronike. *Žirovski občasnik* 2 (1980–1982), št. 2, str. 79–82.
Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. I. zvezek. Agrarno gospodarstvo. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za zgodovino, Sekcija za občo in narodno zgodovino; Državna založba Slovenije, 1970.
 Jelenc, Janez: *Ledinska kronika* (ur. Marija Stanonik). Ledine: Župnijski urad Ledine, 2009.
 Leben Seljak, Petra: Zgodovina hiš v Jarčji Dolini. *Žirovski občasnik* 28 (2007), št. 37, str. 59–124.
 Leben Seljak, Petra: Dobračeva med letoma 1772 in 1852. *Žirovski občasnik* 29 (2008), št. 38, str. 58–96.
 Leben Seljak, Petra in Alojz Demšar: *Knjiga hiš na Žirovskem*, Žiri: Pegaz International, 2010.
 Potočnik, Ivan: Požar in strašna povodenj (17. IX. 1926). *Žirovski občasnik* 2 (1981), št. 3, str. 45–51.
 Potočnik, Ivan: Spomini na mojo mladost. *Žirovski občasnik* 10 (1989), št. 15, str. 67–97.
 Potočnik, Ivan: Iz pripovedovanj. *Žirovski občasnik* 11 (1990), št. 16, str. 67–74.
 Potočnik, Ivan in Marija Gantar: Kronika Potočnikovih na Dobračevi. *Žirovski občasnik* 25 (2004), št. 34, str. 127–145.
 Naglič, Miha: Izbrani dopisi Valentina Poljanška 1882–1968. *Žirovski občasnik* 3 (1982), št. 4, str. 69–105.
 Naglič, Miha: Pavel Perko kontra Valentin Poljanšek (besedni spoprijem). *Žirovski občasnik* 4 (1983), št. 5/6, str. 77–120.
 Naglič, Miha: Kdo je kdo na Žirovskem, nekoč in danes. *Žirovski občasnik* 19 (1998), št. 28.

Tabela 1: Količina (v mernih) in vrsta pridelka pri Modrijanu v posameznih letih

Leto	Oves	Pšenica	Rž	Soržica	Ječmen	Proso	Ajda	Vsa žita	Koruza	Fižol	Grah+bob
1846?	30				9			39	16 funtov	3,5	1
1853	15	8	3		4,5	6	1	37,5	2	5	1
1854	15	6	6,5		8	4	0,75	40,25	2,5	7,5	2
1855	25	10	5		8	7	6	61	3,5	12	2,25
1856	26			25	10	11	6	78	3	14	1
1857	35			25	9	6		75	3	5	0,5
1858	30	20	9		4	3	9	75		5	
1859	10	13	8	10	4	7		52	2	5	3
1860	9	14	5	16	6	18		68		8	1
1861	33	11	9	10	6	9	2	80	4	6	
1862	35	13	9	10	10	5	6	88	7	8	
Skupaj	263	95	54,5	96	78,5	76	30,75	693,75		79	11,75

Ivan Potočnik in Marija Gantar

Kronika Katoliškega izobraževalnega društva (KID) na Dobračevi

Uvod. Podpisani Ivan Potočnik sem bil aktivni član »Orla« od obnovitve po prvi svetovni vojni pa do poletja 1924, ko mi je oče prepovedal z grožnjo, da me popolnoma razdedini. Bil je zaradi zavožene električne družbe v težkem gospodarskem položaju in bil po družabnikih nahujskan. Pozneje okrog l. 1928 sem se zopet vpisal kot podporni član in po malem sodeloval, največ pri predavanjih in na sestankih o kmetijski stroki. Velik del društvenega dogajanja je šlo neopazno mimo mene. Vendar ko je bila na nekem sestanku že malo pred vojsko izražena želja, da bi kdo zbral **društveno kroniko**, so navzoči predlagali mene, ker sem imel že tako delo, ko sem pisal kroniko »Gasilskega društva na Dobračevi«. Poleg mene so predlagali še Viktorja Eniko, ki je razpolagal z dnevnikom svojega deda od l. 1881 dalje. Sprejela sva pogojno, če bo čas dopuščal to napraviti. Res je vojna doba vse tako delo onemogočila, pa tudi onemogočila mnogo virov. Tudi po vojni sem imel preveč težav in neprilik, da bi mogel kaj začeti. Šele okoli leta 1969 me je včasih zopet zamikalo pobrskat malo po domači zgodovini. Polagoma sem v zimskem času nabiral podatke. Od prvega začetka mi je največ povedala Cankarca (Krošljeva Malka). Nekaj tudi More Janez, Mica Oblak (Zajec), Kendova iz Letnika /?/ in še kdo (Bajtrčkov Franc – Mlinar, Pišlar Pavel). Za povojno dobo imam največ podatkov od Jos. Žaklja, ki je bil skozi eden najbolj aktivnih članov, tajnik in predsednik.

Toda hitro sem spoznal, da bo delo zame le prezahtevno. Imam premalo miru ob večerih (radio, televizija, otroci, tekoče skrbi in oprava itd.). Tudi šele sedaj vidim, da skoraj ni več pismenih dokumentov, razen par statistik

Društveni dom na Dobračevi, zgrajen v letih 1909–10, pogled z današnje Loške ceste (od Dekla) na severno fasado oziroma na zadnjo stran

telovadnih ur in sestankov okrog l. 1928. Tudi je članstvo tako razbito, da ni kje kaj iskati. Še v povojnih letih bi se le še veliko dobilo, npr. Mlinar Jakob in Franc (ta še živi, pa izgublja spomin), Matičkovca in še kdo. Zaradi vseh teh vzrokov kronika gotovo ne bo popolna. Vendar mislim, da boljše je pač nekaj kot nič. – Pred leti me je celo upraviteljica /?/ Loškega muzeja nagovarjala, naj napišem kroniko društva za muzej. Tu je pa zopet vprašanje, ali že smem danes napisati vse, kar je bilo. Kajti rad bi napisal po vesti vse tako, kot je bilo, dobro ali slabo.

Zveze z Idrijo. Po ločitvi duhov so prihajali novi tokovi okrog leta 1900 razmeroma hitro tudi v Žiri. Gotovo največ preko Idrije, ki je bila takrat drugo največje mesto na Slovenskem/to seveda ne drži, prav bi bilo na Kranjskem, op. ur./ in kamor so bile Žiri sodno pristojne. Tudi sicer smo bili z Idrijo v najtesnejši zvezi. Vse odvečne pridelke se je prodalo največ v Idrijo in v Trst. Mnogi so bili pri rudniku iz te strani zaposleni, prav tako je bilo veliko sorodstvenih vezi in ženitev. Poštna zveza je bila redno trikrat tedensko z enim konjem (Plastuh).

Orlovska članska izkaznica

Skupnosti v Žireh pred 1900. V Žireh so obstajale že ob koncu 19. stoletja neke skupnosti: Bralno društvo (brez določenega prostora), Gasilsko društvo, Pevsko društvo najprej v Žireh, potem še na Dobračevi. Nosili in izposojali so si knjige tudi v Čitalnici v Spodnji Idriji, prav tako časopise. Posebno so bili delavni propagatorji Socialdemokratske stranke, ki je bila v Idriji v premoči.

Živahnejše po letu 1900. Po letu 1900 se je začelo z večjo dejavnostjo. Na Dobračevi »Pevsko društvo« 1902 in »Gasilsko društvo«. Leta 1905 je bilo ustanovljeno »Sokolsko društvo«, ki je imelo sprva le narodnostni in telovadni program. Začelo se je razvijati čevljarstvo. Ljudje so se za društva vedno bolj zanimali. Posebno se je čutila potreba po igrah in petju.

Fantovski pretepi in sestanki. Zelo surove fantovske navade bi mnogi že radi odpravili, saj skoraj ni bilo cerkvenega žegnanja ali veselice brez fantovskih preteпов, pri katerih je včasih kdo tudi mrtev obležal. Fantje so se shajali po kakšnih slabih gostilnah. (Pavel Perko piše, da je bilo samo v Žireh – vas, sedem gostiln.) Zbirali so se ob večerih tudi v kakšnem hlevu, npr. na Dobračevi je bilo stalno shajališče »pri Županu«, kjer je bila že lepo urejena, tlakovana štala. Lep prostor s klopjo je bil pred »trahtarjem«, kamor so se nagnetli. Pogovor je vodil hlapec Zahrastov Johan. Imel je iznakažen obraz. Jaz

se še točno spomnim »kosmate« uganke, ko jo je stavil tovarišiji, ko sem, ne vem, po kaj, prišel v hlev, star kakih 8 do 10 let. Kultura fantov in mož je bila po takih večerih umevno zelo plitva. To pa je treba priznati, gospodarska vprašanja, posebno kar je zadevalo konje in vozove, so pa v resnih urah tudi temeljito obdelali.

Fantovsko petje. Preden so začela delovati društva, so bile vaške fantovske družbe kot nekake samostojne organizacije z nenapisanimi pravili. Pristop v njih vrste je bil vezan na gotove pogoje, predvsem na izpolnjeno starost, navadno na leto, ko je dobil »cegelc«, tj. poziv za nabor. Ravno zaradi petja pa so fantje sprejemali medse tudi precej mlajše, posebno dobre tenorje. Brez priznanja pristopa se mlajšemu fantu ni bilo varno prikazati zvečer na vas. Med vasmi – v našem primeru med Žirovci in Dobračevci – meja pa je bila na mostu čez Soro, daleč od Dobračeve, so bili pogosti pretepi. Petje je imelo več pomenov. Večino kot izliv svojih fantovskih čustev, lahko dekletom pod oknom ali drugim v čast, npr. za godove, svatbe itd. Peli so tudi za izzivanje, češ mi smo tu, pa pridite, če si upate. Veliko petja je bilo pač zato, ker je bila to najlažja sprostitev in zabava, ker drugega v teh časih ni bilo. Godba ali veselica je bila zelo redko.

Čisto nova doba je nastopila z nastankom društev. Najprej sokolskih in kmalu po loči-

tvi duhov še katoliških s fantovskimi odseki. Rivalstvo in pretepi med vaškimi skupinami so počasi prenehali, mesto teh pa so nastajale ideološke razprtije in tekmovanja. Petje je dobilo prve organizirane oblike. Posebno dobračevsko Pevsko društvo je dosegalo lepe uspehe v prvem desetletju tega stoletja. Nastopali so dostikrat tudi v Idriji.

Sokol se opredeli. »Sokol« se je začel kmalu opredeljevati po svojem češkem vzorniku. Telovadili so pri »Katri« v Žireh in so imeli naraščajske ure ob nedeljah popoldne ob času popoldanskega cerkvenega opravila in na prostem. Za mladino, ki so jih starši takrat še množično pošiljali »k nauku«, je bila prevelika skušnjava, da se ne bi tam rajši ustavili, kot šli v cerkev, ali vsaj zamujali. Gotovo so jih mnogo pritegnili. Pozneje so telovadili pri Kamšku v Novi vasi v novi hiši. (Tu je bil tudi občinski urad.) Kamšk (Anton Sedej) je bil namreč dolgoletni župan. Naraščaj je vodil Janez Kržišnik (Vrbničkov), ki so mu rekli »Maslar«, ker je za trgovino Jež pobiral maslo. Pozneje je bil na občini sluga in so mu tudi ime spremenili v »Sluga«, katerega je nosil do smrti.

Križ iz telovadnice. Nekoč pravi fantom: »Fantje, danes bomo pa malo počistili našo telovadnico.« Znosili so ven vse nabožne slike in križ. Zajcov Anže (Matičkov) pride domov in pripoveduje: »Danes je bilo lepo, ko smo pospravljali. Vse slike in križ smo znosili ven. Križ sem jaz nesel.« »Saj si pa tudi zadnjikrat tam pospravljaj,« mu pravi oče Matija, »kajti tja ne boš več šel.« In tako je tudi bilo, čeprav je bilo živahnemu fantu hudo po telovadbi.

Pavel Perko. Najbrž je bil to zadnji povod, da so pričeli zavedni katoliški možje misliti, da bo nujno osnovati lastno telovadno, pa tudi izobraževalno društvo, če hočejo obdržati svojo mladino verno. Pa še nekaj je bilo. V Žiri je prišel novi mladi kaplan in pisatelj – Pavel Perko, ki je kljub veliki obremenitvi poleg bolehnega župnika Vidmarja z veseljem pomagal ustanoviteljem.

Ustanovitelji. Možje in fantje, ki so se zavzeli za ustanovitev društva, so bili po večini iz te »dobračevske« strani. Imeli pa niso nobenega javnega prostora na razpolago. Gostilniško vzdušje že takrat ni bilo temu preveč naklonjeno. Največ so se zbirali pri Matiju Zajcu (Matičku) na Dobračevi, sedanja številka 43. Pa tudi pri Cankarju na Selu (tu posebno fantje). Kolikor jaz pomnim, so imeli pri obojih pred hišo lep prostor, kjer so redno ob nedeljah balinali. Matija Zajc je bil zelo resen in veren mož. Jaz se spomnim, da se je enkrat rajni »Bahač« norčeval, češ da je celo sveto pismo prebral. Je veliko mislil in delal, pa malo govoril. Tudi Cankar, še fant, je bil Matija. Zelo razgledan. Njegov oče Gašpar, bratranec pisatelja Cankarja, je imel veliko knjig in je vodil krajevno kroniko, kar pa mu je grozna povodenj leta 1926 vse odnesla, z žago vred, na kateri je imel sobico.

Ustanovitev društva – odbor. Pri »Matičku« so se zbrali tudi tisti dan, ko je bilo društvo ustanovljeno. To je bilo 26. 7. 1908. Kronika takole opisuje:

Po neumornem prizadevanju g. Matija Zajca, posestnika in čevljarskega mojstra na Dobračevi, kateri je s pomočjo vlč. g. Pavla Perka, kaplana v Žireh, sklical ustanovni shod na sv. Ane dan, tj. 26. julija 1908 – Na Dobračevi v lastnej hiši, na katerem shodu se je osnovalo novo Izobraževalno društvo Žiri – Dobračeva itd. G. Matija Zajc, kot podpredsednik je rade volje prepustil prostor gorenje hiše za shode in seje in sploh za vsako porabo, dokler si društvo ne omisli svojega doma.

Prvi odbor je bil izvoljen sledeči:

Pavel Perko, predsednik, (kaplan)

Matija Zajc, podpredsednik, (čevljarski mojster)

Anton Erznožnik, tajnik, (krojač)

Martin Kopač, blagajnik, (čevljarski mojster)

Matija Cankar, zastopnik »Orla«, (mizar)

Gotovo še nekaj odbornikov, za katere pa nisem mogel izvedeti.

Igralci gledališkega odseka S. K. I. D. v Žireh ob uprizoritvi Finžgarjeve igre Naša kri, 1912 / Foto: Štefan Mlakar

Žirovski orli v uniformah pred Prosvetnim domom na Dobračevi okoli leta 1920. Na tleh sedijo, z leve: Jakob Kristan, Matevž Šubic, Franc Kopač; v prvi vrsti sedijo: Ivan More, Ivan Seljak, kaplan Anton Skubic, Anže Zajec, Vencelj Grošelj; stojijo: Tine Mravlje, Anže Zakomeli, Matevž Seljak, Franc Mlinar, Ivan Potočnik, Anton Jobst, Anže Oblak, Tone Kavčič; zadaj stojijo: Franc Grošelj, Ivo Kavčič, Maks Zajec, Jože Filipič, Franc Miklavčič.

Orlovski naraščaj okoli leta 1920, vaditelj Ivan Potočnik

Orliški naraščaj okoli leta 1920, vaditeljici Franca Majnik in Stazi Zajc

Orel. Gotovo je bil takoj osnovan tudi orlovski odsek. To sledi tudi iz tega, da je bil že v društvenem odboru Cankar kot zastopnik.

Za »Orla« nisem mogel ugotoviti članov prvega odbora. Mislim pa, da so bili večinoma prvi na članskem seznamu, katere sem ugotovil sledeče:

Člani Orla

*Cankar Matija	mizar	Selo
*Erznožnik Matic (Slavko Krošljev)		
Erznožnik Anton (Žnidarčkov)		
*More Ivan	kovaški pomočnik	Dobračeva
Majnik Tone		
*Malovrh Matevž	čevljarski pomočnik	
Ažbič Franc		Koprivnik
*Seljak Ivan	kmečki sin	Stara vas 10
Peternelj Cene (Kovačev)		Žiri
Strlič Jakob	čevljarski pomočnik	
*Šifler Martin	čevljarski pomočnik (pozneje)	
*Šifler Andrej	čevljarski pomočnik (pozneje)	
Vončina Jože (kmalu odstopil)		
*Naglič Leopold (ne takoj)		Dobračeva
*Kristan Franc	zidarski pomočnik	
*Pišljak Pavle (Mihačkov)		Jarčja Dolina
*Seljak Matevž	kmečki sin	Stara vas 10
*Šifler Jakob	krojač	Žiri
*Mlinar Franc		Stara vas 25
*Zajc Ivan	čevljar	Dobračeva 43
Naglič Leopold	čevljar	Stara vas (drugič vpisan)
Malovrh Feliks	čevljar	Dobračeva
Naglič Ignac	čevljar	Nova vas
*Kristan Ivan	zidar	Selo
Vehar Martin	krojač	Žiri
Dolenc Ivan	čevljar	Žiri
Primožič Ivan		Dobračeva
Šubic Ivan		Žiri
Ovsenk Ivan	pos. Sin	Stara vas
Muri Jožef	krojač	(Korošec)
*Seljak Maks	pos. Sin	Sovra
*Filipič Ivan	cerkovnik	Ledinca
Demšar Ivan		Jarčja Dolina
Mlinar Anton		Žirovski Vrh
Mlinar Ivan	pos. Sin	Ravne
Reven Anton	pos. Sin	Ravne
Trček Franc ?		Sovra
Seljak Anton		Žiri

Šubic Jakob	čevljar	Nova vas
Dolenc Franc	čevljar	Žiri
Kavčič Franc	zidar	Koprivnik
*Jobst Anton	organist	Žiri
*Malovrh Matevž	čevljar	Dobračeva
Winter Franc	mizar	Dobračeva
*Erznožnik Slavko (abst. gert.)		Žiri
Kržišnik Leopold	čevljar	Dobračeva
*Hladnik Leopold	nadučitelj	Žiri
Malovašič Leopold	čevljar	Dobračeva

Ni razvidno, kdaj je bil kdo vpisan. Le pri nekaterih je vpisano, da so odšli npr. k vojakom. Za člane, ki so mi bili še po vojski poznani kot člani, označim zvezdo. – Vsi navedeni pa so na seznamu članov po knjigi.

Dramatični odsek. Tudi Dramatični odsek je bil takoj osnovan. Najbrž ta in Orlovski z društvom isti dan. Le ženski odsek, kot kaže, šele drugo leto

Začetek delovanja – predavanja. Društvo je takoj začelo vsestransko delovati. Najprej so začeli s predavanji, tudi pri »Matičku«. Prvi je predaval kaplan Perko. Prav zanimiva so bila predavanja župnika Iv. Jelenca iz Ledin. Njegova tvarina je bila namreč predvsem domača, krajevna zgodovina. Le škoda, da se je premalo zapisalo. Dobili so predavatelje tudi od drugod.

Prva telovadba. Fantje pa so tudi takoj začeli s telovadbo. Najprej na Selu pri Cankarjevi žagi, ki je stala kakih 100 m od Cankarjeve hiše proti grapi. Imeli so sprva čisto primitivno, doma napravljeno orodje. Pozimi, prvo zimo, so telovadili pri Matiju Zajcu na Dobračevi v sobi prvega nadstropja.

Fantovski sestanki. Pa tudi s sestanki ali fantovskimi večeri so takoj pričeli. Tudi pri teh je bil neumorni kaplan prvi. Kmalu pa se je dobro uveljavil tudi načitani Cankar. Morali pa so nastopati kot govorniki vsi v t. zv. govorilnih vajah. Ti nastopi so se dobro obnesli članom pozneje v življenju. Skoraj vsi so zavzemali v občinah, zadruzi itd. pomembne položaje. Tudi v nasprotnem taboru so bili dobri tisti, ki so se

pri Orlu šolali, pa so pozneje presedlali vsled silnega pritiska in propagande iz nasprotnega tabora (npr. od prvih: Naglič Polde, večletni župan, Strlič Jakob, Erznožnik Slavko, občinski tajnik in še kdo). – Ti sestanki so se vršili kar tedensko na naprej določen večer. Le kaka nujna priprava za igre ali za nastop je bilo vzrok za opustitev rednega sestanka.

Igre. Takoj je bilo treba misliti na igre in druge prireditve. To je bilo na izobraževalnem programu društva. Pa tudi denar je društvo nujno rabilo. Tega pa je bilo iz skromne članarine le malo. Par enodejank je društvo že v ustanovnem letu priredilo, in sicer »pri Županu« na Dobračevi. Gorenja veža je bila takrat kar precej prostorna. Igrali so: Šaljivi bric in Županovo Micko. Pri prvi igri je bil vrh stopnic, kjer so kontrolirali vstopnice, mali incident, ki ga tudi Perko opisuje v povesti – Selanov Tone. (To je bil Cankar, njegova nevesta pa Krošljeva Malka – Cankarca, ki mi je precej za to kroniko povedala.) Ljudi je prišlo toliko, da se je vse trlo, mnogi pa so morali nazaj domov, ker ni bilo več mogoče notri. Po igri je bila tudi šaljiva pošta in srečelov. Pri ti prvi prireditvi so zelo veliko kasirali. Kot piše Perko in tudi Cankarca trdi, so menda dobili 850 kron. (To bi bilo po vrednosti za 25.500 žemelj, pa so bile takrat razmeroma dražje.) Jaz se spomnim, da sem bil tudi pri eni igri v Županovi klanici (ozka pa dolga), to pa ne vem, kdo je prirejal. Vendar bi težko kdo drugi, ker sokoli so imeli prve prireditve »pri Katri« (gostilna Kavčič Žiri) in »pri Kamšku« v Novi vasi. – Po podatku iz Žnidarčkovega dnevnika pa so tudi točni datumi. Po teh podatkih je bila prva društvena igra 18. 4. 1909, prva orlovska pa ravno tu 23. 5. 1909. Ljudje so si ravno iger najbolj želeli. Večina še ni bila na nobeni igri, čeprav jih je že bilo nekaj v Žireh, kaka enodejanka od Bralnega društva, enkrat npr. pri Tinetu v Žireh. More je bil na igri in se samo to spomni, da so hodili nekaki strahovi čez oder.

Sokolski dom. Ob otvoritvi sokolskega doma 30. 8. 1908 pa so igrali idrijski igralci,

pri katerih je bil tudi slavni igralec in pisatelj Nučič. Igrali so igro Deseti brat. Kaj drugega pa se najbrž do tega časa ni prirejalo v Žireh.

Zato je bila res v vsakem oziru prva splošna zahteva po društvenem prostoru.

Uniforme – kroj. Vendar, ker je bilo lažje izvedljivo, so prišle najprej na vrsto orlovske uniforme – kroj – kakšen kroj, je odločal že predpis zveze. Kopirali so ga po sokolskem kroju – sive hlače, siva »surka« (gotovo češka beseda), ki se je poleti nosila le ogrnjena čez levo ramo in pripeta z debelo vrvico, usnjen pas, rdeča srajca in čepica – šajkača – siva. Sokolska s črnim vrhom, orlovska pa z rdečim, kar je bila edina razlika. Za kroje se je dalo iz blagajne revnejšim prispevek. Tako so jih napravili člani po večini že leta 1909 spomladi.

Prapor. Tudi prapor so že to pomlad dobili. Blagoslovljen je bil 23. maja 1909. Če se prav spominjam, so ga nosili le orli. To pove Cankarca, da so se orli udeležili prve procesije na praznik sv. Rešnjega Telesa 1909. Dobil pa jih je naliv ravno pri gostilni Kavčič. Pevci in z »Nebesom« so vedrili na vagi pod štalno streho. Orli s praporjem pa ob hiši.

Dom. Vendar so se pričele tudi priprave za »Dom« že prvo zimo. Ko so se odločali za lokacijo, je bilo merodajno središče članstva, katerega je bilo proti žirovskemu koncu malo. Tudi so upali, da bodo imeli na tem koncu bolj mir pred silno izzivalnimi nasprotniki. Ti so jim celo grozili, da jim ga porušijo, če ga zgradijo pri cesti. Zato je hitro padla odločitev za prostor na Dobračevi med Majnikom in Balantačem, ob poti proti Žnidarčku. Svet so kupili od Balantača. Malo premajhno parcelo, kjer je poleg »Doma« ostalo le malo prostora ob njem. Kvečjemu za drog in bradljo poleti ob lepem vremenu (vendar se ni posebno veliko zunaj telovadilo).

/Kronistov vstavek: Dne 7. 2. 1971 sem čisto slučajno dobil pri Katarini Kristan, ki je kupila »Dom« potem, ko je bil zgrajen v Žireh novi.

Dobil sem knjigo: **Društvena kronika**, ki je pisana bolj ali manj natančno od ustanovitve društva pa do leta 1935 z večkratno prekinitvijo. Posebno od leta 1923 do leta 1934 ni nič. Poleg te še nekaj članskih seznamov in zapisnik sej in občnih zborov od dne 14. dec. 1913 do 17. 10. 1926 (v eni knjigi). Dosedanja vpisovanja, po pripovedovanju iz spomina, bom toliko korigiral, da bo odgovarjalo pisanim podatkom. Vidim pa, da so zapiski res precej skromni in so ustmena pričevanja le koristna in marsikaj dopolnjujejo./

Telovadni odsek se je ustanovil 3. decembra 1908. Odbor ni razviden. Le prvi načelnik in zastopnik v društvu je bil mizar Matija Cankar. Bil je prav malo podoben pisatelju Ivanu Cankarju. Njegov oče je bil namreč pisatelj bratranec.

Seznam delovanja društva od ustanovitve dalje (po kroniki):

27. 9. 1908 – Prvo predavanje: Pavel Perko o koristi izobraževalnega društva in njegovih nasprotnikih.

28. 12. 1908 – O isti temi in še o telovadnem odseku. Predaval je pater Bonaventura iz Škofje Loke. (Bil je zelo oster proti »Sokolu« in je imenoval novi Sokolski dom »hudičeva škatlica«.)

31. 12. 1908 – Telovadni odsek je priredil prvo veselico pri Ivanu Blažiču (v gostilni) na Dobračevi (Silvestrov večer). Na sporedu sta bili tudi dve burki: »Krčmar pri zvitem rogu« in »Kmet in fotograf«.

3. 2. 1909 – Predavanje o dostojnem obnašanju v družbi (Pavel Perko).

10. 4. 1909 – Na Veliko soboto so prvič nastopili **telovadci v krojih** pri procesiji.

. So že nosili ime »Orel«. Piše: v veselje somišljenikov in nejevoljo nasprotnikov.

18. 4. 1909 – (Bela nedelja) Tudi pri Fr. Blažiču društvena prireditev z igrama: Doktor Vsezna in njegov sluga Štipko Tiček. Zelo dobro obiskano.

23. 4. 1909 – Je prvič sprožil vprašanje »Doma« predsednik P. Perko.

4. 5. 1909 – Predavanje kot 3. 2. dalje. Po predavanju sestane, na katerem je bila sklenjena kupčija za stavbišče z Janezom Kopačem, kvadratna klaftra po 7 kron.

23. 5. 1909 – Blagoslovitev nove zastave (prapor) telovadnega odseka »Orel«, obenem društvene zastave. Ta dan tudi veselica.

14. 6. 1909 – Se je odbor pogodil z zidarskim mojstrom Janezom Gladek za zidanje »Doma«.

26. 7. 1909 – Predavanje za obletnico društva: O slabih besedah in alkoholnih pijačah.

28. 11. 1909 – Po mnogem trudu in naporu je bil »Dom« toliko dograjen, da se je v njem že vršila seja odbora.

30. 11. 1909 – V Idriji ustanovitev Dekanij-skega odbora izobraževalnega društva.

19. 12. 1909 – Občni zbor društva in volitev odbora že v »Domu«. S tem je bila tudi prese-litev društvenega delovanja v nove prostore. »Dom« je dobil hišno številko 14. Predsednik in podpredsednik sta zamenjala funkciji.

27. 12. 1909 – Dobili 60 kom. novih stolov iz Borovnice.

31. 12. 1909 – Že običajna veselica prvič v novem »Domu«. Igrri »Strahovi« in »Spoštuj očeta«. Udeležba povoljna. Na vabilih je bilo pisano, da je vstop zabranjen otrokom do 14. leta in pa sokolom.

17. 1. 1910 – Prvo predavanje v »Domu«. Predaval visokošolec Wais iz Idrije o kmečkem stanu in njegovih težnjah.

3. 2. 1910 – Ustanovni občni zbor ženskega odseka. Je takoj pristopilo 65 članic.

14. 2. 1910 – Župnik Ivan Jelenc iz Ledin predaval o zgodovini naše fare ozir. občine. Na isti dan še predavanje g. Lovra Laha o teološkem vprašanju in naravnih zakonih.

29. 3. 1910 – Zopet predavanje in društvena revizija: g. Fr. Tratnik nadučitelj v Črnem vrhu, Jos. Novak in Treven iz Idrije. Predavanje o vzgoji mladine.

10. 4. 1910 – Dvorano preslikal slikar g. Ivan Buh iz Vrhnike. Slikarja Bajta so odslovili.

22. 5. 1910 – Prireditev Marijine družbe v »Domu«.

10. 6. 1910 – Že drugo predavanje o absti-nenci (Ga. učiteljica Pelhanova).

24. 7. 1910 – Predavanje za »okrožje orlov«.

26. 7. 1910 – Občni zbor »Ženskega odseka«. Predsednica gospodična **Leopoldina Pelhan**, čipkarska učiteljica. Naj na tem mestu posvetim njej par vrstic. Kot je razvidno, je bila tedaj že v Žireh kot učiteljica klekljanja. Službovala je do konca na tej šoli. Na tiho odšla iz Žirov neznano kam nekako od leta 1925–35. (Umrta leta 1945 v Ljubljani, povedal sedaj A. Z.) Bila je izredna ženska, kot učiteljica vestna in dobra. Nešteto učenk, skoraj otrok je naučila klekljati. Bila je zelo pobožna, pa je v resnici tudi popolnoma po veri živela. Kjer je le mogla, je vedno izkazovala dejanja krščanske ljubezni. Tudi nasprotniki so jo kljub prenapeti strasti spoštovali. Sam sem slišal od takega besede: »Ko bi bili verni res vsi taki, kot je ta.« Pri svojih delih usmiljenja pa tudi ni delala nobene razlike, kdo je kdo. Zelo ji je bilo hudo, ko je njen brat ing. Pelhan kupil staro cerkev s stavbiščem in pokopališčem in tu napravil parno žago. Je kmalu faliral. Ljudje so rekli. »On je Martina (farni patron), Martin pa je njega.« Kako leto pozneje pa se je ubil s kolesom nekje pri Trstu.

11. 9. 1909 – Blagoslov novega katoliškega »Doma« na Dobračevi.

Pavel Perko. Umril je 10. marca 1970. V Mohorjevem koledarju za leto 1971 je priobčen njegov sestavek o njegovem delovanju v Žireh. Čeprav ga danes opisujejo kot pripadnika naprednejše struje duhovnikov, vendar ni bil to v njihovem smislu. Bil je oster nasprotnik kulturnobojnega »Sokola«. Živo se spominjam – sedel sem pri oknu v drugi klopi – takoj ko je prišel v razred, je jel spraševati, kdo je šel v Sokolski dom. – V »Rodoljubu« pa je bila priobčena pesmica: Gospod Tavčar te je podpiral, / ko si gimnazijo študiral, / zakaj sokole zdaj črtiš, / propast in smrt jim ti želiš. – Zaradi bolezni župnika Vidmarja je bil z delom res preobremenjen, ko je še v društvu veliko deloval. Zaprošil je za lažjo faro. Iz dnevnika pa je razvidna snov njegovih predavanj v društvu.

Nasprotovanja. List, v katerem je bila objavljena zgornja pesmica, so imenovali »Mokraški«

– Socialdemokratski. Za pesmico so domnevali, da jo je zložila Strojarka, Dolenc, žena strojarja Matija, ki je bil resen človek, žena pa zelo strupena. Bila je grbasta. Še bolj verjetno pa jo je zložil »Modrjanov Tine« – Poljanšek, mali kmet na Dobračevi. Vsaj sposoben je bil za to. Je tudi ob ustanovitvi Pevskega društva zložil pesem. Najhujši nasprotniki so še bili: Modrjanovcovi na Selu (Pepe, Jakob, Janez manj). K njim je večkrat prišel Ivan Tavčar. V Stari vasi Bahačevi (gostilna in mesarija Vinko Demšar), Vrbnčkovi v Račevi, posebno Janez, Kržišnik, ki so mu rekli »Maslar«, ker je nakupoval maslo za trgovino »Jež« na Dobračevi. Pozneje je bil občinski sluga in so mu rekli samo »Sluga«. Jaz sem ga spoznal najprej po ostrih medklicah na kakšnih zborih. /Dalje/ Fricov Anže (Žakelj), čevljarski mojster, Strlič Ivan (Ganza), samouk monter, Strlič Janez in Matevž (Zetova), vsi slednji z Dobračeve. Seveda se je ta krog pozneje zelo razširil. (Gnezdo hudih nasprotnikov je bila čevljarska delavnica pri »Fricu« na Dobračevi – v novi hiši, ki stoji sedaj, l. 1970–71 prazna s pobitimi šipami. Poljanšek Valentin je bil hud nasprotnik, pa bolj zahrbtnen.) – Splošno se ti in še nekateri vidnejši nasprotniki niso sami preveč izpostavljali. Stali so bolj v ozadju in prišepetavali mlajšim in bolj prostaško razpoloženim osebam. Od teh pa so bile psovke prav pogoste. Najbolj navadna psovka je bila »Čuki«, ki so jo pobrali po jeseniškem kaplanu, ki se je pisal Čuk. Prepričan sem, da so s to psovko zelo veliko dosegli in dosti fantov ostrašili, da niso vstopili med člane. Bili so tudi fizični napadi na člane, ki so se posamezni ponoči vračali iz »Doma«. Posebno v žirovski konec je bilo kar nerodno samemu iti. Spremljal sem enkrat v Žiri eno dekle, pa so fantje vpili nad njo (že po vojski): »Te bodo orli nesli, če boš hodila na Dobračevo!« Motili so tudi seje in prireditve. Zato so kmalu sokolom prepovedali vstop. Seveda je tudi od članov društva padla bolj krepka, vendar po mojem lastnem opazovanju nikdar ne prostaško. Gospod Filip Kosmač iz Zadloga – rojen v Krnicah – mi je pripovedoval, da so bile ob vsaki orlovski prireditvi hiše somišljenikov v zastavah. (To se

tudi sam spominjam.) Okna nasprotnikov pa so bila zagrnjena. Ob nasprotnih prireditvah pa je bilo obratno (glede oken ne vem). Nasprotstvo se je posebno zaostriло ob kakih volitvah. – To nasprotovanje se je po vojni (prvi svet. vojni) še nadaljevalo. Takoj se je opazilo tudi tekmovanje, ki je posebno telovadnemu delovanju prav gotovo koristilo. Tudi to vem, da so bile vse prireditve na obeh straneh skrbno motrene (ocenjene). Na splošnem so do vojne sokoli vodili v telovadbi, ne pa v številu aktivnega članstva. Za izobraževalno delovanje in v igrah pa so bili v Izobraževalnem društvu daleč naprej.

Graditev »Doma«. Iz dnevnika je razvidno, kdaj so začeli in gradili »Dom«. Le splošno po spominih še tu opišem: Svet, tj. parcela, je bila kupljena od Janeza Kopača (Balantač). V dnevniku pove samo, da je bila cena za eno kvadratno klatfro 7 kron, kar je bilo tedaj precej. Parcela je bila prav malo večja kot za sam »Dom«, ki je bil 20 m dolg in 9,5 m širok. Spredaj do poti je bilo kakih 3–5 m. Na spodnji strani je bila ravno za pot do drugega vhoda, zgoraj pa je bilo toliko, da se je lahko postavilo telovadno orodje v poletju. Da bo jasno še za pozneje – »Dom« je stal ob poti, ki gre od ceste proti Rakulku pri Malovrhu, Beštrovcu in Trčku, tj. na prvem ovinku proti Stari vasi. Od glavne ceste proti Rakulku je bila to tretja stavba na levi strani, med Tonetom Majnikom (sedaj Rudl) in Balantačem. Stal je s koncem proti poti. Imel je en glavni vhod spredaj in enega stranskega k odru ob strani zadaj. Oder v celi širini in cca 4 m globine je bil podkleten. Nad odrom pa je bila soba za seje, sestanke in šminkanje. Zadaj je bila »galerija« z vhodom po stopnicah. Sprva je bil na galeriji samo raven pod. Po vojni so preuredili v kakih pet vrst sedežev, ki so bili za vsako naslednjo vrsto dvignjeni.

Z graditvijo so začeli z vso vnemo. Člani in članice so tekmovali med seboj, kdo bo več nabral. Večje če so bile potrebe, z večjo vnemo so zbirali. Posebno ženski odsek se je zelo izkazal. To ni bilo lahko v takratnih skromnih razmerah in ko se je obenem že zbiralo

za novo cerkev. Član Janez Kopač (Mrkant) je ugodno dobavil opeko, katero je izdeloval za prodajo. Matija Cankar pa je tudi kolikor mogoče poceni izdelal lesene dele. Člani so se vrstili pri prostovoljnem delu pri »cerahanju« in drugod. Malo so godrnjali čez blagajnika (Martin Kopač), od katerega ni šel rad denar. Varčen osebno, je po istem načelu upravljal društveno blagajno. Vsaj kak čaj ali brezalkoholno pijačo bi ob vročini želeli, pa je bilo malokrat kaj (povedal Ivan More). Zunanje stene so bile iz žgane opeke, notranje pa iz surove. Stropa dvorana ni imela, le z deskami v ovalu obito ostrešje, kar je bilo za pozneje bolj zahtevno telovadbo ugodno, vendar pa je bila dvorana mrzla in jo je bilo s slabo pečjo težko ogreti. Le kako živahno življenje se je v novem domu takoj razvilo. Jaz si ga lahko predstavljam, ker sem ga pozneje doživiljal. Malo večerov je bila v »Domu« tema. Vrstilo se je kar eno za drugim: telovadba, skušnje, sestanki, predavanja, igre.

Skupni stroški gradnje in opreme »Doma« v letu 1910 so znašali po kroniki 10.000 kron. Za večji del so se zadolžili, deloma v posojilnici v Idriji, več pa v posojilnici v Žireh. Gotovo so morali člani prevzeti poroštvo, da so sploh posojilo dobili.

Še dopolnilo za igre. Pred vojno skozi od ustanovitve se je veliko igralo. Odseki so si nekako razdelili dneve, ki so prišli kar v običaj; na Silvestrovo društvo, na belo nedeljo Orel in še kak drug dan. Tako je bila o vseh svetih, ali za tem kaka nedelja, večkrat igra: Mlinar in njegova hči. Ena igra je bila še med Novim letom in belo nedeljo, kaki dve še med poletjem, kjer so prišli na vrsto še: Dramatični odsek, Ženski odsek in kdaj tudi Marijina družba. Ta razdelitev je bila predvsem radi samostojnih dohodkov odsekov. Saj igrali so po večini isti igralci. Le Marijina družba ali tudi Ženski odsek je včasih bolj samostojno nastopal, večkrat samo z ženskimi vlogami.

Igralci so bili npr.: Slavko Erznožnik, ki se je kmalu lotil tudi režiranja, Ivan Seljak, More Ivan, Žakelj Anton, ki je šel tudi na tečaj za

šminkanje, Polde Naglič, Strlič Jakob, Šifler Andrej, Cankar Matija.

Igralke: Matičkova Mici (Zajc, ki so ji po vlogi v Desetem bratu rekli kar Manica. Poročila se je s Slavkom Erznožnikom in kmalu umrla.), dalje Kraljeva Mici, Mežnarčna Johana (Breznica), Krošljeva Malka (Cankarca) in še katera. Pozneje še nadučitelj Hladnik, Seljak Matevž, Franc Mlinar, Zajc Anže in še več drugih. Nikdar niso igrali samo igre. Vedno je bilo na sporedu nekaj pevskih točk in kaka deklamacija, včasih kar pred zastorom med dejanjem, če je bila pavza dolga. Vedno je bila tudi prva točka tudi pozdravni nagovor, včasih malo daljši, kadar je bilo treba kaj pojasnjevati, včasih pa samo v par stavkih. Jaz se spominjam posebno Janeza More, ki se je tako vživel v vlogo, npr. pri igri »Dekle z biseri«, kjer je igral Koleba, da se ga je njegov rival Rimljan (Slavko) v resnici bal. Ali v igri »Kriva prisega«, kako se je on križal v obupu med bliskom in gromom. Pri igri »Garcija Moreno« pa mu je za odrom puška, ki se je spredaj basala, eksplodirala z velikim pokom. Stara ženica, Žegonova Lučka, je drugi dan od njega zahtevala lase, ker se je tako ustrašila (takrat precej splošna vraža). Med dejanji so navadno prodajali tudi šaljivo pošto in pisali pozdrave. Tudi srečelov je bil včasih. Vedno je bila zelo lepa udeležba, da so večkrat kako igro tudi ponavljali. – V kotu pod stopnico na »galerijo« je bila vedno tudi mala okrepčevalnica, nikdar ne z alkoholnimi pijačami.

Igre. Pred vojno so igrali naslednje igre: Kmet in fotograf, dr. Vsezna in njegov sluga Štipko Tiček, Strahovi in Spoštuj očeta, Turki pred Dunajem, Naša kri, Dve materi, Otroci v gozdu in ..., V tem znamenju boš zmagal, Zloba in zvestoba, Rokovnjači, Gospodična Mimi, Mlinar in njegova hči, Tihotapec, Divji lovec, Krivoprisežnik, Deseti brat, Tri sestre, Za narodni blagor, Stari in mladi, Domen, Revček Andrejček, Nemški ne znajo, Rusofil, Garcija Moreno, Dekle z biseri, Veriga, morda še katero. Igre, ki so dobile več priznanja, so ali ponovili

že naslednjo nedeljo ali pa so jih čez nekaj let ponovno igrali. Pri Sv. Kraljih so enkrat igrali »Anarhist-a«. Idrčani pa so tu igrali 26. marca 1911 prekrasno igro: »Za pravdo in srce«.

Predavanja. Kot je razvidno že iz original kronike, so s predavanji začeli takoj, ko še ni bilo »Doma«. Prvi predavatelj je bil kaplan Pavel Perko, ki je imel prvo predavanje že po enem mesecu po osnovanju društva. Navzočih 40 članov. Njegova tema je bila največ o izobrazbi in o žirovski oliko, ki je bila menda res na zelo nizki stopnji. Takoj popravim po kroniki, da je to snov bolj obdeloval **novi kaplan Vrhovec Fr.**, ki je nasledil kaplana Perka. Ta se je za društvo in odsek zelo zanimal. Imel je veliko predavanj, režiral je igre itd. Včasih je zavriskal na ves glas, ko je šel s fanti iz »Doma«. Hotel je pač včasih malodušnim fantom dati korajžo.

Kaplan Janko Cegnar je prišel v Žiri hkra-ti z Vrhovcem, župnik je bil že resno bolan. Cegnar ni toliko deloval v društvu, pač pa za mladino, katera se je zelo navezala nanj. Jaz se spominjam, ko je bil v »Domu« sestanek ob njegovem slovesu, da je po njegovem govoru nastal v dvorani glasen jok.

Še drugi predavatelji. Kot je razvidno, so dobili predavatelje tudi od drugod za razne teme. Noben predavatelj pa ni ostal ljudem toliko v spominu kot župnik Jelenc iz Ledin; domača zgodovina in posebno o turških pohodih je bila pač najbolj privlačna tema.

Župnik Logar. Župnik Logar je prišel v Žiri po smrti župnika Vidmarja, dne 6. 8. 1911. Odslej je on najbolj pogostoma predaval, tudi pozneje med vojsko. Kot je večkrat omenil, je imel dobre zveze s pomembnimi osebnostmi, zato je vedno kaj zanimivega povedal. Sploh je znal zelo zanimivo predavati, kot so bile tudi njegove pridige v cerkvi vedno lepe. Bil pa je zelo vnet avstrijski patriot do konca, kar se o drugih gospodih ni moglo trditi.

Od marsikoga sem slišal, da je tudi Cankar večkrat predaval. Tudi sam vem vsaj po vojni, da

sem ga večkrat slišal na odru govoriti. V kroniki pa vsaj za pred vojno o njem ne piše. – Sta pa večkrat predavala nadučitelj Leopold Hladnik in čipkarska učiteljica Pelhanova.

Kaplan Fröhlich. Za Jankom Cegnarjem je prišel v Žiri kaplan Josip Fröhlich, ki je bil že pri prvem občnem zboru Orlovskega odseka izvoljen za predsednika. Prav iz zapisnika tega občnega zbora 14. 12. 1913 je razvidno, da je bilo med letom 18 predavanj. Ni prav jasno, ali je sploh večino delovanja prešlo od matičnega društva na odsek. Vsaj pri staležu članstva bi tako sklepal. Ob tem občnem zboru je bilo stanje naslednje: 48 rednih, 48 podpornih.

Fantovski sestanki so se v novem »Domu« vršili izključno za člane odseka ob večerih, največkrat v soboto ali ob sredah. Ponovno so bili sprejeti sklepi, da morajo biti posebno v zimskem času vsak teden. Vendar zaradi skušenj za igre in drugih dejavnosti v dvorani tega ni bilo mogoče dosledno izpeljati. Tudi na teh sestankih je bil največkrat navzoč kak duhovnik. Pa tudi drugi člani kot Cankar, Hladnik itd. so nastopali. Vendar za predvojno delovanje nimam točnejših podatkov. Kaj več bom o tem napisal za povojno dobo, ki sem jo sam podoživljal.

Telovadni nastopi. Gotovo je bil kak manjši nastop, vsaj na odru že pred letom 1911, vendar ne dobim podatkov. V kroniki pa je zapisan nastop, javna telovadba idrijskega Orlovskega okrožja, »ki je krasno uspela«. Spominjam se, da je bila telovadba na travniku nasproti doma. Najbolj mi je v spominu vaja s sabljami »Moreška«. Najbrž je bil doma to pred vojno edini večji telovadni nastop. Javni nastopi so bili omejeni, predvsem, poleg iger, na nastope pri procesijah in morda že tedaj za skupno sv. obhajilo, ki je bilo vsaj pozneje na praznik sv. Jožefa.

Miklavž. Miklavžev večer je bil prirejen vsaj že leta 1911. Sprva samo za otroke. Po vojni že bolj za odrasle.

Ženski odsek ali odsek podpornih članic je bil ustanovljen, kot je že omenjeno v kroniki, 3. 2. 1910. Po pripovedovanju Malke Cankar je bilo včlanjenih takoj še enkrat več kot moških. Ženske so se posebno obnesle pri nabirkah za dograditev »Doma«. Odsek je prirejal tudi samostojne igre, včasih, posebno med vojno, s samimi ženskimi vlogami.

Dramatični odsek je bil ustanovljen 18. junija 1911. Rekli so mu sprva »Gledališki odsek«. Tudi ta odsek je imel vsaj eno prireditev na leto samostojno, seveda pa je prirejal igre za društvo in telovadni odsek, saj so bili tudi člani v glavnem eni in isti. Utemeljitev samostojnega odseka je bila mogoče v tem, ker jih je bilo precej, ki jih je oder veselil, telovadba pa ne.

Brezalkoholno gostilno je odbor društva ustanovil 7. 5. 1911, in sicer pri Matevžu Pečelinu v Žireh, v prvem nadstropju na to stran. Vodila sta jo Slavko Erznožnik in njegova žena »Manica«. Najbrž je delovala prav malo časa, verjetno le do vojne. Pozneje nisem več slišal o njej. Gotovo ni bilo v Žireh še pravih pogojev zanje, pa tudi lokal v nadstropju gotovo ni bil primeren. Kdaj se je prenehalo z brezalkoholno gostilno, nimam podatkov.

Nameni društvenih voditeljev so bili zaustaviti pijančevanje, ki ga je bilo v Žireh vedno precej. Gotovo pa je bila to za na hitro prevelika zahteva. Še v samem društvu je bila najbrž opozicija. Zapisal sem, da so se pri veselicah točile le brezalkoholne pijače. Toda iz zapisnika 3. 3. 1914 je že razvidno, da se je pri igri točilo tudi vino. Naročilo se ga je 150 litrov.

Društveno sobo pri Pečelinu pa so obdržali še naprej, samo da je bila soba potem v pritličju. Tu je bila predvsem knjižnica in so se delile in prodajale razne publikacije, listi itd. Prav je prišlo posebno oddaljenim članom. Po vojski so dobili prostor v sosednji novi hiši, ki so ji rekli »mežnija«, čeprav je bila v njej predvsem šola. To hišo, enonad-

stropno so med (II. svet.) vojno partizani razstrelili, ne vem, zakaj, ko sploh ni bila primerna za obrambo.

Slovenska straža: Po govoru g. Perka so v »Domu« ustanovili društvo »Slovenska straža«. Obenem je bil govor tudi o abstinenci. To je bilo 10. julija 1910. Takoj se je vpisalo okoli sto članov in članic. Dne 12. 2. 1911 je bil prvi občni zbor tega društva. 22. 6. 1913 je bilo zopet o namenu tega društva eno predavanje.

Orkester se menda ni ustanovil. Zanj se je navduševal nadučitelj Hladnik, ki je imel o tem tudi predavanje. Najbrž bi do orkestra še prišlo, če ne bi bilo vojne.

Še predavanja naslednja leta

- 1910
11. 12. – Franc Vrhovec o žirovski oliko
1911
7. 1. – Franc Vrhovec o žirovski oliko
14. 2. – Ivan Jelenc o Turkih v naših krajih
25. 3. – G. Novak Idrija o društvu
3. 5. – g. Gostinčar, posl. kandidat volilni shod v »Domu«
4. 5. – g. Gostinčar volilni shod
18. 6. – član Orle iz Idrije o gledališču
26. 11. – g. dekan Osvald iz Idrije o sveti deželi
10. 12. – dr. Pregelj iz Idrije predavanje za Orle
26. 12. – Cegnar Janko, kaplan o potrebah današnjega časa
1912
28. 1. – Josip Logar, župnik o Napoleonu
14. 2. – Ivan Jelenc o zgodovini žirovske fare
21. 4. – dr. Pregelj o razvoju katoliške misli na Slovenskem
julij – pettedenski čevljarski tečaj v »Domu«
26. 7. – Josip Logar predavanje ?
29. 9. – Josip Logar o evharističnem kongresu na Dunaju
23. 12. – Josip Logar o balkanski vojski
15. 12. – Josip Logar o pomenu društva in nalogah žene

1913

17. 1. – Josip Fröhlich, kaplan o društveni organizaciji
9. 2. – gdč. Pelhanova za žene
9. 3. – Josip Fröhlich o delavstvu
22. 5. – gdč. Šiftek ?
22. 6. – dr. Natlačen o pomenu društva »Slovenska straža«
26. 7. – g. Puhar iz Ljubljane o abstinenci
27. 7. – isti še o abstinenci in ustanovitev abstin. društva
17. 8. – Josip Logar politično predavanje
9. 11. – Josip Logar za članice
14. 12. – Josip Logar gospodarska in politična vprašanja domačega kraja
1914
17. 1. – Josip Logar o oliko
18. 1. – Josip Fröhlich o pomenu izobraževalnega društva
2. 2. – Mat. Dagarin, župnik iz Ledin: o testamentu
14. 2. – Jos. Fröhlich o pomoči in podpori potrebnim
19. 3. – Leopold Hladnik, naduč. o vokalni in instrumentalni glasbi
29. 6. – g. Kanduč, Idrija abstinencično predavanje
23. 8. – Josip Logar o vojski
6. 9. – Josip Logar o vojski
27. 9. – Josip Logar za pomirjenje občinstva – da ni res bil uničen III. Armadni zbor pri Lvovu
1915
25. 4. – Josip Logar o snagi pri morebitnih nalezljivih boleznih
23. 5. – Josip Logar ob napadu Italije
1917
31. 12. Josip Logar o kočljivem vprašanju Majniške deklaracije
1918
11. 8. – Jos. Gostinčar o Jugoslaviji
- Tako je zabeleženih 53 predavanj in govorov. Pa niso vsi, ker se jih jaz nekaj spominjam, ki niso tukaj omenjeni.

Uspešno delovanje se je kazalo predvsem v splošnem z veliko večjo kulturno stopnjo

Žirovske orlice v uniformah pred društvenim domom okoli leta 1920

Orli v civilu. Sedijo, z leve: Anže Likarjev, Ivan Potočnik, Vinko Gantar, Franc Miklavčič; stojijo: Vencelj Grošel, Jože Filipič, Matevž Seljak, Jakob Grošel, Jože Žakelj, Tone Kavčič, Stanko Lemovec, Matevž Pečelin.

Slavje pred žirovsko cerkvijo ob 15-letnici Slovenskega katoliškega izobraževalnega društva in Orla Žiri – Dobračeva, 1. julija 1923. Na slovesnosti je govoril načelnik Jugoslovanskega kluba dr. Anton Korošec. Sodelovala je salezijanska godba na pihala.

Odbor društva okoli leta 1925. V lepem vremenu so mizo prinesli kar na dvorišče. Odborniki, z leve: Vinko Gantar – Lukatov, Jože Filipič – Mežnarjev, kaplan Anton Skubic, Maks Zajec – Matičkov, Ivo Kavčič – Anžetov, Jože Žakelj – Balčkov.

članstva, kar se mora priznati tudi sokolstvu. Vendar je bil tu večji poudarek na notranji prevzgoji, medtem ko se je pri Sokolu dalo več na uglajen nastop, k temu je gotovo veliko pripomogel ples, ki tu ni bil dovoljen. Vsi pa so se dobro ločevali od mladine, ki je ostala in se po svoje izživljala brez društev. Člani Orla, ki je gojil telovadbo in izobraževanje na svojih sestankih, so dobili s tem dobro podlago za sodelovanje v raznih odborih, v katere so bili pogosto voljeni. Iz zelo liberalne občine so uspeli dobiti močan kader za S.L.S. in bili večkrat v večini. Pred vojno je bil župan Petrnel na tej listi. On pa ni kaj sodeloval v društvu in ni odnesel najboljšega spomina. Po vojski je bil gerent Matija Cankar, za njim Martin Kopač. Slavko Erznožnik je postal zmožen občinski tajnik, žal je pod pritiskom demokratske, Srbom naklonjene stranke, presedlal. Isto Leopold Naglič, ki je bil na listi Živkoviča zmožen župan. Tone Žakelj, Ivan Seljak (ta je bil tudi župan) in še drugi so bili upoštevani javni delavci in organizatorji.

Tudi kot telovadci so se vsi pohvalili, da so pri vojakihi takoj imeli izjemni položaj, ker so takoj obvladali vaje na vežbah. To vem tudi zase, da sem imel takoj prednost in nobenih težav z vežbanjem, le da sem čin kaplarja odklonil. Izginilo je v kraju starodavno zbadanje in pretepanje. Tudi največja napetost med društvi se je malo ublažila, vendar nikdar popolnoma. V gostilnah je povsod prevladal sokolski t.zv. napredni duh. Izmed mnogoštevilnih gostiln (čez 10) ni bilo niti ene, kjer bi se orli dobro počutili. Zato pa so tudi gostilne bolj malo obiskovali.

Društvo med prvo svetovno vojno. Kar naenkrat se je vse delo društva končalo z uradnim dnem 26. julijem 1914. Zadnja večja prireditev je bila okrožna 28. junija v Ledinah. Zadnja seja odseka je bila 11. junija s pičlim dnevnim redom. Prvi naslednji zbor je bil že leta 1918 po končani vojni; občni zbor 3. septembra. S tem občnim zborom se je začelo na novo v 4-letnem presledku.

Vendar popolnoma zamrlo pa društvo le ni. 8. novembra 1914 so imeli še celo igro: Mlinar in njegova hči. Bila pa je to najbrž zadnja igra z mešanimi vlogami. Redno so imeli še prireditev za Miklavža in za Silvestrov večer. Ni podatkov, če so kaj igrali, imeli pa so razne deklamacije in pesmi s slovansko usmeritvijo. Par iger s samimi ženskimi vlogami pa so imeli še vsako leto. Ves dobiček je šel vedno za humane namene, za Rdeči križ, za sirote, za slepe vojake itd. Moških je bilo vedno le malo navzočih, saj so pa tudi ženske prevzemale vse moške posle. Vsa košnja je bila npr. skoraj izključno s samimi ženskami pravočasno pospravljena.

Več je bilo v društvu predavanj. Skoraj vse je držal g. župnik Logar. Kaplani niso kazali posebnega navdušenja za Avstrijo. Župnik Logar pa ji je bil do zadnjega zvest. Ko se je zadnji leti, po deklaraciji Jugoslovanskega kluba na Dunaju, začelo zbiranje podpisov, je tudi v Žireh akcija dobro uspela, čeprav ji je župnik nasprotoval. Posebno mladi smo se navdušeno vrgli na zbiranje podpisov. Vsaka najmanjša prireditev je bila zopet zelo dobro obiskana. Povsod je nastajalo novo upanje. Odpor gospoda župnika in nekaterih starejših pa je bil razumljiv, saj so slutili v srbstvu krepko podporo Sokolu, ki se je vedno trkal na prsi kot naprednjak in slovansko zaveden. Čeprav so medtem mnogi njegovi člani postali najbolj vneti priganjači Avstrije. Dr. Tavčar je npr. malo pred koncem v imenu Ljubljane nesel armadi podarjen meč. (To vem le po spominu.)

Prvi Jugoslovanski orlovski tabor v Mariboru. Vršil se je od 27. julija pa do 2. avgusta 1920. To je bila veličastna orlovska manifestacija, kakršne še ni bilo. Priprave so trajale skoraj eno leto, ki jih je vodil pripravljalni odbor. Pripravljati pa se je moral tudi vsak posameznik, zlasti v finančnem oziru. Treba pa je bilo tudi pridno vežbati, zakaj vršile so se tudi tekme za nižje in višje oddelke, lahko atletiko in za prvenstvo. Eno vrsto na nižjem oddelku je postavil tudi naš odsek. Poleg mene so tekmovali še: Mlinar Franc, Kržišnik Josip, Kavčič Anton in Kavčič Ivan.

Nekatere prireditve po vojni (od Jožeta Žaklja)

Leta 1920

Nastop na Trati (Mladinski tabor) 22. avgusta.

Leta 1921

Nastop članstva na orlovskem taboru v Poljanah 8. septembra.

Leta 1922

Udeležba na okrožni prireditvi v Škofji Loki 16. julija,

še isto leto na telovadni tekmi vrste in odseka na Trati.

Leta 1923

Okrožni nastop v Škofji Loki 27. julija.

Srenjske tekme na Trati (Gorenja vas).

Udeležba na katoliškem shodu v Ljubljani.

Leta 1924

10. julij – Telovadni nastop v Žireh, 50 domačih članov v krojih.

Nastop je bil na dvorišču gostilne pred cerkvijo. Prvič nastopili tudi v lahki obleki.

13. julija – Udeležba na Okrožni prireditvi na Trati.

15. avgusta – Občni zbor – Jože predlagal, naj se prične nabirka za orlovski stadion v Ljubljani (vem, da sem tudi jaz vplačal delež).

24. avgusta – Telovadni nastop na Vrhu Sv. trije kralji.

? Telovadna akademija v Prosvetnem domu. Organizacijske priprave vodil akad. Jakob Mlinar. Nekateri člani so bili proti.

8. september – Po enoletnem tajništvu Jože Žakelj izvoljen za predsednika.

Leta 1925

18. januar – Udeležba članov na pogrebu žene Šifrerja v Oselici.

10. maj – Birma v Žireh in slavnostni sprejem škofa Jegliča v krojih na konjih.

19. julija – Okrožni nastop v Stari Loki.

9. avgusta – Udeležba članov na prireditvi v Radovljici.

16. avgusta – Okrožne tekme za odsek, vrste in posameznikov.

30. avgusta – Telovadni nastop odseka na dvorišču gostilne pred cerkvijo (Burja).

še avgusta – Srenjska prireditev in telovadni nastop v Poljanah.

8. september – Vrhničani priredili v našem »Domu« igro Kovačev študent«.

13. septembra – Jože Ž. izvoljen za načelnika telovadnega odseka »Orel«. Izvoljen še za leto 26., 27. in 28.

Leta 1926

6. januar – Nabavili smo sestavno ročko za dviganje, težko 82 kg, ki je stala din 1.000.- (Med okupacijo so z njo trenirali Nemci na žend. postaji. Po odhodu Nemcev je ostala pri Žakomeli Francu. Na svetlo jo je dal šele po 20 letih.)

17. januar – Udeležba članstva na telovadnem tečaju na Trati.

25. julija – Telovadna akademija v Prosvetnem domu.

20. julija – S prispevki članstva kupili 7 in ¼ kg težko kroglo za metanje. Obenem sklenili, da napravimo telovadne kroge.

1. avgusta – Udeležba članstva pri odkritju spomenika kralju Petru v Kranju.

13. september (?) – Pred društvenim domom telovadni nastop. Skoki ob palici v višino 3 m.

še september – Srenjska prireditev na Hotavljah. Polnoštevilna udeležba.

september – Ekspoziturne tekme vrst v Kranju (mi smo postavili 2 × 7 telovadcev).

17. oktober – Običajni občni zbor in volitve vodstva.

Leta 1927

6. marca – Srenjski telovadni tečaj v Gorenji vasi. Pri večernem fantovskem sestanku ta dan je Jože nagovarjal članstvo, da bi se bolj zavzeli za smučanje, ker je bolj zdrav šport kot telovadba v zaprtih prostorih (prašnih in mrzlih).

8. maj – Dr. Ivo Pirc imel predavanje v domu o higieni, zdravju in bolezni. Pomen športa za zdravje.

15. maj – Okrožne tekme v Žireh. Nastopilo 22 članov. Dosegli smo prvo mesto v okrožju.

26. maj – Ponovitev igre »Revček Andrejček« na Vrhu sv. tr. Kraljev.

29. maj – Vso članstvo na proslavi desetletnice »Majske deklaracije« v Sokolskem domu.

5. junij – Telovadna akademija. Med drugimi točkami tudi boks vaje. Igrala je gasilska godba iz Žirov.

3. julij – Zvezna prireditev v Ljubljani na novem stadionu. Kot običajno smo se fantje peljali s kolesi, dekleta in naraščaj pa na okrašenih vozovih. Prenočevali smo v raznih prostorih na golih tleh in ob pičli prehrani.

17. julij – Okrožni telovadni nastop v Selcih.

14. avgusta – Lep javni nastop na Hotavljah.

21. avgust – Javni nastop telovadcev na Verdu pri Vrhniku.

13. november – Manifestacijski zbor vseh društev v Sokolskem domu. Jože zastopal »Orla« in imel prikladen govor.

december – Proslava zedinjenja. Članstvo v krojih v cerkvi.

10. december – Na telovadnem tečaju v Škofji Loki so prvič poslušali radio.

Več članov »Orla« je to leto imelo tečaj »esperanta«. Vodil ga je Mirko Ogrinc (Grošel

Franc in Jakob, Potočnik Ivan, Žakelj Jože in Tone in še nekateri).

Leto 1928

18. januar – Začetek tečaja nemškega jezika, ki ga je vodila učiteljica Miklavčičeva. Že po treh tednih ga je šolski upravitelj Hribernik prepovedal iz nestrpnosti. Hribernika smo imeli za najmanj sposobnega učitelja. Uvrstil pa se je v Velesrbsko službo in zato dobil mesto nadučitelja. On je bil tudi idejni vodja nasprotnih idej našemu programu.

19. januar – Smučanje je zaživelo. Smučke si delamo kar sami. V društvu smo kupili 8-cevni radio aparat za din 8.600.-. Člani Prosvetnega društva smo vplačali deleže po din 500.- in smo s tem imeli pravico do brezplačnega poslušanja. Delal pa je slabo.

22. januar – Igra »Številke gospe Rožmarinke«.

Vabilo na prireditev z igro EDDA, v nedeljo, 2. 9. 1923

Hrbtna stran vabila; z roko napisane pripombe k uprizoritvi in seznam igralcev

29. april – V Žireh ustanovljena »Strelska družina«. Pristopili tudi nekateri naši člani. Streljali so le nekateri »Velikosrbski«. Drugi so bili le za kritje.

14. maj – Igra »Napoleonov oficir«.

27. julij – Nastop članstva na Stadionu v tekmi vrst, simultanih vajah in orodju.

Poleg omenjenih prireditev so bile še številne druge: dramske, pevske in razni izleti v okviru društva. Dalje skoraj vsako nedeljo zvečer fantovski sestanki. V začetku pod vodstvom gospodov kaplanov, kasneje starejših članov prosvetnega društva. Zadnja leta pa so se člani tudi v tem že čisto osamosvojili. Obravnavalo se je tekoče: kulturna, vzgojna, moralna in organizacijska vprašanja, socialna vprašanja, družinska, delavska in verska problematika. Tudi razna praktična in strokovna gospodarska vprašanja so bila večkrat na vrsti. Članstvo se je vzgajalo za abstinenco v pijači in kajenju. V letih 1925–28 je bilo do 35 članov, ki niso pili alkohola in razen par, vsi drugi nekadilci. Tudi disciplina je bila dobra.

/Prepisala sem vse, kar je oče zbral v Kroniki. Iz pisanja pa je razvidno, da dela ni dokončal. Škoda. Verjetno bi še veliko napisal, ko bi začel opisovati delovanje društva v času, ki ga je tudi on doživel. Ne vem, zakaj Kronike ni dokončal. Mogoče mu je preprečila bolezen (umrl aprila 1977), ali pa mu je voljo vzela brezuspešna borba za vrnitev zaplenjenega zemljišča. Ker pa je v njegovih dnevnikih, ki jih je občasno pisal že v rani mladosti, večkrat omenjeno Katoliško društvo in Orel, v katerem je rad sodeloval, bom za konec prepisala še te odlomke. Je pa res že veliko zbral, zato bom ponovila njegove besede: Bolje nekaj kot nič. To je pač delček žirovske zgodovine, ki pa, kolikor vem, še ni bila nikjer objavljena. Pripisala M. Gantar/

Sprememba ustave in kar sledi. Na sv. tri kralje 6. januarja 1929 je kot strela z jasnega počilo, da je kralj Aleksander razpustil parlament, ukinil Vidovdansko ustavo in proglasil

novi, obenem pa z novo vlado prevzel vso odgovornost na sebe.

V tem delu bom skušal nekoliko opisati, kako smo stvari občutili v Žireh. Pri nas smo zvedeli novico po radiu, poslušalci so razširili vest na gasilski veselici pri Županu na Dobračevi. Čutilo se je posebno veselje za razpust katoliških organizacij, ki sicer niso bile že takoj razpuščene, toda gotovi krogi so to vedeli že naprej in Zagarjev Franc je vpil na veselici: »Čuki in Marijine device so zdaj preč!« – Kakor bi odrezal, je po tem dogodku vse politiziranje utihnilo. Le polagoma pa bolj na skrivaj se je začelo zopet govoriti o politiki, to pa seveda le med prav zanesljivimi osebami. Časopisi so morali popolnoma ukiniti velike kolone političnih preprirov in zdelo se je, da ne vedo več kaj pisati. Vedno večji pomen so dobile odslej vesti, ki so prihajale iz drugih virov. Posebno razni trgovski potniki, prodajalke čipk itd. so prinesli marsikaj, kar ni bilo v časopisih niti omenjeno. (Oblast je bila tudi razpuščena in so bile ustanovljene Banovine z bani.) Iz S.H.S. je bil v Ljubljani prvi ban ing. Sernec. /Bani Dravske banovine so bili: ing. Dušan Sernec (1929–30), dr. Drago Marušič (1930–34), dr. Dinko Puc (1935, po očetu žirovskega rodu) in dr. Marko Natlačen (1935–41). Op. ur./ V ministrstvu so bili tudi njeni člani z dr. Korošcem vred. Spočetka je bilo videti, da skuša režim kolikor toliko upoštevati prejšnje stanje političnih strank. Pa to je bilo le nekaj časa. Kmalu so se pričele spremembe in popolnoma jasno se je začela izražati protikatoliška smer in poudarjati popolno edinstvo tako, da se slovenski narod ni smel več imenovati narod in se sploh beseda narod ni več smela v tem pomenu v listih napisati; smatralo se nas je le za pleme celokupnega jugoslovanskega naroda. Bile so tudi prepovedane vse druge zastave razen državne.

Vse to smo tudi pri nas hitro opazili. Pričeli smo vedno bolj kritizirati, seveda le zaupno. Kritika je bila seveda dovoljena, toda le na papirju. – Sledila je potem proti koncu leta (uradno 5. 1. 1930) razpustitev orlovskih

organizacij pod pogojem, če ne pristopijo k »Sokolu kraljevine Jugoslavije«. Bil je namreč razpuščen tudi »Sokol« in ustanovljen »novi državni sokol«. Pa to je bilo tako neumno izvršeno, da je bilo vsakemu pametnemu človeku takoj jasno, kako se igra. Medtem ko se je na eni strani poudarjalo, da bo »novi sokol« čisto nova tvorba in bo priporočal tudi versko življenje, so na drugi strani sprejeli v polnem obsegu stara sokolska pravila in še poudarjali Tyršev duh, za Vrhovnega vodja pa postavljen dosedanji sokolski starosta Slovenec Gangl. Tudi so kar naprej praznovala razna sokolska društva svoje 15-, 20-letnice itd., dasi je bil Sokol ustanovljen pred par meseci.

Pri nas se je Orel čedalje lepše razvijal in je skoraj v vsakem oziru še nedavno močnejšega Sokola prekosil. Predvsem pa je bil daleč pred njim v disciplini in društvenem izobraževalnem delu. Orel je veliko prekašal Sokola tudi pri raznih nastopih. Vsi nastopi so bili polni življenja, dočim so bili sokolski posebno pri sprevodih zelo mrki, oživil jih je le ples. Nekaj lepega so bili npr. pri nas posebno vsakoletni srenjski nastopi na Hotavljah na Šubcovem travniku. Bili so navadno na veliki šmaren in prišlo je skupaj ljudstva, posebno mladine, da se je kar trlo.

Župan Naglič je sklical v Dom orle na posvet, oziroma jih je hotel na vsak način pridobiti, da bi celotno pristopili k Sokolu. Dobilo se jih je le par, ki so bili za to, sicer pa so vsi odklonili in se sklicevali na zvezo, ki bo imela občni zbor in bo o tem odločala. Bili so jezni, da niso nič dosegli. Meni je rekel en financar: Kako je škoda, da nočejo ubogati. Kako bi bilo lepo, ko bi potem napravili eno parado in bi skupno korakali po cesti. Do danes je menda tukaj odstopil res samo en član, nekaj jih je bilo pa že prej takih, ki se jih ni več smatralo za člane. Vsi drugi so se kljub vsem grožnjam držali in po razpustu takoj začeli misliti na novo tvorbo.

Vse nekako mrtvo je postalo po razpustu Orla. Pogrešali smo nastopov in taborov, ki

so bili tako priljubljeni, pogrešali smo poročila o njih delu po časopisih, posebno pa je bilo mrtvo pri procesijah, ki so jih njih nastopi poprej tako poživili.

Nov kaplan Ivan Pečnik. V jeseni 1932 smo dobili novega kaplana Ivana Pečnika in končno z njim tudi upravitelja fare. Z njim se je pričelo pri nas društveno življenje vedno lepše razvijati, posebno se je osnoval močan **moški zbor**, s katerim smo že nekajkrat nastopili na odru. Prihajalo je tudi vedno več fantov zraven. Tudi pri igrah se je močno poznalo. Sestanki so se tudi še vedno vršili in je bilo na njih večinoma zelo živahno.

23. 2. 1933 – Na ta dan so zapečatili Prosvetni dom na Dobračevi. Bila je prava senzacija. Jaz sem bil malo bolan, ko mi je prišel Balčkov Pepe povedat, da so prišli v »Dom« župan Naglič z orožniki, ki so takoj postavili stražo, nakar se je pričela preiskava, in sicer popolnoma natančno. Istočasno so napravili preiskavo tudi pri Ivanu Zajcu in tudi silno natančno; nekaj preiskave so napravili tudi pri Seljaku. Malo sem jih tudi jaz pričakoval, dasi se jih nisem bal. V Domu so vse popisali in potem vsa vrata zapečatili. Med mladino je bilo precej razburjenja. Pečati na vratih so bili kmalu, menda od otrok odtrgani.

Naslednjo nedeljo pa so napravile ženske radi razpusta društva pravo demonstracijo. Tajno so se menda že poprej malo organizirale, napravile so si narodne trobojnice. Popoldne po litanijah so naenkrat vse pripele trobojne znake, gospa Mrovka pa je prebrala protest proti razpustitvi Katoliškega društva, nakar so se uvrstile v velik sprevod proti Dobračevi. Prepevale so narodne pesmi in vzklikale, kakor: Živela svoboda, živjo dr. Korošec itd. Toda kmalu so nastopili orožniki in sprevod razpodili, pri tem je prišlo do precej burnih prizorov, predvsem med Mrovko in Tinetovo Vilko in orožniki; Vilka je celo klofuto dala enemu, ki jo je prijel za prsi.

Vabilo na gledališko predstavo Cankarjevih Hlapcev, v nedeljo, 10. 11. 1935

Ta stvar jim je prinesla potem precej sitnosti, posebno Mrovka in Vilka sta bili še precej zaprti. Druge pa so bile obsojene na denarne kazni, okoli 300.- din, ki pa menda niso še do danes veliko izterjane. (pisal 9. 10. 1933)

Po opisanem razburjenju je polagoma nastal zopet mir. Vsa naša društva so tako uničena, vendar prav vsi člani društva se kar sijajno drže, kljub vsemu preganjanju in zapostavljanju se ne izneveri več nobeden. Ker nimamo nobenega shajališča, je postal kar sam po sebi naš prostor, kjer smo se shajali, pri trgovini Ivana Zajca »pri Dekli«. Tam je lep prostor za balinanje in pri tej igri se še tudi kaj pomenimo.

O kresu 1935 je padla Jevtičeva vlada, zadnja od 6.-januarskega režima. Nova vlada: Stojadinovič, Korošec, Spaho z velikim navdušenjem sprejeta.

Esperantski klub pri orlih leta 1927. Zadaj od leve: Franc Grošelj, Ivan Potočnik, Jože Žakelj, Jakob Grošelj; spredaj: Tone Žakelj, NN.

25. junija 1935 so uradno odpečatali Prosvetni dom na Dobračevi.

Julija zopet vzpostavljena Prosvetna zveza v Ljubljani. Razpuščena društva so zopet zaživela, med njimi tudi žirovska.

4. avgusta – 30-letnica Sokola v Žireh, precejšna proslava.

11. avgusta – Svečana ponovna oživitev Prosvetnega društva v Žireh. Od »Doma« na Dobračevi je šel dolg sprevod proti Žirem. V sprevodu je bilo 240 narodnih noš – 140 pristnih, starinskih. Dobili smo tudi Loško godbo. Nekateri nismo bili za sprevod, vendar ker se je lepo mirno izvršil, je napravilo mogočen vtis. Sprevod je krenil v cerkev, kjer je bila ob 10h sveta maša. Udeležba je bila tolikšna, da jih mnogo ni moglo v cerkev. – Po maši smo šli s sprevodom nazaj na Dobračevo do »Doma«.

Zvečer je bila v »Domu« igra »Naša kri«. Preden se je igra začela, je imel g. župnik Pečnik lep govor pred zastorom, ki je navdušil vse.

Nov Prosvetni dom v Žireh. Na seji Ljubljanske posojilnice 3. 9. 1938 smo odločili, naj se kupi stavbišče za novi Prosvetni dom pri občini, deloma od občine, deloma od Petričevke (sedanje sejmišče – pri »Katri«). Bo menda res še najbolj kazalo. Jaz sem imel nekaj pomislekov, da je preveč v Žireh.

3. 2. 1939 – Sestanek za novi dom v posojilnici. Razčistili smo prve pojme, kako bi se pripravilo. Rešili smo, da zadrugo ustanovimo čim prej. Deleži po 200.- din, jamstvo enkratno.

Članov samo za potrebo, sicer nabirek. Še en sestanek danes teden. Glavna ovira je letos, ker ni opeke itd.

19. 4. 1939 – Prepisali smo za nov Dom stavbno parcelo od Petričevke. V Logatec smo šli z g. župnikom še Petričevka, Martin in jaz. Župan Seljak se je peljal s kolesom.

Dom so začeli zidati poleti 1939.

1. septembra 1940 je bila slavnostna otvoritev novega Prosvetnega doma z akademijo. Kljub temu da je dvorana velika, ni bilo prostora za vse, ki bi se otvoritve radi udeležili.

29. septembra 1939 – Prva igra v novem domu »Plavž«.

»Dom« na Dobračevi je bil prodan Pavlu Kristanu.

16. marca 1941 so v »Domu« igrali vojaki, ki so gradili Rupnikovo linijo, igro »Občinski tepček«.

Ko so odšli iz Žirov Nemci, so se v »Domu« vrstili razni mitingi.

V noči od **5. do 6. februarja 1944** so ga partizani skupaj s še nekaterimi javnimi zgradbami požgali. Komu je to koristilo?

Narodne noše pred društvenim domom na Dobračevi na svečanosti ob ponovni oživitvi Prosvetnega društva v Žireh, 11. 8. 1935

Ivanka Malovrh

Spomini na mojo mamo (Ivana Žakelj, roj. Mohorič, 1908–1977)

Z leve: Mamina prijateljica Kristina iz Slap, Minka Demšar, Karla Demšar, Ivana Mohorič (por. Žakelj)

Ljuba mama, iz življenja, ki ti ni bilo lahko, si oblikovala čudovito skulpturo ljubeče in skrajno potrpežljive matere. Tvoja plemenitost in empatija do sočloveka je v meni zapustila trajno dragoceno sled.

Ivana Mohorič se je kot četrti otrok rodila 31. 12. 1908 v Koritih 9 očetu Jakobu (krojaški mojster) in materi Franjici. Mati se je tja primožila od Jernaja na Breznici 14. Njen dekliški priimek je bil Demšar. Jernajev Janez Demšar in Neža Tušar iz Tabra, rojena v Stari vasi 8, sta ob nakupu domačije na Breznici k hiši prinesla ime Pri Jernaj. Jakobov oče Janez je bil Merlakov, Korita 4, gruntarski sin, poročen z Barbaro Gantar iz Zakovka pri Zavrattu. Očitno je bil tudi on krojač, saj skromna bajtica

ni dajala dovolj kruha za preživetje. Malo četrtorojeno temnolaso, rahlo skodrano deklico Ivano so klicali Jehane. Za njo so se rodili še štirje otroci. Pri hiši se je reklo Pri Žnidarju, in to ime nosi še zdaj. V šolo, triletnico, je hodila v Staro šolo v Žiri (danes sta v njej lepo urejen muzej in knjižnica), kjer se je naučila branja, pisanja in osnov računanja. Pogosto je pripovedovala o učitelju Ivanu Stenovcu, ki za vbijanje šolskih učenosti, zlasti fantom, ni uporabljal današnjih pedagoških metod. Večkrat je pela palica. Pot do šole je bila dolga poldrugo uro, vendar jo je zmogla, tako kot vsi oddaljeni hribovski otroci. Od 24. februarja 1919 do 30. novembra 1920 pa je obiskovala enorazredno ljudsko šolo v Ledinah, ki so spadale v Julijsko

Benečijo (Julijska krajina). Iz šolskega naznanila je razvidno, da je obiskovala prvi razred višje skupine, tj. drugega oddelka. Šolska voditeljica in razredna učiteljica je bila Darinka Dežela. O njej je večkrat pripovedovala z velikim navdušenjem. Pouk je bil še v slovenskem jeziku, šolsko naznanilo pa je že tiskano dvojezično, slovensko in italijansko. Rada se je učila, vendar je morala zaradi številne družine že kot šolarka oditi od doma in služiti pri materinem bratu v Slapah pri Polju v Ljubljani. Leta 1922 pa je za posledicami prve svetovne vojne umrl oče. Trije Franjičini bratje, Janez, Ignacij in Filip, so v Polje zašli s trebuhom za kruhom. Tu se je gradila mogočna cerkev. Zlasti Janez je bil postaven, čeden, predvsem pa podjeten fant. Oženil se je na veliko kmetijo k Aleševcu v Slape /takrat samostojno naselje ob Ljubljani nad Vevčami, zdaj del Ljubljane, op. ur./ in le-to z dokupi povečeval. Z leti je postal vpliven mož. Tudi brat Ignacij se je priženil v Slape, vendar na manjšo sosednjo posest. Mamin stric Filip je utonil v Ljubljani. Z odhodom mame v Slape je bilo njeno učenje potisnjeno v stran. Stric Janez je rajši plačeval kazni, samo da je imel pri hiši in na polju pridne roke. Lačna tu ni bila, dela tudi nikoli ni zmanjkalo. Pred več desetletji sem obiskala njene vrstnike v Slapah in o njej slišala pripovedovati same lepe spomine. Njena sestrična in tudi najboljša prijateljica Francka, ki jo je obiskala v Osojnici 8, se ni mogla načuditi, kako da je odšla v to grapo. Zakaj? Večkrat je pripovedovala, da je bil stric, kadar je imel preveč »maliganov«, kar malo hudoben, zaradi rapalske meje se je znašal nad njo. Za krivično mejo med Italijo in SHS in za to, da so Korita in Breznica oziroma celotna Primorska ostali v Italiji, seveda mama ni bila prav nič kriva. Bil je sicer visok funkcionar v župniji Polje, in sicer tretjerednik – to je bratovščina sv. Frančiška. Ob nekem takem izpadu, ko jo je s polenčkom po glavi, češ tako bomo nagnali Italijančke – mu je zabrusila: »Stric, vi niste tretjerednik, ampak tretjeporednik.« Tudi brezpravna dekla je bila žrtev mešetarjenja velikih sil z našim ozemljem. Vedno je bila občutljiva za krivice, pa naj so se zgodile njej ali drugim,

Franjica Demšar, por. Mohorič – koriška mati in naša dobra vila

in mislim, da se je po več kot petnajstih letih tudi zato vrnila domov v Korita.

Po podobnih stričevih »nastopih« ji je teta vedno povišala plačo, samo da jih ne bi zapustila. Tudi zaslužek na ljubljanski tržnici je pustila v glavnem njej – češ saj se ti trudiš in prezebaš na njej. Na to dodatno delo je imela lepe spomine. Zelo je pazila na čistočo in urejenost pridelkov, zato so k njej prihajale bolj ali manj iste gospe. Tu so si tudi izmenjavali izkušnje in nasvete. Zimske večere je izkoristila za izobraževanje v raznih tečajih. Ker je bila ročno spretna, je v teh letih izdelala za polno skrinjo posteljnine, spodnjega perila, prtov, »kapric povštrov« z lepim vezenjem in rišeljem. Na njeno domotožje pa me živo spominja lepo izdelana aplikacija za na steno v modri barvi z napisom »Ljubo doma – kdor ga ima«. Sodelovala je v pevskem zboru, čeprav se ne spominjam, da bi jo kdaj slišala peti. Vse tegobe, ki jih ji je namenilo življenje, je prenašala potrpežljivo, ne da bi za to komu kaj očitala, čeprav bi bilo večkrat upravičeno.

Bajtrčkova hiša v Osojnici 8 (tudi Breznica 12), zadaj desno
Tišlarjeva/Bajtrčkova/Čelarjeva bajta

S prijateljico Kristino sta bili birmanski botri sestričnima – mama Karli, Kristina pa Minki Demšar. Očitno je bila dobra botra, saj me je Karla v srednji šoli nekajkrat obdarovala z blagom za vetrno jakno in plašč iz tovarne Induplati Jarše, kjer je bila zaposlena.

Življenje na vasi ob nedeljah je bilo večkrat prav zabavno. Druženje s prijateljicami, s katerimi so odhajale na krajše izlete peš ali s kolesom, ji je bilo v veselje. Včasih so vaški fantje tudi komu kaj zagodli. Vaščanu, ki se jim je kaj zameril, so ponoči razstavili voz in ga sestavili na slemenu strehe, in to v času košnje.

Nekajkrat na leto je obiskala domače. Takrat se je vedno oglasila pri Makselnovi mami v Ušnem koncu, ki je bila očetova sestrična. Peter Naglič mi je pripovedoval, da je delovala kot urejena in energična gospa. Bila je lepa in gospodarna ženska. Tako so jo videle otroške oči njenega malega bratranca.

Prišla je domov na poroko sestre Franjice. Materi Franjici je Ivanin bodoči mož Tomaž rekel, da bo ponjo prišel pa on. Mati mu je odgovorila, da je dovolj eden iz iste vasi. Pa ni bilo tako. Kar si je Tomaž Žakelj (roj. 17. 12. 1905), Tišlarjev z Breznice 9, zamislil, je čez štiri leta, leta 1939, uresničil. Očetova starša sta bila Janez Žakelj – Blažontarjev iz Stare vasi in Marjana Govekar – Trčkova iz Tabra. Mama se je po sestrični poroki vrnila v Slape. Čez rapalsko mejo so potovala pisma sem in tja. Nekaj časa je še vztrajala. Stric je medtem zgradil gostilno pri železniški postaji

v Polju, in je morala občasno tu streči gostom in pomagati v kuhinji. Gostilniškega dela ni marala. Ni prenesla pijanih in vsiljivih gostov. Rada je imela zemljo in obdelovanje polj, delo z živalmi in skrb za čistočo in urejenost hiše, zato odločitev za odhod ni bila težka. Kljub tetini dobroti, saj jo je ta imela rajši kot lastno hčer, je bila že pošteno sita stričevih občasnih pijanskih izbruhov, zato se je dokončno odločila, da gre domov. Nobeno prepričevanje ni več pomagalo. Teti je bilo žal, mami pa je odleglo. Tako je z delom pri stricu Janezu Demšarju v Slapah, začetim 1. 1. 1921, končala 6. 11. 1937. Končno je svobodno zadihala v Koritih. Hodila je v dnino, zlasti k Tratniku in v Srnjak. Bila je med svojimi in vrstnicami iz vasi. Gospodar v velikem Srnjaku je bil menda strog mož in je na skrivaj opazoval dninarje, kako in koliko delajo. Temu primerno jih je potem plačal. Mamo je vedno posebej nagradil. Njegovega načina plačevanja ni poznala. Ker ji je dal več, kot je bila tedaj cena ure, mu je rekla, da se je zmotil. Odvrnil ji je, da on že ve, koliko kdo zasluži. Torej nagrajevanje po delu, o katerem se toliko govori, odkar vem, da se delo plačuje.

Obmejne oblasti so obojestransko dovolile, da so se smeli nekdanji žirovski farani udeleževati službe božje v Žireh, če so se obmejnimi stražarjem izkazali s predpisano legitimacijo. (Vir: Breznica, str. 24.) S sestro Katarino sta to izkoristili, saj mama Italijanov ni marala med drugim tudi zaradi strica iz Slap. V Žireh sta se lahko brez strahu pogovarjali s komerkoli v slovenščini.

Ivana Mohorič in Tomaž Žakelj sta se leta 1939 poročila. Izpolnile so se jima sanje, da bosta končno zaživela samostojno in od nikogar odvisno življenje. S prihranki deklet in dninarke ter mizarjenja pri očetu sta v grapi Breznica 12 kupila »posestvo« in si tu ustvarila družino. Oče je kot mizarjski mojster mizaril, mama je skrbela za urejen dom in kmetovala. Bila je brez poklica, imela pa je dvoje pridnih rok, izredno ljubezen do zemlje, ki jo je zelo skrbno obdelovala. Vse je moralo biti na svojem mestu, lepo obdelano in pospravljeno. Čez leto dni se jima je rodila hči, po dveh letih še sin. Bila sta zadovoljna in

Sestri Katarina Mohorič (por. Mlakar) in Ivana Mohorič na cesti v Žireh

Poročna slika že tretjih lastnikov Bajtrčkove domačije v dvanajstih letih: Ivana Mohorič Žakelj in Tomaž Žakelj

srečna, vendar je ta sreča trajala bore tri leta. Mož je čez noč zbolel in naslednji večer, po operaciji slepiča, ob 23. uri umrl (1. 10. 1942). Mami se je sesul svet, vendar je bilo treba živeti naprej. Še za njunega skupnega življenja se je začela tudi druga svetovna vojna. Po navodilih italijanskih oblasti so se morali prebivalci ob meji umakniti v notranjost države. Za 14 dni sta odšla v begunstvo v Idrijo – dalj nista hotela, saj sta želela čim prej domov. Očeta se spominjam samo po dveh dogodkih. V nedeljo po kosilu smo mu po grapi šli naproti, ker je bila očitno dolga maša. Mama je v naročju nesla brata – dojenčka, jaz sem seveda racala peš in smo ga klicali: mama »Tomaž!«, jaz »Momaž, Momaž!«. Srečali smo se na klančku. Zdel se mi je lep, visok, v črni obleki z belo srajco. Dvignil me je v naročje in objel in od tam naprej mi ni bilo treba več hoditi. Očitno je bil to zame vrhunec ugodja in je prav zato ostal v spominu. Dne

30. septembra 1942 je očeta napadel slepič z bruhanjem. Mama je ostala prisebna in takoj ukrepala, šla je po pomoč k Cirilovim za hišo, stanovali so v Čelarjevi – Tišlarjevi bajtici. Ciril je takoj pohitel h karabinerjem prosit, da so iz Idrije poklicali »rešilni voz«. Očeta so zjutraj odpeljali na operacijo. Iz mojega spomina: iz spalnice so ga odnesli ležečega na lestvi, lepo oblečenega in v nogavicah. Za otroško dušo je bilo to, da ata leži brez čevljev in ne hodi, nekaj nenavadnega in nerazumljivega. Rešilni avto na poti pod hišo je bila pa sploh čudna »hiša«. Preveč za dve leti in pol staro deklico. Kako se je počutila mama, ki je to noč izgubila moža, si lahko samo predstavljam. Teta Johana, ki je bila ob očetu po operaciji, je povedala, da je vse do smrti govoril samo o nama dvema in mami. Skrbelo ga je, kako bo zmogla sama z dvema majhnima otrokoma v tej grapi in vojni vihri. Ves čas, ki mu je še ostal, smo bili njegova

družina, posebno mama, edina misel in skrb. Ata je umrl, mama čez noč osivela. Postala je vdova z dvema majhnima otrokoma, bila je vojna. Večkrat je rekla, da bi se ji brez občasne pomoči koriške matere in brata Jakoba zmešalo. Žal je brat kmalu odšel v partizane. Da je bila mera vsega hudega polna, ji je atov sorodnik po pogrebu zabrusil: »Glej, da ne bo ratal tu kažin.« Krasna tolažba za bratovo vdovo. Te besede so jo peklile vse življenje. V veliko duševno uteho ji je bil ledinski župnik Žagar, ki je očitno razumel bolečino mlade vdove z majhnima otrokoma in ji izostanke od nedeljskih maš ni oporekal. Potolažil jo je, da je koristnejše, če ostane doma z otrokoma. Bog je pa tako in tako povsod. Patriarhalni odnos do žensk se je v tedanji družbi kazal tudi v lastninskih odnosih. Pri nakupu domačije sta denar prispevala oba, vendar je bil uradni lastnik samo oče. Na zapuščinski razpravi se je pojavila tudi njegova oporoka, s katero je mama dedovala 2/8, midva z bratom pa vsak po 3/8 posesti. Mislim, da se ji je moral takrat ponovno sesuti svet. S tako oporoko ni bila upravičena niti do svojega vložka več kot petnajstletnega dela ob nakupu. Mama je tako delila usodo neenakopravnosti žensk, prevladala je patriarhalna mačistična miselnost. Vse, kar je imela, so bile pridne roke in trdna volja, da bomo preživeli na tej skopi zemlji. Ni čudno, da je nikoli nisem videla razposajene in vesele.

V življenju je občutila, doživela in videla že mnogo krivic, zato ni čudno, da se je med vojno znala brez oklevanja opredeliti proti okupatorju in za boj za boljši jutri malega in zatiranega človeka. Bila je dovolj razgledana in socialno čuteča. Volja do življenja, vera v poštenje in ideje za napredek in svobodo, vse to ji je vlivalo pogum, da je svojo življenjsko moč v teh težkih časih razdajala ne samo nama, ampak tudi borcem in aktivistom. Tvegala je in jih skrivala, hranila in obveščala. V pozni novembrski ofenzivi leta 1943 se je v hišo zateklo pet ranjenih partizanov, vse okrog po vaseh pa so bili Nemci. Mama jih je hranila, negovala brez vsake zdravniške pomoči in zaščite. Na pomoč ji je prišla koriška mati. O ranjenicah sta obvestili žirovskega zdravnika,

vendar se je obvestilu odzval šele čez nekaj dni. Ugotovil je, da je bilo zdravljenje ran (čiščenje le-teh z bevko) v danih razmerah ustrezno. Po štirinajstih dneh, ko je nevarnost minila, so jih odpeljali v bolnico Franjo. Takih primerov je bilo kar nekaj. Srčna kultura in življenjska moč sta ji dajali pogum, da je z voljo premagovala vse težave, ki jih je prinašala vojna, in tudi vera v boljše življenje za naju in vse ljudi.

Tudi to je vojna! Nekega zimskega popoldneva so po mamu prišli vosovci, češ da mora z njimi v Davčo. In to prav ona, ki je s srcem, prepričanjem in pomočjo dala vse za osvobodilno gibanje. Odpeljali so jo kot svojega največjega nasprotnika. Zakaj? Vaščan z Breznice (po vojni je živel nekje na Dravskem polju) se je že pred vojno ukvarjal s tihotapstvom. Med vojno naj bi zbiral material za partizane, ki pa ni v celoti našel poti do njih. V te nečedne posle je »potunkal« mamu. K sreči je bil tedaj na obisku stric Štefan, ki je posredoval, da je k nam prišla teta Katarina in med mamino odsotnostjo skrbela za naju. S krivo ovadbo vaščana z Breznice ni bilo nič – naši družini pa je povzročila veliko stisko in gorje. Ko se je mama vrnila, sem se ji zarila v krilo in neutolažljivo jokala od sreče in hkrati od strahu, da ne bi spet kam odšla. Zaradi izdaje je bila zadnje leto vojne deležna številnih preiskav domobrancev. Nekoč je eden izmed njih vnaprej poslal svojo ženo, ki je bila doma iz Korit in mamina prijateljica, da bi jo obvestila o njihovem prihodu in bi mama lahko temu primerno ukrepala. Ne vem, kako se je počutila, ko je ob podobni preiskavi eden izmed njih že držal prižgano vžigalico, da bo zažgal hišo. Zadržal ga je sodelavec, češ da niso ničesar našli. Očitno je prevladal razum. Končno smo se oddahnili – vojna se je končala in strah, kaj bo prinesel naslednji dan, je minil.

Začelo se je mešetarjenje velesil za ozemlje maja 1945 osvobojene Primorske. Nekdanja rapalska meja v Osojnici se je celo premaknila v Žiri do hiše Vovšarjevega Lojzeta. V njej so bili jugoslovanski vojaki – knojevci, ki so nadzorovali prehod čez rampo. Za legalni prehod v Žiri so bile potrebne posebne izkaznice. V zraku je bilo čutiti negotovost. Živeli smo v coni B, ki

Mama in sestre: z leve stojijo Ivana Mohorič, Franjica Mohorič (por. Istenič) in Julijana Mohorič (por. D'Agostino); sedi Cecilija Mohorič (por. Eniko).

Nevesta Anica Polenšek Mohorič in ženin Jakob Mohorič, za njima poročni priči: nevestina priča N. N. in Julij Mohorič

je bila v skladu s pariško mirovno konferenco odpravljena 16. 9. 1947. Ja, rapalska meja je bila odpravljena na državni ravni in cona B je bila dodeljena Jugoslaviji. Na lokalni ravni sta se vrnila v občino Žiri samo Osojnica in Breznica, drugi kraji so ostali v občini Idrija. Miha Naglič pravi: »Krivična razmejitev med Italijo in Jugoslavijo je bila popravljena s pariško mirovno konferenco 1947. leta na državni ravni, na lokalni ravni obstaja še danes.« S to ugotovitvijo se lahko samo strinjam.

Negotovost, kaj bo prinesel jutrišnji dan, je minila, ostala je skrb za obstanek na težavni in skopi Bajtrčkovi zemlji. Kljub temu da so bile številne njivice tudi v strmih in je bil pridelek pičel, smo jih obdelovali za preživetje. Najprej smo v košu s spodnjega roba na zgornji rob znosili zemljo, ki jo je nenehno izpiral dež, nato, spet s košem, gnoj. Potem smo z rovnico obračali zemljo. Zaradi strmine oranje s konjem ni bilo mogoče. Obdelovanje teh njiv je mama opustila konec 50. let prejšnjega stoletja, ko sva z bratom prišla do poklica in zaslužka. Mamin zaščitni znak je bil vse od prihoda v grapo do njene smrti koš, ki ga je vsa leta vdano prenašala od zgodnje pomladi do pozne jeseni. Za življenje je v grapi prenosila ogromno gnoja, zemlje, trave, sena v košu ali v butarah in poljskih pridelkov. Sejala in sadila je vse mogoče pridelke. Velikokrat ji je priskočila na pomoč njena mama, Žnidarca (njen mož je bil tudi krojaški mojster), mi smo ji rekli »koriška mat«. Bilo je nepopisno veselje, ko smo jo zagledali

prihajati po grapi s koškom na hrbtu. V njem so bili vedno klekljarski punkelj in kakšne dobrote – največkrat sveže ali suho sadje. Dokler brat Ivan ni toliko zrasel, da je že lahko poprijel za koso in težja dela, ji je veliko pomagal tudi njen brat Jakob. Zaposlen je bil v Škofji Loki (Jelovica). Bila sta si tudi po značaju sorodni duši. Razgledana, zadržana, gospodarna in oba sta morala zaradi številne družine zgodaj zapustiti dom in oditi v svet. Brat Julij, sestre Cilka, Franjica, Julka in Katarina so bili bolj vedrega značaja. Zlasti stric Julij in teta Cilka. Vse sta znala obrniti na svetlejšo plat, in smo se jima veliko presmejali. Naj se vrnem k stricu Jakobu in njegovi pomoči. Vrsto let je vse praznike in dopuste prihajal pomagat mami. Njegov dopust je bil običajno košnja in spravilo sena pri nas. Pozneje, ko si je stric ustvaril družino, sta sredi petdesetih let to pomoč prevzela Zdravko in sestrična Milka iz Jarčje Doline, v začetku še kot fant in dekle, pozneje kot mož in žena. Ker se je obdelovalo vse ročno, se je kosilo od junija do sredine avgusta. Tako je veliko delo še vedno ostalo mami in pozneje tudi Ivanu. Veliko se je kosilo, malo nakosilo. Veliko je bilo ojstrice. Za maminega življenja se je moralo natančno pokositi vse do zadnjega kotička in vse robove ter natančno pograbit. Površnosti ni prenesla, čeprav bi bilo zadnja leta pametno tudi kaj opustiti – Samo potem ne bi bilo lepo! je bil odgovor. Bila je esteta. Prav zato so ji bile rože v veliko veselje. Te je imela pod hišo, na oknih in vedno tudi v vazi na mizi. Negovala

jih je z veliko ljubeznijo. Še zadnje leto pred odhodom v bolnišnico je dala nakaliti čebulice za lončnice. Po vrnitvi domov malo pred prvim majem sva jih nasadili. Bila je žalostna, ker jih je nekaj zmanjkalo, vendar sva to pomanjkljivost kar dobro nadomestili.

Svoboda ji je veliko pomenila – tako osebna kot osvoboditev domovine in njen napredek. Težakšega dela v grapi je imela čez glavo dovolj, vendar se je kljub temu udeleževala udarniških del pri graditvi šole in združnega doma. Mama je bila vedno pripravljena priskočiti na pomoč, če je v tem videla smisel. Verjela je v poštene in srčne ljudi, ni pa slepo sledila raznim inštitucijam, cerkvenim in posvetnim. Zaradi prevar in izkoriščanja je tiho trpela in temu primerno ukrepala, brez velikih zamer in v boju za svojo osnovno pravico. Bila je celo babica pri rojstvu najmlajšega sosedovega sina Borisa. Rojevanja se je lotila prisebno in preudarno. Ni izgubila glave, čeprav je ta »poklic« opravljala prvič in zadnjič.

Bila je dober gospodar. Vsak dinar, ki ga je dobila od prodanega mleka, kravice, jabolk in kakšnega kilograma krompirja, je naložila v posodobitev hiše. Že leta 1948 je napeljala električno. Trudila se je, da bi v hišo napeljala vodo iz stalnega vira pri Tišlarjevi bajtici, ki je bil nekaj metrov od naše hiše že v začetku petdesetih let, vendar tega gospodar ni dovolil. Zato je morala še več kot desetletje pozimi nositi vodo iz grape pod hišo. Naš poletni vir je namreč čez zimo zamrznil. Po nekaj letih so se končno omehčali in v začetku šestdesetih let je v hišo pritekla stalna voda. Kakšno olajšanje za zgarano ženico! Ko je prišla k hiši, je pozimi dolga leta kuhala v peči, poleti pa v zastarelem štedilniku. Tla so bila iz zbite ilovice. S stricem Julijem, ki je bil ročno zelo spreten, sta štedilnik podrla, tla pa zalila s cementno ploščo. Nov štedilnik na drva je našel mesto v atovi delavnici in dobro služil svojemu namenu tudi pozimi, kuhinja je postala edini ogrevani prostor. Peč v hiši, kjer smo se sprva zadrževali, s toploto ni bila posebno radodarna. Ker je bila hiša na zunaj videti zanemarjena, si je mama želela, da bi lepše zasijala. Prosila je strica Henrika, da jo

je v začetku leta 1950 prebelil. To je trajalo kar nekaj časa. Ker je bila na pročelju zelo visoka, se je bala, da bi padel s »hlapca« (kot se je reklo posebni lestvi). Takrat mu za dobro jutro ni hotela uslišati njegove prošnje: »Ja Jehane, a ne bo frakeljčka?« – »Ne, kadar boste belili na hlapcu, pa ne. Kaj, če se vam kaj zgodi?« Kljub moledovanju je bila neizprosno razsodna. Pri beljenju nižjih delov hiše je prošnja za frakeljček bila uslišana. Pobeljena hiša jo je osrečila. Naslednje leto je stric Julij izdelal še lep podest pred vhodnimi vrati. Z večjimi in manjšimi vložki v hišo je nama z bratom polepšala dom. Denar za te »investicije« je priklekjala čez zimo in klekljala dolgo v noč. Skratka, nikoli si ni vzela časa za počivanje. Kadar je bila pri nas koriška mati, je imela prijetno družbo. Pogovarjali sta se o različnih stvareh in starih časih. Takrat so moja ušesa dobila pečlje. Zanimivo je bilo poslušati te pogovore. To je bila moja televizija. Če kaj ni bilo za otroška ušesa, sta začeli govoriti po italijansko. To me je jezilo, ker nisem razumela. Da sem dala mir, sta mi nekaj naložili po slovensko. Moja radovednost je bila potešena. Včasih sta zapeli stare slovenske pesmi. Mati je lepo pela. Za božič in veliko noč je bilo obvezno temeljito čiščenje hiše in gospodarskih poslopij. Poribalo se je vse, preprale in zlikale so se zavese, prti in prtiki, skratka, hiša je svečano zadišala. Jaslice v kotu so se mi zdele nekaj posebnega. V peči je zadišala potica. Bila je iz črne moke, nadevana s suhim sadjem, vendar slastna. Pred odhodom k polnočnici smo se okrepčali s krvavicami, pečenimi v peči – kako so teknile. Bilo je pravo razkošje. Najbolj zanimiv se mi je zdel obhod okrog hiše in po njej s kadihom – kako je brinje lepo dišalo. Ja, tudi to so lepi spomini na mamo.

Mama je edina izmed sester znala voziti kolo. Tega si je močno želela. Z njim bi si skrajšala polurno pot v Žiri, domov bi lažje pripeljala nakup. Konec 40. let je bila v trgovini pri Bizjaku ponudba, da si za kar veliko količino posušenih gob dobil kolo. Postavila si je cilj in ga tudi dosegla. K sreči je bila gobarska letina obilna. Vse poletje smo jih nabirali, sušili in oddajali. Kilogrami so se večali, cilj se je pribli-

ževal. Nekaj jih je primaknila še koriška mati. Končno je prišel dan, ko se je mama vsa srečna pripeljala domov s črnim Rogovim kolesom. Dolgo časa sva ga z bratom lahko samo gledala – za naju je bil nedotakljiva svetinja. S časom se je omehčala in sva se začela učiti vožnje z njim. Po dolgem trudu sva »se speljala«. Ena od mojih kolesarskih dogodivščin se je zgodila pred Vrabcem, kjer sem se zaletela v ravnatelja Hribernika na kolesu, ki ga je porival učenec. To sem bila »pohvaljena«!

Po vojni je primanjkovalo hrane. Kljub neradodarni kmetiji smo morali del pridelkov oddati kot obvezno oddajo. Vem, da je bil to krompir in jabolka, česar kot otrok nikakor nisem mogla dojeti, saj nam je krompirja kljub racionalni porabi do naslednje jeseni vedno zmanjkalo. Ko sem mamu spraševala, zakaj ga moramo dati, ker nam ga potem zmanjka, je razložila, da morajo jesti tudi delavci, ki nimajo njiv. Bila je solidarna z njimi. Tudi to je bila mama. Vendar tega nisem razumela, saj sem v šoli s poželenjem gledala sošolke s kosom namazanega kruha, v moji torbi pa so bili jabolko, suhi krljji ali hruške. Prvič sem se kruha do sitega najedla v internatu srednje šole. Nekaj hrane smo dobili na kmečke bone. Ne vem, po kakšnem kriteriju nam je za nekaj moke, olja in verjetno še kaj pripadalo določeno število pik ali točk. Vem samo to, da moka ni zadostovala za dovolj kruha in druge močnate jedi. Po karte je mama pošiljala mene. Gospe, ki jih je delila, sem se bala zaradi močnega odrezavega glasu.

Iz vsega tega, kar je pridelala in vzredila prašička, je okusno kuhala. Večino mleka je prodala. Krompir, zelje, repo in jabolka je znala pripraviti na sto in en način. Uporabljala je veliko začimb z vrta. Njeni smukavec, ješprenj, zelje, korenje, krompirjevi žganci z drobnjakom ali s čežano so mi šli posebno v slast. O njeni nepozabni kuhi me ob vsakem srečanju spominjo sošolke Ivanka, Nada, Cilka, Bernarda in druge. Janko, sin strica Jakoba, jo je ob obisku vedno prosil: »Teta, ali boste skuhalo ta zelene žgance?« To so bili krompirjevi žganci, zabeljeni z narezanim drobnjakom, popečenim na

ocvirkih. Prav tako Erna in Dragica iz srednje šole. Z velikim spoštovanjem se je vsako leto ob srečanjih spominja Dragica. Bilo je tako. Šumenje Jadranskega morja in božanje sonca jo je zazibalo v trden spanec na palubi ladje iz Dubrovnika v Split. Bolj ko se je bližal večer, bolj žareč svetilnik je postajala. Na njeno srečo se je maturantski izlet bližal koncu. Na njen račun je vožnja z vlakom od Splita do Ljubljane bliskovito minila. Šla je z mano domov. Mama je takoj ocenila situacijo in ji bolečine blažila s kislim mlekom in mrzlimi obkladki. Njena epizoda s sončenjem je postala zaščitni znak naših vsakoletnih srečanj. Tudi tako ostaja spomin nanjo, ki je bila vedno pripravljena priskočiti na pomoč. Brez posebnih šol je bila razgledana in je srkala znanje, kjer je le bila priložnost. Naročena je bila na Našo ženo in Kmečki glas. Zlasti najrazličnejše nasvete je skrbno prebirala. Prav tako ji niso bile tuje knjige in gledališče. To je obiskovala že v Ljubljani, ko je služila v Slapah. Nobene igre Žirovcev ni zamudila. Lotila se je tudi zahtevnega šivanja po krojih iz Naše žene. Ko sva bila z bratom šolarja, je poskrbela, da sva bila čista, oprana in zašita – strgana nikoli nisva šla od doma. Včasih je bila krpa na krpi na licu lično »preštepána«. Za Miklavža naju je obdarila. V pehar na robu peči je dobri mož prinesel orehe, suhe hruške in krljje, vezalke, včasih zvezek in svinčnik in seveda parkeljna iz kruhovega testa. Vseh teh »dobrot« sva se otroško razveselila – bile so boljše kot navadne dni. Tudi moja prva in edina punčka iz cunj z narisanim obrazom je bila zame nekaj dragocenega. Mama mi jo je sešila na singerici. Bila je to igrača nad igračami. Kako lahko preproste reči razveselijo otroško dušo! Kaj pa danes?

Doma nisem smela lenariti. Bog ne daj, da bi me videla brez dela. Takoj se je našla zaposlitev, pa naj mi je bilo všeč ali ne. Morda sem se zato »veliko učila« ter se tako večkrat izognila neprijetnim opravilom. Najbolj neprijetno mi je bilo pletje korenja med strniščem. Izgovor na šolo ni prišel v poštev, ker so bile počitnice. Po vroči njivi sem se vlekla kot špaget in se pri vrhu njive, ko je bilo treba začeti novo plast,

zapletala sama s sabo. Izmišljala sem si izgovore, da bi lahko šla domov ali vsaj v senco pred vročim avgustovskim soncem. Tako pa sem vlačila motiko za seboj kot zadavljeno kuro in se težko sprijaznila z njeno navzočnostjo. Korenje vsake toliko časa med strniščem ni posebno »ozelenelo«, ker se mi ga ni dalo iskati.

Mama je svoje življenje potrpežljivo podredila nama ter naju skozi trnje pripeljala do zvezd. Spoznala sem, da majavi svet sloni predvsem na ženskah, ki ne klecnejo niti takrat, ko je težko. V razmišljanju o življenju in vsem, kar se je dogajalo okoli mene, sem hitro in dokončno odrasla. Večno pomanjkanje denarja doma se ni kazalo na kakovosti življenja in družinski ljubezni, čutilo pa se je na vsakem koraku. Željo po nadaljnjem šolanju sem po končani nižji gimnaziji potisnila v podzavest in se takoj zaposlila v čevljarski delavnici »Metka« v Novi vasi. Vsa nesrečna sem se s kolesom odpeljala na delo. Iz dneva v dan sem bila bolj nesrečna. Moje delo v delavnici mi je hitro minilo, knjiženje materiala v skladišču se mi je zdelo dolgočasno in čas se je vlekel kot jara kača. Solze so kar same vrele po licih. Nekoč me je jokajočo zalotil direktor Pavel Zajc. »Ja deklíč, zakaj jokaš?« – »Ker bi rada šla na učiteljšče, pa me mama ne pusti.« – »A tako.« In je odšel. Doma sem vsak dan prosila mamo in jokala, naj me pusti nadaljevati šolanje, vendar je ostala neomajna. Zavedala se je, da za moje šolanje ni denarja. Skromnost smo trenirali dan za dnem. Po tem dogodku se je pri mami v grapi oglasil direktorjev sin Pavel Zajc. Kakšno olajšanje zame. Razložil ji je, da lahko prosim za štipendijo. Pozanimal se je, kje so še prosta mesta in bodo še v avgustu sprejemni izpiti. Mama je privolila – kakšno olajšanje zame, za mamo pa dodatna skrb. Sprejemni izpit je bil za mano – začela sem petletno pot k zelenemu poklicu. Paolo Coelho je v Alkimistu zapisal, »da kadar si nečesa res želiš, stremi vse stvarstvo k temu, da bi se ti sanje uresničile«. Trudila sem se, da sem jo čim manj obremenjevala. Nekaj štipendije mi je ostalo po plačilu internata, kakšen dinarček sem dobila od dobrih ljudi. Hvaležna sem profesorici slovenščine Darini

Konc in doktorju Karlu Berniku in tu in tam teti Johani. Ne smem pozabiti na Leandra Mlinarja, ko je v drugem letniku napravil red pri občinskem tajniku, ki je samovoljno določil višino štipendije mimo sklepa komisije. Nadaljnje šolanje je bilo rešeno in mir pred njim. Skromnost sem trenirala vsak dan. Vsako poletje sem dobila delo v Alpini in svežo zamisel, za kaj porabiti prisluženi denar. Našo skrito revščino je zaznala Ančka Loštrek – predsednica RK. Kar nekajkrat mi je dodelila nekaj oblek iz paketov iz Amerike, ne da bi zato prosili. Prišle so zelo prav. Mama je malo popravila, pozneje sem to naredila sama in jih lahko nosila.

Ko sva z bratom prišla do poklicev, se je mama nekoliko oddahnila, saj sva denarno prispevala za gospodinjstvo. Pozneje sem ji plačevala za varstvo hčerke Nataše. Nisem pa prepričana, da sva jo razbremenila tudi skrbi. Osnovno vsakdanje delo ji je ostalo do smrti. Dopolnila je leta starosti, da je bila upravičena do lastne pokojnine za leta dela v Slapah. Leta 1969 je najela visok kredit in ga tudi odplačala. Vem le to, da mama v življenju nikomur ni ostala nič dolžna, to je bil njen osnovni moto. Krivice pa so jo bolele in jih je s tiho bolečino prenašala. Leta 1968 je v Bajtrčkovi hiši ostala sama. Brat je odšel v Žiri in si tam ustvaril dom in družino, prav tako jaz. Najprej smo bili v Žireh, pozneje smo se ustalili v Škofji Loki, v lastnem domu. Kako je prenašala samoto? Vdano. Vesela je bila vsakega obiska. S sinovo pomočjo je še vedno kmetovala. Kadar smo odhajali, je stala na vogalu hiše, dokler nismo izginili za ovinkom. Veselila se je vnukov in vnukinj. Leta 1977 je zbolela in se vse leto borila za življenje in upala. Po operaciji je bila kar nekaj časa pri meni. Moči so se ji vračale. Bolečina pa ni hotela popustiti. Bil je lep pomladni dan in želela si je ogledati Dražgoše. Osrečilo jo je toplo sonce, lep razgled, videla je spomenik. Po vrnitvi je bila vsa prenovljena in polna optimizma – saj bo bolje. Po več tednih se je vrnila v Žiri k bratu. Pred prvim majem je želela domov. Kljub težavam je doma vzcvetela – bila je na svojem, samostojna. Še zadnje leto smo preorali, sadili krompir, brat in žena sta

sušila seno. Kljub temu da sem vsak drugi dan hodila k njej, mi ni bilo prav nič težko, težji je bil psihološki pritisk zaradi brezupne diagnoze. Še vedno je opravljala razna lažja opravila. Že na smrt bolna in utrujena je morala skoraj do zadnjega skrbeti še za eno živinčo v hlevu. Videla je samo delo in potrebe drugih, ne pa sebe. Jeseni jo je bolezen prisilila, da se je ponovno srečala za dober teden z bolnišnico. To je bila njena zadnja pot od doma v grapi. Vanjo se ni več vrnila. Mama je zadnji čas preživel pri meni z neizmerno voljo do življenja, kljub strahotnim bolečinam. Še vedno jo je vse zanimalo, prelistala je časopise, sledila zanimivim oddajam po televiziji. Vzeli smo si čas in se z njo veliko pogovarjali. Ker je postala vedno drobnejša, si je zaželela brezrokavno obleko, da bo lahko pod njo ponosila bluze in puloverje. Naslednji dan sem ji prinesla blago – bila je zadovoljna in srečna. Že se je videla pri šivilji Rezki, ki ji bo obleko sešila.

Vidno je usihala. Ni bilo težko fizično skrbeti zanjo, trenirala pa sem nečloveški napor, kazati veder in sproščen obraz, ko je srce jokalo, ker sem vedela, da mi mama počasi odhaja. Nemo se je poslavljala od vnukinje Nataše in je dopoldneve presedela pri njej ter jo opazovala pri učenju. Z očmi je objemala razigrano Sabino in mirnega Roka. Mož Janez mi je bil

v veliko pomoč in uteho. Bila je obojestranska naklonjenost, imel jo je rad.

Takrat sem se spraševala, zakaj tako okruten konec človeka, ki je bil vse življenje priden, pošten in skromen. V življenju je užila več grenkega kot veselega. Če bi bila kje pravica, ne bi smela dopustiti njenega neznosnega trpljenja do zadnje ure. Dne 10. 12. 1977 je življenje moje mame ugasnilo. Kako čist, kristalno moder je bil njen zadnji pogled z mano.

Hvala vsem, ki ste ji za časa življenja stali ob strani, jo obiskovali in ji lajšali iztekajoče se dni bivanja med nami.

Pogrešam jo, čeprav vem, da je že od nekdaj tako. Ob takih trenutkih mi stisne srce. Drugače začne biti in drugače pošilja kri po telesu. Sploh ne bije, ampak razbija! Kljub družini, kljub vsej ljubezni, ki jo čutim.

Ja, to je bila moja mama, vredna vsega spoštovanja in občudovanja.

Opomba uredništva:

Avtorica Ivana Žakelj, por. Malovrh, je bila rojena leta 1940 na Breznici 12, v hiši, ki je leta 1954 dobila novo hišno številko Osojnica 8. Breznica 12 je bila prvotno bajta Strelovega grunta, prve stalne stanovalce pa je dobila okoli leta 1860, ko sta se vanjo vselila domača hči Jera Strel in njen mož Gregor Kopač, Bajtarčkov iz

Tako je mama pozimi nosila vodo še 20. marca 1961.

Mama Ivana z vnukinjo Natašo

Stare vasi. Hiša je po njem dobila hišni imeni Grogga v grapi in Bajtarčk v Osojnici. Gregorjev in Jerin sin Janez Kopač (1871–1949) je hišo leta 1927 prodal Francu Rupniku in se z družino odselil v Kokrico pri Kranju. Rupniki so v hiši živeli do leta 1939, ko so se odselili v Staro Oselico in hišo prodali staršem Ivane Malovrh, Tomažu Žaklju in Ivani Mohorič, ki sta se vzela ravno tega leta.

Za lažje razumevanje prispevka dodajamo kratek rodosloven opis z letnicami rojstev. Tomaž Žakelj (1905–1942) je bil rojen na Breznici 9. K tej hiši, ki se ji je reklo Grogec Stari, se je leta 1895 priženil njegov oče Janez Žakelj (1870–1956, Blažontarjev iz Stare vasi 30) in ji dal novo hišno ime Tišlar, saj je bil po poklicu mizar. V prvem zakonu z Marijo Istenič je imel štiri otroke, vendar ni nobeden dočakal več kot 20 let. Tomaž je bil rojen v Janezovem drugem zakonu z Marjano Govekar (1878–1959, por. 1901, Trčkova iz Žirov 36) in je imel 11 sorojencev.

Ivana Mohorič (roj. 1908), o kateri teče beseda v prispevku, je bila rojena pri Žnidarju v Koritih 9. Imela je štiri sestre in dva brata: Frančiška, por. Istenič (roj. 1903, živi v Mežniji na Breznici 2), Janez (1905–1905), Julijana (roj. 1907, por. 1930), Cilka, por. Eniko (roj. 1910, živi v Jarčji Dolini 8), Katarina, por. Mlakar (roj. 1913, živi v Žireh), Jakob (roj. 1915, por. 1951).

Ivanin oče je bil Jakob Mohorič (1875–1922), mati Franjica Demšar (1883, por. 1901) pa se je k Žnidarju primožila z Breznice. Njen oče Janez Demšar (1845–1904), Jernajev iz Žirov 37, se je na Breznico verjetno preselil leta 1872, ko se je oženil z Nežo Tušar iz Stare vasi. Poleg Franjice sta imela še dve dekleti in šest fantov: Jakob (1873–1874), Janez (roj. 1874), Ignacij (roj. 1876), Franc (1878–1879), Henrik (roj. 1880, por. s Terezijo Trpin, gostač v Rakulku), Ivana, por. Žakelj (roj. 1884, naslednica), Filip (1887–1906) in Marija, por. Lazar (roj. 1890, živi na Gorenjem Vrsniku 9 in v Ameriki). Družina je živela na Breznici 19, po domače pri Janezu. Vendar pa je Jernajev Janez Demšar na seznamu posestnikov vpisan tudi na naslovu Breznica 14. Če ne gre za napako, je to hišo pridobil šele okoli leta 1900. V Statusu animarum so pri Breznici 14, hišno ime Čeferin, vpisani samo Čeferini: Jakob Čeferin (1866–1898), njegova žena Terezija Filipič (1863–1900) in njuni štirje otroci, od katerih pa je preživel le Anton (1897), ki je padel v prvi svetovni vojni. Anton je bil v letih 1913–1915 za vajenca pri Francu Peternelu, Kovaču na Studencu. Ker so bili starši že pokojni, je bil zanj odgovoren varuh Ignacij Mohorič, Štalarjev iz Korit 8. Najbrž je bil njegov boter, ker sorodstvenih vezi nismo našli.

Nejko Podobnik

Sedemdeset let tovarne Alpina

Tovarna z veliko začetnico zato, ker v Žireh takrat druge tovarne ni bilo; sedaj jih imamo kak ducat. Ko so se žirovski čevljarji odpravljali v službo, so si naredili čevljarški predpasnik (birtah). Verjamem, da bi se brez njega počutili nekako gole, in ne slavnostno, kot se je tedaj spodobilo!

Bilo je v začetku poletja 1945. Za nami je bila druga svetovna vojna, ki je vzela šest odstotkov Žirovcev. Brez dela in z majhnimi možnostmi za zaslužek je bilo okrog 300 čevljarjev. Živeti pa je bilo treba. Veste, koliko da žirovska zemlja? Komaj za preživetje tistih, ki so jo takrat še obdelovali. Pa je vendarle bil v zraku optimizem, da se da, če se lotimo dela. Na strani razmišljajočih je bila tudi tradicija. O tem je obširno pisala že ddr. Marija Stanonik v zborniku *30 let tovarne obutve Žiri*. Uredništvo zbornika je objavilo tudi seznam predvojnih čevljarških zadrug in največjih zasebnih čevljarških delavnic: Postolarska zadruga, Čevljarška gospodarska zadruga, d. d. Sora, Čizmarska zadruga in zasebniki z največjimi delavnicami: Anton Gantar, Ivan Zajc, Brata Naglič (Brana), Leander Mlinar, Josip Žakelj, Jože Maček, Strojarna – in še desetine drugih malih mojstrov.

Ob dvajsetletnici delavskega samoupravljanja – avgusta 1970 – je izšla praznična številka tovarniškega glasila *Delo-življenje*. Tedaj je prvi organizator povojnega gospodarskega razvoja Vinko Govekar zapisal: »**Prvo nedeljo v juniju 1945 je bilo v Bahačevem salonu zborovanje delavcev in obrtnikov, na katerem je govoril major Roman. Pozival je navzoče, naj se lotijo obnove, še posebej pa čevljarje, naj se združijo v močne gospodarske enote in takoj začnejo z delom. Poudaril je, da je na razpolago dovolj usnja, težave pa bodo s pomanjkanjem strojev in tehničnih materialov. Naslednje jutro me je Nace Naglič povabil, naj pridem popoldne v**

stavbo d. d. Sora na sestanek, na katerem bi ustanovili novo partizansko čevljarško delavnico. Obljubil sem, da pridem, in pristavil, da bom predlagal združitev vseh zadrug in obrtnikov, malih in velikih, v eno zadrugo. Naglič me je gledal, naposled pa dejal: 'To ne bi bilo napak, samo ta veliki se bodo upirali.' Popoldne se je v 'Sori' zbralo kakih 50 do 60 delavcev in obrtnikov. Do ustanavljanja zadruga pa ni prišlo, ker je Naglič povedal, da je prišlo do drugačnega predloga – in dal besedo meni, da pojasnim svojo zamisel. Navzočim sem povedal, da bomo uspešni le, če se združimo v eno, močno podjetje. Sporočil sem tudi, da imam za sredo napovedan sestanek s predstavniki glavnih podjetij, ki so prehajala iz obrtniškega v polindustrijsko proizvodnjo že pred vojno. In tem bom predlagal omenjeno združitev. Nato smo izvolili zastopnike, ki bodo na sestanku glavnih podjetij zastopali delavce in male obrtnike. Za vodjo delegacije je bil izvoljen Nace Naglič, pa še Avgust Bogataj, Janez Žakelj in Jakob Tavčar. Kot sem že omenil, sem za sredo sklical glavna podjetja. To sem naredil na podlagi pisma okrajnega odbora osvobodilne fronte (OF) Škofja Loka, ki sem ga prejel 2. junija kot član gospodarske skupine. Prva naloga je bila dvigniti žirovsko čevljarstvo, ki ga je vojna povsem uničila, s poudarkom, da sem osebno odgovoren, da se začne z delom takoj. Za uspešen začetek in nadaljnji razvoj, sem menil, je nujno združiti vse čevljarje in tako smo se sestali v sredo, **8. junija v gostilni Gostiša** z zastopniki Čevljarške gospodarske zadruga, Postolarske zadruga, Čizmarske zadruga, Delniške družbe Sora in zasebnikom Antonom Gantarjem iz Nove vasi in Ivanom Zajcem iz Stare vasi.

Kot rečeno, začel sem sestanek, povedal, da to delam po službeni dolžnosti. Spomnil sem

jih, da so delavci že tretji teden brez zaposlitve in zaslužka, na drugi strani pa je prebivalstvo brez obutve, zato moramo takoj usposobiti delavnice in pričeti z delom. Preden pa začnemo, moramo temeljito premisliti, kako se organizirati, da bomo uspešni. Predlagal sem združitev vseh podjetij, delavcev in obrtnikov **v eno podjetje**. Ko sem končal, me je takoj podprl zastopnik d. d. Franc Mlinar, njemu se je pridružil zastopnik Postolarske zadruga Jakob Strlič, ki je tudi ocenil, da je ta korak pravi. O organiziranosti podjetja ni bilo več razprave, zato smo se takoj začeli pogovarjati, kako pričeti z delom. Ko je bilo dogovorjeno, da začnemo delati že v ponedeljek, so v sobo vstopili zastopniki malih obrtnikov in delavcev. Zastopnik Čižmarske zadruga jim je pojasnil, da lahko pridejo v ponedeljek na delo. 'Se drugega niste dogovorili nič?' je vprašal zastopnik delavcev. 'Ja, nič' – se je glasil odgovor. Zastopniki delavcev in malih obrtnikov so se dvignili in

demonstrativno odšli. V sobi je nastal mučen molk, čez nekaj trenutkov pa se eden od zastopnikov dvigne: 'V glavnem je dogovorjeno, v ponedeljek začnemo z delom.'

Za njim so začeli vstajati in se odpravljati še ostali. V hipu sem spoznal, da gre lahko združitev vseh podjetij po vodi. Stopil sem prednje, in čeprav sem bil najmlajši, sem jih nagovoril: 'Ne mislite, da vas želim učiti, naj vam pa še nekaj povem: morda pozabljate, kakšne težave ste imeli v zadnjih desetih letih pred vojno. Kakšna napetost je vladala med delodajalci in delavci. Ali se spominjate medsebojne konkurence, velikokrat nelojalne. Ali se spominjate, kako ste se morali vedno združevati, če ste hoteli prevzeti kakšno večje naročilo.' Navedel sem še več argumentov, med drugim prepričanje, da se bo nova oblast utrdila in vnašala v gospodarstvo spremembe. Mi bomo morali biti sposobni, da bomo konkurenčni na eni strani, po drugi pa, da bodo zadovoljni tudi

Pravila
čevljarne Žiri
Čevljarne produktivne
zadruga
z omejenim jamstvom
v Žireh

I. Ime, sedež, okoliš in čas trajanja

Člen 1.
Ime zadruga je: čevljarne Žiri
zadruga z omejenim jamstvom v Žireh

Sedež zadruga je v Žireh

Okoliš zadruga obsega kraje:
binše občine Žiri

Zadruga je ustanovljena za nedoločen čas.

Pravila Čevljarne Žiri, ustanovljene 30. 7. 1945, prva stran

5

Članstvo pa prestane šele konec tistega poslovnega leta, v katerem je poravnal svoje obveznosti. Za umrle člane so dolžni poravnati njihove obveznosti do zadruga pravni nasledniki.

Upravni odbor ima pravico izključiti zadrughnika, ki ne izpolnjuje svojih obveznosti in ki nasprotuje zadrughnim ciljem.

Članstvo preneha z dnem sklepa seje upravnega odbora, vendar ima pa vsak izključeni zadrughnik pravico pritožbe proti izključitvi na prvi prihodnji skupščini. O izključitvi mora biti član s priporočenim pismom obveščen. Pritožbo mora vložiti najmanj 8 dni pred skupščino pismeno.

Bivši zadrughniki in dediči umrlega zadrughnika jamčijo za obveznosti zadruga, ki so nastale do prestopa članstva, dve leti po končanem poslovnem letu, v katerem so prestopali biti zadrughniki.

Člen 5.

Zadrughni delež znaša 2500,- din

Po potrebi sme skupščina višino deleža spremeniti. Višino pristopnine določi skupščina. Zadrughnik sme vpisati po več zadrughnih deležev. Delež se morajo vplačati ob vstopu v zadrugo. Pri izstopu iz zadruga se pa izplačajo takrat, ko preneha jamstvo za obveznosti zadruga.

Vsak zadrughnik jamči še z štiri (4) kratnim zneskom vpisanih deležev.

najkasneje pa v teku 1 leta

Pravila Čevljarne Žiri, peta stran. Pomemben je člen 5, ki govori o denarnih deležih zadrughnikov.

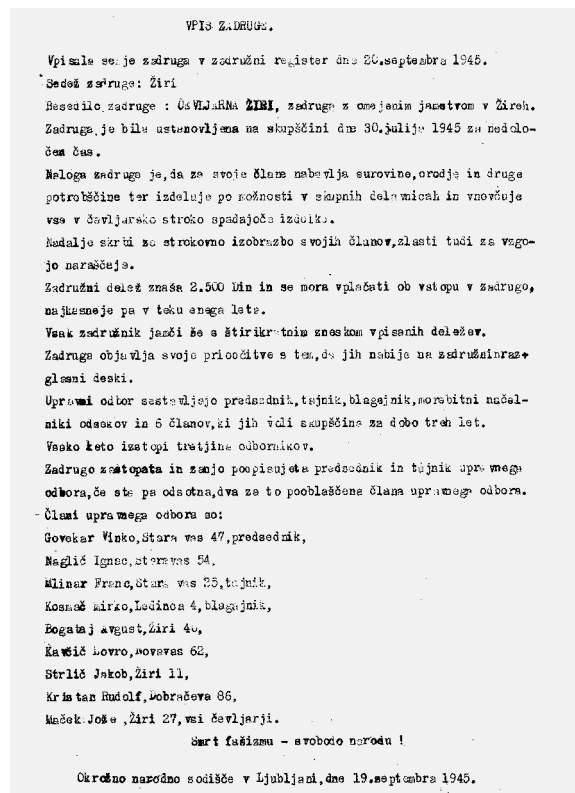
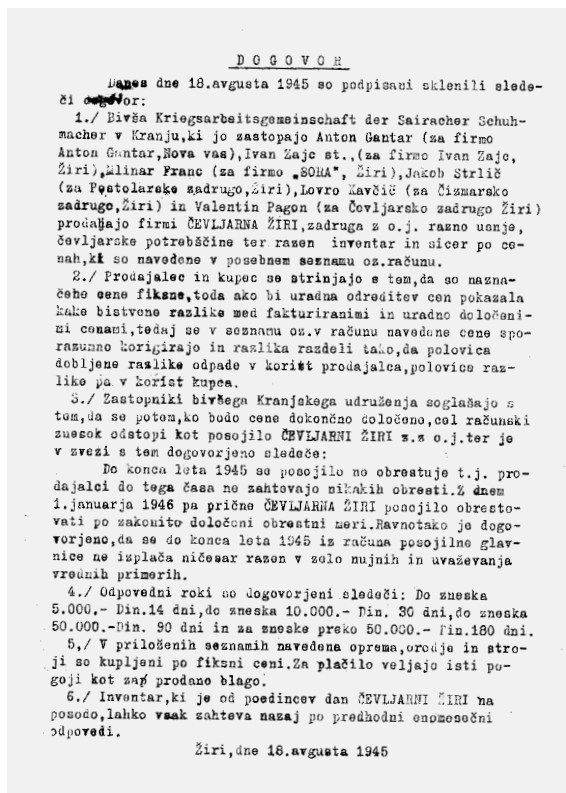
delavci in njihove družine. Spet sta se oglasila zastopnika d. d. Sora in Postolarske zadruga in z vso odločnostjo zagovarjala združitev; dokazovala prednost tega koraka, prepričevala in pozivala ostale zastopnike, naj premislijo in naj se odločijo za združitev. Ker se drugi niso oglasili, sem predlagal, da bi se ponovno sestali čez dva dni z zastopniki delavcev in malih obrtnikov. Vsi navzoči so soglašali in s tem se je sestanek končal.

Dva dni pozneje smo se zopet sestali zastopniki in lastniki prej omenjenih podjetij ter zastopniki delavcev in malih obrtnikov. Predlagal sem, da ustanovimo podjetje na združni podlagi, v kateri bi bili vsi delavci in uslužbenci enakopravni. Ker ni bilo nobenih ugovorov, smo ustanovili odbor za pripravo skupščine zadruga in odločili, da se podjetje imenuje Čevljarna Žiri, z. zoj. (Zadruga z omejenim jamstvom).«

Ta sestanek (zapisnik z datumom 10. junij 1945) pomeni za žirovske čevljarje prelom med starim in novim obdobjem.

Navzočih je bilo 84 zaposlenih, mojstrov in delavcev, ki so se takoj vpisali v zadrugo in sprejeli tudi zavezo, po kateri bo vsak član zadruga vplačal 2.500 din zadrurnega deleža. Deleži se vplačajo ob vstopu ali najkasneje v enem letu. Člani lahko vplačajo tudi več deležev. Vsak zadrurnik pa jamči še s štirikratnim zneskom vpisanih deležev.

Predsednik Glavne zadrurne zveze Slovenije Maks Krmelj je na skupščini razložil pomen zadruga, nato so navzoči izvolili **upravni odbor**. Sestavljali so ga: Vinko Govekar, predsednik; Ignac Naglič, podpredsednik; Franc Mlinar, tajnik; Mirko Kosmač, blagajnik, in odborniki: Avgust Bogataj, Lovro Kavčič, Jakob Strlič, Rudolf Kristan in Jože Maček.

Zanimivi in zgovorni so tudi prvi zapisniki nadzorstva Čevljarne Žiri.

Po treh mesecih je Čevljarna Žiri delovala razmeroma tekoče in se vpisala v Zadrurni register.

V **nadzorni odbor** so izvolili Ivana Zajca, Pavla Kavčiča in Mateja Ivanova. Za delegata na sejo okrožne in centralne skupščine so izvolili Vinka Govekarja. Pooblastili so tudi upravni odbor, da se lahko zadolži do enega milijona din.

Iz popisa strojev in inventarja, ki ga je prevzela Čevljarna Žiri, z. z.o.j., je razvidno, da so stroje, naprave, orodje in pomožni material prispevale delavnice: Anton Gantar, Ivan Zajc, Postolarska zadruga, d. d. Sora, Čevljarska zadruga, Čižmarska zadruga, Jože Maček, Čevljarsko združenje Kranj. Ocenjena je bila tudi vrednost strojev in naprav. Če je šlo samo za posojilo, je bilo to posebej označeno. Dne **18. avgusta 1945** so se dogovorili nekdanji Kriegergemeinschaft der Sairacher Schumacher (Vojno delovno združenje žirovskih čevljarjev) v Kranju, ki ga je zastopal Anton Gantar (tudi zastopnik firme Anton Gantar), Ivan Zajc, st. (za firmo Ivan Zajc), Franc Mlinar (za d. d. Sora), Jakob Strlič (za Postolarsko zadrugo), Lovro Kavčič (za Čižmarsko zadrugo), Valentin Pagon (za Čevljarsko zadrugo), da prodajo Čevljarni Žiri, zadrugi z omejenim jamstvom, razno usnje, čevljarske potrebščine in inventar po cenah, ki so navedene na posebnem seznamu.

Prodajalci so se strinjali, da bodo cene fiksne, ali pa se bodo sproti dogovorili. Zastopniki nekdanje kranjske medvojne delavnice so se strinjali, da se celoten izračunani znesek odstopi Čevljarni Žiri kot posojilo brez obresti do konca leta 1945. Po tem datumu pa bi tekle obresti po uradni obrestni meri.

Glede na vrednost blaga so bili določeni tudi odpovedni roki. Nadalje je bilo določeno, kateri stroji in oprema se prodajo oziroma kupijo

po fiksni ceni. Inventar, ki so ga posamezniki posodili Čevljarni Žiri, se lahko s predhodno enomesečno odpovedjo tudi vrne.

Kako se je v novo zadrugo vključevala oprema iz nekdanjih partizanskih delavnic z žirovskega območja, ni razvidno (op. a.).

S kakšnimi težavami so se srečevali v delavnicah Čevljarne Žiri, v svojem pričevanju nazorno pove eden od organizatorjev in vzdrževalcev Rudolf Kristan. »Delavnice smo na novo odpirali drugo za drugo. Imel sem nalogo, da preskrbim kopita in druge priprave, kar sem dobil v nekdanjih združnih in privatnih delavnicah za malo odškodnino. Ves čas sem moral skrbeti, kakšno je stanje strojev (zlasti šivalnih), da so delavke lahko nemoteno šivale (štepale) gornje dele. Število delavcev je skokovito naraščalo in vsem je bilo potrebno usposobiti stroje, da so lahko delali. Do konca leta 1945 smo že delali v vseh večjih predvojnih delavnicah.«

Predsednik Ivan Zajc je ugotavljal, da je v zadrugi takrat delalo 130 delavcev, od katerih jih je 107 že podpisalo pristopne izjave. Bilo je tudi ugotovljeno, da že poteka redna nabava potrebnega materiala, in to po primernih cenah, zdi pa se, da bo primanjkovalo obratnega kapitala, zato naj se pospeši izterjava poslovnih vlog.

Že po nekaj mesecih poslovanja so ugotavljali, da se vse ustrezno knjiži. Priporočili pa so, naj se vse blago, ki ga pripeljejo, tudi ustrezno izmeri in stehta.

Kar zadeva plače, so ugotovili, da se izplačujejo v skladu s predpisi in v skladu s sporazumom s sindikalno organizacijo.

Najbolj odgovorni pa so tedaj že vedeli – treba bo graditi novo tovarniško stavbo!

Čevljarna Žiri

Seznam ustanoviteljev

1. Govekar Vinko	1911–1999	Čikaški	45. Kavčič Ivana	1923– ?	Butalinova, živela drugod
2. Pagon Valentin	1891–1972	Pagon	46. Kavčič Jožefa	1903–1985	Lukatova z Luže
3. Kavčič Lovro	1904–1969	Mrovcov	47. Kavčič Pavel I.	1910–1986	Mrovcov
4. Zajc Ivan	1876–1962	Zajc	48. Kavčič Pavel II.	1922–1978	Gričarjev
5. Gantar Anton	1882–1963	Gantar	49. Logar Anton	1914–1970	Šemanikov
6. Mlinar Franc	1897–1972	Bajtarček	50. Mlakar Štefan	1906–1973	Žnidarjev
7. Strlič Jakob	1894–1963	Strličev	51. Možina Filip	1905–1986	Muštrovšk
8. Mlinar Leander	1895–1967	Leander	52. Malovrh Matevž	1887–1954	Malovrh
9. Maček Jože	1887–1975	Maček	53. Malovrh Pavla	1924–2003	Malovrhova (Strel)
10. Strlič Matevž	1885–1968	Čelešnik	54. Mrlak Jakob	1899–1970	Jurjev
11. Naglič Ignac	1898–1971	Arharjev	55. Mlinar Andrej	1893–1949	Frančiškov
12. Bogataj Avgust	1897–1962	Gustl	56. Mrovlje Jože	1873–1959	Ašernik
13. Tavčar Jakob	1897–1968	Tavčarjev	57. Naglič Andrej	1901–1984	Arharjev (Klun)
14. Dolinar Ignac	1908–1992	Martinc	58. Naglič Franc I.	1921–2009	Nacetov, Žiri 55 (odšel v Kranj)
15. Istenič Franc	1897–1977	Keber	59. Osredkar Alojz	1912–1998	Vovšarjev
16. Kristan Rudolf	1903–1998	Rudlč	60. Poljanšek Evstahi	1905–1982	Štefanov
17. Kosmač Mirko	1912–1991	Kokljev	61. Pivk Ivan	1905–1974	Javrnikov
18. Loštrek Jakob	1885– ?		62. Poljanšek Franja	1923–1974	Frani Cilna
19. Močnik Peter	1889–1956	Močnik	63. Ponomarenko Matija	1894–1964	Ponomarenko, Rus
20. Naglič Franc	1909–1993	Frenki	64. Peternel Anton	1911–1967	Martinov
21. Poljanšek Franc	1893–1965	Štefanov	65. Peternel Josip	1895–1964	Cornov
22. Peternelj Jernej	1902–1983	Martinov	66. Šorli Josip	1898–1969	Šorlev
23. Vehar Jakob	1908–1972	Debencov	67. Trček Anton	1906–1992	Micnkov
24. Žakelj Anton	1906–1964	Lavrov	68. Tušek Franc	1896–1965	Tuš
25. Žakelj Franc	1898–1977	Balant	69. Tušek Anka	1922–2012	Tuškova
26. Žakelj Stanko	1909–1995	Blažontar	70. Ušeničnik Ivan	1908–1989	Zelenakov
27. Žakelj Matevž	1890–1969	Balčkov	71. Bogataj Kajetan	1897–1950	Šemoncov
28. Žakelj Janez	1897–1966	Lavrov	72. Pečelin Matevž	1903–1986	Pečelinov
29. Žakelj Viktor	1914–1983	Lavrov	73. Filipič Anton	1909–2000	Ruparski
30. Ivanov Matej	1896–1970	Ivanov, Rus	74. Pivk Florijan	1907–2002	Frjen
31. Strlič Venceslav	1901–1984	Strličev	75. Žakelj Janko	1930	Matevža Blažontarjevega
32. Trček Franc	1907–1986	Cenetov	76. Kopač Janez	1899–1972	Balantač
33. Podobnik Jernej	1898–1967	Jernejc	77. Reven Ivan	1891–1962	Reven
34. Anzelm Ivan	1908–1981	Zelmanov	78. Malovrh, Ivanka	1922–1988	Malovrhova
35. Albreht Štefan	1911–1989	Šurkov	79. Kavčič Tončka	1922–2002	Disičeva
36. Bogataj Ivan	1896– ?		80. Mlinar Anton	1886–1958	mož od Malke Vrbančkove
37. Demšar Angela	1910–1968	Beštrovčova	81. Pišek Jože	1905–1987	Pišek
38. Filipič Ladislav	1910–2002	Ruparski	82. Mrovlje Jakob	1909–2004	Šlosarjev
39. Gluhodedov Ivan	1888–1969	Gluhodedov, Rus	83. Zajc Vinko	1906–1975	Zajcov
40. Gantar Martin	1896–1977	Lukatov z Luže	84. Jesenko Jože	1903– ?	
41. Govekar Matevž	1880–1970	Čikagar			
42. Istenič Rudolf	1906–1988	Šuštarjev - Maharjev			
43. Jereb Janez	1910–1998	Matajcov			
44. Jereb Alojz	1903–1993	Bregov			

Opis dokumenta. Gre za obojestransko potiskan in izpolnjen obrazec na dveh listih. Tiskani naslov se glasi: Spisek ustanoviteljev in naknadno vpisanih zadružnikov zadruga / Čevljarna Žiri/ z omejenim jamstvom, navzočih na skupščini dne 30. julija 1945. Ime zadruga in datum sta vpisan s pisalnim strojem. Sledi štirikolonska razpredelnica, ki vsebuje razdelke: Članska štev., Priimek in ime, Ima Glasov in Opomba. Vpisanih je 84 zadružnikov – ustanoviteljev, vsak ima po en glas, opomb ni. Na obeh listih so ročno podpisani: Vinko Govekar kot »skupšč. predsednik«, Franc Mlinar kot »zapisnikar«, Anton Mlinar in Leander Mlinar kot »overovatelj«. Med 84 ustanovitelji je 76 moških in 8 žensk. – Dokument je na prošnjo urednika dopolnil Alfonz Zajec; vpisal je letnice rojstev in smrti in domače ime skoraj vsakega od imenovanih. Napisal nam je tudi, da je edini še živeči ustanovni član in pričevalec ustanovitve Janko Žakelj (pod št. 75).

Pripis urednika. Izvirni opis združevanja žirovskih čevljarjev poleti 1945 boste našli v članku, ki ga je za zbornik ob 30-letnici Alpine napisal Vinko Govekar, prvi mož tega podviga. Članek z naslovom Nastanek Alpine je na straneh 67–71, ustanovni občni zbor opiše na strani 68. Seznam je z današnjega vidika pomemben zato, ker priča, kdo so bili pionirji podviga, ki je z leti prerasel v Alpino, daleč največje gospodarsko podjetje Žirov(cev) vseh časov. V 21. stoletju skoraj gotovo ne bomo doživeli, da bi imeli v Žireh gospodarsko družbo, ki bi na žirovski lokaciji zaposlovala več kot 1100 ljudi – toliko jih je Alpina v rekordnem letu 1986 (natančno 1122), leta 2015 jih že manj kot 400. Ustanovna ekipa pa je, kot priča naš dokument, štela 84 »prvoborcev«.

Ivanka Šuler

Državna nižja gimnazija v Žireh

Učenci in učenke 2. a in 2. b razreda, razredničarki in ravnatelj Državne nižje gimnazije Žiri ob zaključku šolskega leta 1946/47. Sedijo v prvi vrsti (od leve proti desni): Filip Kolenc, Frido Lazar, Franci Kavčič, Milan Dolenc, Dani Oblak, Zdravko Mlinar, Vaso Potočnik, Mirko Novak, Janko Kokelj, Beno Rupert, Vinko Podobnik, Marijan Vrabc. Sedijo v drugi vrsti: Justa Gladek, Anica Potočnik, Stana Anzelm, Cilka Tavčar, Draga Lahajnar, prof. Frida Avguštin, ravnatelj Jožko Havliček, prof. Pavla Peternel, Suzana Filipič, Vida Mrovlje, Lidija Kavčič, Klementina Longo, Vilka Peternelj. Stojijo (od leve proti desni): Marica Šorli, Tončka Mrovlje, Romana Bogataj, Zlata Filipič, Ivana Žakelj, Vida Zajec, Mara Podobnik, Marta Grošelj, Marija Erznožnik, N. N., Darinka Dolinar, Dorica Filipič, Lidija Gregorač, Eva Bačnar, Kristina Kopač, Vera Rampre, Darinka Logar, Nada Velikonja, N. N., Vida Zajc, Maksa Filipič, Lojzka Luznar, Francka Oblak, Pepca Bogataj, Nuša Strlič, Marina Kopač, Iva Kolenc, Franci Jan, Pavla Erznožnik, N. N., Erna Oblak, Tone Oblak, Pavel Zajc, Marjan Podobnik, Domen Rupert, Viktor Maček, Marjan Dolenc, Polde Malovrh. Fotografijo je razbrala Ivanka Šuler in pripisala: »Vseh sošolcev, ki pa se jih dobro spominjam, ni na fotografiji.« In še: »Klementina Longo ni znala dobro slovensko, njena mama je bila iz Korit nad Breznico, oče pa Italijan.«

Zapisano se je zgodilo pred več kot sedemdesetimi leti, zato je prav mogoče, da se v čem motim. Vem pa, da sem se kot otrok sedemčlanske družine že takrat zavedala sebe in iskala svoje mesto v njej in zunaj nje.

Pred drugo svetovno vojno sem končala tri razrede ljudske šole v Žireh, četrtega pa kar dvakrat: prvič med nemško okupacijo 3. julija 1942 (ohranjeno nemško spričevalo), drugič

po odhodu Nemcev iz Žirov v partizanski šoli (tudi ohranjeno spričevalo – brez datuma).

Jeseni 1945 sem začela obiskovati na novo ustanovljeno Državno nižjo gimnazijo v Žireh. Naši prvi profesorji so bili: ravnatelj Jožko Havliček, zakonca Petrišič, profesorici Peternelova in Avguštinova, pozneje še Urekova in zakonca Završnik. Pouk se je začel po predhodno formalno opravljenih sprejem-

nih izpitih za srednjo šolo 15. septembra 1945. Učencev – dijakov nas je bilo veliko, saj je vpis zajemal generacije vseh otrok, rojenih v letih od 1930 do 1935. Znanje je bilo – glede na starost in predhodno šolanje – različno, predvsem skromno, saj med vojno v Žireh ni bilo rednega pouka. Pri preverjanju znanja, pravzaprav neznanja, je prihajalo do komičnih in neprijetnih dogodkov. Pri poštevanke je denimo sošolec, sin mizarja, na vprašanje Koliko je tri krat sedem? odgovoril po mizarško: *Mačn dvajst* (močno dvajset). Meni je bilo naročeno, naj opišem slovensko zastavo, kar sem z olajšanjem storila, saj sem jo dobro poznala. Zataknilo pa se je, ko je ravnatelj mojo »plavo« nadomestil z »modro«. Besede modro nisem poznala, zato sem jo dodala plavi, tako da je bila na koncu slovenska zastava rdeča, plava, modra, bela s peterokrako zvezdo. Zemljevid je bil mnogim španska vas. Sošolka je Jadransko morje iskala na Gorenjskem.

Že ti primeri kažejo, kako težavni so bili začetki ponovnega šolanja. Pouk je bil predvsem beseden, saj nihče izmed nas ni imel za delo potrebnih učnih pripomočkov. Šele ko nam je, ne vem po kakšnem čudežu, ravnatelj Havliček priskrbel zvezke, pisala, geometrijsko orodje in nekaj učbenikov, smo lahko začeli resneje delati.

Ponovni vstop v svet pridobivanja znanja ni bil brezplačen. Učila so starši plačali. O kakšni šolski malici se nam v vsesplošnem povojnem pomanjkanju ni niti sanjalo. Za malico smo od doma nosili sadje, dokler smo ga seveda imeli. Danes pogosto omenjanih najstniških težav nismo imeli, saj smo se morali bolj kot poglobljati vase vsak po svoje otresati hudih vojnih doživetij; ta niso obšla nobene družine. Konec vojne smo doživeli kot olajšanje. Strah in zamorjenost sta počasi izginjala, bližala so se nova doživetja.

Nižja gimnazija je dobila dve učilnici, zbornico in pisarno v stavbi Čevljarske gospodarske zadruge, ustanovljene leta 1936, ob današnji Loški cesti. Šola in vse večje stavbe so bile leta 1944 porušene, zato pa šolske učilnice po vojni

raztresene od žirovskega gasilskega doma do Dobračeve.

Prve tovariše profesorje smo sprejeli s strahospoštovanjem. Zvečine so bili bolj očetovski in materinski kot avtoritarni. Le od redkih smo slišali žaljive pripombe, denimo, da se dekleta vedemo kot kmečke neveste (to je morda celo držalo zaradi nepopisnih zadreg pred javnim nastopanjem) ali da nekateri učenci zaudarjajo po gnoju (spet res, saj so v šolo prihajali po zgodnjih opravilih v hlevu). Na skupinski fotografiji ob koncu šolskega leta 1946/47 smo poleg profesorice Peternelove in Avguštinove ter ravnatelja Havlička vsi učenci takrat še dveh oddelkov drugega razreda. Noge fantov iz prve vrste sicer zakriva trava, vem pa, da so bili bosí. Nekatera dekleta nosimo predpasnike. Prav pisana raznovrstnost naših oblek kaže, da je bila za nami štiriletna vojna. Kaj bi na taka oblačila rekli današnji šolarji?

Pri vnašanju rojstnih podatkov za potrebe šolske administracije smo morali navesti očetovo in materino ime. Sošolka in prijateljica je bila nezakonski otrok. Jokaje je povedala, da nima očeta. Ravnatelj je tedaj stopil k njej in ji z blagim glasom dejal, da ima vsak otrok očeta, vsem nam pa prepričljivo pojasnil, da je bil pravkar končani NOB tudi boj za enakost vseh ljudi, zato naj se nihče ne počuti zaradi kakršne koli socialne okoliščine izključen ali zapostavljen.

V jesenskem in pomladanskem času smo v šolo hodili precej pred začetkom pouka, imeli smo »zarjato«, jutranjo telovadbo na prostem (po ruskem zgledu). Šolski red je bil zakon, poudarjal je disciplino in pridobivanje učnih navad. Navajal nas je tudi na redno pisanje domačih nalog in vsakodnevno učenje na pamet. Spominjam pa se, da smo v tretji gimnaziji, tik pred koncem šolanja, nekateri dijaki prekršili »horo legalis« in šli po osmi zvečer na gledališko predstavo domačih amaterskih igralcev. Sledila je kazen in vsi, ki smo priznali greh, smo dobili ukor.

Obseg med letom predelane učne snovi je bil glede na predpisano minimalen, saj je

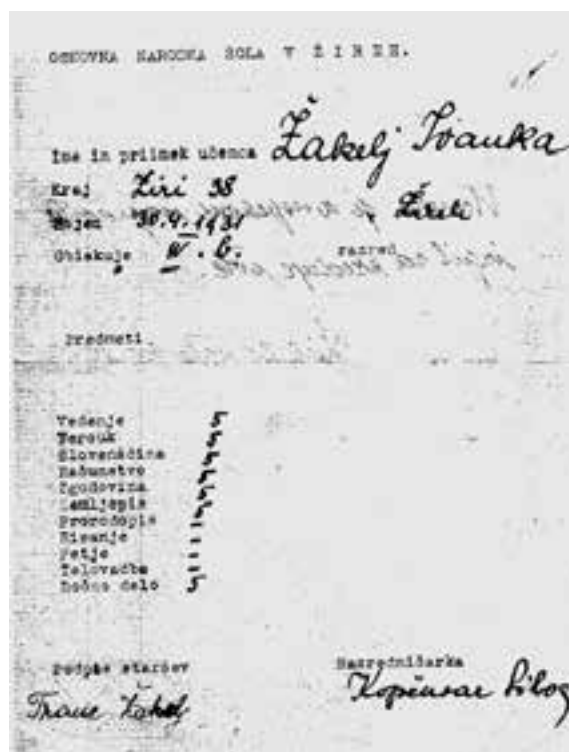
učbenikov še zmeraj primanjkovalo, zato smo snov po nareku zapisovali v zvezke, in to je bilo kar zamudno. Dobra stran tega početja je bila v tem, da smo se učili pisanja, vadili pravičen zapis zahtevnejših besed, bogatili besedišče in že ob zapisovanju osvajali snov. Pouk matematike, slovenščine in srbohrvaščine, zgodovine, zemljepisa, likovne in glasbene vzgoje, prirodopisa, ki se je pozneje preimenoval v biologijo, je bil v danih možnostih prav vzoren. Profesorji so bili, razen ene izjeme, dobri pedagogi. Posredovanje učne snovi so morali in znali prilagajati stopnji dojemljivosti večine učencev. Le pri pouku ruskega jezika smo kmalu ugotovili, da se profesorica Avguštinova ruščine uči hkrati z nami. Bolj razgledani sošolci so njene prevode ruskih besedil sproti popravljali in tako zamenjevali vlogo učitelj – učenec.

Pisane in uspešne zunajšolske dejavnosti

Bolj kot pri pouku smo bili sproščeni in uspešni pri zunajšolskih dejavnostih. Z gimnazijskim pevskim zborom smo pod vodstvom ravnatelja Havlička zelo uspešno nastopali v šoli in zunaj nje. Pesmi, kot *Oj Triglav moj dom*, *Tam gori za našo vasjo*, *Vrbniče na moru*, *Lepo je v naši domovini biti mlad* in druge, so nam ostale zapisane v spominu do današnjih dni. Ob vsakoletnih srečanjih smo jih sprva tudi še ubrano zapeli, zdaj se o njih in uspešnih nastopih le še pogovarjamo. Na proslavah slovenskega kulturnega praznika 8. februarja smo sodelovali vsi in tako spoznavali veličino Prešernove poezije posredno, še bolj kot pri pouku. Jeseni in spomladi smo tekmovali v krosu. Ohranjena fotografija (fotograf Jože Filipič) dokazuje, da smo bili med množico udarnikov. Na ruševinah Prosvetnega doma smo skoraj vsi dijaki naše

Spričevalo (Schulnachricht) nemške ljudske šole v Žireh (Volksschule zu Sairach) v šolskem letu 1941/42, datirano 3. 7. 1942

Potrnilo Osnovne narodne šole Žiri, da je učenka Ivanka Žakelj »z uspehom napravila izpit za srednje šole«, 21. septembra 1945

gimnazije čistili opeko za novo šolo. Sodelovali smo v MDB (mladinskih delovnih brigadah). Med počitnicami leta 1947 smo gradili cesto Rudno–Mrzli studenec v Selški dolini, leto pozneje pa sodelovali pri gradnji avtoceste Zagreb–Beograd (Kuzmin).

Jeseni leta 1947 se nas je v šolske klopi vrnilo precej manj učencev. Starejši in sposobnejši dijaki so naredili izpite in preskočili tretji razred, nekateri so odšli v poklicne šole, drugi so si poiskali delo in takojšen zaslužek. Tako je tretješolcev ostalo le še za en oddelek.

Po dveh letih naporenega mašenja lukenj v znanju smo bili končno na zeleni veji, zapolnili smo vrzeli. Tudi osebnostno smo dozorevali, se zresnili (zvečine smo bili stari šestnajst let). Začeli smo se učiti zase, ne za učitelje in starše.

Obdobje zaključnega šolanja v nižji gimnaziji v Žireh še danes dojemam kot oazo miru in temelj tovarštva, pripadnosti, ki sega do današnjih dni. Vsako leto se nekdanji sošolci srečamo ter to povezanost znova in znova potrjujemo.

Pri prebiranju knjige zelo spoštovane sošolke z učiteljskega sem našla zapis, da morajo biti otroci za svoje znanje hvaležni bogu in učiteljem. Jaz sem hvaležna družbeni preobrazbi po drugi svetovni vojni, ki mi je omogočila nadaljnje šolanje, in učiteljem, zlasti profesorjem nižje gimnazije, ki so me prvi vodili, da sem svoj nepopisani list napolnila s temeljnim znanjem,

ob tem pa v meni prebudili željo po nadaljnjem izobraževanju.

Po končanem šolanju v Žireh sem jeseni leta 1948 odšla s še štirimi sošolkami na ljubljansko učiteljske, vse štiri smo šolanje uspešno končale leta 1952.

Po nekajletnem poučevanju na Primorskem sem se leta 1958 vrnila v Žiri. Tedaj nižje gimnazije ni bilo več. Nadomestili so jo višji razredi obvezne osemletke. Pouk ni več potekal v prostorih Čevljarske gospodarske zadruge, temveč v veliki novi šoli ob današnji Jobstovi cesti. In v tej šoli sem poučevala osem let tudi jaz.

Pripis urednika: Ta članek objavljamo ob 70-letnici ustanovitve Državne nižje gimnazije v Žireh (1945–1958). Poimenski seznam dijakov tretje nižje gimnazije v Žireh najdete v 34. številki ŽO (2004, str. 244–248), v članku Mi, žirovski otroci vojne, ki ga je prav tako napisala Šulerjeva. O prvi in edini žirovski gimnaziji se je ohranilo tudi nekaj arhivskega gradiva (dve škatli v obsegu 0,2 tm), hrani ga Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota Škofja Loka, pod signaturo SI_ZAL_ŠKL/0406. Uredila ga je Judita Šega in ob njem zapisala: »Nižja gimnazija Žiri je delovala v obdobju od leta 1945 do 1957. Ustanovljena je bila na podlagi odloka o organizaciji šolstva iz leta 1945 in zakona o sedemletnem osnovnem šolanju iz leta

Sošolci iz tretjega razreda Nižje gimnazije Žiri, prvo srečanje po 33 letih, junija 1981

Sošolci iz Nižje gimnazije Žiri na srečanju pri Županu, 2006

1946. Slednji je uzakonil štiri razrede nižje osnovne šole in tri razrede višje osnovne šole. Namesto v višjih razredih osnovne šole so učenci lahko nadaljevali šolanje na nižji gimnaziji. Te so imele sprva samo tri razrede, od leta 1950 dalje pa štiri. Nižja gimnazija v Žireh je leta 1945 začela delovati z dvema paralelkama prvega razreda, naslednje leto se je pridružil še drugi razred in v šolskem letu 1948/49 tudi tretji. V četrti razred so učence prvič vpisali v šolskem letu 1952/53. V prvem in drugem razredu so vedno (razen prvi dve leti) vpisali po dve, včasih tudi tri paralelke, v tretjem in četrtem razredu je bilo učencev le še za en razred. Največ učencev, ki so se vpisovali na Nižjo gimnazijo Žiri, je

prihajalo iz Osnovne šole Žiri, nekateri tudi iz osnovnih šol Račeva, Brekovice, Ledine, Vrsnik, Vrh Sv. Treh Kraljev, Trebija, Sovodenj in Lučine. Predmetnik je bil podoben, kot je danes v višjih razredih osnovne šole. Kot tuji jezik so se učili ruščino, kasneje nemščino. Na predmetniku je bila tudi srbohrvaščina. Ob koncu šolskega leta 1957/58 je bila Nižja gimnazija Žiri ukinjena. Splošni zakon je namreč uzakonil osemletno osnovno šolo kot edino obliko obveznega osnovnošolskega šolstva. Naslednik nižje gimnazije Žiri je tako postala Osnovna šola Žiri.« Ta je do predaje hranila tudi arhiv svoje gimnazijske predhodnice.

LEPOSLOVJE

Janez Ramoveš

Variacije na kupe zemle

Tist kop zemle je kamne vzegovu.
Tist kop zemle je trobjenta špilu,
najraj blues.
Tist kop zemle je za nas
težak križ nosu.
Ta kop zemle je sedu
pa razmišlu.
Ta kop zemle se je vsem
čjedn zdev.
Tist kop zemle je častiv
soje bogove.
Ta kop zemle je ta kop zemle
za rwoka daržu.
S tega kupa zemle
je zrasla hortenzija.
Tist kop zemle je djav
tistm kupu zemle, de mu bo
zažgav hiša
pa ubev žena pa otroke.
Na tem kupu zemle sa
sediil anglni.
Tem kupu zemle sa djal,
de smardi. Ta kop zemle ni
jemu parjatlu.
An kop zemle je potjegnu
črta, mejhnn od sredine.
An kop zemle je
biv pod staržjenam vartinca.
Ta kop zemle se je
presu na tist kop zemle.
Pa še drugi kupi zemle sa:
Adn je biv bolan,
zdej je deleč.

Helena Maček

Nekajprihiši

1

Naprej se z avtom ni dalo. Cesta se je postavila pokonci in se končala pri mogočni kmetiji, od tod je vodil v breg le še kolovoz. Zapeljala sem na prostorno dvorišče. Naprej, na robu, je stalo gospodarsko poslopje in droben možic je v zgodnjem novembrskem jutru vlekel ven nekakšne gare.

Namerila sem se tja, da povprašam, ali lahko pustim avto do večera pri njih. A v tem je stopila na hišni prag gospodinja: velika, košata, srednjih let, iskrih oči in lepo počesana. Svež predpasnik z volančki, nič pošvedrani natikači. Prijazno me je povabila noter.

Vstopili sva v veliko, kamnito vežo in naprej v kuhinjo. Tudi ta je bila prostorna, zidan štedilnik je bil velik in javorjeva miza tudi. Črne posode na mizi in bele špile poleg so napovedovale, da se pripravljajo koline. Gotovo bo tudi prašič velik.

Ponudila mi je pravkar zavreto mleko. Mmmm! Pojasnila sem, da bi rada na vrh hriba, a ne po markirani poti. Kar tako, po svoje. Ali lahko počaka avto na dvorišču? Izkazalo se je, da bo ta dan dvorišče zelo oblegano, kajti vsak čas se bo pripeljal mesar in še trije pomočniki iz doline – menda vsak s svojim avtom. A nič ne de, avto lahko zapeljem za hišo.

Poslovala sem se in gospodinja me je pospremila v vežo. Občudovala sem mogočne velbe in povabila me je, naj si ogledam še »hišo«. Seveda! »Hiša« je imela čudovit lesen strop. Krušna peč je bila na novo prezidana. Na steni je kraljevala povečana črno-bela fotografija kremenitega dedca v uniformi.

»Moj mož,« je pojasnila.

»O, mislila sem, da je vaš mož tisti pri štali.«

»Saj je.«

Pokazala je na sliko: »A to je bil moj pravi mož. Ponesrečil se je, ko sva bila poročena komaj dobri dve leti. S traktorjem. Enajst let sem bila sama. Potem sem vzela tega« – pomignila je z glavo proti štali – »toliko, da je nekaj pri hiši.« Ni rekla p r v i mož. Rekla je: p r a v i.

»Ali je bil železničar?« Mislila sem na uniformo in ustrelila mimo.

Bil je gasilec, prostovoljni. V Etiketi je delal. Z mopedom se je vozil v službo. Pozimi ga je puščal pri spodnjem sosedu. Takrat je oblast več dala na tiste, ki so delali v fabriki, kot na kmete, je pojasnila brez vsakršne grenkobe.

Kako je vendar zmogla sama skrbeti za tako veliko kmetijo?

Kako – sama, se je začudila. Tu je bil mož, močan kot junec, poleg šihta je porihnal vse, kot je bilo treba.

»Tudi mene,« je zadovoljno dodala, prav nič ji ni bilo nerodno. Kadar je bil v popoldanski izmeni, je vsako jutro škripala postelja. Pa tudi marsikdaj vmes. Enkrat sta prišla sredi dne vsa prepotena s senožeti, že v veži je zbrcal čevlje dol in odpenjal hlače, šla sta kar v »hišo« na skrinjo. »To je bil dedec in pol,« je vzdihnila. »Za zajtrk je pojedel šest jajc ali ta veliko klobaso,« je ponosno dodala.

Spomnila sem se kmečkega pregovora, da »kar daš dedcu ali prašiču, ni nič stran vrženega«.

Kaj pa otroci?

Otrok na žalost še ni bilo, škoda, da sta pazila, mislila sta, da je še dovolj časa.

S kuhinjsko krpo, ki jo je imela v roki, je obrisala prah s spodnjega roba okvirja; videla sem, da na krpi ni bilo niti sledu o prahu.

Zapeljala sem avto za hišo in pazila, da nisem povozila kakšne kure. Prav počasi so se umikale in mi dale vedeti, kdo je tu doma. Mož se je še vedno ukvarjal s tistimi garami. Zagledal me je in mi veselo pomahal, ko sem optala nahrbtnik in zagrizla v breg.

2

Kaj mi je tega treba! Zakaj rinem po brezpotju, če bi lahko šla po markirani poti? Steza, ki je bila na mojem zemljevidu označena s črnimi pikicami, se je spentljala z živalskimi stečinami. Kam zdaj? Šlo je gor in dol, kar na počez. Pravzaprav: sama hodim, danes ni pomembno, kdaj in kam pridem. Važno je, da grem. Ko sem se dokopala do te filozofije, sem začela uživati. Sredi mešanega gozda sem naletela na pravcati nasad bodik; s svojimi rdečimi kroglicami so napovedovale bližajoče se praznike in listki so se v jutranjem soncu svetili, kot bi bili položeni.

Splašila sem zajca – ti so v žirovskih gozdovih že presneto redki. Lezla sem čez tretjo grapo in prikazal se je pravljичni prizor: pravcati slap s tolmunom. Kopaljšče za gozdne vile.

Nad slapom se je hosta počasi razredčila, dosegla sem sončno pobočje, poraslo s praprotjo in z borovničevjem. Raj za gobe! Še višje, skoraj na vrhu, je v suhi travi sameval bunker – spomin na Rupnikovo linijo.

Splezala sem gor in uživala v pogledu na Žirovsko, na hribe okrog kotline in na gore v daljavi. Žvečila sem sendvič in razmišljala o nenavadnem paru na kmetiji. Ni mi šlo skupaj: močna, čedna, premožna vdova po vsestranskem korenjaku gre in se poroči z enim Kosobrinom. Kaj je tu zadaj? Ko se bom vrnila, bom skušala možička zaplesti v pogovor. Gotovo ima dobre lastnosti, le da se na prvi pogled ne vidijo. Denar? Pamet? Nekaj tretjega? A rekla je: toliko, da je nekaj pri hiši ... Eh, verjetno ne bo imel časa za klepet, ukvarjali se bodo s kolinami.

3

Z mrakom sem prikorakala na dvorišče, o kolinah ni bilo ne duha ne sluha. Šele vonjave v veži so pričale, da se je res nekaj dogajalo. Tik pred kuhinjskim pragom se je oblizoval maček, a se ni izmuznil za menoj, ko sem potrkala in odprla vrata. Očitno je imel prepovedan vstop.

Gospodinja je stala pri štedilniku in v ogromni posodi kuhala krvavice. Ni bila sama. Za mizo je sedel Nekajprihiši in večerjal pražena jetrca. Ko me je zagledal, je planil pokonci, se priklonil in izustil: »Bonžur, madam.« Ajoj! Takojci je sledil še en napad: zgrabil me je za roko in jo hitro zamenjal, ko je ugotovil, da so v njej avtomobilski ključi. Druga roka je dobila poljub, masten in po jetrcih dišeč, še preden sem lahko kar koli ukrepala.

Doslej sem v svojem ne tako kratkem življenju dobila en sam poljub na roko. Dala mi ga je ciganka na Tromostovju, ker sem ji v navalu dobrotljivosti podarila desetaka. A potem je pritekla za menoj in je zahtevala še.

Obupano sem se ozrla v hišno gospodinjo, ki je le zadovoljno kimala. Povabila me je za mizo, in ni mi bilo treba reči dvakrat. Dečko se je vrnil k večerji. Meni so ponudili vzhajane flancate, ki so ostali od praznične pojedine z mesarjem in s pomočniki. Dobila sem tudi šipkov čaj.

Kam so dali preostalega prašiča, me je zanimalo. Meso se mora čez noč hladiti, šele naslednji dan bodo delali mesene klobase in salame, najboljše kose bodo nasolili za prekajevalnico. Prvi

dan se delajo samo krvavice. Vsa pojasnila sem dobila od nje, Nekajprihiši je molčal, to očitno ni bil njegov teren.

Opisovala sem svoj potep čez drn in strn in omenila, da je tu verjetno raj za gobe.

»Za gobe je pa naš,« je navdušeno povzela ona. »Ga ni, ki bi jih poznal bolje!«

Mož se je preselil k štedilniku, na zaboj za drva. Naštel je jurčke, lisičke, brezovčke in me strokovnjaško opozoril, naj nikar ne nabiram turkov, ker bi jih lahko zamenjala za vražje gobane. Pa ja! S tem je bilo njegovo goboznanstvo izčrpano in na vprašanje o golobicah je samo še skomignil z rameni.

Ker se je preselil k štedilniku, sem si ga lahko bolje ogledala. Od glave do pasu: nič posebnega. Kurja prsa, smo včasih rekli takim v šoli. Od pasu navzdol – beda. Skoraj prazne hlačnice so visele okrog tankih nožic. Hm.

»Naš je res od sile, dobro pozna ves svet,« je spet napeljala gospodinja. »En kup tujih jezikov govori, še sam ne ve, koliko!« S kuhalnico je lovila krvavice in jih prelagala v lonec na robu štedilnika ter v kipečo godljo vlagala nove.

»Na ladjah sem delal devet let,« je mož opravičil svoje poznavanje sveta in poliglotsko naravnost. Potem je kar žuborelo iz njega. Pripovedoval je o tujih morjih, o daljnih deželah, o nenavadnih običajih in čudni hrani. O življenju na tunolovkah in potniških ladjah. O strašnih doživetjih, iz katerih je izšel kot zmagovalec. Ni si pustil segati v besedo, njegova pripoved je bila mešanica iz Šeherezade, Sinbada pomorščaka in stare radijske oddaje »Kje so naše ladje«.

Bila sem očarana: njegova fantazija je bila neizmerna, da je šlo za pisano paleto laži, sploh ni pravi opis. Med pripovedjo me zanj ni bilo več v kuhinji. Temne oči, polne oboževanja, so videle le ženo. Gotovo je že stokrat slišala te štorije, a pripoved je spremljala odprtih ust in s celim telesom. Vsa se je nagnila naprej, ko je opisoval, kako mu je šlo za nohte, in se je vzravnila šele, ko je bila nevarnost mimo.

Opazila sem, da med pripovedovanjem ni uporabil niti ene kletvice, celo pridušal se ni. Čudno, še posebej za mornarja. Pač pa je pogosto vpletal cvetke iz svoje bogate zbirke tujih izrazov: vedno je skrbel, da je imel »ales in ordnung«, najbolj je cenil »dolče far njente« s »serveo frio« v roki. A potem je postajalo na ladji »koms-komsa« in nazadnje »mizerja«. Vrnil se je v domače kraje – ne po svoji krivdi brez ficka v žepu – in dobil delo v rudniku v Žirovskem vrhu.

»Poznala sva se že od mladih nog. Ko je imel rudnik dan odprtih vrat, sva pa po toliko letih prišla skupaj,« je skrajšala zgodbo ona. »Zdaj je doma, ker so rudnik že zdavnaj zaprli.«

»Se la vi. Ende gut – ales gut,« je komentiral Nekajprihiši.

Močan veter je butnil v okna, da so zašklepetale šipe. Bil je čas, da se poslovim. Spremila sta me do hišnega praga.

»Srečno in pridite še kdaj k nam,« me je povabila gospodinja in ga prijateljsko prijela čez rame.

»Auf viderzen, bon šans,« je dodal.

Prišla sem do vogala in se obrnila, da jima pomaham v slovo. A nista gledala za menoj. Še sta stala na pragu, še ga je držala čez rame in smehljala sta se drug drugemu. Sunki vetra so dvigali njen predpasnik z volančki in ovijali njegove hlačnice okrog suhih bedrc.

Naj me strela!

Zlezla sem v avto in se odpeljala.

Tudi kure so šle že spat.

Avtorji tega zvezka

MILKA BOKAL, profesorica slovenščine, raziskovalka leksikologinja v Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani v pokoju, doma z Dobračeve, živi v Srednji vasi pri Polhovem Gradcu

Dr. ALOJZ DEMŠAR, kemik, upokojeni redni profesor na Fakulteti za kemijo in kemijsko tehnologijo (FKKT) Univerze v Ljubljani, doma iz Žirov (Ledinica), živi v Ljubljani

MARIJA GANTAR, upokojenka, piše poezijo in prozo, živi v Žireh (Dobračeva)

JANEZ JEREB, univ. dipl. pravnik, upokojenec, rojen v Račevi, živi v Žirovskem Vrhu

STANE KOSMAČ, akademski slikar, učitelj na Osnovni šoli Žiri v pokoju, živi v Žireh

Dr. PETRA LEBEN SELJAK, fizična antropologinja, doma iz Škofje Loke, živi v Žireh

HELENA MAČEK, psevdonim, po rodu Žirovka, ki želi ostati neznana, pravo ime znano uredniku

IVANKA MALOVRH, univ. dipl. politologinja, upokojenka, doma iz Osojnice, živi v Škofji Loki

ANDREJ MIVŠEK, profesor likovne umetnosti, slikar, uči na Osnovni šoli Žiri, doma v Zavrnatcu

Dr. ANTON MLINAR, teolog in filozof, doma iz Žirov, živi v Kamniku

MIHA NAGLIČ, urednik, publicist in kulturni delavec, živi v Žirovnici, južno od Žirov

VALENTIN PIVK, profesor fizike in matematike, dolgoletni ravnatelj Gimnazije Kranj v pokoju, doma iz Žirovskega Vrha, živi v Kranju

NEJKO PODOBNIK, urednik in novinar v pokoju, nagrajenec Društva novinarjev Slovenije (Consortium veritatis – Bratstvo resnice, 1999), živi v Žireh

IVAN POTOČNIK (1901–1977), kmet in posestnik na Dobračevi, kronist svojega okolja

JANEZ RAMOVEŠ, pesnik, dobitnik Jenkove nagrade, živi v Suši pod Blegošem

TONČKA STANONIK, profesorica slovenščine, pisateljica, doma iz Žirov (Nova vas), živi v Ljubljani

IVANKA ŠULER, učiteljica v pokoju, Balantova iz Tabra v Žireh, živi v Ljubljani

MAJA VEHAR, zgodovinarica, podiplomska študentka zgodovine in slovenistike, doma iz Žirov (Nova vas), živi v Ljubljani

ALFONZ ZAJEC, žirovski kronist in domoznanec, prvi predsednik in častni član Muzejskega društva Žiri, upokojenec, živi v Žireh (Dobračeva)

Kazalo ŽO 45

UVODNIK

- 5 Miha Naglič: Veliko o preteklosti, malo o sedanjosti

INTERVJU: ANTON MLINAR (1952), MISLEC IN ŽIROVSKI ROJAK

- 11 Miha Naglič: Ohranjamo načine življenja, ki ne ohranjajo načinov življenja, ki ohranjajo življenje

OB 70-LETNICI KONCA DRUGE SVETOVNE VOJNE

- 22 Valentin Pivk: Oh, kako je dolga, dolga pot iz tujine pa do doma
32 Alfonz Zajec: Kdo je bil Jurčnikov Tone (Anton Žakelj, 1924–1945)
37 Alojz Demšar: Sreča je svojo nalogo opravila brez spodrsaljaja
49 Milka Bokal: Slikar in obiralka grozdja

DEKD – DNEVI EVROPSKE KULTURNE DEDIŠČINE 2015: PRAZNOVANJA

- 55 Maja Vehar: Od krsta do poroke in pogreba

LIKOVNA PRILOGA: ANDREJ MIVŠEK, SLIKAR IN UČITELJ

- 79 Stane Kosmač: Andrej Mivšek

NA ŽIROVSKEM NEKOČ – ZANIMIVI SPOMINI

- 89 Janez Jereb: Tržaški najdenčki (Tržačani) na Žirovskem
107 Petra Leben Seljak: Mladostni zapiski Janeza Poljanška, Modrijana z Dobračeve
119 Ivan Potočnik in Marija Gantar: Kronika Katoliškega izobraževalnega društva (KID) na Dobračevi
141 Ivanka Malovrh: Spomini na mojo mamo (Ivana Žakelj, roj. Mohorič, 1908–1977)
152 Nejko Podobnik: Sedemdeset let tovarne Alpina
157 Ivanka Šuler: Državna nižja gimnazija v Žireh

LEPOSLOVJE

- 163 Janez Ramoveš: Variacije na kupe zemle
164 Helena Maček: Nekajprihiši

ŽIROVSKI OBČASNIK (1980–)

Zbornik za vsa vprašanja na Žirovskem, letnik XXXVI (2015), zvezek 37, številka 45

Ustanovitelj

DPD Svoboda Žiri (Literarna sekcija) in Muzejsko društvo Žiri

Zbornik izhaja občasno, najmanj enkrat letno, ob stalni denarni podpori Občine Žiri in nekaterih podjetij.

Glavni in stalni pokrovitelji

Občina Žiri, Etiketa tiskarna, d. d.; Poclairn Hydraulics, d. o. o.; M Sora, d. d. – vse v Žireh

Predsednik uredniškega sveta: akademik dr. Zdravko Mlinar

Uredniški odbor: dr. Alojz Demšar, Stane Kosmač, dr. Petra Leben Seljak, Miha Naglič, Nace Naglič, Tončka Stanonik, Franc Temelj

Glavni in odgovorni urednik: Miha Naglič

Pomočnica glavnega urednika: dr. Petra Leben Seljak

Oblikovalec: Stane Kosmač

Lektorica: Tončka Stanonik

Stalni sodelavci – uredniški svet

Milka Bokal, Metka Debeljak, Tone Eniko, Ajda Erznožnik, Marija Gantar, dr. Lojze Gostiša, dr. Spomenka Hribar, Vladka Jan, Joži Kacin, Tomaž Kosmač, dr. Franc Križnar, Tomaž Kržišnik, mag. Matjaž Mazzini, Milena Miklavčič, Andrej Mlakar, Anton Mlakar, Barbara Mlakar, Polona Mlakar Baldasin, dr. Anton Mlinar, Stanko Mlinar, dr. Zdravko Mlinar, Peter Naglič, Nejko Podobnik, Beta Poljanšek Koman, Lojze Potočnik, dr. Tadeja Primožič, Janez Ramoveš, Izidor Rejc, Ivan Reven, ddr. Marija Stanonik, Olga Vončina, Alfonz Zajec, Helena Zorjan, Anton Žakelj, mag. Viktor Žakelj

Nekdanji sodelavci

Karel Bernik (1912–1993), Marijan Dolenc (1930–1981), Rado Jan (1925–2008), Vladimir Kavčič (1932–2014), Franc Kopač (1953–2008), Vlasto Kopač (1913–2006), Janko Majnik (1918–2000), mag. Branko Mlinar (1923–2010), Matevž Pečelin (1948–2008), Jože Peternelj Mausar (1927–2013), Konrad Peternelj Slovenec (1936–2000), Slobodan Poljanšek (1944–2003), dr. Ivan Sedej (1934–1997), Vladimir Simončič Vlastja (1911–2000), Anton Žakelj (1907–2006)

Naslov uredništva

Žirovski občasnik, SI - 4226 Žiri, p. p. 51

E-pošta: miha.naglic@siol.net

Naslov pooblaščenega izdajatelja in založnika

Pegaz International d. o. o. Ljubljana, Aljaževa ulica 10, 1000 Ljubljana

E-pošta: pegaz.int@siol.net

Cena tega kompleta: 25 EUR

Elektronski prelom: Pegaz CDT d. o. o., Ljubljana

Tisk: Studio Print d. o. o., Ljubljana

Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji sami. Rokopisov ne vračamo. Redakcija tega zvezka končana oktobra 2015.

ISSN 0351-5966

Žirovski občasnik je več kot časnik – je cela knjiga!

Odprtje Kulturnega središča Stare Žiri

Kulturno središče Stare Žiri smo odprli v soboto, 20. junija 2015. Bilo je nenavadno hladno, a kljub temu zelo lepo.

Zbrali smo se na dvorišču nekdanje Štalarjeve hiše, na katero zdaj spominja samo še eden od njenih dveh portalov in arhitekturno urejeni tloris.

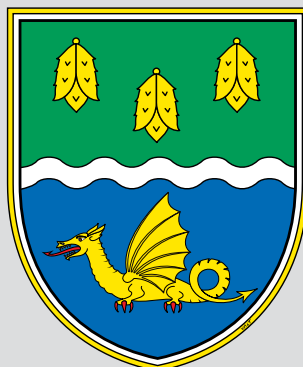
Spregovorila nam je arhitektka Beta Poljanšek Koman, glavna avtorica skoraj vseh projektov preureditve nekdanje Stare šole v Kulturno središče Stare Žiri.

Slavnostna govornica je bila ddr. Verena Vidrih Perko, tedaj direktorica Direktorata za kulturno dediščino na Ministrstvu za kulturo RS.

Celotna prireditev je potekala po zamisli prof. Maje Justin Jerman, povezovala jo je njena učenka Karmen Strel, dijakinja Gimnazije Jurija Vege v Idriji.

OBČINA ŽIRI

Loška cesta 1, 4226 Žiri

Tel. 04 50 50 700, faks: 04 51 05 444,

e-pošta: obcina.ziri@ziri.si, spletna stran: www.ziri.si

Osnovni podatki o občini:

površina 49 km², 5112 občanov, 2508 moških in 2604 ženske,
18 naselij (mesto Žiri in 17 vasi), 47 ulic, okoli 1400 hišnih števil,
v njih okoli 1700 gospodinjstev

Občinski praznik

25. junij

Župan

mag. JANEZ ŽAKELJ

Občinski svetniki

VILJEM ERŽEN, IDA FILIPIČ PEČELIN, MATEJ GREGUROVIČ,
MIJA JENKO MRAK, BRANKO JESENOVEC, ANGELA JEZERŠEK,
MAJA JUSTIN JERMAN, DRAGO KRAMPERŠEK, dr. PETRA LEBEN SELJAK,
GREGOR MLINAR, BORIS NOVAK, MARTIN OBLAK, MATJAŽ OBLAK,
SAŠO PEČELIN, MATEJA VELKAVRH

Občinska uprava

Šteje 13 zaposlenih, od tega 4 v okviru režijskega obrata, ki izvajajo gospodarske
javne službe vodooskrbe, zbiranja in čiščenja odpadnih voda ter ravnanja z odpadki,
samostojno pa izvajamo tudi pokopališko službo.

Direktor občinske uprave

MATIJA PODOBNIK

Širok nabor hidravličnih ventilov

- Za odprte in zaprte tokokroge
- Zasnovani za delovanje z visokim tlakom in tokom
- Optimirani za delovanje s Poclain Hydraulics sistemi

> Ventili za zaprte tokokroge

Ventili za zagotavljanje
oprijema kolos

- Ventili za preproščeno situacijo
- Dvostranski tok
- "Switchover" ventili

Ventili za prosti tek

Ventili za izpiranje
tokokroga

> Ventili za odprte tokokroge

Protipovratni ventili

Tlačni ventili

Tokovni ventili

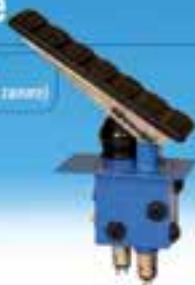

Pobni ventili

> Ventili za zavore

Ventili za preučenje zavore
(zračno/pnevmatske in delovne zavore)

Ventili za polnjenje
akumulatorja

Kompaktni multifunkcijski ventili
(zračne zavore in polnjenje
akumulatorja)

> Namenski krmilni bloki

Ventili za odprte in zaprte tokokroge so lahko integrirani v kompakten blok, ki celovito rešuje vsilena funkcija hidravličnega krmiljenja

Podaljšano do
29. 2. 2016

Avtomobilsko zavarovanje z akcijo SPROSTI ČAS

Razumemo, da vam je varnost pomembna v avtu, na kolesu in na dopustu v tujini, zato vam ob sklenitvi avtomobilskega zavarovanja ponujamo:

- brezplačno zavarovanje prtljage,
- 25 EUR popusta pri zavarovanju kolesarjev,
- 25 EUR popusta pri turističnem zavarovanju.

triglav

Vse bo v redu.

www.triglav.eu

Restavracija

Organizacija poroke v kulturnem centru Žiri (muzej)
Obletnice in ostali slavnostni dogodki

Sklednik d.o.o., Strojarska ulica 16, 4226 Žiri
T: 0599 68 336 / F: 0599 68 338 / M: 041 375 370
restavracija@sklednik.si / sklednik@sklednik.si
www.sklednik.si

**MESARSTVO
Oblak**

Superior
taste
AWARD

www.mesarstvo-oblak.si

**Nagrajena kakovost
žirovske trme**

LESKO
okna - vrata Žiri

LESKO 78 & 92

steklo Ug = 0,7 do 0,5 W/m²K

LESKO ALU FLAT

steklo Ug = 0,5 W/m²K

**LESENA IN ALU/LES OKNA
VHODNA VRATA ZA HIŠE**

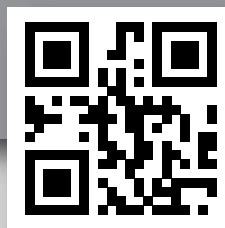
LESKO Žiri d.o.o., Pot v Skale 10, 4226 Žiri
04 510 50 50 • www.lesko.si • info@lesko.si

ZAUPAJO NAM NAJBOLJŠI / TRUSTED BY THE BEST

etiketa

*TISKARNA, D. D.
Industrijska ulica 6, 4226 Žiri, Slovenija*

Vrhunska lesena in alu-les okna

Požarni in evakuacijski sistemi ter avtomatizacija vrat in oken

Prodaja materialov za proizvodnjo lesenih, PVC in ALU oken in vrat